

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย
The Thailand Research Fund

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการ "การเกิดและเส้นทางหนี้สิน: ประสบการณ์ของชาวบ้านและทางออก"

ผู้อำนวยการโครงการวิจัย

แพทย์หญิงทานทิพย์ อัมรวงรวงกูร

ที่ปรึกษาโครงการวิจัย

รองศาสตราจารย์นายแพทย์ยงยุทธ ขจรธรรม

นายแพทย์อภิสิทธิ์ อัมรวงรวงกูร

คณะผู้วิจัย

ดร.จารีรัตน์ ปรงแก้ว

นายอยู่ สุนทรชัย

นายเจียง ไทยดี

นายผอง เกตพิบูลย์

นายสุทธินันท์ ปรัชญพฤทธิ์

คณะผู้ช่วยวิจัย

นายวีรวัฒน์ ศรีเมือง

นส.จิราพร แก้วใส

นส.นิรวรรณ รวบรวมธรรม

นายสมจิต เกตพิบูลย์

นายประสงค์ อัจหาญ

นายไพรัตน์ ชื่นศรี

นายศิริพงษ์ สิมสิดา

นางเกษณี สิมสิดา

สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย สำนักงานภาค (สกว.ภาค)

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการวิจัย

“การเกิดและเส้นทางหนี้สิน: ประสบการณ์ของชาวบ้านและทางออก”

คณะผู้วิจัย

สังกัด

1) พ.ญ.ทานทิพย์ อัมรวงรวงกูร	มูลนิธิพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืนเพื่อคุณภาพชีวิตดีจังหวัดขอนแก่น
2) ดร.จารีรัตน์ ปรงแก้ว	คณะครุศาสตร์ สถาบันราชภัฏบุรีรัมย์
3) นายอยู่ สุนทรชัย	เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านและพหุภาคีภาคอีสาน
4) นายเชียง ไทยดี	เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านและพหุภาคีภาคอีสาน
5) นายผอง เกตพิบูลย์	เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านและพหุภาคีภาคอีสาน
6) นายสุทธินันท์ ปรัชญพฤทธิ์	เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านและพหุภาคีภาคอีสาน

คณะผู้ช่วยวิจัย

สังกัด

1) นายวีรวัฒน์ ศรีเมือง	สำนักงานปศุสัตว์ จังหวัดบุรีรัมย์
2) นส.จิราพร แก้วใส	เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านและพหุภาคีภาคอีสาน
3) นส.นิรวรรณ รวบรวม	โรงพยาบาลอุบลรัตน์
4) นายสมจิต เกตพิบูลย์	สำนักงานการประถมศึกษาจังหวัดขอนแก่น
5) นายประสงค์ อจาหาญ	สำนักงานการประถมศึกษาจังหวัดบุรีรัมย์
6) นายไพรัตน์ ชื่นศรี	สำนักงานการประถมศึกษาจังหวัดบุรีรัมย์
7) นายศิริพงษ์ สิมสีดา	สำนักงานการประถมศึกษาจังหวัดบุรีรัมย์
8) นางเกษณี สิมสีดา	สำนักงานการประถมศึกษาจังหวัดบุรีรัมย์

สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย สำนักงานภาค

กิตติกรรมประกาศ

โครงการวิจัย "การเกิดและเส้นทางหนี้สิน: ประสบการณ์ชาวบ้านและทางออก" เพื่อค้นหาสาเหตุหรือแรงจูงใจที่ทำให้ก่อหนี้ ศึกษาวงจรและมิติของหนี้ รวมทั้งวิธีการของลูกหนี้ที่ประสบความสำเร็จในการใช้หนี้รูปแบบต่างๆ ได้รับแรงบันดาลใจจากเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านและพหุภาคีภาคีสถานที่ได้พยายามหาปัญหา จัดลำดับความสำคัญของปัญหาและพบว่าสมาชิกเครือข่ายมีหนี้สินมาก และมีความทุกข์ มีความมุ่งมั่นที่จะดับทุกข์จากปัญหานี้สินให้หมดไป รวมทั้งมีปราชญ์ชาวบ้านและผู้นำชาวบ้านจำนวนหนึ่งสามารถลดหนี้ปลดหนี้ลงได้และหลังจากหนี้สินหมดลงแล้วมีความสุขอย่างมาก รวมทั้งต้องการให้คนอื่นได้หลุดพ้นจากความทุกข์ที่ต้องเป็นหนี้เป็นสิน

ขอขอบคุณดร.สินธุ์ สโรบล ที่ได้เสนอแนะข้อคิดเห็นที่เป็นประโยชน์มากมาย พร้อมทั้งจัดงบประมาณของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย สำนักงานภาคมาสนับสนุนการวิจัยในครั้งนี้ ขอขอบคุณรองศาสตราจารย์นายแพทย์ยงยุทธ ขจรธรรมและนายแพทย์อภิสิทธิ์ อำนวยวางกูร ที่ให้คำปรึกษาในการจัดเก็บ รวบรวม และแปลผลข้อมูลหนี้สิน งานวิจัยครั้งนี้จะเกิดขึ้นไม่ได้ถ้าไม่ได้รับความร่วมมือจากพ่อมหาอยู่ สุนทรชัย พ่อเชียง ไทยดี พ่อผาย สร้อยสระกลาง พ่อทองหล่อ เจนไธสง พ่อสุทธินันท์ ปรัชญพฤทธิ์ พ่อทัศน์ กระยอม พ่อผอง เกตพิบูลย์ พ่อบุญเต็ม ชัยลา พ่อจันทร์ที่ประทุมภา ผู้นำชาวบ้านและชาวบ้านทั้ง 22 หมู่บ้านที่ให้ข้อมูลและเปิดเวทีระดมสมองในประเด็นต่างๆของหนี้สิน ขอขอบคุณธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตรที่สนับสนุนการสำรวจหนี้สินของชาวบ้านเพิ่มเติมอีก 12 หมู่บ้าน ซึ่งช่วยให้ข้อมูลที่รวบรวมได้มีความชัดเจนและมีความหนักแน่นในการนำไปใช้งาน รวมทั้งเห็นความสำคัญที่จะนำรายงานชิ้นนี้ไปขยายผล ขอขอบคุณคุณคุณภูมิใน แก้ววัชรรังษีที่ได้ช่วยจัดพิมพ์และตรวจสอบต้นฉบับ ขอขอบคุณผู้ช่วยนักวิจัยทุกคนที่มีส่วนร่วมทำให้งานวิจัยครั้งนี้บรรลุวัตถุประสงค์ตามที่ตั้งไว้ทุกประการ

บทคัดย่อ

โครงการการเกิดและเส้นทางหนี้สิน: ประสบการณ์ชาวบ้านและทางออก

ได้ศึกษาสภาพหนี้สินโดยการสำรวจสภาพหนี้สินของหลังคาเรือนจากแบบสำรวจหนี้สินที่ผู้สำรวจช่วยกันพัฒนาขึ้น โดยเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านและพหุภาคีภาคอีสานดำเนินการสำรวจสภาพหนี้สินของ 910 ครัวเรือนใน 10 ชุมชน และพนักงานธกส.สำรวจในพื้นที่ที่ทำงานอยู่จำนวน 1,174 ครัวเรือนของ 12 ชุมชน เพื่อนำข้อมูลมาวิเคราะห์สภาพหนี้สิน จากนั้นไปสัมภาษณ์ลูกหนี้ที่อยู่ในเครือข่ายการเรียนรู้ของปราชญ์ชาวบ้านและพหุภาคีภาคอีสาน 47 ครัวเรือนและสัมภาษณ์ลูกหนี้ที่อยู่นอกเครือข่ายการเรียนรู้ของปราชญ์ชาวบ้านและพหุภาคีภาคอีสาน 47 ครัวเรือนรวม 94 ครัวเรือนที่จะไม่เกินหนี้สิน 3 สัญญา ด้วยแบบสัมภาษณ์ที่ช่วยกันพัฒนาขึ้นเพื่อนำมาประกอบการอธิบายสภาพหนี้สินที่สำรวจได้ หลังจากนั้นได้ไปสัมภาษณ์ปราชญ์ชาวบ้าน 8 ท่านและผู้นำชาวบ้าน 7 ท่านที่ปลดหนี้ได้สำเร็จ พร้อมทั้งสัมภาษณ์นายทุนเงินกู้ในหมู่บ้าน 10 ท่านที่ยินยอมให้ความร่วมมือและจัดเวทีพูดคุยระดมสมองกับพนักงานธกส. เพื่อหาข้อมูลในส่วนของการลงทุน จากนั้นนำข้อมูลทั้งหมดไปจัดเวทีในชุมชนต่างๆที่สำรวจมาชุมชนละ 3 ครั้งเพื่อสร้างความตระหนักตรวจสอบข้อมูลและเชิญผู้สำเร็จในการปลดหนี้ไปแล้วให้ผู้สนใจในชุมชนฟัง พร้อมทั้งพาผู้สนใจพัฒนาแนวทางในการแก้ไขปัญหาหนี้สินของชุมชน

ผลการวิจัยพบว่าจำนวนครัวเรือนที่สำรวจได้ 2,084 ครัวเรือนมีครัวเรือนที่เป็นหนี้จำนวนทั้งสิ้น 1,891 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 90.7 และครัวเรือนที่ไม่เป็นหนี้ 193 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 9.3 โดยข้อมูลการเป็นหนี้ที่ได้จากผู้ช่วยนักวิจัยของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านและจากพนักงานธกส. มีความใกล้เคียงกันโดยไม่มีความแตกต่างอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ

ผู้ที่ประกอบอาชีพหลักในการทำเกษตรผสมผสาน 361 ครัวเรือนมีหนี้สินสูงสุดคิดเป็นร้อยละ 97.0 รองลงมาคือกลุ่มเกษตรกรกรรมเชิงเดี่ยวและเกษตรกรกรรมแบบมีสัญญา มีหนี้สิน 1,059 ครัวเรือนจาก 1,147 ครัวเรือนคิดเป็นร้อยละ 92.3 อาชีพรับราชการ อาชีพค้าขายมีอัตราการเป็นหนี้ต่ำที่สุดคิดเป็นร้อยละ 88.2 และ 86.2 ตามลำดับ โดยอาชีพรับจ้างมีอัตราครัวเรือนที่เป็นหนี้ต่ำที่สุดคิดเป็นร้อยละ 58.0 สำหรับหนี้สินพบว่า 5 ปีที่ผ่านมาครัวเรือนที่มีหนี้ได้ทำการกู้หรือยังคงมีหนี้คงค้างจากการกู้จำนวน 8,095 รายการกู้ ยอดเงินต้นการกู้ทั้งหมดรวม 225.8 ล้านบาท แต่ละครัวเรือนที่มีหนี้สินทำการกู้เฉลี่ย 4.28 ครั้ง การกู้ต่อครัวเรือน(ต่ำสุด 1 ครั้ง สูงสุด 26 ครั้ง และเฉลี่ยเงินต้นการกู้รวมทั้งสิ้น 119,408 บาทต่อครัวเรือน ต่ำสุด 100 บาท สูงสุด 2,610,000 บาท) ครัวเรือนที่สามารถจ่ายคืนการกู้อย่างน้อย 1 ครั้งการกู้มีเพียง 861 ครัวเรือนหรือร้อยละ 45.5 ของครัวเรือนที่เป็นหนี้ โดยสามารถจ่ายคืนยอดเงินต้นทั้งสิ้น 69.83 ล้านบาทคิดเป็นร้อยละ 30.9 ของยอดเงินต้นการกู้ทั้งหมด 225.8 ล้านบาท ส่วนครัวเรือนที่ยังมีหนี้คงค้างอย่างน้อย 1 ครั้งการกู้จำนวน 1,844 ครัวเรือนหรือร้อยละ 97.5 ของครัวเรือนที่เป็นหนี้ และมียอดหนี้คง

ค้างรวมทั้งสิ้น 137.61 ล้านบาทหรือร้อยละ 60.9 ของยอดเงินต้นการกู้ทั้งหมด เฉลี่ยมีหนี้ค้าง 74,625.08 บาทต่อครัวเรือนหรือร้อยละ 62.5 ของเงินต้นการกู้

อาชีพหลักที่มีการกู้สูงที่สุดคือครัวเรือนที่ทำการค้าขายมีการกู้เฉลี่ยสูงสุดถึง 5.61 แสนบาท รองลงมาคือครัวเรือนที่ทำเกษตรผสมผสานซึ่งกู้เฉลี่ย 1.51 แสนบาทและครัวเรือนกลุ่มรับราชการกู้น้อยที่สุดเพียง 7.69 หมื่นบาท ส่วนการไถ่ถอนหนี้ในกลุ่มเกษตรผสมผสานมีความสามารถในการจ่ายคืนเงินต้นได้สูงที่สุด โดยสามารถจ่ายคืนเงินต้นได้หมดเฉลี่ย 71,581.87 บาทต่อครัวเรือนคิดเป็นร้อยละ 47.4 ของเงินต้นเฉลี่ยของกลุ่ม รองลงมาคือกลุ่มที่ทำเกษตรเชิงเดี่ยวหรือแบบมีสัญญา ส่วนกลุ่มค้าขายเป็นอาชีพหลักในการศึกษาค้างหนี้มีการกู้เงินต้นเฉลี่ยสูงสุดแต่มีความสามารถจ่ายคืนเงินต้นคิดเป็นร้อยละของเงินต้นต่ำที่สุดและเมื่อพิจารณาหนี้ค้างพบว่าลูกหนี้ที่ทำเกษตรผสมผสานมีหนี้ค้างต่ำที่สุดคิดเป็นร้อยละ 47.1 โดยกลุ่มค้าขายมีหนี้ค้างสูงที่สุดคิดเป็นร้อยละ 84.2 นอกจากนั้นจากการสัมภาษณ์ลูกหนี้ที่ทำเกษตรผสมผสาน 47 ราย พบว่าส่วนใหญ่สามารถลดรายจ่ายด้านอาหารการกินและด้านปัจจัยการผลิตได้อย่างชัดเจน มีสัตว์และต้นไม้ที่หลากหลาย รวมทั้งมีการการลดหนี้ปลดหนี้ได้อย่างชัดเจน

ต้นเหตุของการเป็นหนี้ของการศึกษาค้างหนี้เป็นการกู้มาลงทุนด้านการเกษตร แต่มีแนวโน้มลดลงทั้งจำนวนร้อยละของครั้งการกู้(ร้อยละ 62.7 ในปี 2542 เหลือร้อยละ 44.1 ในปี 2545) และจำนวนยอดเงินต้น (ร้อยละ 49.2 ในปี 2542 เหลือร้อยละ 38.2 ในปี 2544) ส่วนการกู้มาใช้จ่ายส่วนตัวมีแนวโน้มเพิ่มขึ้น (ร้อยละ 19.7 ในปี 2543 เป็นร้อยละ 34.5 ในปี 2545)รวมทั้งการกู้ไปใช้หนี้และค่าประกันก็มีแนวโน้มเพิ่มขึ้น (ร้อยละ 9.8 ในปี 2543 เป็นร้อยละ 14.5 ในปี 2545) ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ลูกหนี้พบว่า การกู้มาลงทุนทำการเกษตรโดยปลูกพืชเชิงเดี่ยวทำให้นี้สินเพิ่มขึ้นเพราะขาดทุนต่อเนื่อง ในด้านแหล่งทุนพบว่า ธกส.มีส่วนแบ่งตลาดเงินกู้สูงสุดถึง 18.6 ล้านบาทในปี 2545 แต่ร้อยละของส่วนแบ่งตลาดเงินกู้มีแนวโน้มลดลงจากร้อยละ 54 ในปี 2541 เหลือร้อยละ 33.1 ในปี 2545 ซึ่งกลุ่มออมทรัพย์และกองทุนหมู่บ้านมีร้อยละของส่วนแบ่งตลาดเงินกู้เพิ่มขึ้นจากร้อยละ 2.8 ในปี 2539 เพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ 18.4 ของยอดเงินกู้ทั้งหมดในปี 2545 คิดเป็นวงเงิน 10.3 ล้านบาทอย่างไรก็ดี ธกส.มีจุดแข็งในแง่ของการมีวงเงินกู้ที่มากพอ มีอัตราดอกเบี้ยไม่สูงเกินไป มีความยืดหยุ่นต่อลูกหนี้มากกว่า มีระยะเวลาในการผ่อนชำระคืนที่ยาวกว่า มีระเบียบปฏิบัติที่ชัดเจน รวมทั้งมีสวัสดิการลูกหนี้ จึงเป็นเครื่องมือที่สำคัญในการช่วยลูกหนี้จัดการปัญหาหนี้สินอย่างถูกทางตามบทเรียนของผู้ประสบความสำเร็จในการปลดหนี้

กลุ่มที่ปลดหนี้ได้สำเร็จ ในการศึกษาประชาชนชาวบ้าน 8 รายและผู้นำชาวบ้าน 7 รายได้อาศัยเส้นทางการปลดหนี้สิน 4 เส้นทาง โดยเส้นทางที่หนึ่งปลดหนี้โดยการทำการเกษตรกรรมเชิงเดี่ยวบนฐานความรู้จริงในการลดรายจ่าย ส่วนเส้นทางที่สองอาศัยการปลดหนี้โดยการยอมเสียดินส่วนน้อยเพื่อปลดหนี้แล้วสร้างเสริมความมั่นคงด้วยวิถีการเกษตรผสมผสานและเส้นทางที่สาม โดยการทำเกษตรผสมผสานบนรากฐานของการสร้างอยู่สร้างกินแบบพึ่งตนเอง และเส้นทาง

สุดท้ายคือการสร้างหนี้เพื่อการเรียนรู้ ทำให้หนี้อยู่ในสภาพพร้อมใช้โดยปัจจัยที่สำคัญคือการปรับเปลี่ยนความคิดอยากความอยากรวยพั้งเงินพั้งตลาดมาเป็นพั้งตนเอง การได้ศึกษาดูงานจากพื้นที่จริง การได้มีโอกาสเรียนรู้ร่วมกันอย่างต่อเนื่อง จนสามารถปรับเปลี่ยนวิธีปฏิบัติและนิสัยส่วนตัว พร้อมทั้งความร่วมไม้ร่วมมือของครอบครัว

ข้อมูลการวิจัยครั้งนี้ได้กลับไปรายงานให้ผู้สนใจในหมู่บ้านพั้ง พบว่ามีความตื่นตัวสูง และมองเห็นปัญหาหนี้สินและต้องการหาวิธีแก้ไข การเชิญผู้ประสบความสำเร็จในการลดหนี้ปลดสินไปแล้วให้ผู้สนใจในชุมชนพั้ง ทำให้เกิดความคิดและเกิดความสนใจที่จะทำตาม รวมทั้งการที่วิทยากรพาระดมสมองหาทางออกพบว่าชาวบ้านสนใจที่จะประชุมต่อเนื่องและสนใจจะไปศึกษาดูงานพร้อมทั้งนำมาวางแผนแก้ปัญหาของตนเองและของชุมชน

สารบัญ

กิตติกรรมประกาศ	1
บทคัดย่อ	2 - 4
บทที่ 1 บทนำ	8 - 9
บทที่ 2 ทบทวนวรรณกรรม	10 - 16
บทที่ 3 การวิจัย "การเกิดและเส้นทางหนี้สิน: ประสบการณ์ชาวบ้านและทางออก"	17 - 21
บทที่ 4 ผลการวิจัย	22 - 42
บทที่ 5 อภิปรายผลของการวิจัย	43 - 58
ภาคผนวก 1 แบบสอบถามโพลหนี้สิน	59 - 65
ภาคผนวก 2 แนวทางการสัมภาษณ์ระดับลึก ผู้ประสบความสำเร็จในการปลดหนี้	66 - 71
ภาคผนวก 3 เส้นทางทางการปลดหนี้ของพ่อค้าเคื่อง ภาษี	72 - 77
ภาคผนวก 4 เส้นทางทางการปลดหนี้ของพ่อค้าย สร้อยสะระกลาง	78 - 85
ภาคผนวก 5 เส้นทางทางการปลดหนี้ของพ่อค้าจันทร์ที่ ประทุมภา	86 - 93
ภาคผนวก 6 เส้นทางทางการปลดหนี้ของพ่อค้าบุญเต็ม ชัยลา	94 - 100
ภาคผนวก 7 เส้นทางทางการปลดหนี้ของพ่อค้าทองหล่อ เจนไธสง	101 - 103
ภาคผนวก 8 เส้นทางทางการปลดหนี้ของพ่อค้าผอง เกตพิบูลย์	104 - 109
ภาคผนวก 9 เส้นทางทางการปลดหนี้ของพ่อค้าทัศน์ กระยอม	110 - 116
ภาคผนวก 10 เส้นทางทางการปลดหนี้ของพ่อค้าสกล ภาษี	117 - 119
ภาคผนวก 11 เส้นทางทางการปลดหนี้ของพ่อค้าบุศรินทร์ภูงา	120 - 126
ภาคผนวก 12 เส้นทางทางการปลดหนี้ของพ่อค้ายอด เกศศรีพงษ์ศา	127 - 132
ภาคผนวก 13 เส้นทางทางการปลดหนี้ของพ่อค้าชาย แก้วหนองฮี	133 - 136
ภาคผนวก 14 เส้นทางทางการปลดหนี้ของพ่อค้าคำผาย ทวีพิเศษ	137 - 140
ภาคผนวก 15 เส้นทางทางการปลดหนี้ของพ่อค้าสกล แก้วเลื่อน	141 - 142
ภาคผนวก 16 เส้นทางทางการปลดหนี้ของพ่อค้าพิทักษ์ ประเสริฐรัมย์	143 - 145
ภาคผนวก 17 เส้นทางทางการปลดหนี้ของพ่อค้าสุทธินันท์ ปรัชญพฤทธิ	146 - 152

บทที่ 1

บทนำ

ในปัจจุบัน แนวคิดเรื่องความมั่นคงของมนุษย์ มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อกระบวนการพัฒนาอย่างยั่งยืน และแนวคิดดังกล่าวถูกมองไปถึงระดับบุคคล บุคคล เพราะเป็นรากฐานสำคัญที่อาจกระทบต่อความมั่นคงในระดับที่สูงขึ้นตั้งแต่ระดับท้องถิ่นไปถึงระดับประเทศ ประเด็นที่สำคัญที่สุดของความมั่นคงของมนุษย์คือความยากจน ที่มีหลากหลายสาเหตุและความรุนแรง แต่เกือบทุกแง่มุมของความยากจนนั้น มีความหมายของการขาดความมั่นคงในชีวิตทั้งสิ้น¹

อาการแสดงออกของความยากจนนั้น อาจแสดงออกในหลายลักษณะ เช่น ความไม่เพียงพอและการเข้าถึงปัจจัยดำรงชีวิตที่สำคัญ เช่น ปัจจัย 4 อาหาร ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม และยารักษาโรค อาการแสดงออกที่สำคัญอื่นๆ ได้แก่ การกระจายรายได้ที่มีความเหลื่อมล้ำระหว่างผู้มีรายได้สูงและผู้มีรายได้ต่ำ สัดส่วนและจำนวนคนจนที่มีรายได้ต่ำกว่าเส้นระดับรายได้แห่งความยากจนที่กำหนดขึ้น รวมทั้งภาวะหนี้สินของบุคคลและครัวเรือน

สำหรับประเทศไทยนั้น ประชาชนในภาคการเกษตรโดยเฉพาะอย่างยิ่งในภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่มีประชากรในภาคการเกษตรมากกว่าภาคอื่นๆ แต่พื้นที่โดยรวมมีข้อจำกัดกว่าภาคอื่นๆ ในการทำการเกษตร ทำให้ประชากรในภาคนี้มีฐานะยากจน แม้ว่าปัจจุบันภาคการเกษตรของไทยจะถูกลดความสำคัญลงทำให้ประชาชนส่วนหนึ่งในภาคอีสานเลือกที่จะทิ้งวิถีการเกษตรทั้งอย่างชั่วคราวและอย่างถาวรเพื่อแสวงหาโอกาสทางเศรษฐกิจที่ดีกว่า เช่นการย้ายแรงงานสู่ภาคอุตสาหกรรม ภาคบริการ และการไปเป็นแรงงานในต่างประเทศ แต่ประชาชนส่วนใหญ่ยังคงหวังในการดำรงตนในวิถีการเกษตร แต่ดูเหมือนว่าหนทางดังกล่าวจะมีข้อจำกัดอย่างมากและทำให้คนส่วนใหญ่ยังมีรายได้ต่ำกว่าระดับรายได้แห่งความยากจน รวมทั้งภาระหนี้สินของบุคคลและครัวเรือนยังมีแนวโน้มเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ ความต้องการการช่วยเหลือที่เด่นชัดคือการเปิดโอกาสให้เกษตรกรมีทางเลือกที่หลากหลาย มีโอกาสในการเรียนรู้และการเพิ่มโอกาสเข้าถึงทรัพยากรอย่างเป็นธรรม โดยรัฐควรให้การสนับสนุนด้านการเรียนรู้ในการแก้ปัญหาอย่างต่อเนื่องและทั่วถึง การสนับสนุนแหล่งน้ำเพื่อการเกษตร รวมทั้งหลักประกันการจัดสรรทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพ โปร่งใสและยุติธรรม

การดำเนินการของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านและพหุภาคีภาคอีสานที่พยายามเรียนรู้สู่การพึ่งตนเองและพึ่งพากันเองอย่างสมดุลและมีความสุขด้วยการรวมตัว ร่วมคิด ร่วมเรียนรู้สู่การ

¹ Commission on Human Security (2003), Human Security Now. Chapter 5, Economic Security – the power to choose among opportunities. New York.

ปฏิบัติอย่างต่อเนื่องและสม่ำเสมอ ช่วยให้รู้จักตนเองเพิ่มมากขึ้น รู้แนวทางลดรายจ่าย รู้แนวทาง
อดออม ทั้งการออมน้ำ ออมความอุดมสมบูรณ์ของดิน ออมสัตว์ ออมต้นไม้ยืนต้น ออมเงิน สังคม
กัลยาณมิตร และสังคมภูมิปัญญาในการแก้ปัญหา ทำให้พึ่งตนเองได้และสามารถลดรายจ่าย ลด
หนี้ปลดหนี้ และมีรายได้ค่อยๆเพิ่มมากขึ้น

การศึกษารั้วนี้จึงมุ่งเน้นศึกษาการเข้าถึงแหล่งทุนของประชากรในภาคการเกษตรของ
ภาคอีสาน โดยศึกษาการเกิดและเส้นทางหนี้สิน รวมทั้งประสบการณ์และทางออกของชาวบ้านใน
การลดหนี้ปลดหนี้

บทที่ 2

บททวนวรรณกรรม

จากการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวกับภาวะหนี้สินภาคประชาชนพบมีประเด็นน่าสนใจ ดังนี้

2.1) ความยากจนและการกระจายรายได้

ในส่วนสถานการณ์สัดส่วนประชากรไทยที่มีต่ำกว่าเส้นความยากจนนั้น ตั้งแต่ช่วงปี 2529 ถึงพ.ศ.2545 มีแนวโน้มที่ลดลงอย่างต่อเนื่อง คือ ลดลงจากร้อยละ 41.7 ในปี พ.ศ.2529 เหลือเพียงร้อยละ 8.9 ในปี 2545 อย่างไรก็ตามก็ดี ความเหลื่อมล้ำอาจเห็นได้จากการที่ประชาชนคนไทยในเขตชนบทภาคตะวันออกเฉียงเหนือ แม้ว่าจะมีสัดส่วนคนจนลดลงจากร้อยละ 63.7 ในปี พ.ศ.2529 เหลือเพียงร้อยละ 17.2 ในปี พ.ศ.2545 แต่สัดส่วนคนจนของคนไทยในเขตชนบทภาคตะวันออกเฉียงเหนือ นั้น สูงกว่าสัดส่วนคนจนในเขตกรุงเทพและปริมณฑล (รวมสมุทรปราการ นครปฐม และปทุมธานี) ซึ่งมีเพียงร้อยละ 1.3 ถึง 13.0 เท่า อย่างไรก็ตามก็ดี ในภาพรวมอาจถือได้ว่า ความยากจนของคนไทยมีแนวโน้มที่ลดลงอย่างต่อเนื่อง แม้ว่าจะมีความเหลื่อมล้ำระหว่างกรุงเทพและชนบทในบางภาคอย่างชัดเจน

แต่ที่น่าเป็นห่วง แม้ว่าการยากจนจะมีแนวโน้มที่ดีขึ้น การกระจายรายได้นั้นกลับเป็นตรงกันข้าม โดยสัดส่วนรายได้ของผู้มีรายได้สูง มีแนวโน้มที่เพิ่มขึ้น ในขณะที่สัดส่วนของผู้มีรายได้ต่ำสุดลดลง ซึ่งแสดงว่านอกจากคนรวยจะมีฐานะดีกว่าคนจนแล้ว อัตราการเพิ่มของรายได้ของคนรวยยังเร็วกว่าคนจนเสียอีก ส่งผลให้ช่องว่างรายได้ของคน 2 กลุ่มนี้ ขยายตัวห่างกันมากขึ้น ซึ่งเห็นได้ชัดเจนจากส่วนแบ่งรายได้ของกลุ่มรายได้ต่างๆ โดยกลุ่มรายได้น้อยที่สุด 20% มีส่วนแบ่งรายได้ทั้งหมดของประเทศร้อยละ 4.5 ในปี พ.ศ.2529 ลดต่ำลงเหลือร้อยละ 4.2 ในปี พ.ศ.2545 ขณะที่กลุ่มรายได้สูงสุด 20% มีส่วนแบ่งรายได้ร้อยละ 54.8 ในปี พ.ศ.2529 เพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ 56.2 ในปี พ.ศ.2545 ทำให้สัดส่วนรายได้รายที่สุดและจนที่สุด เพิ่มขึ้นจาก 12.2 เท่าในปี พ.ศ.2529 เป็น 13.4 ในปี พ.ศ.2545²

² จิราภรณ์ แผลงประพันธ์ และสมชัย จิตสุชน.(2546) การกระจายรายได้ความยากจน : ปัญหาและแนวทางแก้ไข สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย.

2.2) การกู้และตลาดสินเชื่อนในชนบทไทย

ระบบสินเชื่อของไทยในชนบทอาจแบ่งเป็น 2 กลุ่มใหญ่โดยกลุ่มแรกคือ ผู้ให้กู้ในระบบได้แก่ ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธกส.) ซึ่งเป็นองค์กรการเงินเฉพาะกิจเพื่อให้กู้แก่เกษตรกรโดยตรงและทางอ้อม ตั้งขึ้นในปีพ.ศ.2509 อยู่ภายใต้การกำกับของกระทรวงการคลัง ธนาคารพาณิชย์ ซึ่งให้กู้ผ่านเครือข่ายสาขาว่าสองพันสาขา และกลุ่มสหกรณ์การเกษตรและกลุ่มเกษตรกร ในช่วงก่อนปีพ.ศ.2515 ถึงพ.ศ.2540 นั้น อาจกล่าวได้ว่าธกส. เป็นผู้ให้กู้สำคัญที่สุดในกลุ่มผู้ให้กู้ในระบบ แหล่งเงินกู้ในระบบไม่ว่าจะเป็นธกส. ธนาคารพาณิชย์และ สหกรณ์ไม่สามารถกำหนดอัตราดอกเบี้ยที่จะคิดกับผู้กู้ของตนได้อย่างเสรี อัตราดอกเบี้ยเป็นผลพวงของนโยบายรัฐบาล ในขณะที่การเข้าถึงแหล่งเงินกู้ในระบบนั้น ส่วนใหญ่ต้องผ่านเงื่อนไขที่เข้มงวดเพื่อลดภาวะเสี่ยงสูงออกไป เงื่อนไขสำคัญคือผู้กู้ต้องมีที่ดินมาค้ำประกัน (ธนาคารไทยพาณิชย์) หรือการที่ต้องเป็นสมาชิกในกลุ่มที่ตั้งขึ้นในหมู่บ้าน (ธกส.) ดังนั้นครัวเรือนที่ยากจนจริงๆ ที่ขาดเงื่อนไข จึงไม่มีโอกาสกู้และส่วนใหญ่ไร้หนี้สินเพราะไม่มีใครให้กู้ นอกจากนี้ สถาบันเงินกู้ยืมอย่างธกส. ยังมีวิธีป้องกันด้านหนี้สูญหรือหนี้ค้างชำระ โดยการปล่อยเงินกู้ระยะสั้น และใช้เทคนิคการติดตามหนี้ที่บังคับให้เกษตรกรนำมาชำระคืนนั้น เกษตรกรสามารถกู้กลับคืนไปได้ภายในเวลาไม่เกิน 30 วัน โดยการทำสัญญากู้ใหม่กับธกส. และให้เกษตรกรมาเบิกจากสัญญาใหม่นี้ได้ทันทีหลังจากทำสัญญา 7 วัน ซึ่งเป็นวิธีติดตามหนี้ที่มีประสิทธิภาพ แต่เงื่อนไขนี้ หมายความว่าเกษตรกรต้องไปหาเงินจากแหล่งอื่นมาวางกับธกส. ในระยะเวลาประมาณ 10-30 วัน ซึ่งในบางกรณีผู้กู้จะต้องไปกู้จากแหล่งเงินกู้กลุ่มที่สองคือเงินกู้ในระบบในอัตราดอกเบี้ยสูงเพื่ออุดช่องโหว่นี้ ซึ่งเรียกปรากฏการณ์นี้ว่า “ผลัดผ้าขาวม้า”³ หรือ “ตื๊บนี” ในภาคอีสาน และเป็นเหตุผลว่าแหล่งเงินกู้ในระบบ แม้ว่าจะลดความสำคัญลงเมื่อเทียบกับก่อนพ.ศ.2515 แต่ยังคงไม่หมดไป

ในระยะประมาณ 30 ปีที่ผ่านมา การกู้และโครงสร้างตลาดสินเชื่อนในชนบทไทยได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นมีลักษณะที่ไม่ได้เกิดขึ้นอย่างค่อยเป็นค่อยไป ช่วงของการเปลี่ยนแปลงอย่างมากและเห็นได้ชัดเจนของตลาดสินเชื่อนในชนบทไทยมีอยู่ 2 ช่วงคือ ช่วงปี พ.ศ.2515 ถึง พ.ศ.2520 เกิดขึ้นจากการขยายตัวอย่างมากของธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธกส.) ที่จัดตั้งขึ้นในปี พ.ศ.2509 และการเปลี่ยนนโยบายของธนาคารแห่งประเทศไทยที่ขอร้องให้ธนาคารพาณิชย์ขยายสินเชื่อให้แก่ภาคเกษตรกรรม การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวสอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองจากระบบเผด็จการทหารเป็นรัฐบาล

³ อัมมาร สยามวาลา (2542). สินเชื่อนในชนบท. ครอบรอบ 60 ปี อาจารย์อัมมาร. สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย.

ประชาธิปไตยและรัฐบาลที่เห็นความสำคัญของภาคเกษตรกรรมมากขึ้น การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างสินเชื่อในชนบท จากการที่ส่วนแบ่งของผู้ให้กู้ในระบบซึ่งส่วนใหญ่เป็นนายทุนท้องถิ่น ญาติมิตร ได้ลดลงจากร้อยละ 90 ของปริมาณสินเชื่อในช่วง 2500-2510 มาเหลือประมาณร้อยละ 50^{4,5} ในช่วง 2520-2530 การเปลี่ยนแปลงดังกล่าว ทำให้รัฐบาลประสบผลสำเร็จในการลดบทบาทของสินเชื่อในระบบ ที่คิดดอกเบี้ยสูงกว่าสินเชื่อในระบบค่อนข้างมากโดยบางครั้งอาจสูงถึงร้อยละ 10 ถึง 20 ต่อเดือน และเป็นภาระต่อเกษตรกรที่ยากจนเป็นอย่างมาก

ช่วงปี 2540 ถึงปัจจุบันเป็นช่วงที่มีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างสินเชื่อในชนบทอีกช่วงหนึ่งที่เกิดจากการที่รัฐบาลอัดฉีดเงินจากโครงการมียาชาว่าในรัฐบาลพรรคประชาธิปัตย์ โดยมีนายชวน หลีกภัย เป็นนายกรัฐมนตรีและโครงการกองทุนหมู่บ้านในรัฐบาลพรรคไทยรักไทย นำโดยฯพณฯ พ.ต.ท.ทักษิณ ชินวัตร เป็นนายกรัฐมนตรี การขยายตัวและความเข้มแข็งมากขึ้นของกองทุนสหกรณ์ออมทรัพย์และสหกรณ์อื่นๆ ในพื้นที่ กับกองทุนหมู่บ้านละ 1 ล้านบาทนั้น ทำให้ส่วนแบ่งสินเชื่อในชนบทของสินเชื่อในระบบท้องถิ่นเพิ่มความสำคัญมากขึ้น ในปัจจุบัน มีการกระจายเงินตามนโยบายกองทุนหมู่บ้านให้กับ 71,478 กองทุน คิดเป็นร้อยละ 99.9 ของหมู่บ้านในชนบทของประเทศไทย และได้มีการโอนเงินและจัดสรรเพิ่มเติมเป็นเงิน 91,625 ล้านบาทแก่กองทุนที่ได้จัดตั้งขึ้นทั้งหมดในเวลา 2 ปี 6 เดือนตั้งแต่เริ่มดำเนินการตามนโยบายดังกล่าวในปี 2544 กองทุนมีการเบิกจ่ายการกู้ให้กับสมาชิกในหมู่บ้านและชุมชนเมืองในภูมิภาคต่างๆ ยกเว้นกทม. ถึง 8,586,618 รายการกู้ เป็นเงิน 123,574.21 ล้านบาท คิดเป็น 1.35 เท่าของเงินที่รัฐบาลโอนให้และจัดสรรเพิ่มเติม โดยมีการชำระคืนจำนวน 5,725,388 ราย คิดเป็นร้อยละ 66.7 ของรายการกู้เป็นเงิน 48,239.75 ล้านบาท หรือร้อยละ 39.0 ของเงินต้นการกู้ โดยกองทุนมีเงินเพิ่มขึ้น 3,679.39 ล้านบาทจากดอกเบี้ยที่ชำระคืน คิดเป็นร้อยละ 4 ของเงินที่รัฐบาลโอนให้ทั้งหมด⁶ อย่างไรก็ตามก็ดียังไม่มีความชัดเจนว่ามีสัดส่วนรายการกู้และเงินต้นการกู้จำนวนเท่าใดที่ผู้กู้ไม่สามารถชำระคืน การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวทำให้สินเชื่อในระบบซึ่งมีส่วนแบ่งร้อยละ 80-90 ในช่วงปี พ.ศ.2500 ถึง พ.ศ.2515 นั้นลดน้อยลงเป็นอย่างมากโดยไม่หมดไปเพราะเป็นแหล่งเงินกู้ที่ยังมีบทบาทไม่น้อย

⁴ สุนตรา บุษยาพิระภักดิ์ (2525). วิเคราะห์ความสามารถการใช้เงินกู้ของครัวเรือนชนบทในประเทศไทย. วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิตเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

⁵ คารณ บุญนาม (2530). การวิเคราะห์การใช้สินเชื่อของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวโพดในอำเภอพระพุทธรบาท จังหวัดสระบุรี พ.ศ. 2527. วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิตเศรษฐศาสตร์การเกษตร มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

⁶ กองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ (2546). ผลการดำเนินนโยบายกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองเมื่อครบสองปีเพื่อเข้าสู่ปีสาม. มติชน วันที่ 27 พฤศจิกายน 2546 หน้า 23.

ต่อชาวชนบทในปัจจุบันเพื่ออุดช่องโหว่ที่มักเกิดขึ้นในการกู้ระยะสั้นนี้ทั้งในระบบและนอกระบบที่เรียกปรากฏการณ์นี้ว่า “ผลัดผ้าขาวม้า” หรือ “ตั่วหนี่” ในภาคอีสาน

2.3) ภาวะหนี้สินของครัวเรือนไทย

เมื่อพิจารณาภาวะหนี้สินของครัวเรือนไทย ซึ่งเมื่อเปรียบเทียบระหว่างครัวเรือนทั้งหมดกับครัวเรือนที่ยากจนมากแล้ว เป็นประเด็นที่น่าห่วงสำหรับแนวโน้มของเศรษฐกิจไทยในอนาคต และรวมถึงความสามารถในการหลุดพ้นจากความยากจนของคนจนในประเทศไทย เนื่องจากคนจนที่มีรายได้ นอกจากต่ำอยู่แล้ว มักไม่มั่นคงอีกด้วย เพราะคนจนส่วนใหญ่กระจุกตัวในกลุ่มเกษตรกร มีรายได้ที่ขึ้นกับระดับราคาพืชผลและปัจจัยการผลิต และที่สำคัญขึ้นกับความไม่แน่นอนของภาวะดินฟ้าอากาศ ดังนั้น หนี้ในปริมาณที่สูงมักก่อให้เกิดปัญหาในการบริหารภาระหนี้จนอาจทำลายโอกาสของการหลุดพ้นจากความยากจน โดยเฉพาะหากคนจนจำเป็นต้องแปลงสินทรัพย์ที่มีอยู่น้อยไปเพื่อการชำระหนี้ โดยทรัพย์สินนั้นอาจเป็นแหล่งรายได้ เช่น ที่ดิน ก็จะทำให้เกิด วงจรอุบาทว์ที่คนจนต้องกู้หนี้เพิ่มขึ้นไปเรื่อยๆ⁷

ตารางที่ 1 สถานการณ์หนี้ครัวเรือนของไทย

	2537	2539	2541	2543	2545
ครัวเรือนทั้งหมด					
ปริมาณหนี้เฉลี่ย (บาท/ครัวเรือน)	31,079	55,300	72,345	70,586	84,603
จำนวนเท่าของรายได้ต่อเดือน	3.7	5.0	5.7	5.7	6.1
% สัดส่วนหนี้เพื่อการบริโภค	59.7%	50.8%	61.2%	61.0%	64.1%
ครัวเรือนยากจน					
ปริมาณหนี้เฉลี่ย (บาท/ครัวเรือน)	9,727	13,698	22,787	21,818	24,876
จำนวนเท่าของรายได้ต่อเดือน	4.4	5.4	7.5	7.5	8.5
% สัดส่วนหนี้เพื่อการบริโภค	37.9%	34.3%	39.1%	41.5%	44.5%
ครัวเรือนยากจนมาก					
ปริมาณหนี้เฉลี่ย (บาท/ครัวเรือน)	11,830	18,593	22,968	20,083	24,188
จำนวนเท่าของรายได้ต่อเดือน	9.1	12.2	13.1	11.5	15.2
% สัดส่วนหนี้เพื่อการบริโภค	53.4%	26.9%	40.4%	37.7%	50.2%

หมายเหตุ: ครัวเรือนยากจนมากหมายถึงครัวเรือนที่มีรายได้ต่ำกว่าร้อยละ 50 ของเส้นความยากจน

ที่มา: ปรับปรุงแก้ไขจาก Jitsuchon (2003) ซึ่งได้จากการสำรวจภาวะเศรษฐกิจสังคมของสำนักงานสถิติแห่งชาติ

⁷ สมชัย จิตสุชน (2546). เพิ่มความมั่นคงเศรษฐกิจโดยการจัดการความยากจน : บทบาทของภาครัฐ. การสัมมนาวิชาการประจำปี 2546, สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย

สถานการณ์แนวโน้มในช่วง 8 ปีที่ผ่านมา จากปี พ.ศ.2537 ถึง พ.ศ.2545 แสดงให้เห็นชัดว่า ครัวเรือนไทยมีหนี้เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว (ตารางที่ 1) โดยเพิ่มจากประมาณ 3 หมื่นบาทต่อครัวเรือนซึ่งคิดเป็น 3 เท่าของรายได้ต่อเดือนในปี พ.ศ.2539 เป็น แปดหมื่นสี่พันกว่าบาทต่อครัวเรือนซึ่งคิดเป็น 5.5 เท่าของรายได้ต่อเดือนในปี พ.ศ.2545 นอกจากนี้สัดส่วนของหนี้เพื่อการบริโภคก็เพิ่มขึ้นจากร้อยละ 59.7 เป็นร้อยละ 64.1 ซึ่งแสดงว่าหนี้เพื่อการบริโภคเพิ่มเร็วกว่าหนี้เพื่อการลงทุน ที่น่าตกใจคือ ครัวเรือนยากจนและครัวเรือนยากจนมาก (หมายถึงครัวเรือนที่มีรายได้ต่ำกว่าร้อยละ 50 ของเส้นความยากจน) มีภาระหนี้สูงกว่าครัวเรือนทั่วไปมาก โดยครัวเรือนยากจนมีภาระหนี้คิดเป็นจำนวนเท่าของรายได้เพิ่มจาก 4.8 เท่า ในปี พ.ศ.2537 เป็น 9.8 เท่าในปี พ.ศ.2545 และครัวเรือนยากจนมากเพิ่มจาก 9.5 เท่าเป็น 9.8 เท่าในระยะเวลาเดียวกัน

ข้อมูลภาระหนี้จากการสำรวจของสำนักงานสถิติแห่งชาติดังกล่าว สอดคล้องกับข้อมูลระดับหนี้ครัวเรือนในระบบ (Formal Sector Debt) ที่ธนาคารแห่งประเทศไทยประมวลจากข้อมูลitudinomy ได้แก่ ยอดคงค้างสินเชื่อบุคคลของสถาบันการเงิน ยอดคงค้างสินเชื่อบัตรเครดิตและสินเชื่อเช่าซื้อของบริษัทเอกชนที่มีไซสถาบันการเงิน และยอดคงค้างหนี้กองทุนหมู่บ้าน โดย ครัวเรือนก่อนนี้ในระบบเพิ่มขึ้นอย่างชัดเจนในปี 2545 และมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นต่อเนื่องในปี 2546 โดยสัดส่วนหนี้ต่อรายได้สุทธิหลังหักภาษีของครัวเรือนเพิ่มขึ้นจากร้อยละ 39.9 ในปีพ.ศ.2544 เป็นร้อยละ 46.1 ในปีพ.ศ.2545 และร้อยละ 47.8 ณ สิ้นไตรมาสที่ 2 ปีพ.ศ.2546 และสัดส่วน ดังกล่าวน่าจะสูงขึ้นอีกหากแนวโน้มการก่อหนี้ใกล้เคียงกับช่วงครึ่งแรกของปีพ.ศ.2546⁸

2.4) ปัจจัยสำคัญต่อการเพิ่มขึ้นของหนี้ครัวเรือน ได้แก่

การฟื้นตัวทางเศรษฐกิจที่ฟื้นตัวอย่างช้าๆ แต่ต่อเนื่องตั้งแต่ปลายปี พ.ศ.2543 ทำให้อัตราการว่างงานลดลง รายได้ประชากรขยายตัวและความเชื่อมั่นของผู้บริโภคเพิ่มขึ้น นอกจากนี้ อัตราดอกเบี้ยที่ลดลงอย่างต่อเนื่องในช่วง 4 ปีที่ผ่านมาและอยู่ในระดับต่ำเป็นประวัติการณ์ในขณะนี้ ช่วยลดภาระดอกเบี้ยซึ่งเป็นรายจ่ายของครัวเรือนลงมาก ดังนั้น ผู้กู้จึงสามารถก่อหนี้สูงขึ้นได้โดยไม่จำเป็นต้องเพิ่มภาระการจ่ายคืนหนี้ต่อเดือน

การเปลี่ยนแปลงของระบบการเงิน ภายหลังการเกิดวิกฤตเศรษฐกิจ ภาคธุรกิจประสบปัญหาด้านผลประกอบการ สถาบันการเงินจึงหลีกเลี่ยงการปล่อยสินเชื่อให้แก่ภาคธุรกิจ และปรับเปลี่ยนกลยุทธ์มาเน้นการปล่อยสินเชื่อส่วนบุคคลมากขึ้น มีการจูงใจและการพัฒนาทาง

⁸ ธนาคารแห่งประเทศไทย (2546). รายงานแนวโน้มเงินเฟ้อ ตุลาคม 2546. บทที่ 2, บทความในกรอบ : ภาระหนี้ครัวเรือน. ธนาคารแห่งประเทศไทย.

เทคโนโลยีเพื่อขยายฐานลูกค้าของสถาบันการเงินและบริษัทที่ให้สินเชื่อบัตรเครดิตต่างๆ ทำให้การใช้บัตรเครดิตแพร่ขยายตัวอย่างรวดเร็ว

นโยบายของรัฐบาล รัฐบาลได้ดำเนินนโยบายกระตุ้นการใช้จ่ายของครัวเรือนผ่านนโยบายด้านภาษี โครงการกองทุนหมู่บ้าน 1 ล้านบาท และการปล่อยสินเชื่อผ่านสถาบันการเงินของรัฐ โดยเน้นกลุ่มผู้มีรายได้น้อย ซึ่งมีส่วนเพิ่มโอกาสในการเข้าถึงแหล่งเงินทุนแก่ประชาชนระดับรากหญ้าและช่วยทดแทนการกู้ยืมนอกระบบ ซึ่งบางส่วนถูกนำไปใช้เพื่อส่งเสริมการผลิตหรือกิจกรรมเศรษฐกิจของชุมชนนอกเหนือจากการบริโภคของครัวเรือน

การเพิ่มหนี้ดังกล่าวส่งผลต่อความมั่นคงทางเศรษฐกิจของครัวเรือนยากจน อาจดูได้จากภาระในการบริหารหนี้ (ตารางที่ 2) ซึ่งเป็นการคำนวณจำนวนปีที่ครัวเรือนยากจนและยากจนมากต้องใช้เวลาคิดเป็นจำนวนปีในการชำระหนี้ที่มีอยู่ โดยเปรียบเทียบกับกรณีต่างๆ ที่ขึ้นกับอัตราดอกเบี้ยที่ต้องจ่ายรายเดือนและสัดส่วนของเงินรายได้รายเดือนที่ใช้เพื่อการชำระหนี้ ตัวอย่างเช่น ในกรณีที่ดอกเบี้ยรายเดือนเท่ากับร้อยละ 1 ต่อเดือน และคนจนแบ่งเงินจำนวนร้อยละ 20 จากรายได้ประจำเดือน (ซึ่งต่ำกว่าเส้นความยากจนอยู่แล้ว) มาใช้หนี้ ครัวเรือนที่ยากจนนั้นต้องใช้เวลารวมถึง 4.3 ปี และครัวเรือนยากจนมากต้องใช้เวลารวมถึง 8.7 ปีจึงจะชำระหมด (โดยไม่ก่หนี้ใหม่เลย) ในกรณีที่ดอกเบี้ยสูงขึ้นและครัวเรือนสามารถใช้หนี้ต่อเมื่อเทียบเป็นร้อยละของรายได้ ครัวเรือนอาจต้องใช้เวลานานนับ 10 ปีหรือไม่มีวันชำระได้หมดเลย เพราะดอกเบี้ยจะพอกพูนเร็วกว่าเงินที่สามารถชำระหนี้ได้

ตารางที่ 2 ภาระการบริหารหนี้ของครัวเรือนยากจนมาก (จำนวนปีที่ต้องผ่อนชำระ)

อัตราดอกเบี้ยต่อเดือน	ร้อยละของรายได้ต่อเดือนที่นำมาชำระหนี้				
	100%	50%	20%	10%	5%
ครัวเรือนยากจน					
ร้อยละ 1	0.7	1.4	3.6	7.4	15.3
ร้อยละ 50	0.7	1.5	3.9	8.8	24.9
ร้อยละ 10	0.7	1.5	4.4	12.5	ชำระไม่หมด
ร้อยละ 20	0.8	1.7	6.3	ชำระไม่หมด	ชำระไม่หมด
ครัวเรือนยากจนมาก					
ร้อยละ 1	1.3	2.6	6.6	13.6	29.3
ร้อยละ 5	1.3	2.7	7.7	20.2	ชำระไม่หมด
ร้อยละ 10	1.4	2.9	10.1	ชำระไม่หมด	ชำระไม่หมด
ร้อยละ 20	1.5	3.6	ชำระไม่หมด	ชำระไม่หมด	ชำระไม่หมด

หมายเหตุ: (ก) คัดจากสัดส่วนหนี้ต่อรายได้รายเดือนที่ 10 เท่าสำหรับครัวเรือนยากจนและ 20 เท่าสำหรับครัวเรือนยากจนมาก
(ข) ชำระไม่หมด หมายความว่าจำนวนเงินที่ต้องผ่อนต่ำกว่าภาระดอกเบี้ย

สำหรับประเด็นการชำระเงินกู้และการค้างชำระเงินกู้ นั้น จากการศึกษาที่ผ่านมาพบว่า ปัจจัยที่มีผลต่อการค้างชำระเงินกู้ นั้น คือ ค่าใช้จ่ายในการบริโภค ปริมาณเงินกู้และหนี้สินอื่นๆ^{9,10,11} ซึ่งจะเห็นได้ว่า นโยบายกระตุ้นการบริโภคภายในและระดับหนี้ที่สูงขึ้น อาจสร้างความเสี่ยงให้กับระบบเศรษฐกิจต่อไปหากครัวเรือนมิได้ประเมินความสามารถในการผ่อนชำระหนี้อย่างรอบคอบ

⁹ ปวาร์ณา ลิ้มนิรันดร์กุล. (2544). ปัจจัยที่มีผลกระทบต่อ การค้างชำระเงินกู้ระยะสั้นของเกษตรกรลูกค้าธกส ในอำเภอเมืองขอนแก่น จังหวัดขอนแก่น. วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิตเศรษฐศาสตร์เกษตร. มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

¹⁰ กัมปนาท เพ็ญสุภา (2536). ปัจจัยที่มีอิทธิพลในการชำระคืนสินเชื่อเพื่อการเกษตรของเกษตรกรลูกค้าธกสในอำเภอทับคล้อ จังหวัดพิจิตร. วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิตเศรษฐศาสตร์การเกษตร มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

¹¹ กัลยา ไตรวิชชุชัย (2535). ปัจจัยที่มีผลต่อการชำระเงินกู้ของเกษตรกรลูกค้า ธ.ก.ส. ในโครงการส่งเสริมการเลี้ยงโคนม อำเภอพัฒนานิคม จังหวัดลพบุรี. วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิตเศรษฐศาสตร์การเกษตร มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

บทที่ 3

การวิจัยการเกิดและเส้นทางหนี้สิน: ประสบการณ์ของชาวบ้านและทางออก

โครงการวิจัยการเกิดและเส้นทางหนี้สิน: ประสบการณ์ของชาวบ้านและทางออก ได้วางระเบียบวิธีวิจัย โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

วัตถุประสงค์

- 1) เพื่อศึกษาสาเหตุหรือแรงจูงใจที่ทำให้เกิดการก่อหนี้
- 2) เพื่อวิเคราะห์เปรียบเทียบข้อดีและข้อเสียของหนี้ในรูปแบบต่างๆ
- 3) เพื่อศึกษาแหล่งเงินทุนที่เป็นเจ้าหนี้ เงื่อนไขและการเข้าถึง
- 4) เพื่อวิเคราะห์สถานะหนี้ เพื่อจำแนกเป็นระดับความรุนแรงของการเป็นหนี้
- 5) เพื่อศึกษาวงจรและมิติของหนี้
- 6) เพื่อศึกษาวิธีการของลูกหนี้ที่ประสบความสำเร็จในการใช้หนี้รูปแบบต่างๆเพื่อใช้ในการหาแนวทางช่วยเหลือและแนะนำการวางแผนชำระหนี้ของลูกหนี้จำแนกตามประเภทและความรุนแรงของการเป็นหนี้ระดับต่างๆ

พื้นที่เป้าหมาย

- พื้นที่ในเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านและพหุภาคีภาคตะวันออกเฉียงเหนือ 10 หมู่บ้าน

ลำดับ	ชุมชนเครือข่าย	หมู่บ้าน	จำนวนหลังคาเรือน
1	พอมหาอยู่ สุนทรชัย	บ้านตระแบก	91
2	พอมหาอยู่ สุนทรชัย	บ้านหุดาดี	75
3	พอเชียง ไทยดี	บ้านอึกเกียง	56
4	พอเชียง ไทยดี	บ้านอึกเสก	97
5	พอมอง เกตพิบูลย์	บ้านโนนพริก	104
6	พอมอง เกตพิบูลย์	บ้านหนองแกมน	80
7	พอคำเคื่อง ภาชี	บ้านโนนเขวา	124
8	พอคำเคื่อง ภาชี	บ้านโนนสำราญและตะแบง	109
9	พอสุนทรินทร์ ปรัชญพฤทธิ	บ้านหนองดุม	139
10	พอสุนทรินทร์ ปรัชญพฤทธิ	บ้านหนองปลาแดก	35
รวม			910

- หมู่บ้านในเครือข่ายของพนักงานอภส. 10 หมู่บ้าน

ลำดับ	หมู่ที่	ตำบล	อำเภอ	จังหวัด	จำนวนหลังคาเรือน
1	6	หนองไผ่	เมืองอุดรธานี	อุดรธานี	136
2	8	เชียงยืน	เมืองอุดรธานี	อุดรธานี	147
3	14	พันดอน	กุมภวาปี	อุดรธานี	132
4	7	ตูมใต้	กุมภวาปี	อุดรธานี	101
5	3	นาแพง	กิ่ง อ.โคกโพธิ์ไชย	ขอนแก่น	78
6	4	โกรกแก้ว	โนนสุวรรณ	บุรีรัมย์	8
7	4	หนองยายพิมพ์	นางรอง	บุรีรัมย์	90
8	11 และ 16	บ้านยาง	พุทไธสง	บุรีรัมย์	105
9	1 และ 15	หายโศก	พุทไธสง	บุรีรัมย์	104
10	5	เจนีเยง	เมืองสุรินทร์	สุรินทร์	110
11	2	ทมอ	ปราสาท	สุรินทร์	88
12	4	นาคำ	อุบลรัตน์	ขอนแก่น	75
รวม					1174

รวมทั้ง 2 เครือข่าย รวม 22 หมู่บ้าน 2084 หลังคาเรือน

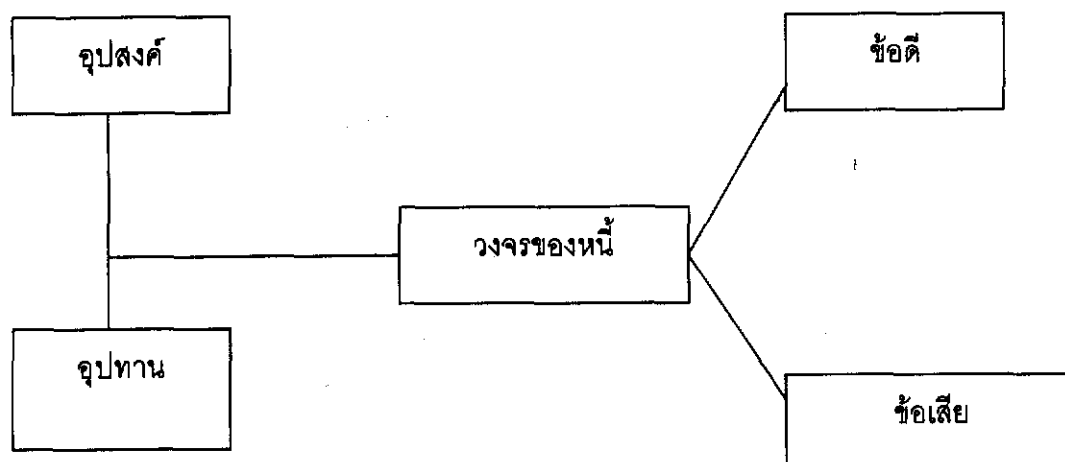
กลุ่มเป้าหมาย

- 1) หัวหน้าหลังคาเรือน 2084 หลังคาเรือนเพื่อตอบแบบสำรวจโพลนี้สิ้น
- 2) ลูกหนี้ 47 หลังคาเรือนในพื้นที่เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านและพหุภาคีภาคอีสานและเป็นสมาชิกเครือข่าย
- 3) ลูกหนี้ 47 หลังคาเรือนในพื้นที่เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านและพหุภาคีภาคอีสานและไม่ได้เป็นสมาชิกเครือข่าย
- 4) ปราชญ์ชาวบ้าน 8 ท่านและผู้นำชาวบ้าน 7 ท่านที่สามารถปลดหนี้สินได้

ระยะเวลาดำเนินการ

1 ปี 6 เดือน (1 กรกฎาคม 2545 – 31 ธันวาคม 2546)

กรอบความคิด

ระเบียบวิธีและการดำเนินการวิจัย

1. ทบทวนเอกสารงานวิจัยเรื่องหนี้สินโดยสืบค้นรายงานการวิจัยและบทความที่เกี่ยวข้องกับหนี้สิน เพื่อแบ่งให้กลุ่มเครือข่ายประกอบด้วยนักวิจัย ผู้ช่วยนักวิจัย พนักงานธกส. หัวหน้าโครงการและที่ปรึกษาให้มีโอกาสทบทวน พร้อมทั้งจัดประชุมระดมสมองเพื่อให้เครือข่ายได้เรียนรู้ร่วมกันในการทบทวนเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
2. จัดเวทีระดมสมองเรื่องหนี้สินในประเด็นต่างๆในเวทีเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านและพหุภาคีภาคอีสาน เวทีเครือข่ายของปราชญ์ชาวบ้านในระดับศูนย์เรียนรู้และเวทีของนักวิจัย ผู้ช่วยนักวิจัย พนักงานธกส. หัวหน้าโครงการและที่ปรึกษา
3. ประชุมเชิงปฏิบัติการของนักวิจัย ผู้ช่วยนักวิจัย พนักงานธกส. หัวหน้าโครงการและที่ปรึกษาในการพัฒนาเครื่องมือต่างๆดังนี้
 - 3.1) แบบโพลหนี้สินเพื่อรวบรวมข้อมูลเชิงปริมาณศึกษาสภาพหนี้ของชุมชน โดยมีหน่วยวัดเป็นหลังคาเรือน
 - 3.2) แนวคำถามและประเด็นการพูดคุยกับลูกหนี้
 - 3.3) แนวคำถามและประเด็นการพูดคุยกับเจ้าหนี้
 - 3.4) แนวคำถามและประเด็นการพูดคุยกับผู้ที่ประสบความสำเร็จในการแก้ปัญหาหนี้สินของชุมชนนั้น

4. การเก็บข้อมูล

- 4.1) นักวิจัยและผู้ช่วยนักวิจัยรวบรวมข้อมูลเชิงปริมาณในการศึกษาสภาพ
หนี้ของชุมชนจากทุกหลังคาเรือนของชุมชนในเครือข่ายรวม 10 ชุมชน
910 หลังคาเรือนและพนักงานธกส. รวบรวมข้อมูลใน 12 ชุมชน 1174
หลังคาเรือนในพื้นที่ของพนักงานธกส. ด้วยแบบโพลหนี้สิน
- 4.2) นักวิจัยและผู้ช่วยนักวิจัยสุ่มตัวอย่างกลุ่มที่ 1 จากร้อยละ 10 ของหลังคา
เรือนที่เป็นหนี้และไม่ได้เป็นสมาชิกเครือข่ายการเรียนรู้สู่การพึ่งตนเอง
ของปราชญ์ชาวบ้าน และกลุ่มที่ 2 จากการสุ่มตัวอย่างจากร้อยละ 10
ของหลังคาเรือนที่เป็นหนี้และเป็นสมาชิกเครือข่ายการเรียนรู้สู่การพึ่งตน
เองของปราชญ์ชาวบ้าน และทำการสัมภาษณ์ตามแนวคำถามและ
ประเด็นการพูดคุยกับลูกหนี้ หลังคาเรือนละไม่เกิน 3 ครั้งของการเป็นหนี้
- 4.3) นักวิจัย, ผู้ช่วยนักวิจัยสัมภาษณ์เจ้าหน้าที่นอกระบบของลูกหนี้ทุกรายในข้อ
4.2 ที่ให้และเจ้าหน้าที่ในระบบเช่น ธกส. สหกรณ์ เป็นต้น ด้วยแนวคำถาม
และประเด็นการพูดคุยกับเจ้าหน้าที่
- 4.4) นักวิจัย, ผู้ช่วยนักวิจัยและพนักงานธกส. สัมภาษณ์ผู้ที่ประสบความสำเร็จ
ในการแก้ปัญหาหนี้สินของชุมชนนั้นทุกราย ด้วยแนวคำถามและ
ประเด็นการพูดคุยกับผู้ประสบความสำเร็จในการแก้ปัญหาหนี้สินของ
ชุมชนนั้นและในเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านและพหุภาคีภาคอีสาน

5. การประชุมเชิงปฏิบัติการและการวิเคราะห์ข้อมูล

- 5.1) นักวิเคราะห์ข้อมูลรวบรวมโพลหนี้สินของทั้ง 10 ชุมชนและ 12 ชุมชนใน
พื้นที่ของพนักงานธกส. ระหว่าง 1 -30 มิถุนายน 2545และนำเสนอต่อที่
ประชุมเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านและพหุภาคีภาคอีสานรวมทั้งผู้บริหาร
ของธกส. เพื่อรับฟังความคิดเห็น และวิเคราะห์ข้อมูล เพื่อทำรายงาน
ผลการสำรวจหนี้สินเชิงปริมาณ
- 5.2) จัด workshop 2 ครั้งๆละ 2 วันให้นักวิจัย ผู้ช่วยนักวิจัย พนักงานธกส.
นักวิเคราะห์ข้อมูล, หัวหน้าโครงการและที่ปรึกษาโครงการช่วยกัน
วิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพและร่วมกันเขียนบทสรุปการเป็นหนี้ของลูก
หนี้ที่รวบรวมได้ทั้งหมด

- 6) จัดเวทีนำเสนอผลการวิจัยให้ชุมชนแต่ละชุมชนทราบ สรุปสาเหตุและปัจจัยของการมีหนี้ที่สำคัญ โดยเฉพาะการวิเคราะห์กลุ่มที่มีหนี้มากและลดหนี้ได้น้อย และระดมสมองสมองว่าน่าจะมีวิธีการอย่างไร โดยพิจารณาจากประสบการณ์ของผู้ที่ล้าหนี้ / ลดหนี้ได้สำเร็จมาทำเป็นทางเลือก
- 7) จัดเวทีแลกเปลี่ยนความคิดเห็นระหว่างเจ้าหน้าที่และตัวแทนลูกหนี้ เพื่อสรุปสาเหตุและปัจจัยของการมีหนี้ที่สำคัญ โดยเฉพาะการวิเคราะห์กลุ่มที่มีหนี้มากและลดหนี้ได้น้อย และระดมสมองว่าน่าจะมีวิธีการอย่างไร โดยพิจารณาจากประสบการณ์ของผู้ที่ล้าหนี้ / ลดหนี้ได้สำเร็จมาทำเป็นทางเลือก
- 8) จัดเวทีนักวิจัย ผู้ช่วยนักวิจัย พนักงานธกส. นักวิเคราะห์ข้อมูล หัวหน้าโครงการที่ปรึกษาและนักวิชาการจากภายนอกเพื่อนำเสนอผลการวิจัยทั้งจากการสำรวจโพลหนี้สินและจาก Interview guidelineแบบเจาะลึกของหมู่บ้านในเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านและพหุภาคีภาคตะวันออกเฉียงเหนือ 10 ชุมชน 910 หลังคาเรือน และหมู่บ้านของพนักงานธกส.อีก 12 ชุมชน 1,178 หลังคาเรือน รวมทั้งนำเสนอชุดความรู้ของปราชญ์ชาวบ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือและข้อสรุปจากเวทีมาพูดคุยและวางแผนกับตัวแทนผู้ปฏิบัติและผู้บริหารของธกส. เพื่อให้ได้แนวทางที่เป็นรูปธรรม ทั้งการปล่อยกู้ การปรับเปลี่ยนโครงสร้างหนี้ การสร้างตัวชี้วัด และวางมาตรการช่วยเหลือลูกหนี้ตามประเภทความรุนแรงของการเป็นหนี้สินได้อย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล รวมทั้งกำหนดมาตรการช่วยเหลืออื่นๆ
- 9) นักวิจัยจัดเวทีในชุมชนแต่ละชุมชน เพื่อนำผลการปรึกษาหารือกับธกส.เพื่อนำรูปธรรม ทั้งการปล่อยกู้ การปรับเปลี่ยนโครงสร้างหนี้ และมาตรการช่วยเหลืออื่นๆ เพื่อขอความเห็นจากชุมชน
- 10) สรุปและทำรายงานฉบับสมบูรณ์ พร้อมทั้งนำเสนอผลการวิจัยและกระบวนการของโครงสร้างหนี้มาร่วมกับธกส. พัฒนาเป็นหลักสูตรพัฒนาพนักงานธกส. ในการช่วยเหลือลูกหนี้ในโอกาสต่อไป

บทที่ 4

ผลการวิจัย

ในขั้นตอนการเก็บข้อมูล ผู้ช่วยนักวิจัยของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านและของพนักงานธกส. ได้ใช้แบบสำรวจหนึ่งสิบ (ภาคผนวก 1) ในการสอบถามข้อมูลเชิงปริมาณ จากทุกครัวเรือนของ 22 หมู่บ้านใน 4 จังหวัด ได้แก่ จังหวัดขอนแก่น, อุดรธานี, บุรีรัมย์และสุรินทร์ จำนวนครัวเรือนรวม 2,084 ครัวเรือน ส่วนการเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพนั้น ผู้ช่วยนักวิจัยของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านได้ทำการสัมภาษณ์ครัวเรือนที่เป็นหนี้และไม่ได้เป็นสมาชิกเครือข่ายการเรียนรู้ผู้รู้การพึ่งตนเองของปราชญ์ชาวบ้านจำนวน 47 ครัวเรือน และอีก 47 ครัวเรือนจากครอบครัวที่เป็นหนี้และเป็นสมาชิกเครือข่ายการเรียนรู้ผู้รู้การพึ่งตนเองของปราชญ์ชาวบ้าน โดยการสัมภาษณ์รายละเอียดการเป็นหนี้ (ไม่เกิน 3 รายการของการเป็นหนี้) ของทั้งหมด 94 ครัวเรือน มาเปรียบเทียบกับรายละเอียดของข้อมูลจากผู้ที่ประสบความสำเร็จในการแก้ปัญหาหนี้สิน (จำนวน 15 ครัวเรือน) นอกจากนั้นทีมวิจัยและผู้ช่วยนักวิจัยได้ช่วยกัน และสัมภาษณ์เจ้าหน้าที่นอกระบบ ที่ให้ความร่วมมือ 10 ราย รวมทั้งจัดประชุมร่วมกับเจ้าหน้าที่ ธกส. 10 ท่าน ระหว่าง 1 กรกฎาคม 2546 – 31 ตุลาคม 2546

1) ข้อมูลทั่วไป

1.1) จำนวนครัวเรือน จากข้อมูลเชิงปริมาณทั้งหมด 2,084 ครัวเรือน พบว่าครัวเรือนที่เป็นหนี้มีจำนวนทั้งสิ้น 1,891 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 90.7 และครัวเรือนที่ไม่เป็นหนี้ 193 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 9.3 ข้อมูลที่เก็บโดยทีมผู้ช่วยนักวิจัยมีความสอดคล้องกันโดยร้อยละของครัวเรือนที่มีหนี้ของข้อมูลที่ได้จากผู้ช่วยนักวิจัยของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้าน (ร้อยละ 91.8) และจากพนักงานธกส. (ร้อยละ 90.7) มีความใกล้เคียงกันโดยไม่มีความแตกต่างอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ($\chi^2 = 0.69$, $df = 2$, $p = 0.405$)

ตารางที่ 1.1 แสดงจำนวนครัวเรือนที่เป็นหนี้และไม่เป็นหนี้
จากการสำรวจพลหนี้สินของผู้ช่วยนักวิจัยของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านและของพนักงานธกส.

แบบสำรวจ รวบรวมโดย	จำนวน หมู่บ้าน	จำนวน ครัวเรือน	จำนวนครัวเรือน ที่เป็นหนี้		จำนวนครัวเรือนที่ไม่ เป็นหนี้	
			จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ
ผู้ช่วยนักวิจัยเครือข่าย ปราชญ์ชาวบ้าน	10	910	826	91.8	84	9.2
พนักงานธกส.	12	1,174	1,065	90.7	109	9.3
รวม	22	2,084	1,891	90.7	193	9.3

1.2) ครัวเรือนที่ไม่เคยมีหนี้สินในช่วงเวลา 10ปีที่ผ่านมา

ทีมผู้ช่วยนักวิจัยได้สอบถามผู้ที่ไม่เคยเป็นหนี้ในช่วงเวลา 10 ปีที่ผ่านมาทั้ง 193 หลังคาเรือนถึงความจำเป็นที่ต้องการใช้เงินและไม่ต้องการใช้เงิน พบรายละเอียดดังนี้

ตารางที่ 1.2 ครัวเรือนที่ไม่เคยเป็นหนี้ในช่วงเวลา 10 ปีที่ผ่านมาแยกตามความจำเป็นต้องใช้เงินและไม่ต้องการใช้เงิน

ความต้องการใช้เงิน	ครัวเรือน	
	จำนวน	ร้อยละ
ต้องการใช้เงิน	64	33.2
ไม่ต้องการใช้เงิน	129	66.8
รวม	193	100

จากตารางที่ 1.2 ครัวเรือนที่ไม่เคยเป็นหนี้ในช่วงเวลา 10 ปีที่ผ่านมา มีความต้องการใช้เงิน 64 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 33.2 และไม่ต้องการใช้เงิน 129 ครัวเรือนคิดเป็นร้อยละ 66.8 โดยกลุ่มที่ไม่มีหนี้ในช่วงเวลา 10 ปีที่ผ่านมา แต่ต้องการใช้เงินนั้น พบว่าทุกรายไม่มีหนี้ เพราะใช้วิธีหักห้ามใจไว้ได้ จึงตัดสินใจไม่กู้ นอกจากหักห้ามใจตัวเองไว้ได้แล้ว 37 ราย (ร้อยละ 57.8 ของกลุ่มที่ไม่มีหนี้แต่ต้องการใช้เงิน) ใช้วิธีชะลอกิจกรรมไว้จนตนเองมีเงินทุนพอจึงค่อยทำ มี

6 ราย (ร้อยละ 9.4) ที่เจ้าหน้าที่ไม่ยอมให้กู้เพราะไม่เข้าเงื่อนไข ที่เหลือให้เหตุผลว่าลูกและญาติไม่ให้กู้ 8 ราย (ร้อยละ 12.6)ไม่ต้องการให้ใครช่วย 1 ราย ไม่กล้ากู้เพราะแก่แล้ว 1 ราย มีความพอดีในตัวเอง 1 ราย บุตรให้ความช่วยเหลือ 1 ราย และกลัวความเสี่ยงของโครงการ 1 ราย

1.3) สภาพการมีหนี้สินของครัวเรือนในช่วงเวลา 10 ปีที่ผ่านมา
จากข้อมูลที่สอบถามได้จากผู้ที่เคยเป็นหนี้สินในช่วง 10 ปีที่ผ่านมา ทั้ง 1,891 ครัวเรือน พบรายละเอียดแยกตามอาชีพดังนี้

ตารางที่ 1.3 ร้อยละครัวเรือนที่เป็นหนี้ในช่วงเวลา 10 ปีที่ผ่านมาแยกตามอาชีพหลัก

อาชีพ หนี้สิน	เกษตรกร ผสมผสาน		เกษตรกรรม เชิงเดี่ยวหรือ เกษตรกรรมแบบ มีสัญญา		รับราชการ		ค้าขาย		รับจ้าง		อื่นๆ		รวม	
	ครัวเรือน	ร้อยละ	ครัวเรือน	ร้อยละ	ครัวเรือน	ร้อยละ	ครัวเรือน	ร้อยละ	ครัวเรือน	ร้อยละ	ครัวเรือน	ร้อยละ	ครัวเรือน	ร้อยละ
1) ไม่มีหนี้	11	3.0	80	7.7	42	11.8	8	13.8	29	42.0	15	16.1	193	9.3
2) มีหนี้	350	97.0	105	92.3	314	88.2	50	86.2	40	58.0	78	83.9	189	90.7
			9										1	
รวม	361	100	114	100	356	100	58	100	69	100	93	100	208	100
			7										4	

$(\chi^2 = 117.56, df=5, p=0.000001)$

กลุ่มที่ทำเกษตรผสมผสานมีอัตราครัวเรือนที่เป็นหนี้สูงสุด คิดเป็นร้อยละ 97.0 รองลงมาได้แก่กลุ่มเกษตรกรรมเชิงเดี่ยวและเกษตรกรรมแบบมีสัญญา มีหนี้สิน 1059 ครัวเรือนจาก 1147 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 92.3 อาชีพรับราชการ อาชีพค้าขาย มีอัตราครัวเรือนที่เป็นหนี้คิดเป็นร้อยละ 88.2 และ 86.2 ตามลำดับ โดยอาชีพรับจ้างมีอัตราครัวเรือนที่เป็นหนี้ต่ำสุดคิดเป็นร้อยละ 58.0 แต่ละกลุ่มมีความแตกต่างของการเป็นหนี้จากกลุ่มอื่นๆ อย่างมีนัยสำคัญ ($\chi^2 = 117.56, df=5, p=0.000001$) ยกเว้นระหว่างกลุ่มรับราชการและกลุ่มค้าขายซึ่งมีร้อยละของการเป็นหนี้ที่ใกล้เคียงกัน ($\chi^2 = 0.19, df=2, p = 0.665$)

1.4) สภาพหนี้สินกับฐานะตามความรู้สึกละอาชีวะ

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ได้ให้ความสนใจกับฐานะตามความรู้สึกละครวัเรื้อน (ตารางที่ 1.4) ซึ่งพบว่าครวัเรื้อนที่รู้สึกว้าตนเองพออยู่พอกิน (ร้อยละ 89.5) หรือเหลือกิน (ร้อยละ 70.6) มีอัตราการเป็นหนี้้น้อยกว่ากลุ่มที่รู้สึกว้าตนเองไม่พอกิน (ร้อยละ 94.9) และแตกต่างอย่างมีนัยสำคัญ ($\chi^2 = 31.67, df=2, p=0.000001$)

ตารางที่ 1.4 สภาพการเป็นหนี้แยกตามฐานะโดยความรู้สึกของตนเอง

ฐานะตามความรู้สึก	การเป็นหนี้		รวม
	ไม่ได้กู้	กู้	
ไม่พอกิน	31	576	607
	5.1%	94.9%	100.0%
พออยู่พอกิน	152	1291	1443
	10.5%	89.5%	100.0%
เหลืออยู่เหลือกิน	10	24	34
	29.4%	70.6%	100.0%
รวม	193	1891	2084
	9.3%	90.7%	100.0%

($\chi^2 = 31.67, df=2, p=0.000001$)

เมื่อนำรายละเอียดของกลุ่มอาชีพมาวิเคราะห์เปรียบเทียบับฐานะตามความรู้สึกของครวัเรื้อน (ตารางที่ 1.5) พบว่ามีเพียงกลุ่มเกษตรกรรมเชิงเดี่ยวหรือเกษตรกรรมแบบมีสัญญาที่ฐานะตามความรู้สึกมีผลต่างอัตราการเป็นหนี้ระหว่างไม่พอกิน(ร้อยละ 96.60) และพออยู่พอกินหรือเหลือกิน (ร้อยละ 88.90) อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ($\chi^2 = 18.13, df=1, p = 0.00002$) ในขณะที่กลุ่มอาชีพอื่นมีความแตกต่างอยู่บ้างแต่ไม่มีนัยสำคัญทางสถิติ แสดงให้เห็นว้าทั้งอาชีพหลักและฐานะตามความรู้สึกต่างมีผลต่อการเป็นหนี้แต่อาชีพหลักมีอิทธิพลต่อการเป็นหนี้สูงมากกว่าฐานะตามความรู้สึก

ตารางที่ 1.5 สภาพการเป็นหนี้แยกตามอาชีพหลักและฐานะโดยความรู้สึกรู้สึกของตนเอง

อาชีพหลัก	ฐานะตามความรู้สึก	สภาพการเป็นหนี้		รวม
		ไม่ไดู้้	ู้	
เกษตรกรเชิงเดี่ยวหรือ แบบมีสัญญา ($\chi^2 = 18.13$, $df=1$, $p = 0.00002$)	ไม่พอกิน	12 3.40%	341 96.60%	353 100.00%
	พอดูพอกินหรือเหลือกิน	88 11.10%	706 88.90%	794 100.00%
	รวม	100 8.70%	1047 91.30%	1147 100.00%
เกษตรกรผสมผสาน (Yate' corrected χ^2 $= 0.06$, $df=1$, $p = 0.805$)	ไม่พอกิน	1 1.70%	58 98.30%	59 100.00%
	พอดูพอกินหรือเหลือกิน	10 3.30%	292 96.70%	302 100.00%
	รวม	11 3.00%	350 97.00%	361 100.00%
ค้าขาย (Yate' corrected χ^2 $= 2.52$, $df=1$, $p = 0.113$)	ไม่พอกิน	1 33.30%	2 66.70%	3 100.00%
	พอดูพอกินหรือเหลือกิน	7 12.70%	48 87.30%	55 100.00%
	รวม	8 13.80%	50 86.20%	58 100.00%
รับราชการ ($\chi^2 = 2.92$, $df=1$, $p = 0.088$)	ไม่พอกิน	12 8.30%	133 91.70%	145 100.00%
	พอดูพอกินหรือเหลือกิน	30 14.20%	181 85.80%	211 100.00%
	รวม	42 11.80%	314 88.20%	356 100.00%
รับจ้าง ($\chi^2 = 0.99$, $df=1$, $p = 0.319$)	ไม่พอกิน	5 31.30%	11 68.80%	16 100.00%
	พอดูพอกินหรือเหลือกิน	24 45.30%	29 54.70%	53 100.00%
	รวม	29 42.00%	40 58.00%	69 100.00%
อื่นๆ (Yate' corrected χ^2 $= 0.39$, $df=1$, $p = 0.534$)	ไม่พอกิน	0 0.0%	31 100.00%	31 100.00%
	พอดูพอกินหรือเหลือกิน	3 4.80%	59 95.20%	62 100.00%
	รวม	3 3.20%	90 96.80%	93 100.00%

2) สภาพการเป็นหนี้ในระดับครัวเรือน

สภาพการเป็นหนี้ของครัวเรือนจำนวน 1,891 ครัวเรือนหรือร้อยละ 90.7 ของครัวเรือนที่ทำการศึกษาทั้งหมด 2,084 ครัวเรือน จากข้อมูลในตารางที่ 2.1 พบว่าห้าปีที่ผ่านมาครัวเรือนที่มีหนี้ได้ทำการกู้หรือยังมีหนี้คงค้างการกู้จำนวนทั้งสิ้น 8,095 รายการกู้ ยอดเงินต้นการกู้ทั้งหมดรวมทั้งสิ้น 225.8 ล้านบาท แต่ละครัวเรือนที่มีหนี้สิ้นทำการกู้เฉลี่ย 4.28 ครั้งการกู้ต่อครัวเรือน (ต่ำสุด 1 ครั้ง สูงสุด 26 ครั้ง) และเฉลี่ยเงินต้นการกู้รวมทั้งสิ้นเป็นเงินเท่ากับ 119,408.00 บาทต่อครัวเรือน (ต่ำสุด 100 บาท สูงสุด 2,610,000 บาท) ซึ่งแสดงถึงสถานการณ์เป็นหนี้ที่แตกต่างกันมากระหว่างครัวเรือนที่มีหนี้เห็นได้จาก ช่วง(range) และค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน (standard deviation) ที่กว้างมาก

ตารางที่ 2 สถานะหนี้ของครัวเรือนที่เป็นหนี้

	จำนวนครัวเรือนที่มีหนี้	ต่ำสุด	สูงสุด	ยอดรวม (sum)	ค่าเฉลี่ย	ค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน
ครั้งการกู้ทั้งหมด	1,891	1	26	8,095	4.28	3.02
ครั้งการกู้จ่ายคืนหมด	861	1	15	2,494	2.90	2.19
ครั้งการกู้จ่ายคืนไม่หมด	1,844	1	15	5,601	3.04	2.00
ยอดเงินต้นการกู้ทั้งหมด	1,891	100	2,610,000	225,800,527	119,408.00	188,550.58
เงินต้นจ่ายคืนหมด	861	200	2,200,000	69,830,663	81,104.14	141,252.51
เงินต้นการกู้จ่ายคืนไม่หมด	1,844	100	1,786,000	155,969,864	84,582.36	147,200.56
ยอดหนี้จ่ายคืนไม่หมด	1,844	100	1,792,000	137,608,640	74,625.08	132,698.15

นอกจากนี้ยังพบว่าครัวเรือนที่สามารถจ่ายคืนการกู้อย่างน้อย 1 ครั้งการกู้มีเพียง 861 ครัวเรือนหรือร้อยละ 45.5 ของครัวเรือนที่มีหนี้ โดยสามารถจ่ายคืนยอดเงินต้นทั้งสิ้น 69.83 ล้านบาท คิดเป็นร้อยละ 30.9 ของยอดเงินต้นการกู้ทั้งหมด 225.8 ล้านบาท และครัวเรือนที่สามารถจ่ายคืนการกู้อย่างน้อย 1 ครั้งการกู้ได้จ่ายคืนเฉลี่ยต่อครัวเรือนเท่ากับ 81,104.14 บาท (ต่ำสุด 200 บาท สูงสุด 2,200,000 บาท)

ส่วนครัวเรือนที่ยังมีหนี้คงค้างอย่างน้อย 1 ครั้งการกู้จำนวน 1,844 ครัวเรือนหรือร้อยละ 97.5 ของครัวเรือนที่มีหนี้ และมียอดหนี้คงค้างรวมทั้งสิ้น 137.61 ล้านบาทหรือร้อยละ 60.9 ของยอดเงินต้นการกู้ทั้งหมด เฉลี่ยมีหนี้คงค้าง 74,625.08 บาทต่อครัวเรือนหรือร้อยละ 62.5 ของเงินต้นการกู้รวมทั้งสิ้นเฉลี่ยเป็นต่อครัวเรือน (119,408.00 บาทต่อครัวเรือน)

จากข้อมูลดังกล่าวจะเห็นได้ว่ามีเพียง 47 ครัวเรือนหรือร้อยละ 2.5 ของครัวเรือนที่มีหนี้สามารถปลดหนี้ที่มีได้หมดทุกรายการกู้ ในขณะที่มีครัวเรือนถึง 1,030 ครัวเรือนหรือร้อยละ 54.5 ของครัวเรือนที่มี

หนี้ที่ไม่สามารถปลดหนี้ได้เลยแม้แต่เพียงรายการกู้ เดียว หนี้คงค้างเฉลี่ยสูงถึง 74,625.08 บาทต่อครัวเรือนหรือเท่ากับ 2.56 เท่าของรายได้เฉลี่ยต่อปีของครัวเรือนอีสานในปี 2545

3) เงินต้นการกู้ การจ่ายเงินและหนี้สินคงค้างของกลุ่มอาชีพ

จากการวิเคราะห์เปรียบเทียบกลุ่มอาชีพหลัก โดยแยกฐานะตามความรู้สึก เพื่อดูความสามารถในการจ่ายเงินต้น และดูหนี้คงค้างของครัวเรือนที่เป็นหนี้ 1,891 ครัวเรือน พบรายละเอียดตาม ตารางที่ 3 ดังนี้ หนี้ในช่วง 5 ปีมีเงินต้นการกู้ทั้งหมดเฉลี่ย 119,408.00 บาทต่อครัวเรือน โดยครัวเรือนที่เป็นหนี้ทั้งหมด (ไม่ว่าจะจ่ายเงินได้หรือไม่ก็ตาม) สามารถจ่ายเงินต้นเฉลี่ย 36,927.90 บาทหรือเท่ากับร้อยละ 30.9 ของเงินต้นการกู้เฉลี่ย และมีหนี้คงค้างเฉลี่ย 72,770.30 บาท คิดเป็น ร้อยละ 60.9 ของเงินต้นการกู้เฉลี่ย (การจ่ายเงินบวกหนี้คงค้างไม่เท่ากับเงินต้น เนื่องจากการจ่ายหนี้ไปแล้วบางส่วนจากเงินต้นของหนี้คงค้าง)

เมื่อพิจารณาแต่ละกลุ่มอาชีพหลัก พบว่าครัวเรือนที่ทำการค้าขายมีการกู้เฉลี่ยสูงสุดถึง 5.61 แสนบาท รองลงมาได้แก่ครัวเรือนเกษตรผสมผสานซึ่งกู้เฉลี่ย 1.51 แสนบาท โดยครัวเรือนกลุ่มรับราชการกูน้อยที่สุดเพียง 7.69 หมื่นบาท ส่วนการไถ่ถอนหนี้หนี้กลุ่มเกษตรผสมผสานมีความสามารถในการจ่ายเงินต้นได้สูงที่สุด โดย สามารถจ่ายเงินต้นได้หมดเฉลี่ย 71,581.87 บาท ต่อครัวเรือนคิดเป็นร้อยละ 47.4 ของเงินต้นเฉลี่ยของกลุ่ม รองลงมาคือกลุ่มที่ทำเกษตรเชิงเดี่ยวหรือแบบมีสัญญา มียอดเงินกู้ทั้งหมดเฉลี่ย 1.01 แสนบาท ต่อครัวเรือน สามารถจ่ายเงินต้นได้หมดเฉลี่ย 34,588.14 บาท ต่อครัวเรือนคิดเป็นร้อยละ 34.1 ของเงินต้นเฉลี่ย ส่วนกลุ่มรับราชการ, กลุ่มอื่นๆ, กลุ่มรับจ้างและกลุ่มค้าขาย สามารถจ่ายเงินต้นได้หมดเฉลี่ยร้อยละ 23.2, 19.4, 6.9 และ 2.6 ตามลำดับ จะเห็นได้ว่ากลุ่มค้าขายเป็นอาชีพหลักในการศึกษาครั้งนี้มีการกู้เงินต้นเฉลี่ยสูงสุดแต่ความสามารถจ่ายเงินต้นคิดเป็นร้อยละของเงินต้นต่ำที่สุด

เมื่อพิจารณาหนี้คงค้าง พบว่าลูกหนี้ที่ทำเกษตรผสมผสานมียอดหนี้คงค้างเฉลี่ยเทียบกับเงินต้นทั้งหมดต่ำที่สุดคิดเป็นร้อยละ 47.1 รองลงมาคือกลุ่มอาชีพหลักอื่นๆร้อยละ 57.1 โดยกลุ่มเกษตรเชิงเดี่ยวหรือแบบมีสัญญา, กลุ่มรับราชการ, กลุ่มรับจ้างและกลุ่มค้าขาย มีหนี้คงค้างต่อเงินต้นทั้งหมดคิดเป็นร้อยละ 60.6, 63.8, 76.2 และ 84.2 ตามลำดับ

ตารางที่ 3 แสดงความสัมพันธ์ของอาชีพหลัก,ฐานะตามความรู้สึกร, เงินต้นที่จ่ายคืนและหนี้คงค้าง

อาชีพหลัก	ฐานะตามความรู้สึกร	จำนวนครัวเรือน	ยอดเงินกู้ทั้งหมดเฉลี่ยต่อครัวเรือน	เงินต้นจ่ายคืนหมดเฉลี่ยต่อครัวเรือน	จ่ายคืนร้อยละของเงินต้น	หนี้คงค้างเฉลี่ยต่อครัวเรือน	หนี้คงค้างร้อยละของเงินต้น
เกษตรกร เชิงเดี่ยว หรือแบบมี สัญญา	ไม่พอกิน	341	97,663.35	26,791.02	27.4	65,312.57	66.9
	พออยู่พอกิน	695	102,232.94	38,107.98	37.3	59,125.80	57.8
	เหลืออยู่เหลือกิน	11	157,222.27	53,909.09	34.3	85,830.27	54.6
	รวม	1047	101,322.39	34,588.14	34.1	61,421.35	60.6
เกษตรกร ผสมผสาน	ไม่พอกิน	58	164,326.72	71,314.66	43.4	85,339.50	51.9
	พออยู่พอกิน	288	135,238.82	59,108.00	43.7	68,025.35	50.3
	เหลืออยู่เหลือกิน	4	1,086,575.00	973,575.00	89.6	81,500.00	7.5
	รวม	350	150,931.51	71,581.87	47.4	71,048.55	47.1
ค้าขาย	ไม่พอกิน	2	810,000.00	25,000.00	3.1	550,500.00	68.0
	พออยู่พอกิน	45	519,482.22	13,577.78	2.6	440,151.09	84.7
	เหลืออยู่เหลือกิน	3	1,026,666.67	26,666.67	2.6	913,333.33	89.0
	รวม	50	561,534.00	14,820.00	2.6	472,955.98	84.2
รับราชการ	ไม่พอกิน	133	53,718.38	10,536.65	19.6	35,479.14	66.0
	พออยู่พอกิน	180	94,565.68	23,306.41	24.6	59,500.77	62.9
	เหลืออยู่เหลือกิน	1	10,000.00	10,000.00	100.0	0.00	0.0
	รวม	314	76,994.80	17,855.19	23.2	49,136.51	63.8
รับจ้าง	ไม่พอกิน	11	142,736.36	3,636.36	2.5	128,686.36	90.2
	พออยู่พอกิน	27	113,759.48	10,574.07	9.3	78,656.93	69.1
	เหลืออยู่เหลือกิน	2	27,500.00	0.00	0.0	19,500.00	70.9
	รวม	40	117,415.15	8,137.50	6.9	89,457.18	76.2
อื่นๆ	ไม่พอกิน	31	127,053.87	29,477.42	23.3	88,459.94	69.6
	พออยู่พอกิน	56	105,243.13	16,364.29	15.5	53,451.59	50.8
	เหลืออยู่เหลือกิน	3	36,000.00	20,000.00	55.6	14,333.33	39.8
	รวม	90	110,447.61	21,002.22	19.0	64,206.08	58.1
รวมทั้ง หมด	ไม่พอกิน	576	99,144.90	27,217.30	27.5	64,581.27	65.1
	พออยู่พอกิน	1291	123,442.54	38,354.92	31.1	74,607.04	60.4
	เหลืออยู่เหลือกิน	24	388,697.71	193,220.83	49.7	170,505.54	43.9
	รวมทั้งหมด	1891	119,408.00	36,927.90	30.9	72,770.30	60.9

เมื่อเปรียบเทียบระหว่างกลุ่มเกษตรกร กลุ่มเกษตรกรผสมผสานมีการกู้เงินสูงกว่าเกษตรกรเชิงเดี่ยวหรือแบบมีสัญญาประมาณ 1.5 เท่า แต่มีความสามารถในการจ่ายเงินต้นได้หมดคิดเป็นร้อยละของเงินต้นสูงกว่ากลุ่มที่ทำเกษตรเชิงเดี่ยวหรือเกษตรแบบมีสัญญาและกลุ่มอื่นๆ รวมทั้งมีหนี้คงค้างเทียบกับเงินต้นต่ำกว่าอาชีพอื่นๆ

ข้อมูลเชิงคุณภาพจากการสัมภาษณ์ลูกหนี้ที่ทำเกษตรผสมผสาน 47 ราย พบว่าผู้ที่ทำเกษตรผสมผสาน อย่างจริงจังส่วนใหญ่จะสามารถลดรายจ่ายลงได้อย่างชัดเจนในปีแรก ทั้งด้านปัจจัยการผลิต และด้านรายจ่ายอาหารที่มีการซื้อน้อย หลังจากนั้นรายได้จะค่อยๆเพิ่มมากขึ้นแปรตามจำนวนไม้ยืนต้น ทั้งไม้ผล และไม้ใช้สอยที่เพิ่มมากขึ้นทั้งขนาดและจำนวนต้นที่ปลูกเพิ่ม รวมทั้งสัตว์บก สัตว์น้ำที่เพิ่มมากขึ้นด้วย ทำให้ในปีหลังๆ มีเงินใช้หนี้ได้อย่างเห็นได้ชัด นอกจากนั้นไม้ยืนต้นทั้งไม้ผลและไม้ใช้สอยที่เจริญเติบโตขึ้นต่างแผ่กิ่งก้านสาขา ช่วยให้มีควมร่มรื่น การออกดอกออกผลของไม้ยืนต้นเหล่านี้ร่วมกับ เห็ด พืชผัก สมุนไพร และสัตว์ต่างๆ ช่วยให้มีผลผลิตที่หลากหลาย มีความเสี่ยงต่ำในด้านราคาผลผลิตที่มีการกระจายออกเนื่องจากมีหลายผลผลิตแทนที่จะขึ้นกับราคาผลผลิตเพียงผลผลิตเดียวซึ่งมีความเสี่ยงสูง

4. เหตุแห่งหนี้

สภาพการเป็นหนี้ของครัวเรือนจำนวน 1,891 ครัวเรือนหรือร้อยละ 90.7 ของครัวเรือนที่ทำการศึกษาทั้งหมด 2,084 ครัวเรือน พบว่ามีการกู้ถึง 8,096 ครั้ง (สัญญากู้) ซึ่งในแต่ละสัญญากู้นั้นมีเหตุผลในการกู้ แหล่งเงินกู้ ดอกเบี้ยที่แตกต่างกัน อย่างไรก็ตามก็ดีมีการกู้ 1 สัญญาซึ่งมีข้อมูลไม่สมบูรณ์ จึงได้ทำการวิเคราะห์เพียง 8,095 สัญญามียอดเงินต้นรวม 225,793,527 บาท น้อยกว่าเป็นเงิน 7,000 บาท เมื่อเทียบกับกับการวิเคราะห์หน่วยครัวเรือนซึ่งมียอดเงินต้นรวม 225,800,527 บาท

จากตารางที่ 4 พบว่า การกู้เงินเมื่อวิเคราะห์จากจำนวนครั้งการกู้มีแนวโน้มเพิ่มขึ้นทุกปี จาก 654 ครั้งการกู้ ในปี 2540 ลดลงเหลือ 512 ครั้ง ในปี 2541 จากนั้นเพิ่มขึ้นเป็น 763 ครั้งในปี 2542 และในปี 2543, 2544 และ 2545 มีการกู้ 1,029 ครั้ง, 2,350 ครั้ง และ 2,475 ครั้ง ตามลำดับ โดยในปี 2545 มีจำนวนครั้งการกู้มากกว่าปี 2540 ถึง 3.8 เท่า

เมื่อพิจารณายอดเงินกู้ทั้งหมด 8095 สัญญาพบเฉลี่ยต่อสัญญา(ครั้งการกู้)เท่ากับ 27,892.96 บาท โดยพบว่าเงินกู้เฉลี่ยต่อสัญญามีแนวโน้มที่ลดลงจาก 37,809.46 บาท ในปี 2540 เหลือ 22,630.96 บาท ในปี 2545 อย่างไรก็ตามก็ดี แม้ว่าเงินกู้เฉลี่ยต่อสัญญาจะลดลง แต่เนื่องจากจำนวนสัญญากู้ในแต่ละปีเพิ่มขึ้นจึงทำให้ยอดเงินกู้รวมในแต่ละปีมีแนวโน้มที่สูงมากขึ้นโดยเพิ่มขึ้น จาก 24.7 ล้านบาท ในปี 2540 เป็น 56 ล้านบาท ในปี 2545 ซึ่งจะเห็นได้ว่ายอดเงินกู้เพิ่มขึ้นตามลำดับ ยกเว้นปี 2541 ซึ่งเป็นปีหลังจากเกิดวิกฤติเศรษฐกิจ 1 ปี ซึ่งมียอดรวมเงินต้นการกู้เพียง 17.6 ล้านบาท

ตารางที่ 4 จำนวนครั้ง เงินกู้เฉลี่ยต่อครั้ง และเงินต้นการกู้ทั้งหมด แยกตามวัตถุประสงค์การกู้และปีการกู้

ปีการกู้	วัตถุประสงค์การกู้	ครั้งการกู้	ร้อยละ	เงินกู้เฉลี่ย ต่อครั้ง	สัดส่วน ต่อ เฉลี่ย รวม	เงินกู้ทั้งหมด	ร้อยละ ของ เงินกู้ รวม
2539	ลงทุนด้านการเกษตร	181	58.0	30,866.85	0.7	5,586,900	39.4
	ลงทุนด้านโอกาส	34	10.9	82,588.24	1.8	2,808,000	19.8
	ลงทุนค้าขาย	5	1.6	11,000.00	0.2	55,000	0.4
	ใช้จ่ายส่วนตัว	74	23.7	60,290.54	1.3	4,461,500	31.4
	ใช้หนี้และค้ำประกัน	17	5.4	75,247.06	1.7	1,279,200	9.0
	อื่นๆ	1	0.3	3,000.00	0.1	3,000	0.0
	รวม	312	100.0	45,492.31	1.0	14,193,600	100.0
2540	ลงทุนด้านการเกษตร	342	52.3	28,253.04	0.7	9,662,540	39.1
	ลงทุนด้านโอกาส	56	8.6	76,048.21	2.0	4,258,700	17.2
	ลงทุนค้าขาย	17	2.6	58,600.00	1.5	996,200	4.0
	ใช้จ่ายส่วนตัว	152	23.2	45,259.21	1.2	6,879,400	27.8
	ใช้หนี้และค้ำประกัน	74	11.3	35,914.19	0.9	2,657,650	10.7
	อื่นๆ	13	2.0	20,992.31	0.6	272,900	1.1
	รวม	654	100.0	37,809.46	1.0	24,727,390	100.0
2541	ลงทุนด้านการเกษตร	321	62.7	26,954.02	0.8	8,652,240	49.2
	ลงทุนด้านโอกาส	34	6.6	62,855.88	1.8	2,137,100	12.1
	ลงทุนค้าขาย	11	2.1	27,227.27	0.8	299,500	1.7
	ใช้จ่ายส่วนตัว	85	16.6	45,699.12	1.3	3,884,425	22.1
	ใช้หนี้และค้ำประกัน	57	11.1	45,007.89	1.3	2,565,450	14.6
	อื่นๆ	4	0.8	16,025.00	0.5	64,100	0.4
	รวม	512	100.0	34,380.50	1.0	17,602,815	100.0
2542	ลงทุนด้านการเกษตร	463	60.7	28,813.60	0.8	13,340,696	49.1
	ลงทุนด้านโอกาส	39	5.1	59,874.36	1.7	2,335,100	8.6
	ลงทุนค้าขาย	19	2.5	44,436.84	1.2	844,300	3.1
	ใช้จ่ายส่วนตัว	155	20.3	48,188.26	1.4	7,469,180	27.5
	ใช้หนี้และค้ำประกัน	81	10.6	37,700.00	1.1	3,053,700	11.2
	อื่นๆ	6	0.8	22,450.00	0.6	134,700	0.5
	รวม	763	100.0	35,619.50	1.0	27,177,676	100.0

ปีการบัญชี	วัตถุประสงค์การบัญชี	ครั้งการบัญชี	ร้อยละ	เงินกู้เฉลี่ย ต่อครั้ง	สัดส่วน ต่อ เฉลี่ย รวม	เงินกู้ทั้งหมด	ร้อยละ ของ เงินกู้ รวม
2543	ลงทุนด้านการเกษตร	606	58.9	29,393.33	0.9	17,812,360	53.0
	ลงทุนด้านโอกาส	78	7.6	63,528.21	1.9	4,955,200	14.7
	ลงทุนค้าขาย	21	2.0	30,809.52	0.9	647,000	1.9
	ใช้จ่ายส่วนตัว	214	20.8	30,905.47	0.9	6,613,770	19.7
	ใช้หนี้และค้ำประกัน	101	9.8	32,488.12	1.0	3,281,300	9.8
	อื่นๆ	9	0.9	34,444.44	1.1	310,000	0.9
	รวม	1,029	100.0	32,672.14	1.0	33,619,630	100.0
2544	ลงทุนด้านการเกษตร	1,192	50.7	19,393.63	0.9	23,117,206	44.1
	ลงทุนด้านโอกาส	138	5.9	42,348.91	1.9	5,844,150	11.1
	ลงทุนค้าขาย	130	5.5	25,577.88	1.1	3,325,125	6.3
	ใช้จ่ายส่วนตัว	604	25.7	21,233.10	1.0	12,824,790	24.4
	ใช้หนี้และค้ำประกัน	275	11.7	26,150.98	1.2	7,191,520	13.7
	อื่นๆ	11	0.5	14,363.64	0.6	158,000	0.3
	รวม	2,350	100.0	22,323.74	1.0	52,460,791	100.0
2545	ลงทุนด้านการเกษตร	1,092	44.1	19,571.72	0.9	21,372,318	38.2
	ลงทุนด้านโอกาส	142	5.7	34,018.31	1.5	4,830,600	8.6
	ลงทุนค้าขาย	95	3.8	22,027.31	1.0	2,092,594	3.7
	ใช้จ่ายส่วนตัว	836	33.8	23,123.24	1.0	19,331,028	34.5
	ใช้หนี้และค้ำประกัน	280	11.3	28,992.98	1.3	8,118,035	14.5
	อื่นๆ	30	1.2	8,901.67	0.4	267,050	0.5
	รวม	2,475	100.0	22,630.96	1.0	56,011,625	100.0
รวมทั้งหมด	ลงทุนด้านการเกษตร	4,197	51.8	23,717.96	0.9	99,544,260	44.1
	ลงทุนด้านโอกาส	521	6.4	52,147.50	1.9	27,168,850	12.0
	ลงทุนค้าขาย	298	3.7	27,717.18	1.0	8,259,719	3.7
	ใช้จ่ายส่วนตัว	2,120	26.2	28,992.50	1.0	61,464,093	27.2
	ใช้หนี้และค้ำประกัน	885	10.9	31,804.36	1.1	28,146,855	12.5
	อื่นๆ	74	0.9	16,347.97	0.6	1,209,750	0.5
	รวมทั้งหมด	8,095	100.0	27,892.96	1.0	225,793,527	100.0

หมายเหตุ ข้อมูลไม่ครบ 1 สัญญา ยอดเงิน 7,000 บาท

เมื่อวิเคราะห์เหตุของการก่อหนี้ พบว่าการกู้เพื่อมาลงทุนด้านการเกษตรมีแนวโน้มที่ลดลง ทั้งร้อยละ จำนวนครั้งการกู้และร้อยละยอดรวมเงินต้นการกู้เมื่อเทียบกับยอดรวมจำนวนครั้งและยอดรวมเงินต้นการ กู้ของทุกสาเหตุในแต่ละปี โดยจำนวนครั้งการกู้ลดลงจากร้อยละ 62.7 ในปี 2542 เหลือร้อยละ 44.1 ในปี 2545 ในขณะที่เงินต้นการกู้เพื่อมาลงทุนด้านการเกษตรก็มีแนวโน้มที่ลดลงเช่นกันโดยลดลงจากร้อยละ 49.2 ของยอดเงินต้นการกู้รวมจากทุกสาเหตุ เหลือ ร้อยละ 38.2 ในปี 2545

เมื่อพิจารณาการก่อหนี้จากสาเหตุอื่นๆพบว่า สัดส่วนหรือความสำคัญของการกู้เพื่อใช้หนี้เดิม หรือเพื่อค้ำประกัน และการกู้เพื่อมาใช้จ่ายส่วนตัวนั้นมีแนวโน้มเพิ่มขึ้น โดยในส่วนของกาไปใช้จ่ายส่วน ตัวมีร้อยละของวงเงินกู้เพิ่มขึ้นจากร้อยละ 19.7 ในปี 2543 เป็นร้อยละ 24.4 ในปี 2544 และเป็นร้อยละ 34.5 ในปี 2545 ส่วนการกู้ไปใช้หนี้และค้ำประกันมีร้อยละของวงเงินกู้เพิ่มขึ้นจากร้อยละ 9.8 ในปี 2543 เป็นร้อยละ 13.7 ในปี 2544 และร้อยละ 14.5 ในปี 2545

อย่างไรก็ดีเมื่อพิจารณาจำนวนเงินกู้ที่กู้มาลงทุนด้านการเกษตรกลับพบว่า มีความเปลี่ยนแปลง ไม่มากนักในปี 2543 – 2545 แม้ว่าสัดส่วนจะบ่งชี้ว่าการกู้เพื่อลงทุนด้านการเกษตรจะลดความสำคัญลง จากการสัมภาษณ์ลูกหนี้ทั้ง 94 ราย และการจัดเวทีระดมสมองใน 10 ชุมชนๆละ 3 ครั้ง พบว่าการกู้เพื่อมา ลงทุนด้านการเกษตรยังเป็นสิ่งจำเป็นโดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มที่ทำเกษตรกรรมเชิงเดี่ยวหรือเกษตรแบบมี สัญญา เพราะหากไม่กู้ก็จะมีเงินมาทำการผลิต และไม่มีเงินใช้ ซึ่งบ่อยครั้งกิจกรรมทางการเกษตรที่ ดำเนินการอยู่ในบางปีขาดทุน แต่ก็ต้องดำเนินการต่อไป เพราะหากหยุดดำเนินการแหล่งทุนก็จะไม่ให้กู้ ทำให้ไม่มีงานทำและไม่มีเงินใช้ ส่วนการทำเกษตรผสมผสานในระยะเริ่มต้นนั้นบางรายก็ต้องกู้เงินมาเพื่อ ขุดสระน้ำ กู้มาซื้อพันธุ์พืชพันธุ์สัตว์ที่จำเป็น

5. แหล่งเงินกู้ต่างๆ

เมื่อนำยอดเงินต้นทั้ง 8095 สัญญาจากทั้งสัญญาที่ชำระเงินต้นได้หมดและสัญญาที่ยังมีหนี้สินคงค้างมาวิเคราะห์แยกตามแหล่งเงินกู้พบรายละเอียดดังนี้

จากตารางที่ 5 ในภาพรวมยอดเงินกู้ทั้งหมด 225,793,527 บาทซึ่งสะท้อนภาพรวม 6 ปี ที่ผ่านมาพบว่า ธกส. มีสัดส่วนตลาด 93,705,045 บาท คิดเป็นร้อยละ 41.5 รองลงมาคือธนาคารพาณิชย์มีสัดส่วน ตลาด 61,106,123 บาท คิดเป็นร้อยละ 27.1 กลุ่มออมทรัพย์และกองทุนหมู่บ้านอื่นๆ มีสัดส่วนตลาด 28,019,183 บาท คิดเป็นร้อยละ 12.4 นายทุนหมู่บ้านมีสัดส่วนตลาด 26,491,170 บาท คิดเป็นร้อยละ 11.7 ส่วนแหล่งทุนอื่นๆมี สัดส่วนตลาดน้อยที่สุดคือ 16,472,006 บาท คิดเป็นร้อยละ 7.3

ตารางที่ 4 แสดงยอดเงินกู้และร้อยละของยอดเงินกู้ เปรียบเทียบ 5 แหล่งทุน ระหว่างปี พ.ศ. 2539 – 2545

ปีการกู้	แหล่งเงินกู้	ครั้งการ กู้หรือ สัญญา	เฉลี่ยเงิน ต้นการกู้ ต่อครั้ง	ร้อยละ ของครั้ง การกู้ รวม	ยอดเงินต้น การกู้รวม	ร้อยละ ของเงิน กู้รวมทั้ง หมด
2539	ธกส	164	42,273	52.6	6,932,700	48.8
	ธนาคารพาณิชย์ หรือ บริษัทเงินทุน	41	108,261	13.1	4,438,700	31.3
	กลุ่มออมทรัพย์, กองทุนหมู่บ้านอื่นๆ	62	6,484	19.9	402,000	2.8
	นายทุนในหมู่บ้าน	29	41,490	9.3	1,203,200	8.5
	แหล่งเงินทุนอื่น	16	76,063	5.1	1,217,000	8.6
	รวม	312	54,914	100	14,193,600	100
2540	ธกส	321	33,305	49.1	10,691,000	43.2
	ธนาคารพาณิชย์ หรือ บริษัทเงินทุน	70	111,706	10.7	7,819,400	31.6
	กลุ่มออมทรัพย์, กองทุนหมู่บ้านอื่นๆ	95	8,001	14.5	760,090	3.1
	นายทุนในหมู่บ้าน	120	29,928	18.3	3,591,400	14.5
	แหล่งเงินทุนอื่น	48	38,865	7.3	1,865,500	7.5
	รวม	654	44,361	100	24,727,390	100
2541	ธกส	298	31,889	58.2	9,503,000	54.0
	ธนาคารพาณิชย์ หรือ บริษัทเงินทุน	56	85,264	10.9	4,774,800	27.1
	กลุ่มออมทรัพย์, กองทุนหมู่บ้านอื่นๆ	60	6,340	11.7	380,415	2.2
	นายทุนในหมู่บ้าน	66	26,924	12.9	1,777,000	10.1
	แหล่งเงินทุนอื่น	32	36,488	6.3	1,167,600	6.6
	รวม	512	37,381	100	17,602,815	100
2542	ธกส	362	35,832	47.4	12,971,016	47.7
	ธนาคารพาณิชย์ หรือ บริษัทเงินทุน	84	67,443	11	5,665,240	20.8
	กลุ่มออมทรัพย์, กองทุนหมู่บ้านอื่นๆ	133	6,972	17.4	927,240	3.4
	นายทุนในหมู่บ้าน	125	44,412	16.4	5,551,500	20.4
	แหล่งเงินทุนอื่น	59	34,961	7.7	2,062,680	7.6
	รวม	763	37,924	100	27,177,676	100

ปีการกู้	แหล่งเงินทุน	ครั้งการ กู้หรือ สัญญา	เฉลี่ยเงิน ต้นการกู้ ต่อครั้ง	ร้อยละ ของครั้ง การกู้ รวม	ยอดเงินต้น การกู้รวม	ร้อยละ ของเงิน กู้รวมทั้ง หมด
2543	ธกส	472	38,528	45.9	18,185,095	54.1
	ธนาคารพาณิชย์ หรือ บริษัทเงินทุน	114	62,819	11.1	7,161,415	21.3
	กลุ่มออมทรัพย์, กองทุนหมู่บ้านอื่นๆ	203	6,390	19.7	1,297,220	3.9
	นายทุนในหมู่บ้าน	156	28,558	15.2	4,455,000	13.3
	แหล่งเงินทุนอื่น	84	30,011	8.2	2,520,900	7.5
	รวม	1029	33,261	100	33,619,630	100
2544	ธกส	498	33,873	21.2	16,868,633	32.2
	ธนาคารพาณิชย์ หรือ บริษัทเงินทุน	155	77,111	6.6	11,952,180	22.8
	กลุ่มออมทรัพย์, กองทุนหมู่บ้านอื่นๆ	1276	10,938	54.3	13,956,524	26.6
	นายทุนในหมู่บ้าน	229	22,521	9.7	5,157,400	9.8
	แหล่งเงินทุนอื่น	192	23,573	8.2	4,526,054	8.6
	รวม	2350	33,603	100	52,460,791	100
2545	ธกส	542	34,232	21.9	18,553,601	33.1
	ธนาคารพาณิชย์ หรือ บริษัทเงินทุน	131	147,285	5.3	19,294,388	34.4
	กลุ่มออมทรัพย์, กองทุนหมู่บ้านอื่นๆ	1243	8,283	50.2	10,295,694	18.4
	นายทุนในหมู่บ้าน	285	16,687	11.5	4,755,670	8.5
	แหล่งเงินทุนอื่น	274	11,359	11.1	3,112,272	5.6
	รวม	2475	43,569	100	56,011,625	100
รวมทั้ง หมด	ธกส	2657	35,704	32.8	93,705,045	41.5
	ธนาคารพาณิชย์ หรือ บริษัทเงินทุน	651	94,270	8	61,106,123	27.1
	กลุ่มออมทรัพย์, กองทุนหมู่บ้านอื่นๆ	3072	7,630	37.9	28,019,183	12.4
	นายทุนในหมู่บ้าน	1010	30,074	12.5	26,491,170	11.7
	แหล่งเงินทุนอื่น	705	35,903	8.7	16,472,006	7.3
	รวมทั้งหมด	8095	40,716	100	225,793,527	100

แต่เมื่อพิจารณาแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงแหล่งทุนพบว่า ส่วนแบ่งตลาดเงินกู้ของ ธกส. ได้ ค่อยๆ ลดลงแม้ว่ายอดเงินกู้ที่ธกส.ให้กู้ค่อยๆ เพิ่มขึ้นก็ตาม เห็นได้จากการที่ธกส. ให้กู้เป็นเงิน 9.5 ล้านบาทคิดเป็น ร้อยละ 54.0 ของยอดรวมเงินต้นการกู้ในปี 2541 และให้กู้ 18.6 ล้านบาท คิดเป็นร้อยละ 33.1 ของยอดรวม เงินต้นการกู้ในปี 2545

สำหรับธนาคารพาณิชย์หรือบริษัทเงินทุนต่างๆ เริ่มมียอดเงินกู้มีแนวโน้มเพิ่มขึ้นจาก 4,774,800 บาท ในปี 2541 เป็น 5,665,240 บาทในปี 2542 เป็น 7,161,415 บาท ในปี 2543 เป็น 11,952,180 บาท ในปี 2544 และเพิ่มเป็น 19,294,388 บาทในปี 2545 โดยสัดส่วนตลาดเงินกู้เพิ่มขึ้น จากร้อยละ 21.3 ในปี 2543 เป็นร้อยละ 34.4 ในปี 2545

กลุ่มออมทรัพย์และกองทุนหมู่บ้านอื่นๆ แม้จะมียอดเงินกู้ทั้งหมดและสัดส่วนตลาดเงินกู้ไม่มากนักระหว่างปี 2539 – 2543 โดยในปี 2539 มียอดเงินกู้เพียง 402,000 บาท คิดเป็นร้อยละ 2.8 กลับมียอดเงินกู้เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วเป็น 13,956,524 บาท คิดเป็นร้อยละ 26.6 ของยอดเงินกู้ทั้งหมดในปี 2544 และ 10,295,694 บาทคิดเป็นร้อยละ 18.4 ของยอดเงินกู้ทั้งหมดในปี 2545

ส่วนนายทุนหมู่บ้าน ยอดเงินกู้ในปี 2543 – 2545 ค่อนข้างคงที่แต่สัดส่วนตลาดเงินกู้มีร้อยละลดลงเหลือร้อยละ 13.3, 9.8 และ 8.5 ในปี 2543, 2544 และ 2545 ตามลำดับ

สำหรับแหล่งทุนอื่นๆ มีการเปลี่ยนแปลงไม่มากนักและมีสัดส่วนตลาดเงินกู้ในแต่ละปีไม่ถึงร้อยละ 10

จากข้อมูลเชิงคุณภาพที่ได้จากการสัมภาษณ์ลูกหนี้ 94 ราย และข้อมูลที่ได้จากการจัดระดมสมอง ข้อดีข้อเสียของหนี้ในรูปแบบต่างๆ และการเข้าถึงแหล่งทุน พบรายละเอียดดังนี้

4.1) นายทุนเงินกู้

ข้อดีของนายทุนเงินกู้ คือได้เงินรวดเร็วทันใจ และได้เงินตามจำนวนที่ต้องการถ้าสามารถปฏิบัติตามเงื่อนไขของผู้ให้กู้เช่นมีหลักทรัพย์ค้ำประกัน ให้ออกสารถ่ายและขึ้นตอนไม่ยุ่งยาก

ข้อเสียของนายทุนเงินกู้ คืออัตราดอกเบี้ยสูง ระยะเวลาผ่อนชำระคืนสั้น ไม่มีทางเลือกมากนักวงเงินการชำระคืนต้องเป็นไปตามที่กำหนด หากผิดสัญญาต้องจ่ายดอกเบี้ยเพิ่ม มีการฟ้องร้อง ลูกหนี้และยึดทรัพย์ ลูกหนี้ที่ผิดสัญญาลดครั้ง บางครั้งมีการโกงลูกหนี้ในรูปแบบต่างๆ เช่นคิดดอกเบี้ยเกิน เป็นต้น

4.2) ธนาคารพาณิชย์

ข้อดีของธนาคารพาณิชย์ คืออัตราดอกเบี้ยไม่แพงเกินไป สามารถกู้ได้ในวงเงินที่สูงตามหลักทรัพย์ที่ไปค้ำประกัน มีระยะเวลาผ่อนชำระคืนยาว ทำให้วงเงินการชำระคืนน้อย มีสาขามาก เข้าถึงง่าย ขึ้นตอนไม่ยุ่งยาก มีการลดดอกเบี้ยให้ลูกค้าชั้นดี มีระเบียบปฏิบัติที่ชัดเจน และมีการรักษาความลับของลูกค้า

ข้อเสียของธนาคารพาณิชย์ คือ ไม่มีสวัสดิการลูกหนี้ มีการฟ้องร้องลูกหนี้ และการยึดทรัพย์ ลูกหนี้ผิดสัญญา การเข้าถึงทุนต้องมีหลักทรัพย์ค้ำประกัน แต่ไม่มีการพักหนี้

4.3) กลุ่มออมทรัพย์ กองทุนหมู่บ้าน และกองทุนอื่นๆ ในหมู่บ้าน

ข้อดี คืออัตราดอกเบี้ยต่ำ มีสวัสดิการต่างๆ ให้ลูกหนี้ บางกลุ่มมีทางเลือกการกู้เงินได้หลายประเภท สะดวก รวดเร็ว ขั้นตอนไม่ยุ่งยาก การฟ้องร้องสมาชิกน้อย มีการปันผลคืนให้สมาชิก มีระเบียบปฏิบัติที่ชัดเจนและไม่มีการโกงลูกหนี้

ข้อเสีย คือวงเงินต่ำไม่พอใช้จ่าย ระยะเวลาผ่อนชำระคืนสั้น ส่วนใหญ่ต้องชำระคืนหนี้สินเดิม จึงจะกู้ใหม่ได้ ยังไม่มีการลดดอกเบี้ยให้ลูกหนี้ขั้นดี ไม่มีการพักหนี้ และคนในหมู่บ้านจะรู้หมดว่าใครกู้เงินกองทุน

4.4) ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธกส.)

ข้อดี คือ อัตราดอกเบี้ยต่ำ มีสวัสดิการลูกหนี้หลายประเภท เช่นสวัสดิการฌาปนกิจศพ มีเพดาน วงเงินกู้สูง แปรตามกลุ่มและหลักทรัพย์ที่ใช้ค้ำประกันรวมทั้งโครงการที่ขอกู้ ระยะเวลาผ่อนชำระคืนยาว มีประเภทการกู้ให้เลือกหลายทาง วงเงินการชำระคืนไม่มากนัก ไม่ค่อยมีการฟ้องร้องลูกหนี้หรือยึดทรัพย์ลูกหนี้ผิดสัญญา มีการลดดอกเบี้ยให้ลูกหนี้ขั้นดี มีระเบียบปฏิบัติที่ชัดเจน ไม่มีการโกงลูกหนี้และมีโครงการพักชำระหนี้

ข้อเสีย คือ ขั้นตอนและระเบียบมากเกินไป ต้องมีกลุ่มค้ำประกัน คนไม่มีกลุ่มจะเข้าไม่ถึงเงินกู้ ได้เงินช้า ไม่มีการกู้ฉุกเฉิน ระบบทวงหนี้โดยพนักงานบางคนยังไม่ดี ก่อความรำคาญและความไม่พอใจแก่ลูกหนี้ รวมทั้งการเป็นหนี้ธกส.มักไม่เป็นความลับ เพราะต้องมีกลุ่มค้ำประกัน

4.5) แหล่งทุนอื่นๆ ซึ่งส่วนมากเป็นญาติพี่น้อง มีข้อดีและข้อเสียที่แตกต่างกันมากขึ้นกับทุนทางสังคมของลูกหนี้กับเจ้าหนี้

5) ลูกหนี้ที่ประสบความสำเร็จในการปลดหนี้

จากการวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลที่รวบรวมได้ ตามแนวทางสัมภาษณ์ระดับลึกของผู้ที่ประสบความสำเร็จในการปลดหนี้ (ภาคผนวก 3) โดยได้ไปสัมภาษณ์ปราชญ์ชาวบ้าน 8 ท่าน และผู้นำชาวบ้าน 7 ท่าน พบว่าสามารถแบ่งเส้นทางการปลดหนี้ ในการศึกษาวิจัยทั้ง 15 ท่าน ออกเป็น 4 เส้นทางการดังนี้

- 5.1) เส้นทางการเกษตรกรรมเชิงเดี่ยวบนฐานความรู้จริงในการลดรายจ่าย
- 5.2) เส้นทางการยอมเสียผืนดินส่วนน้อยเพื่อปลดหนี้แล้วสร้างเสริมความอยู่รอดและความมั่นคงด้วยวิถีการเกษตรผสมผสาน
- 5.3) เส้นทางการเกษตรผสมผสานบนรากฐานของการสร้างอยู่สร้างกินแบบพึ่งตนเอง
- 5.4) เส้นทางการสร้างหนี้เพื่อการเรียนรู้ที่ทำให้หนี้อยู่ในสภาพ"หนี้พร้อมใช้"

5.1) เส้นทางเกษตรกรรมเชิงเดี่ยวบนฐานความรู้จริงในการลดรายจ่าย
(รายละเอียดในภาคผนวก 4)

ผู้ที่ใช้เส้นทางนี้ในการปลดหนี้คือพ่อค้าเดื่อง ภาชี ซึ่งตกเข้าไปอยู่ในวงจรหนี้ด้วยความอยากรวยในเวลาที่สุดคลั่งกับแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1 ภายใต้คำขวัญ “งานคือเงิน เงินคืองาน บันดาลสุข” ส่งเสริมให้เกษตรกรปลูกพืชเชิงเดี่ยวในพื้นที่ที่เกนกำลังการผลิตของเกษตรกร ทำให้ต้องกู้เงินมาจ้างแรงงาน จ้างเครื่องจักร ซื้อปุ๋ยเคมี ซื้อสารเคมีฆ่าแมลง โดยเริ่มจากหนี้ครั้งแรก 7 – 8 พันบาท แต่ขาดการจดบันทึกและการจัดการที่ดีทำให้นี้สินค่อยๆ เพิ่มพูนจากที่สภาพดินเสื่อม ผลผลิตลดลง บางปีราคาผลผลิตตกต่ำ ทำให้ขาดทุนต่อเนื่อง จนถึงปี 2528 ยอดหนี้สินรวม 90,000 บาท และธนาคารแจ้งว่าไม่สามารถให้กู้เพิ่มได้อีกแล้ว เกิดความทุกข์มาก มีความเครียดสูง หันไปพึ่งเหล้า พึ่งบุญรี จนติดเหล้าติดบุญรี หาทางออกไม่พบ

ในที่สุดอาสุลี ภาชี ซึ่งเป็นน้องสาวพ่อค้าเดื่องซึ่งศึกษาระยะสายสันติอโศก มาพบเข้า จึงเตือนสติ เมื่อได้คิดและพยายามคิดหาทางออก โดยทดลองด้วยรูปแบบต่างๆ ในที่สุดก็คิดได้ว่า แท้ที่จริงทุกอย่างเกิดจากเหตุตามหลักอทิปปัจจยา เมื่อไล่ไปถึงสาเหตุต่างๆ แล้วพบว่าทุกอย่างอยู่ที่รากฐานของวิถีคิด เมื่อคิดได้ถูกทาง การปฏิบัติก็จะถูกต้อง แล้วผลลัพธ์ก็ตัวเอง จึงเริ่มเปลี่ยนความคิด “จากอยากรวยเงินเป็นอยากมีความมั่นคง โดยพบว่าความรายนั้นไม่ใช่สาระ สาระที่ควรเป็นคือความอยากมั่นคงแทนความอยากรวย” และคิดได้ว่า “การเพิ่มรายได้ทำเงินให้ได้มาก ๆ นั้น ไม่ใช่ที่ควรจะเป็น แต่แนวคิดลดรายจ่ายและการใช้จ่ายที่ถูกทาง ถูกประโยชน์ น่าจะเป็นทางออก”

ด้วยวิธีคิดดังกล่าวพาไปสู่การปฏิบัติ ด้วยการลดปริมาณของปุ๋ยเคมีลงจากที่เคยปลูกอ้อย 200 ไร่ ใช้ปุ๋ยเคมี 200 กระสอบๆ ละ 300 บาท ใช้เงินลงทุน 60,000 บาท ก็ลดปุ๋ยลงเหลือ 100 กระสอบ ทำให้ลดรายจ่ายได้ 30,000 บาท และพบว่าผลผลิตอ้อยไม่ได้ลดลงเป็น 10 – 20 ตันอย่างที่คาดไว้ แต่กลับลดลงไปเพียง 2 ตันเท่านั้น ในที่สุดก็อาศัยการลดพื้นที่การผลิตที่เกนกำลังลง ทำให้ไม่ต้องจ้างแรงงาน หันมาทำนาแบบวิถีเกษตรธรรมชาติ ไม่ไถพรวน ไม่ใช้สารเคมี ปลอ่ยให้ธรรมชาติเกื้อกูลกันเอง พร้อมกับลดหรืออุดหนุนเรื่องรายจ่ายในครอบครัว ในที่สุดความรู้จริงในการลดรายจ่ายช่วยให้พ่อค้าเดื่อง ภาชีสามารถปลดหนี้เก้าหมื่นบาทได้หมด ในปี 2538 รวมเวลาที่เคลื่อนไหวปลดหนี้ได้สำเร็จประมาณ 9 ปี การปลดหนี้ได้สำเร็จทำให้พ่อค้าเดื่อง ภาชีมีความสุขมาก มีความเป็นอิสระ ได้ความมั่นใจในตนเองกลับคืนมา ซึ่งเมื่อถอดบทเรียนแห่งการปลดหนี้ได้สำเร็จ เกิดจาก 2 ปัจจัย โดยปัจจัยแรกเกิดจากการได้มีโอกาสเรียนรู้และปฏิบัติธรรมให้มีสัมมาทิฐิ จากฝ่ายศาสนธรรม และปัจจัยที่ 2 เป็นเพราะการเรียนรู้ร่วมกันของครอบครัวทั้งครอบครัวและลักษณะนิสัยที่ข้างคิดวิเคราะห์อย่างลุ่มลึกเชื่อมโยงกับความจริง ขยัน มุมนานะ มุ่งมั่นเพียรพยายาม อดทน อดกลั้น จนปลดหนี้ได้สำเร็จ(รายละเอียดดังภาคผนวก 4)

5.2) เส้นทางยอมเสียที่ดินส่วนน้อยเพื่อปลดหนี้แล้วสร้างเสริมความอยู่รอดและความมั่นคง ด้วยวิธีการเกษตรผสมผสาน (รายละเอียดในภาคผนวก 5)

ผู้ที่ใช้เส้นทางนี้ในการปลดหนี้คือพ่อผาย สร้อยสระกลางซึ่งตกเป็นหนี้จากความคิดชั่ววูบ จาก "ความโลภอยากรวย" กู้เงินจากธกส. 40,000 บาท ไปทำไร่ข้าวโพดที่อำเภอละหานทรายตามคำชักชวนของเพื่อนสนิทจนขาดทุน จึงตัดสินใจขายที่ดิน 5 ไร่จากที่มีอยู่ 15 ไร่ เพื่อนำเงินไปใช้หนี้ธกส. จนหมด จากนั้นได้ติดตามข่าว และเดินทางไปศึกษาดูงานการทำเกษตรผสมผสานของพ่อผายอยู่ ศูนย์วิจัย กลับมาทำจริงจังโดยขุดสระด้วยมือ เมื่อเก็บน้ำได้จึงเลี้ยงปลา ปลุกผักอยู่ 8 เดือนก็สามารถใช้กุศโลบายชวนแม่ลา สร้อยสระกลาง ศรีภรรยาและทุกคนในครอบครัวมาเป็นแนวร่วมในการขยายพื้นที่ 10 ไร่ที่เหลืออยู่ ใช้เทคนิคการอุดรูรั่ว โดยกินและใช้ทุกอย่างที่ปลูก และปลูกทุกอย่างที่กินและใช้ เหลือกินเหลือใช้แจกเหลือแจกขาย อาศัยเทคนิคการทำจากเล็กไปหาใหญ่ โดยเลี้ยงไก่ซื้อหมู เลี้ยงหมูซื้อวัว อาศัยการออมน้ำ ออมดินออมที่ดิน และความอุดมสมบูรณ์ของดิน ออมสัตว์ ออมต้นไม้ยืนต้น ออมเงิน สังสมกัลยาณมิตร และสังสมภูมิปัญญาในการแก้ปัญหา จนทุกวันนี้พ่อผาย มีครบทุกอย่าง มีสระน้ำนับสิบบ่อ มีที่ดิน 142 ไร่ มีวัว 65 ตัว มีต้นไม้ยืนต้นหลายพันต้น มีเงินฝากธนาคารตัวเลข 6 หลักแล้ว มีเครือข่ายการเรียนรู้ทั่วอีสาน และตั้งเป้าหมายร่วมกันกับ 12 ปราชญ์ชาวบ้านขยายเครือข่าย 1 ล้านครอบครัวทั่วอีสานไม่อดไม่ยาก และที่สำคัญมีความรู้ที่ชัดเจนในการพึ่งตนเองและพึ่งพากันเองอย่างสมดุลและมีความสุข

จากการถอดบทเรียนแห่งการปลดหนี้ได้สำเร็จของพ่อผาย สร้อยสระกลาง เกิดจาก 2 ปัจจัย โดยปัจจัยแรก เกิดจากการได้มีโอกาสเรียนรู้ และศึกษาดูงาน พร้อมทั้งนำความรู้ที่ได้รับมาเชื่อมโยงกับหลักศาสนาธรรม โดยเฉพาะหลักการพึ่งตนเองมาใช้ในวิถีการดำเนินชีวิต ส่วนปัจจัยที่สอง เป็นปัจจัยภายในที่ เป็นผู้มีความขยัน อดทน อดกลั้น มุ่งมั่นและมีความพยายาม ใช้ปัญญา มีไหวพริบ มีจิตวิญญาณนักวิจัย เป็นนักวิเคราะห์ มีกลเม็ดเด็ดพรายในการทำงาน ยึดหลักการพึ่งตนเองและพึ่งพากันเอง รวมทั้งสร้างเสริมการเรียนรู้ร่วมกันของทุกคนภายในครอบครัว

5.3) เส้นทางเกษตรผสมผสานบนรากฐานของการสร้างอยู่สร้างกินแบบพึ่งตนเอง (รายละเอียดในภาคผนวกที่ 6 –17)

ปราชญ์ชาวบ้าน 5 ท่านที่ใช้เส้นทางนี้ในการปลดหนี้ได้แก่ พ่อจันทร์ที ประทุมภา, พ่อบุญเต็ม ชัยลา, พ่อทองหล่อ เจนไธสง, พ่อผอง เกตพิบูลย์ และพ่อทัศนีย์ กระยอม ส่วนผู้นำชาวบ้าน 7 ท่านที่ใช้เส้นทางนี้ในการปลดหนี้ได้แก่พ่อลาภล ภาชี, พ่อบุศร์ อินทร์ภูงา, พ่อยอด เกศศรีพงษ์ศา, พ่อชาย แก้วหนองอี, คุณคำผาย ทัพคันจำ, พ่อสุกล แก้วเลื่อนและคุณพิทักษ์ ประเสริฐรัมย์ โดยทั้ง 13 ท่านมีเส้นทางเข้าสู่วงจรหนี้สินที่แตกต่างกันแยกได้เป็น 6 กลุ่มดังนี้

- กลุ่มที่ 1 เริ่มต้นจาก ถูกเขาหลอก ได้แก่พ่อจันทร์ที่ ประทุมภา
 กลุ่มที่ 2 เริ่มต้นจากอยากรวย ปลุกพืชเชิงเดี่ยวตามนโยบายรัฐบาล ขาดทุนต่อ
 เนื่องจากหนี้สินเพิ่มพูน ได้แก่ พ่อบุญเต็ม ชัยลา, พ่อทัศน์ กระยอม, พ่อสากล ภาสี, พ่อบุศร์ อินทร์วงษา,
 พ่อยอด เกศศรีพงษ์ศา
 กลุ่มที่ 3 เริ่มต้นทางกู้มาลงทุนทำเกษตรผสมผสาน ได้แก่พ่อทองหล่อ เจนโรสง
 กลุ่มที่ 4 เริ่มต้นเป็นหนี้จากการกู้มาลงทุนให้ลูก ได้แก่พ่อผอง เกตพิบูลย์,
 พ่อชาย แก้วหนองฮี, พ่อสกุล แก้วเลื่อน
 กลุ่มที่ 5 เริ่มต้นเป็นหนี้จากความอยากรวย กู้เงินไปทำงานต่างประเทศ ได้แก่ คุณ
 คำผาย ทัพคันจำ
 กลุ่มที่ 6 เริ่มต้นเป็นหนี้จากการพาภรรยาไปคลอดลูก ได้แก่คุณพิทักษ์ ประเสริฐรัมย์

โดยมีหนี้ต่ำกว่าหรือเท่ากับ 100,000 บาท 4 ราย ได้แก่ พ่อทองหล่อ เจนโรสง,
 พ่อทัศน์ กระยอม, พ่อสกุล แก้วเลื่อน, คุณพิทักษ์ ประเสริฐรัมย์

มีหนี้มากกว่า 100,00 บาท แต่น้อยกว่าหรือเท่ากับ 200,000 บาท 5 ราย ได้แก่พ่อสากล
 ภาสี, พ่อบุศร์ อินทร์วงษา, พ่อยอด เกศศรีพงษ์ศา, พ่อชาย แก้วหนองฮี, คุณคำผาย ทัพคันจำ

มีหนี้มากกว่า 200,000 บาทขึ้นไป 3 ราย ได้แก่ พ่อจันทร์ที่ ประทุมภา, พ่อบุญเต็ม ชัยลา,
 พ่อผอง เกตพิบูลย์

ทุกคนที่เป็นหนี้ต่างมีความรู้สึกเป็นทุกข์ที่เป็นหนี้ บางครอบครัวสามีและภรรยาถึงขั้นมีปากมีเสียง
 กัน บางคนกินไม่ได้ นอนไม่หลับ ยกเว้นพ่อทองหล่อ ซึ่งได้ศึกษาดูงานและวางแผนมาอย่างดี ในการกู้มา
 เพื่อลงทุนทำเกษตรผสมผสาน โดยปราชญ์ชาวบ้านทั้ง 5 ท่าน ได้อาศัยการศึกษาดูงานการทำเกษตรผสม
 ผสานตามที่ต่างๆ แล้วนำมาปรับใช้ ส่วนผู้นำชุมชนอีก 7 ท่านได้รับการอบรมวิทยากรกระบวนการเพื่อการ
 เปลี่ยนแปลงสู่การพึ่งตนเองและพึ่งพากันเองภาคประชาชน (วปอ. ภาคประชาชน) แล้วมีความเข้าใจ
 กลับมาจัดระบบของตนเองได้ด้วยการอุดหนุน โดยเฉพาะรายจ่ายด้านอาหารการกิน หันมาปลูกเอง, ลดละ
 เลิกเหล้า บุหรี่และอบายมุข รวมทั้งเพิ่มการออม ทั้งออมน้ำ ออมดิน ออมสัตว์ ออมต้นไม้ และออมเงิน จน
 มีเงินส่งใช้เจ้าหน้าที่อย่างค่อยเป็นค่อยไป ไม่เหนียวหนี้ ทำให้ปลดหนี้ได้สำเร็จ ด้วยระยะเวลาสั้นที่สุด 1 ปี
 (ยอดหนี้ 15,000 บาท) และยาวที่สุด 12 ปี (ยอดหนี้ 800,000 บาท) ทุกคนหลังจากปลดหนี้ได้สำเร็จ
 พบว่า มีอิสระภาพและมีความสุขรวมทั้งพบว่าครอบครัวตนเองดีขึ้นในทุกด้านทั้งด้านหลักประกันในชีวิต
 มีอยู่มีกิน มีเงินออม มีร่างกายและจิตใจ ที่แข็งแรง มีชุมชนที่เข้มแข็ง มีอิสระภาพที่จะคิดพูดทำได้ดังใจ
 โดยไม่กระทบผู้อื่นและสิ่งแวดล้อม และสามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างสมดุลและมีความสุข

เมื่อถอดบทเรียนแห่งความสำเร็จของทั้ง 12 ท่าน พบว่าเกิดจาก 6 ปัจจัยได้แก่

ปัจจัยที่ 1 การปรับเปลี่ยนวิถีคิดจากความอยากรวย หวังเงินพึ่งตลาด มาเป็นพึ่งตนเอง
ซึ่งพบได้ในปราชญ์ชาวบ้านทั้ง 5 ท่าน และผู้นำชุมชนทั้ง 7 ท่าน

ปัจจัยที่ 2 การได้ศึกษาดูงานจากพื้นที่จริง ทั้งจากการไปศึกษาดูงานจากความใฝ่รู้ ของปราชญ์ชาวบ้านเอง หรือจากการที่ได้มีโอกาสเข้าอบรมหลักสูตรวิทยากรกระบวนการเพื่อการเปลี่ยนแปลงสู่การพึ่งตนเองและพึ่งพากันเองภาคประชาชน (วปอ. ภาคประชาชน) ในกลุ่มผู้นำชาวบ้าน

ปัจจัยที่ 3 การได้มีโอกาสเรียนรู้ร่วมกันอย่างต่อเนื่อง กับคนในครอบครัว คนในชุมชน และคนในเครือข่ายที่จะทำเกษตรผสมผสานให้สำเร็จ พาไปสู่การปรับเปลี่ยนวิถีคิดเรื่องการพึ่งตนเองได้ชัดเจนขึ้น และมีวิถีปฏิบัติที่สอดคล้องกับวิถีคิดดังกล่าว

ปัจจัยที่ 4 การปรับเปลี่ยนวิถีปฏิบัติ จากการทำงานหาเงินซื้อความสุขไปเป็นทำงานดับทุกข์ สร้างสุขบนพื้นฐานของการทำอยู่ทำกิน เหลือกินแจก เหลือแจกขาย

ปัจจัยที่ 5 นิสัยส่วนตัวที่มีความมุ่งมั่น มีความเพียรพยายาม ขยัน อดทน อดออม ใฝ่รู้ ชอบตั้งคำถามและค้นหาความจริงด้วยการเก็บข้อมูลและวิเคราะห์ข้อมูลมาตอบคำถามเหล่านั้น อาศัยหลักธรรมะมาใช้ในการดำเนินชีวิต ห่างไกลจากอบายมุขและสิ่งเสพติดทั้งมวล

ปัจจัยที่ 6 ความร่วมมือร่วมใจของสมาชิกในครอบครัว

5.4) เส้นทางการสร้างหนี้เพื่อการเรียนรู้ที่ทำให้หนี้อยู่ในสภาพ “หนี้พร้อมใช้” (รายละเอียดในภาคผนวกที่ 18)

ผู้ให้เส้นทางนี้ในการสร้างหนี้และปลดหนี้ได้คือพ่อสุทธินันท์ ปรัชญพฤทธิ ซึ่งเป็นคนที่ชอบเรียนรู้และมีทรัพย์สินเป็นที่ดินทำกินถึง 200 ไร่ เมื่อต้องการเงินทุนมาทดลองทำในสิ่งที่ตนเองคิด จึงใช้วิธีการกู้เงินมาลงทุนเพิ่มสินทรัพย์และสร้างปัญญาด้วยการแก้ปัญหาแทนการขายทรัพย์สิน ทำให้สามารถแก้ปัญหาของการขาดน้ำด้วยการขุดบ่อบาดาล สามารถแก้ปัญหาขาดไฟฟ้าด้วยการเดินไฟฟ้าเข้ามาในแปลงเกษตร ปลุกต้นไม้ยืนต้นแก้ปัญหาดินไม่ดีจากสภาพพื้นที่โล่งเตียน และทำให้มีป่าที่ก่อให้เกิดความร่มรื่น สามารถปรับปรุงสายพันธุ์ของวัว จากพันธุ์สีขาว กระดุกใหญ่ เนื้อน้อย มาเป็นพันธุ์สีแดง ตัวใหญ่ กระดุกน้อย เนื้อเยอะ สามารถแปรรูปไม้ยูคาลิปตัสที่คัดเลือกสายพันธุ์แล้วมาทำเป็นไม้ใช้สอยและทำเฟอร์นิเจอร์ ทำเตาเผาถ่านขนาดใหญ่เผาไม้ยูคาลิปตัสให้เป็นถ่านคุณภาพดี ซึ่งใช้เวลาทดลองหลายปี

และเตาเผาถ่านระเบิดไป 40 กว่าลูก ขยายที่ดินวน เกษตรจากสองร้อยไร่ เป็นเกือบสองพันไร่ รวมทั้งพัฒนาชุดความรู้ในการอัดอิฐจากดินแดง ชุดความรู้การเลี้ยงสัตว์ในสวนป่าที่เป็นอิสระทั้งแพะ หมูป่า และนกกระจอกเทศ

หนีก่อนแรกจำนวนหนึ่งแสนบาทที่กู้จากธกส.ของพ่อสุทธินันท์ สามารถชำระคืนได้อย่างไม่ยากเย็น โดยในสามปีแรกได้จากการขายมันสำปะหลังและยูคาลิปตัสที่ปลูกสลับกันไว้ สามารถส่งเงินคืนปีละ 10 เปอร์เซ็นต์ พอถึงปีที่ 4 ก็ตัดยุคา 50 ไร่ ใช้คืนหนี้ที่เหลือทั้งหมด

หนีก่อนที่สองจำนวน 300,000 บาท กู้จากธนาคารกรุงเทพนั้นกู้มาเรียนรู้หลายเรื่องแต่พร้อมใช้คืนตลอดเวลา เพราะไม่ยูคาลิปตัสโตแล้วขนาด 8 – 10 ปี และมีวัวฝูงใหญ่ที่ปรับปรุงสายพันธุ์ได้แล้ว พร้อมทั้งจะขายสุกทั้งตลาด แต่กระนั้นพ่อสุทธินันท์ก็ไม่ได้รับร้อนใช้หนี้คืนเร็วกว่าปกติ หากใช้คืนตามระเบียบของเงินกู้เพื่อให้ความมอกเงยไปเกิดที่ผลผลิต และเป็นชุดความรู้ที่สร้างขึ้นมา

เมื่อถอดบทเรียนปัจจัยที่ทำให้พ่อสุทธินันท์สามารถชำระหนี้สินที่เป็น “หนี้พร้อมใช้” ได้อย่างง่ายดาย พบว่าหนี้สินที่กู้มาของพ่อสุทธินันท์เป็นการกู้มาเรียนรู้เพื่อต่อยอดทรัพย์สินที่มีอยู่คือที่ดินผืนใหญ่ให้เจริญงอกงามอย่างถูกต้อง ด้วยการขุดบาดาลเพื่อออมน้ำ เลี้ยงวัวเป็นการออมสัตว์และได้มูลสัตว์มาออมความอุดมสมบูรณ์ของดิน ออมต้นไม้ยืนต้นโดยสามารถคัดเลือกสายพันธุ์ยูคาลิปตัสที่สร้างบ้านและทำเฟอร์นิเจอร์ได้ ปลูกไม้ยืนต้นที่หลากหลาย รวมทั้งวางระบบไฟฟ้าเป็นพลังงานมาแปรรูปผลผลิตทางการเกษตรให้สามารถเพิ่มมูลค่าได้ หนี้สินจึงหมดไปด้วยปัญญาแห่งการเรียนรู้การทำเกษตรได้ถูกวิธีและปัญญาในการแปรรูปผลผลิตให้มีคุณค่าและมูลค่าเพิ่มขึ้น

บทที่ 5

อภิปรายผลการวิจัย

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ มีประเด็นที่น่าสนใจพอสรุปได้ดังนี้

1) สาเหตุหรือแรงจูงใจที่ทำให้เกิดการก่อหนี้

จากตารางที่ 4 จะเห็นได้ชัดเจนว่า ลูกหนี้ทั้งหมด 1891 รายมีสาเหตุการกู้ยืมครั้งแรกเป็น การกู้มาเพื่อลงทุนด้านการเกษตร (ร้อยละ 51.8 ของจำนวนสัญญากู้เงินทั้งหมด และร้อยละ 44.1 ของวงเงินกู้ทั้งหมด) รองลงมาคือกู้ไปใช้จ่ายส่วนตัว (ร้อยละ 26.2 ของจำนวนสัญญาทั้งหมดและร้อยละ 27.2 ของวงเงินกู้ทั้งหมด) กู้ไปใช้หนี้และค่าประกัน (ร้อยละ 10.9 ของจำนวนสัญญาทั้งหมดและร้อยละ 12.5 ของวงเงินกู้ทั้งหมด) กู้ไปลงทุนด้านโอกาส (ร้อยละ 6.4 ของจำนวนสัญญาทั้งหมดและร้อยละ 12 ของวงเงินกู้ทั้งหมด) และกู้ไปลงทุนค้าขาย (ร้อยละ 3.7 ของจำนวนสัญญาทั้งหมดและร้อยละ 3.7 ของวงเงินกู้ทั้งหมด) รวมทั้งจากการสัมภาษณ์ผู้ที่ประสบความสำเร็จในการปลดหนี้ พบว่าส่วนใหญ่มีสาเหตุของการ เป็นหนี้ที่คล้ายคลึงกัน คือกู้ยืมมาลงทุนในการทำเกษตรตามกระแสบริโภคนิยมที่ต้องการเงินมากมา กอยากร่ำอยากรวย เพื่อมาซื้อวัตถุดิบอำนวยความสะดวก และก่อให้เกิดความสนุกสนานเพลิดเพลินจากรูป รส กลิ่น เสียงของวัตถุดิบ จึงเกิดการกู้หนี้ยืมสินเพื่อไปลงทุนทางการเกษตรและการใช้จ่ายส่วนตัว อย่างไรก็ตาม ด้วยวิธีคิดดังกล่าวตามกระแสโลกพร้อมกับนโยบายรัฐในช่วง 40 ปีที่ผ่านมา ได้พาเกษตรกรส่วนใหญ่ทั่ว ประเทศเข้าสู่วิถีเกษตรกรรมเชิงเดี่ยวบนพื้นที่ที่กว้างใหญ่ไพศาล ทำให้เป็นสาเหตุหนึ่งของการเสียสมดุลย์ ของระบบนิเวศ ทำให้ดินไม่สามารถคงสภาพของความอุดมสมบูรณ์ของดินจากซากพืชซากสัตว์ที่หลาก หลายในพื้นที่ที่มีต้นไม้ยืนต้นที่หลากหลายในอดีต ส่งผลทำให้ผลผลิตลดลง จนต้องกู้ยืมเงินมาซื้อปุ๋ย เคมี เพื่อเร่งผลผลิต นอกจากนั้นการทำเกษตรกรรมเชิงเดี่ยวในลักษณะนี้ยังก่อให้เกิดการระบาดของแมลง และโรคภัยไข้เจ็บอื่นๆ ของพืชที่ปลูกและสัตว์ที่เลี้ยงไว้ ทำให้ต้องซื้อสารเคมีฆ่าหญ้าและสารเคมีฆ่าแมลง รวมทั้งสารเคมีอื่นๆ มาปราบศัตรูของพืชและสัตว์

ความเสี่ยงในการทำเกษตรกรรมเชิงเดี่ยว ร่วมกับภาระดอกเบี้ยเงินกู้ที่กู้มาลงทุนและกู้มาใช้จ่าย ส่วนตัว ถูกแขวนอนาคตไว้กับราคาพืชผลทางการเกษตร ปีใดที่ราคาพืชผลทางการเกษตรดี ก็จะมีเงินมา ชำระหนี้ และมีเงินมาจับจ่ายใช้สอยเพิ่มเติม ปีใดราคาผลผลิตตกต่ำก็จะเกิดปัญหาการขาดทุน และถ้า เกิดการเจ็บไข้ได้ป่วยที่รุนแรงก็จะมีเงินมาชำระหนี้ ทั้งต้นและดอก รวมทั้ง ไม่มีเงินมาจับจ่ายใช้สอย เกษตรกรได้พยายามหาทางออกด้วยความร่วมมือของแหล่งทุนทั้ง ธกส. กองทุนหมู่บ้าน และสหกรณ์ออม ทรัพย์ที่เปิดช่องด้วยการให้ลูกหนี้หาเงินมาชำระหนี้ตามกำหนดเวลา และสามารถกู้เงินในวงเงินที่เพิ่มขึ้น จากเดิม ปรากฏการณ์กู้เงินเพื่อไปชำระหนี้หรือ “ดับหนี้” จึงเกิดขึ้น กล่าวคือจะกู้เงินระยะสั้น

ดอกเบี้ยยแพงจากแหล่งทุนหนึ่งเพื่อไปชำระหนี้ทั้งต้นและดอกของอีกแหล่งทุนหนึ่ง จากนั้นจะกู้เงินในวงเงินที่เพิ่มขึ้นเพื่อนำไปชำระหนี้ต้นทั้งต้นและดอกของเงินกู้ระยะสั้น โดยมีเงินบางส่วนไปจับจ่ายใช้สอยส่วนตัว และบางส่วนไปลงทุนในการเกษตร

ปรากฏการณ์“ตึบหนี้”ดังกล่าวถือเป็นทางออกของชาวบ้าน ในการจัดการสภาพคล่องของตนเอง และจะไม่เกิดปัญหาตราบเท่าที่ทรัพย์สินโดยรวมมีมากกว่าหนี้สิน ในขณะที่เดียวกันก็เป็นทางออกของแหล่งทุนในการขยายวงเงินกู้ทำให้มีกำไรจากวงเงินกู้และดอกเบี้ยที่เพิ่มขึ้น โดยสามารถรักษาภาพลักษณ์ของแหล่งทุนที่มีหนี้สินที่ไม่ก่อให้เกิดรายได้ต่ำ (NPL ต่ำ) อย่างไรก็ตามข้อมูลที่พบจากการสำรวจหนี้สินกลับพบว่าลูกหนี้มีหนี้เพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ทั้งจำนวนสัญญาและยอดเงินกู้รวมทั้งหมด (ตารางที่ 4) และจากการสัมภาษณ์ลูกหนี้ และสัมภาษณ์ผู้ที่ประสบความสำเร็จในการปลดหนี้ พบว่าด้วยวิธีคิดเดิมจะสามารถชำระหนี้ได้ยากมาก เพราะภาระดอกเบี้ยที่เพิ่มขึ้น และค่าใช้จ่ายที่เพิ่มขึ้นจากกระแสบริโภคนิยม รวมทั้งภาระการส่งเสียลูกในการเรียนหนังสือสูงๆ กลายเป็นภาระอันหนักอึ้ง และดูเหมือนเป็นวงจรแห่งความทุกข์ยากที่ยากจะหลุดพ้นออกมาได้ หากขาดกระบวนการคิด และกระบวนการเรียนรู้ และกระบวนการปฏิบัติที่ถูกต้อง

นอกจากนั้นการอัดฉีดเงินจำนวนมากสู่ชุมชนโดยมาตรการสนับสนุนให้เกิดการลงทุนและการสร้างโอกาสต่างๆ กลับพบว่ามิได้เกิดเงินไม่เพียงพอรวมทั้งเกือบจะไม่มีจัดการกระบวนการเรียนรู้ให้กับลูกหนี้เลย ทำให้การกู้เงินจากกองทุนต่างๆถูกใช้ไปในการบริโภคส่วนตัวมากขึ้น ดังเห็นได้จากสัดส่วนของสาเหตุการกู้เพิ่มขึ้นในช่วงปี 2544 – 2545 ดังรายละเอียดในตารางที่ 4

จากการสัมภาษณ์คุณคำผาย ทักษันจำซึ่งกู้เงินเพื่อให้สามีเดินทางไปใช้แรงงานในต่างประเทศ ซึ่งเกิดจากแรงผลักดันของค่าตอบแทนที่สูงกว่าการทำมาหากินที่เป็นอยู่ เป็นแรงจูงใจหนึ่งที่พบได้บ่อยในปัจจุบัน อย่างไรก็ตามการไม่เอาจริงเอาจังหรือบางรายถึงขั้นทุจริตในหน้าที่ของข้าราชการที่เกี่ยวข้องดังที่ปรากฏเป็นข่าวในหน้าหนังสือพิมพ์เป็นต้นเหตุที่ทำให้ชาวบ้านเสี่ยงต่อการถูกโกงจากนายหน้า เสียจากภาระหนี้สินที่ติดตามมาจากดอกเบี้ยและการค้าประกัน โดยเฉพาะการกู้ยืมระบบจากนายทุน ซึ่งทั้งหมดนี้เป็นสาเหตุหรือแรงจูงใจหลักๆที่พบในการศึกษานี้ ซึ่งพอจะสรุปได้เป็นข้อๆดังนี้

- 1.1) ส่วนใหญ่(ร้อยละ 83.8) ของเงินกู้ กู้เพื่อลงทุนทางด้านการเกษตร ค่าใช้จ่ายส่วนตัวและใช้หนี้ค้าประกัน
- 1.2) การกู้เพื่อไปใช้จ่ายส่วนตัวมีแนวโน้มเพิ่มมากขึ้นโดยเฉพาะในปี 2545 (ร้อยละ 34.5) โดยเฉลี่ยทั้ง 7 ปี(2539 – 2545) อยู่ที่ร้อยละ 27.2 ของการกู้ ซึ่งเป็นสถานการณ์ที่น่าเป็นห่วง
- 1.3) ปัญหาการ “ตึบหนี้” ซึ่งยังคงอยู่ ซึ่งเป็นการกู้เงินระยะสั้นดอกเบี้ยแพงจากแหล่งทุนหนึ่งเพื่อนำไปชำระหนี้สินทั้งต้นและดอกของเงินกู้ระยะสั้น โดยมีเงินบางส่วนไปจับจ่ายใช้สอยส่วนตัว อันจะทำให้หนี้สินเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ปีแล้วปีเล่าจนไม่สามารถชำระหนี้ได้ในที่สุด

- 1.4) แนวโน้มการกู้เงินมีมากขึ้นเรื่อยๆ โดยความสามารถในการปลดหนี้จะน้อยลงเรื่อยๆ อันจะก่อให้เกิด NPL เพิ่มขึ้นเรื่อยๆ

2) ข้อดีและข้อเสียของหนี้ในรูปแบบต่างๆและแหล่งทุนและการเข้าถึง

จากผลการวิจัยในเรื่องนี้จะเห็นได้ว่าหนี้ในรูปแบบต่างๆของแหล่งทุนมีประเด็นที่น่าสนใจดังนี้

2.1) ความรวดเร็วทันใจ

ถือเป็นจุดแข็งที่สุดของนายทุนเงินกู้ที่เข้าถึงง่ายและมีความสะดวกรวดเร็วในการปล่อยเงินกู้แก่ลูกค้าทำให้ระบบนายทุนเงินกู้ยังไม่หมดไปจากระบบ รองลงมาคือกลุ่มออมทรัพย์, กองทุนหมู่บ้านและกองทุนอื่นๆในหมู่บ้าน และ ธนาคารพาณิชย์ ส่วนธกส. ในการศึกษาครั้งนี้ลูกหนี้ส่วนใหญ่ยังเห็นว่ามีขั้นตอนและระบบมากเกินไป ต้องมีกลุ่มค้ำประกันและได้เงินช้า

2.2) วงเงินกู้

ธนาคารพาณิชย์และนายทุนเงินกู้และ ธกส. เป็นกลุ่มที่สามารถให้วงเงินกู้สูง ถ้ามีหลักทรัพย์ไปค้ำประกันได้มากพอ ครอบคลุมที่ไม่มีที่ดินทำกิน แทบจะไม่มีโอกาสกู้เงินจากธนาคารพาณิชย์ อย่างไรก็ตามก็ดีกลุ่มออมทรัพย์ฯ เป็นกลุ่มที่ยังปล่อยสินเชื่อได้ในวงเงินต่ำไม่พอแก้ปัญหา

2.3) ประเภทเงินกู้

ธกส. ถือเป็นแหล่งทุนที่มีประเภทการกู้หลายประเภททั้งระยะสั้น ระยะปานกลาง และระยะยาว โดยเกษตรกรสามารถทำสัญญาเงินเพียงบางประเภทหรือขอเงินทุกประเภทก็ได้ขอเพียงเข้าเงื่อนไขของสัญญาการกู้ และสามารถผ่อนชำระคืนได้ ส่วนแหล่งทุนอื่นๆมีประเภทการกู้ไม่มากนัก

2.4) อัตราดอกเบี้ย

กลุ่มออมทรัพย์ฯ มีอัตราดอกเบี้ยต่ำ รองลงมาคือธกส. และธนาคารพาณิชย์ตามลำดับ ส่วนนายทุนเงินกู้มักคิดอัตราดอกเบี้ยแพง และบางรายมีการคิดอัตราดอกเบี้ยทบต้น

2.5) ความยืดหยุ่นต่อลูกหนี้

ธกส. และกลุ่มออมทรัพย์ฯ ถือว่าเป็นแหล่งทุนที่มีความยืดหยุ่นกับลูกหนี้มากที่สุด รวมทั้งธกส. ยังมีโครงการพักหนี้ตามนโยบายรัฐบาลมีการลดดอกเบี้ยให้แก่ลูกหนี้ชั้นดี มีการ

ฟ้องร้องและยึดทรัพย์สินลูกหนี้บ่อย ส่วนธนาคารพาณิชย์และนายทุนเงินกู้มีความยืดหยุ่นต่อลูกหนี้น้อยกว่า มีการฟ้องร้องและยึดทรัพย์สินลูกหนี้ที่ผิดสัญญา นายทุนเงินกู้บางรายมีการโกงลูกหนี้

2.6) ระยะเวลาการผ่อนชำระคืน

ธนาคารพาณิชย์และเงินกู้ระยะยาวของธกส. มีระยะเวลาการผ่อนชำระคืนยาว ทำให้วงเงินการชำระคืนในแต่ละงวดน้อย ส่วนกลุ่มออมทรัพย์ส่วนใหญ่ต้องชำระหนี้สินเดิมจึงจะกู้ใหม่ได้ ส่วนนายทุนเงินกู้ระยะยาวการผ่อนชำระคืนสั้น วงเงินที่ชำระคืนต้องเป็นไปตามที่กำหนด หากผิดสัญญาต้องจ่ายดอกเบี้ยเพิ่ม

2.7) ระเบียบปฏิบัติที่ชัดเจน

ธกส.ธนาคารพาณิชย์ และกลุ่มออมทรัพย์ จะมีระเบียบปฏิบัติที่ชัดเจน ส่วนนายทุนเงินกู้มักปรับเปลี่ยนระเบียบปฏิบัติ บางครั้งไม่มีใบสัญญาให้ลูกหนี้ โดยเจ้าหนี้จะถือสัญญาไว้ฝ่ายเดียว ทำให้ลูกหนี้เกิดการเสียเปรียบมาก

2.8) การรักษาความลับของลูกหนี้

ธนาคารพาณิชย์จะมีระบบรักษาความลับของลูกหนี้ ส่วนธกส.โดยมากจะมีกลุ่มเป็นผู้รับรองและค้ำประกันซึ่งกันและกัน ทำให้ตนในกลุ่มทราบว่ใครเป็นหนี้เท่าไร จึงเก็บเป็นความลับลำบาก ส่วนกลุ่มออมทรัพย์เนื่องจากคณะกรรมการเป็นคนในหมู่บ้าน ทำให้ไม่สามารถเก็บเป็นความลับ และนายทุนเงินกู้มักจะเก็บเป็นความลับได้ยาก เนื่องจากมักอยู่ในหมู่บ้านเดียวกัน และมักเป็นที่รู้โดยทั่วกัน เมื่อถูกทวงถามหนี้

2.9) สวัสดิการลูกหนี้

ธกส.นับว่าเป็นสถาบันการเงินที่มีสวัสดิการลูกหนี้มากที่สุด ทั้งสวัสดิการฌาปนกิจศพ มีประกันอุบัติเหตุ มีการลดดอกเบี้ยให้ลูกหนี้ขึ้นดี และมีการพักหนี้ กลุ่มออมทรัพย์บางแห่ง เริ่มมีสวัสดิการหลายประเภท แก่สมาชิก ทั้งเงินฌาปนกิจศพ สวัสดิการรักษาพยาบาลและเงินปันผลให้ลูกหนี้ เป็นต้น ส่วนธนาคารพาณิชย์และนายทุนเงินกู้ มักจะไม่มีสวัสดิการให้ลูกหนี้

จากการประชุมระดมสมองในเวทีหมู่บ้าน และเวทีผู้ช่วยนักวิจัย พบมีปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในชุมชนที่เกี่ยวข้องควรหาข้อมูลเพิ่มเติมเพื่อแก้ปัญหา ดังนี้

- 1) ในการเข้าถึงเงินทุนของกองทุนหมู่บ้านบางแห่ง มีการรบกวนบางส่วนที่หาประโยชน์ โดยการปล่อยเงินกู้ให้ชาวบ้านเพื่อ “ตื๊บนี” ด้วยดอกเบี้ยสูงๆ ในระยะเวลานั้นๆ โดยแตกต่างกับการอนุมัติการกู้ในรอบต่อไป

- 2) ระบบนายทุนเงินกู้ในท้องถิ่นยังไม่หมดไป ซึ่งการ “ตื๊บนี” ครอบที่สัญญาการเงินยังเป็นสัญญาระยะสั้นและมีเงื่อนไขต้องคืนเงินต้นก่อนจึงจะกู้ได้ แทนที่จะเป็นหนี้ที่สามารถกู้ต่อได้ ถ้ายังมีความสามารถในการจ่ายดอกเบี้ย (Debt service) นอกจากนั้นนายทุนเงินกู้ยังมีจุดแข็งที่สำคัญคือการเข้าถึงโดยง่าย และมีความสะดวกรวดเร็วในการปล่อยเงิน

จากข้อดีและข้อเสียดังกล่าวข้างต้น ธกส.จัดได้ว่าเป็นเครื่องมือที่ดี และมีบทบาทสำคัญในการช่วยให้ลูกหนี้ระดับรากหญ้าให้แข็งแรงขึ้นมาได้ เพราะเป็นแหล่งทุนดอกเบี้ยต่ำ มีเพดานวงเงินกู้สูงพอเพียงต่อการดำเนินการโครงการ มีระยะเวลาผ่อนชำระคืนยาวทำให้วงเงินการชำระคืนในแต่ละปีไม่มากนัก มีความยืดหยุ่นต่อลูกหนี้สูง รวมทั้งมีสวัสดิการต่างๆ ที่ส่งเสริมความแข็งแรงให้กับลูกหนี้ อย่างไรก็ตามก็มีเกษตรกรลูกหนี้ ธกส. กลับอยู่ในสภาพหนี้สินพอกพูนที่เพิ่มขึ้นเรื่อยๆ จากการทำการเกษตรเชิงเดี่ยวแล้วขาดทุน จากการใช้จ่ายฟุ่มเฟือยเกินตัว ไม่สอดคล้องกับรายได้ และจากการขาดสภาพคล่องทำให้ต้องกู้เงินนายทุนดอกเบี้ยสูงมาส่งคืนหนี้ ธกส. ที่ครบชำระคืน ทำให้ต้องแบกรับรายจ่ายที่เพิ่มขึ้น

จากการสัมภาษณ์ลูกหนี้ทั้ง 94 ราย ปรากฏชาวบ้านและผู้นำชาวบ้านที่ปลดหนี้ได้ ต่างให้ความสำคัญแก่ธกส. ในฐานะธนาคารที่จะมาช่วยพัฒนาชนบท หากพนักงานธกส. เรียนรู้และพาลูกค้าที่เป็นเกษตรกรเรียนรู้การทำเกษตรกรรมผสมผสานที่หลากหลายที่มีความเสี่ยงน้อยและปรับระเบียบการกู้ที่เอื้อให้เกษตรกรหลุดจากวงจรการตื๊บนีได้ จะช่วยให้เกษตรกรสามารถหลุดพ้นจากการสร้างหนี้ที่ไม่ก่อให้เกิดรายได้ และสามารถรวมตัวจัดการผลผลิตส่วนเกินในแปลงเกษตรให้เป็นอุตสาหกรรมครอบครัว เป็นอุตสาหกรรมชุมชน เป็นธุรกิจครอบครัว และเป็นธุรกิจชุมชน ทำให้มีรายได้เพิ่มขึ้นและมีความสุขเพิ่มขึ้น สามารถออมเงินส่วนเกินเป็นการเงินการคลังชุมชน เชื่อมต่อกับระบบการเงินการคลังของธกส. ที่แข็งแรงในอนาคต

อย่างไรก็ดี จากประสบการณ์ของปรากฏชาวบ้านและผู้นำชาวบ้านที่สามารถลดหนี้ปลดหนี้ได้ นั้นต้องอาศัยการปรับเปลี่ยนความคิด มีโอกาสศึกษาดูงานจากพื้นที่จริง มีเวทีเรียนรู้ร่วมกันอย่างต่อเนื่องจนสามารถปรับเปลี่ยนวิธีปฏิบัติเพื่อจัดความสัมพันธ์ระหว่างการดับทุกข์สร้างสุขกับการทำงานหาเงินซื้อความสนุกสนานหยอกรรษา จัดความสัมพันธ์ระหว่างการแบ่งปันกับการแข่งขัน รวมทั้งการจัดความสัมพันธ์ระหว่างการพึ่งตนเองกับการพึ่งเงินพึ่งตลาดและพึ่งคนอื่น จุดแข็งของธกส. ในฐานะของธนาคารเพื่อการพัฒนาชนบท ซึ่งทั้งฝ่ายฝึกอบรม มีผู้บริหารที่มีวิสัยทัศน์และเข้าใจการพัฒนาชนบท มีพนักงานที่มีใจและปัญญา ที่คลุกคลีกับลูกค้าเกษตรกรอย่างใกล้ชิด มีมูลนิธิจำเนียร สาระนาถ ที่สามารถให้การสนับสนุนการวิจัยและพัฒนา ที่จะพาลูกค้าทำเกษตรผสมผสานที่สามารถขายวงเงินกู้ มีพลังในการชำระหนี้สูง รวมทั้งมีหนี้คงค้างต่ำ ซึ่งเกษตรกรผสมผสานนอกจากจะสร้างฐานชีวิต ยังสามารถสร้างฐานทรัพยากรรองรับวิสาหกิจชุมชน ซึ่งจะเป็นรากฐานที่สำคัญในการพัฒนาชาติบ้านเมืองต่อไป กิจกรรมการฝึกอบรมลูกหนี้ของธกส. จึงเป็นจุดแข็งและเป็นจุดแตกหักที่จะพาเกษตรกรไทยลูกหนี้ธกส. บรรลุวัตถุประสงค์ดังกล่าว

อย่างไรก็ตามการฝึกอบรมจะต้องไม่ใช่การฝึกอบรมเพียงด้านการรู้เทคนิคแยกส่วนเป็นเรื่อง แต่จะต้องเป็นหลักสูตรที่ทำให้เปลี่ยนแปลงวิถีคิดได้ มีการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องจนรู้จริงรู้แจ้งแก้ปัญหาได้ พาไปสู่วิถีปฏิบัติที่เปลี่ยนไป จนพึ่งตนเองได้ดังกล่าวข้างต้น

3) สถานะหนี้และระดับความรุนแรงของการเป็นหนี้

การศึกษาครั้งนี้พบรายละเอียดดังนี้

3.1) สถานะหนี้

การศึกษาครั้งนี้ พบว่าหนี้สินของระดับครัวเรือนกำลังมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นมากทั้งจำนวนครั้งการกู้และยอดเงินกู้รวมต่อดังตารางที่ 4 ซึ่งจะเห็นได้ว่า ระดับครัวเรือน มีการขอู้เงินเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ ตั้งแต่ปี 2541 ถึงปี 2545 โดยเฉพาะอย่างยิ่งในปี 2544 และปี 2545 มีจำนวนครั้งการกู้เพิ่มขึ้นจากปี 2540 อย่างชัดเจน โดยปี 2545 มีจำนวนครั้งการกู้สูงกว่าปี 2540 ถึง 3.8 เท่า และมียอดเงินกู้รวมสูงกว่าปี 2540 ถึง 2.3 เท่า และที่สำคัญร้อยละของการกู้ไปลงทุนไม่ว่าจะเป็นการลงทุนการเกษตร ลงทุนค้าขาย ลงทุนในการสร้างโอกาส เช่นการศึกษาลูก มีแนวโน้มลดลง ในขณะที่ร้อยละของการกู้ไปใช้จ่ายส่วนตัวและการกู้ไปดับหนี้มีแนวโน้มเพิ่มขึ้น ซึ่งถ้าพิจารณาจากรายได้แล้วโอกาสในการปลดหนี้จะใช้เวลานานมาก หากรายได้ยังอยู่ในระดับปัจจุบัน

3.2) ระดับความรุนแรงของการเป็นหนี้

ข้อมูลจากการสำรวจหนี้สิน และความสามารถในการชำระหนี้ พบรายละเอียดดังตารางที่ 3 จะเห็นได้ว่าความรุนแรงของการเป็นหนี้อาจสะท้อนได้จากความสามารถในการปลดหนี้ จากตารางที่ 2 มีครัวเรือนถึง 1,030 ครัวเรือนหรือร้อยละ 54.5 ของครัวเรือนที่มีหนี้ที่ไม่สามารถปลดหนี้ได้เลยแม้แต่เพียงรายการกู้เดียว และหนี้คงค้างเฉลี่ยสูงถึง 74,625.08 บาทต่อครัวเรือนหรือเท่ากับ 2.56 เท่าของรายได้เฉลี่ยต่อปีของครัวเรือนอีสานในปี 2545 เป็นที่น่าสังเกตว่าอาชีพค้าขายมีหนี้สินมากที่สุด และมีความสามารถในการส่งคืนหนี้สินได้น้อยที่สุด (2.6 % ของเงินต้น) และมีหนี้คงค้างสูงที่สุด (84.2 % ของเงินต้น) ส่วนอาชีพเกษตรกรผสมผสานมีความสามารถในการชำระหนี้สินได้มากที่สุด (47.4 % ของเงินกู้ทั้งหมด) และมีหนี้คงค้างต่ำที่สุด (47.1 %)

จากการสัมภาษณ์ลูกหนี้ 94 รายพบว่าประวัติลูกหนี้ที่ผู้นำครอบครัวติดเหล้า ติดการพนันมีหนี้สินมากและลูกหนี้ที่มีหนี้อัตราดอกเบี้ยสูง เป็นกลุ่มที่มีปัญหาในการชำระหนี้สูงและหัวหน้าครอบครัวมองไม่เห็นทางออกในการลดหนี้ปลดสินของตนเอง ซึ่งรัฐบาลและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องอาจจะต้องหาวิธีการเข้า

ให้การช่วยเหลือในกรณีพิเศษในลูกหนี้กลุ่มนี้ในรูปแบบต่างๆกัน เพราะครอบครัวของลูกหนี้กลุ่มนี้ล้วนเกิดวิกฤติของปัญหาต่างๆมากมาย และจะขยายตัวกลายเป็นปัญหาของสังคมต่อไป

4) วงจร เส้นทางและมิติของหนี้

จากการสัมภาษณ์ลูกหนี้ที่ยังมีหนี้ 94 ราย ปราชญ์ชาวบ้าน 8 รายและผู้นำเกษตรกร 7 ราย ที่ลดหนี้ปลดหนี้ได้สำเร็จ พบวงจรและมิติของหนี้สินดังนี้

4.1) ความอยากรวยทำให้เข้าสู่วิถีการผลิตเกษตรเชิงเดี่ยวที่ขาดทุนต่อเนื่องจากการสนับสนุนของภาครัฐด้วยการส่งเสริมการเกษตรก่อให้เกิดปัญหาได้

วิถีชีวิตในอดีต มีอาหารการกินอุดมสมบูรณ์ตามหัวไร่ ปลายนา และลูกๆก็ใช้เงินยังไม่เป็น จึงไม่ค่อยมีรายจ่าย ทำนาอย่างเดียวก็พอกิน ดังคำกล่าวของพ่อบุญเดิมว่า **“แต่ก่อนทรัพยากร หัวไร่ปลายนา ยังพอมีให้เก็บกิน ก็ไม่ค่อยได้ซื้ออะไร ลูกก็กินขนมไม่เป็น ไปโรงเรียนก็ไม่ขอเงิน”** แต่เมื่อความคิดอยากรวยเข้ามาครอบงำ วิถีคิดทำอยู่ทำกินก็ไม่อาจต้านกระแสสังคม **“ยึดเงิน”** ที่แพร่เข้ามาในชุมชน ที่มักได้ยินเขาพูดกันว่า **“ถ้าอยากทำนาได้ข้าวเพิ่มก็ต้องซื้อปุ๋ยเคมีมาใช้ และถ้าต้องการได้ขึ้นชื่อว่าเป็นคนมีเครดิต ก็ต้องสามารถกู้เงินจากแหล่งทุนต่างๆได้จำนวนมาก”**

ด้วยความอยากรวยเงิน และได้ขึ้นชื่อว่ามีเครดิต พ่อบุญเดิมได้กู้เงินก้อนแรกมาห้าพันบาท (5,000) เพื่อมาลงทุนซื้อปุ๋ยเคมีใส่นา จากเงินกู้ก้อนแรกที่ยืมนั้น นอกจากไม่สามารถใช้หนี้คืนได้แล้ว ยังกู้เพิ่มขึ้นเรื่อยๆเพื่อให้ได้ชื่อว่ามีเครดิต จนกระทั่งรวมยอดหนี้ถึงแปดแสนบาท(800,000)

จากหนี้ก้อนแรกห้าพันบาท (ประมาณปี 2517 ในสมัยนั้นที่ยังใช้เงินสตางค์เงินสลึงนั้น จัดว่าเป็นยอดหนี้ค่อนข้างมากสำหรับเกษตรกร) ที่นำมาซื้อปุ๋ยใส่ข้าว้นั้น ไปประจวบกับสภาวะฝนแล้ง ทำให้ทำนาไม่ได้ผล จึงคืนเงินกู้ไม่ได้ ต่อมายังได้กู้เพิ่มเพื่อนำมาลงทุนทางอื่นๆด้วย เช่น ทำไร่ปอ ไร่มัน ซึ่งราคาก็ตกต่ำ ชื่อว่าว่มาก็มีปัญหาไม่มีคนเลี้ยง ก็เลยขายเอาเงินมาซื้อหมูมาเลี้ยง ซึ่งก็ต้องเสียเงินไปกับหัวอาหารจำนวนมาก ราคาหมูก็ตกลงอีก เพียง 2-3 ปีที่วนเวียนกู้เงินมาลงทุนนั้น ทำให้มียอดหนี้จากอภส. ถึง สามแสนบาท(300,000) เมื่อได้ข่าวคนไปทำงานเมืองนอกได้เงินมาก ก็คิดส่งลูกไป ได้ไปยืมเงินนายทุน ทำให้ยอดหนี้เพิ่มขึ้นอีกสองแสนบาทและไม่ได้คืนเนื่องจากลูกที่ส่งไปทำงานเมืองนอกถูกลอยแพถึง 2 ครั้ง 2 ครา เมื่อลูกกลับมา ได้ขับรถไปชนคนอื่น ทำให้ต้องเสียเงินกับอุบัติเหตุครั้งนี้อีกเกือบแสน ความที่ต้องหาเงินมาใช้ดอกเบี้ยเงินกู้ ได้เอาบ้านเช่าธนาคารอาคารสงเคราะห์ ได้เงินกู้มาอีกแปดหมื่นห้าพันบาท รวมยอดหนี้เข้าหลักเจ็ดแสนแล้ว หนี้แสนที่เปดนั้นได้กู้ญาติเพื่อสมัครกำนัน แล้วไม่ได้รับเลือกตั้ง

นอกจากนั้นการหลงเชื่อคำแนะนำของแหล่งทุนและนโยบายรัฐก็เป็นผลให้คนจำนวนมากเข้าสู่วงจรหนี้สิน แหล่งทุนได้แนะนำว่า หากสามารถคืนเงินกู้ได้ตามกำหนด ก็จะสามารถกู้ได้เพิ่มมากขึ้น และถูกจัดว่าเป็นผู้มีเครดิต แหล่งทุนเองก็ถือได้ว่าสามารถทำบัญชีเดินสะพัด ด้วยเหตุนี้วิธีปลูกพืชเศรษฐกิจเชิงเดี่ยวตามนโยบายรัฐจึงมีสภาพเหมือนกับไม่คิดใช้หนี้หนี้ให้หมด แต่การใช้คืนก็เพื่อจะกู้หนี้ก้อนใหญ่

ขึ้นๆ เพื่อจะได้มีเงินมาลงทุนให้มีกิจการใหญ่ขึ้นเรื่อยๆ เมื่อประกอบเข้ากับวัฒนธรรมของชาวนาไทยที่ไม่เคยได้เรียงบัญชี แม้จะรู้สึกได้ว่าช่วงหลังสภาพดินเสื่อม ผลผลิตลด ราคาตกต่ำ ก็ไม่ได้ใส่ใจ ขอเพียงให้กิจการดำเนินไปได้ และสามารถขยายกิจการให้ใหญ่โตขึ้นได้

การแก้ปัญหาหนี้สินของเกษตรกรส่วนใหญ่ลงท้ายด้วยการส่งตัวเอง ส่งลูก ส่งเมีย ไปขายแรงงานในกรุงเทพและตามหัวเมืองใหญ่ๆ เพื่อแลกเงินมาด้วยหยาดเหงื่อแรงงานจากการรับจ้างหนี้จึงสะสมทับทวีเป็นก้อนโตขึ้นๆ ครอบครัวต้องแยกกันอยู่ เงินที่ได้มาเพียงได้ใช้สำหรับกินอยู่ในครอบครัวเท่านั้น ดังคำตอบของพ่อบุญเต็มในประเด็นนี้ว่า **“ไปก่อสร้างที่กรุงเทพฯ ได้เงินมาพอซื้อกิน พอซื้อกินหมดก็เข้ากรุงเทพฯ อีก”**

เกษตรกรบางรายที่เกิดความทุกข์ใจหันไปพึ่งเหล้า พึ่งบุหรี่ พึ่งอบายมุข กลายเป็นคนติดเหล้า ติดบุหรี่ ติดอบายมุข

โดยสรุปในประเด็นนี้ ความอยากรวยทำให้เกษตรกรเข้าสู่วิถีการผลิตเกษตรเชิงเดี่ยว ซึ่งจะทำให้ขาดทุนต่อเนื่องเพราะสินค้าออกมาล้นตลาด รวมทั้งมีรายจ่ายด้านการผลิตสูง ในขณะที่รายได้กลับลดลง เนื่องจากมีผลผลิตออกมามาก นอกจากนั้นความเสี่ยงในการผลิต รวมทั้งวิถีชีวิตอยากรวยพาไปสู่การซื้อหมด ขายหมด ไม่มีเงินก็กู้ จึงกลายเป็นวงจร เส้นทางและมิติของหนี้ที่พบได้บ่อยมาก

4.2) การถูกหลอก ถูกโกง

หนี้สินของคนจำนวนมากเกิดขึ้นจากการถูกหลอก ถูกโกง ทั้งโดยทางตรงและโดยทางอ้อม โดยทางตรงดังตัวอย่างของพ่อจันทร์ที่ ประทุมภา ถูกหลอกให้ไปเป็นนายหน้าหาคนไปทำงานต่างประเทศ โดยให้รวบรวมเงินของผู้ที่ประสงค์จะไปทำงานต่างประเทศคนละ 25,000 – 40,000 บาท มียอดรวมทั้งสิ้นประมาณสองแสนบาทเศษ นำไปให้ผู้ชักชวนเพื่อทำวีซ่า แต่ผู้ชักชวนนั้นได้ขีดเงินสองแสนบาทเศษหลบหนีไป ทำให้พ่อจันทร์ที่ต้องรับผิดชอบหาเงินมาคืนให้คนงานเหล่านั้น ดังคำบอกเล่าของพ่อจันทร์ที่ว่า **“เขาดึงหน้ามาหาคนฐานะดีในหมู่บ้าน ถ้าฐานะไม่ดีเขาไม่เอา เพราะคนไม่เชื่อถือ ผมก็ใจง่าย แต่มันรวยไม่ถูกทาง คล้ายๆ หากินบนกำลังคนอื่น ก็เลยล้มเหลว ถูกเขาโกง”**

สำหรับการถูกหลอกโดยทางอ้อมนั้น ก็คือวิถีการเกษตรที่เน้นการผลิตเพียง 1 หรือ 2 ชนิด เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพการผลิต ต้องซื้อเมล็ดพันธุ์ กล้าไม้ ปุ๋ยเคมี สารเคมีฆ่าหญ้า สารเคมีฆ่าแมลง โดยมีข้อมูลว่าจะได้ผลผลิตคุณภาพดี ราคาดี ไม่มีปัญหาการตลาด แต่เมื่อได้ผลผลิตออกมากลับพบว่าปีใดมีผลผลิตมาก ราคาก็ไม่ดี ปีใดราคาดีก็ไม่มีผลผลิต เป็นต้น

โดยสรุปการถูกหลอกถูกโกงทั้งโดยทางตรงและทางอ้อม ทำให้เกษตรกรเสียทรัพย์สิน ขาดทุน ต้องไปกู้หนี้ยืมสินมาจ่ายค่าสิ่งที่ถูกเขาหลอกถูกเขาโกง กลายเป็นจุดเริ่มต้นของการเสียสมดุลทางเศรษฐกิจระดับครัวเรือน

4.3) กู้มาลงทุนให้ลูก

เส้นทางการเป็นหนี้กลุ่มนี้มักเกิดจากลูกที่กำลังหาเงินทองตั้งตัว จึงอาศัยพ่อแม่ช่วยกู้ยืมไปลงทุนซื้อรถขนส่ง ซื้อรถไถ เพื่อไปรับจ้างและเมื่อไม่สามารถหารายได้ตามที่วางแผนไว้ จึงมักเป็นภาระของพ่อแม่ที่จะต้องช่วยลูกในการลูกหนี้ปลดหนี้

การสร้างโอกาสให้ลูกโดยการกู้เงินส่งเสียให้ลูกมีโอกาสได้เรียนนั้น หากลูกหลานไม่สามารถทนต่อสิ่งยั่วเย้าและอิทธิพลของกระแสบริโภคนิยมต่อคนรุ่นใหม่ ทำให้ไม่ยอมกลับถิ่นฐาน รวมทั้งเป็นเส้นทางที่ชาวชนบทส่วนหนึ่งพาตนเองไปสู่การเป็นหนี้ล่ำลึงลงเรื่อยๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งหากลูกล้มเหลวในการศึกษาหรือละทิ้งถิ่นฐานและพ่อแม่ นโยบายของรัฐที่สนับสนุนการศึกษาของคนยากจนโดยให้โอกาสเรียนในรูปแบบต่างๆ จะมีส่วนลดปัญหานี้ได้

4.4) กู้เงินไปทำงานต่างประเทศ

วงจรหนี้ในกลุ่มนี้เกิดขึ้นจากการส่งสมาชิกไปต่างประเทศเพื่อหาเงินทองส่งกลับมาให้ครอบครัว ตามคำชักชวนของญาติสนิทมิตรสหายและนายหน้าจัดส่งแรงงานไปต่างประเทศซึ่งบางส่วนก็ประสบความสำเร็จ สามารถส่งเงินกลับมาให้ครอบครัวได้ตามแผนที่วางไว้ แต่บางส่วนก็ถูกหลอกทำให้นี้สินพอกพูน โดยเฉพาะอย่างยิ่งบางรายกู้เงินมาจากนายทุนเงินกู้ดอกเบี้ยสูง

4.5) หนี้สินจากการขาดสภาพคล่องไปใช้ในชีวิตจำเป็น เช่นการรักษาโรคและการคลอดบุตร เป็นต้น

วงจรหนี้ในกลุ่มนี้มักเกิดกับหลังคาเรือนที่ไม่ได้ออมเงินไว้ในครัวเรือนหรือในชุมชน เมื่อเกิดการเจ็บไข้ได้ป่วยต้องใช้เงินไปเป็นค่ารักษาพยาบาล ค่าอยู่ค่ากิน ก็เกิดความจำเป็นต้องไปกู้ยืม บางครั้งกู้ในระบบไม่ได้ ต้องไปกู้นายทุนเงินกู้ดอกเบี้ยสูงและเจ็บป่วยเรื้อรังจนไม่สามารถใช้เงินคืนได้ ก็เป็นผลให้ตกอยู่ในวงจรหนี้ อย่างไรก็ดี ผลจากนโยบายและการดำเนินงานสามสิบบาทรักษาทุกโรคมีส่วนที่ช่วยให้เส้นทางหนี้เส้นนี้น้อยลง

4.6) หนี้จากการกู้มาเรียนรู้ต่อยอดกิจกรรมที่ทำอย่างถูกทิศทาง

วงจรหนี้เช่นนี้เป็นวงจรหนี้ที่แข็งแรงที่สุด แต่ต้องมีการคิดวิเคราะห์อย่างเป็นระบบ มีการเรียนรู้จนถึงขั้นรู้จัก รู้แจ้ง แก้ปัญหาได้ ที่สำคัญคือต้องมีพื้นฐานการผลิตที่สอดคล้องกับความรู้ความสามารถและความถนัดส่วนตัว ดังกรณีของพ่อทองหล่อ เจนโธสง และของพ่อสุทธินันท์

ปรัชญาพุทธที่ช่วยให้สามารถขยายพื้นที่การทำ เกษตรผสมผสาน สามารถนำเงินกู้มาแปรรูปเป็น อุตสาหกรรมชุมชน พัฒนาเทคนิคการค้าจนเป็นธุรกิจชุมชน เป็นต้น

4.7) อื่น ๆ ซึ่งอาจเป็นการรวมกันของ 4.1 ถึง 4.6

ความจริงที่พื้นดินไม่หลุดส่งผลให้เกิดวิกฤติต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นสภาพสุขภาพจิตไม่ดี คิดมาก นอนไม่หลับ สภาพครอบครัวพุดจาไม่ถูกกัน สามภรรยาของหน้ากันไม่ติด ครอบครัวแตกกระจายอยู่กัน คนละทิศ คนละทาง บางรายต้องเอาลูกออกจากโรงเรียน ญาติพี่น้องไม่คบหา ชาวบ้านดูถูก สมน้ำหน้า

อย่างไรก็ดีความจริงนี้จากการกู้มาเรียนรู้ต่อยอดกิจกรรมที่ทำอย่างถูกทิศถูกทาง เป็นเส้นทางหนึ่งที่เป็นที่ต้องการของการสร้างหนี้ เพราะเป็นการคิดอย่างเป็นระบบ มีการเรียนรู้จนถึงขั้นรู้จัก รู้แจ้ง แก้ปัญหาได้ ช่วยให้ขยายกิจการออกไปได้อย่างกว้างขวาง และจะช่วยให้ทั้งลูกหนี้และเจ้าหนี้แข็งแกร่ง เป็นประโยชน์ต่อระบบเศรษฐกิจทั้งระดับรากหญ้าและระดับมหภาคในภาพรวม

5) วิธีการของลูกหนี้ที่ประสบความสำเร็จในการใช้หนี้รูปแบบต่างๆ เพื่อให้ในการหาแนวทางช่วยเหลือและแนะนำการวางแผนชำระหนี้ของลูกหนี้ จำแนกตามประเภทและความรุนแรงของการเป็นหนี้ระดับต่างๆ

จากการสัมภาษณ์ปราชญ์ชาวบ้าน 8 ท่าน และผู้นำชาวบ้าน 7 ท่านที่ประสบความสำเร็จในการลดหนี้ปลดหนี้ได้นั้น ท่านเหล่านี้อาศัยสิ่งต่อไปนี้

5.1) การปรับเปลี่ยนความคิด

วิธีคิดอยากรวย พึ่งเงิน พึ่งตลาด พึ่งคนอื่นหลงอยู่ในคำขวัญ “งานคือเงิน เงินคืองาน บันดาลสุข” ทำให้คนหลงทางอยากร่ำอยากรวย จนทำให้ชาวบ้านร้อยละ 90.7 เป็นหนี้ แต่เมื่อท่านเหล่านี้หันมาคิดพึ่งตนเอง หันมาอุดหนุนด้วยการลดรายจ่ายในการซื้ออาหารการกินด้วยการผลิตอาหารเหล่านี้ไว้กินเอง ลดรายจ่ายทั้งหลาย บุหรี่ สิ่งเสพติด อบายมุขและสิ่งฟุ่มเฟือยทุกประเภท ร่วมกับการออมน้ำ ออมดิน ออมสัตว์ ออมต้นไม้ยืนต้น ออมเงิน ส่งสมกัลยาณมิตร และส่งสมภูมิปัญญาในการแก้ปัญหา ปรากฏว่าสามารถลดรายจ่ายลงได้ เงินออมค่อยๆ เพิ่มขึ้น หนี้สินค่อยๆ ลดลง และระยะยาวรายได้ค่อยๆ เพิ่มขึ้น มีบ้านอายุชีวิต รวมทั้งสามารถลงทุนเรียนรู้เพื่อต่อยอดและแปรรูปผลผลิตให้กินและใช้ได้นานขึ้น เหลือขายได้ในราคาที่ดีขึ้น กลายเป็นวิสาหกิจชุมชนที่มีความมั่นคงเพราะตั้งอยู่บนรากฐานการผลิตบนฐานผลผลิตของตนเอง

การเปลี่ยนความคิด เกิดได้เองในกลุ่มปราชญ์ชาวบ้าน 8 ท่าน และได้รวมตัว ทำวิจัยกระบวนการพัฒนาตัวชี้วัดความสุข ร่วมกับมูลนิธิพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืนเพื่อคุณภาพชีวิตดี จังหวัดขอนแก่น โดยการสนับสนุนทางการเงินจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย(สกว.) ในปี 2543

และพัฒนาเป็นหลักสูตรวิทยากรกระบวนการเพื่อ การเปลี่ยนแปลงสู่การพึ่งตนเองและพึ่งพากันเอง ภาคประชาชน(วปอ.ภาคประชาชน) โดยเป็นหลักสูตรการคิดวิเคราะห์ปัญหา จัดลำดับความสำคัญของปัญหา หาสาเหตุเชื่อมโยงปัญหาเหล่านั้น ศึกษาดูงานผู้ที่ทำมาแล้ว 5 ปี, 10 ปี, 15 ปี, 20 ปี, 25 ปี จนพึ่งตนเองได้และวางแผนปฏิบัติการแก้ปัญหา ใช้เวลา 5 วัน ทำให้ผู้นำชุมชน 7 ท่าน ที่เข้ารับการอบรมหลักสูตรดังกล่าวสามารถเปลี่ยนแปลงความคิดได้ และมีผู้นำอีกจำนวนมากในเครือข่ายที่สามารถเปลี่ยนความคิดได้แล้ว และมีแผนที่ชัดเจน รวมทั้งกำลังปฏิบัติอย่างจริงจังเพื่อลดหนี้ปลดสินและลงทุนสร้างวิสาหกิจชุมชนที่แข็งแรงในอนาคต

นอกจากนั้นเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านและพหุภาคีภาคอีสานยังค้นพบว่าการรวมตัวเป็นเครือข่ายการเรียนรู้ที่มีการประชุมอย่างต่อเนื่อง เริ่มประชุมและเลิกประชุมพร้อมทำกิจที่พึงกระทำอย่างต่อเนื่อง เดือนละครั้งในทุกระดับทั้งระดับกลุ่ม ระดับศูนย์เรียนรู้ และระดับหมู่บ้าน โดยหมุนเวียนกันเป็นเจ้าภาพ ทำให้ผู้ร่วมกระบวนการสามารถปรับเปลี่ยนความคิดได้เร็วขึ้น และชัดเจนมากขึ้น ทั้งในด้านการจัดการความสัมพันธ์ระหว่างความคิดการดับทุกข์สร้างสุขกับการหาเงินซื้อความสนุกสนานหยอรรษา ความคิดการจัดความสัมพันธ์ระหว่างการแบ่งปันการแข่งขัน รวมทั้งความสัมพันธ์ระหว่างการพึ่งตนเองกับการพึ่งเงินพึ่งตลาดและพึ่งคนอื่น

5.2) การศึกษาดูงานจากพื้นที่จริง

การศึกษาดูงานของปราชญ์ชาวบ้านทั้ง 8 ท่านที่ปลดหนี้ได้มีทั้งจากการดูงานช่วยให้คิดได้ถึงแนวทางการพึ่งตนเอง และการคิดได้ในการพึ่งตนเองแล้วมีโอกาสไปเห็นของจริง ทำให้เกิดความมั่นใจในการคิดพึ่งตนเอง

สำหรับผู้นำชาวบ้าน 7 ท่านที่เข้าอบรมหลักสูตรวปอ.ภาคประชาชนได้อาศัยการศึกษาดูงานของผู้ที่ทำมาแล้ว 5 ปี, 10 ปี, 15 ปี, 20 ปี และ 25 ปี ช่วยทำให้ภาพความคิดในการพึ่งตนเองชัดเจนมากยิ่งขึ้น จนสามารถพาไปสู่การเปลี่ยนความคิดและเปลี่ยนการปฏิบัติ

เมื่อปราชญ์ชาวบ้านได้ร่วมมือกับมูลนิธิพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืนเพื่อคุณภาพชีวิตดี จังหวัดขอนแก่น จัดการประชุมหมุนเวียนกันเป็นเจ้าภาพในทุกระดับ ได้ทำให้เครือข่ายการกรเรียนรู้ทั้งองคาพยพ ได้มีโอกาสไปเห็นวิถีคิดและวิถีปฏิบัติของคนอื่น กลุ่มอื่น และเครือข่ายอื่นๆ ยังมีผลทำให้ผู้เข้าร่วมในกระบวนการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง การรู้จริง รู้แจ้ง แก่ปัญหาของตนเอง ของกลุ่ม และของเครือข่ายได้เพิ่มมากขึ้น จนหลายคนประสบความสำเร็จในการลดหนี้ ปลดสินลงได้

5.3) การได้มีโอกาสเรียนรู้ร่วมกันอย่างต่อเนื่อง

การได้มีโอกาสเรียนรู้ร่วมกันกับคนในครอบครัว คนในชุมชนและคนในเครือข่ายที่ตั้งใจทำเกษตรผสมผสานให้สำเร็จอย่างต่อเนื่องช่วยต่อยอดวิธีคิดการพึ่งตนเองให้มีความชัดเจนมากขึ้นเรื่อยๆ จากการแลกเปลี่ยนข้อมูล ความรู้และประสบการณ์ของสมาชิก จนสามารถตกผลึกทางความคิด พาไปสู่วิธีปฏิบัติที่สอดคล้องกับวิธีคิดดังกล่าว

5.4) การปรับเปลี่ยนวิธีปฏิบัติ

เนื่องจากวิธีคิดของคนจะไปควบคุมกำกับวิธีปฏิบัติของคนเสมอ ดังนั้นการปลดหนี้โดยใช้วิธีคิดเดิมคือพึ่งเงิน พึ่งตลาด พึ่งคนอื่น จึงพาไปสู่วิธีปฏิบัติเดิมคือปลูกพืชและเลี้ยงสัตว์เพียงไม่กี่ชนิดตามความต้องการของตลาด เมื่อเกิดความเสี่ยงเช่นฝนแล้ง น้ำท่วม เกิดการระบาดของแมลง ราคาผลผลิตตกต่ำ ก็เกิดปัญหาไม่มีเงินชำระหนี้ ต้องกู้มาใช้นี้ จนมีหนี้สินพอกพูน ผู้ที่ประสบความสำเร็จในการปลดหนี้ จะมีการปรับเปลี่ยนวิธีปฏิบัติตามความคิดที่เปลี่ยนไปสู่การพึ่งตนเอง หันมาปลูกพืชเลี้ยงสัตว์ที่หลากหลาย เพื่อการมีอยู่มีกินของครอบครัว เหลือกินเหลือใช้ได้แจก เหลือแจกได้ขาย ทำให้มีรายได้ลดหนี้ปลดสิน จนหนี้สินค่อยๆ ลดลง จนหนี้สินหมดลงในที่สุด

การมีเครือข่ายการเรียนรู้ในทุกระดับอย่างต่อเนื่องช่วยให้สมาชิกสามารถนำเอาภูมิปัญญาที่ผู้อื่นทำสำเร็จมาปรับใช้ ยังช่วยให้การปรับเปลี่ยนรูปแบบเป็นไปด้วยความราบรื่น มีประสิทธิภาพและประสิทธิผล

6) การนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์

6.1) ทีมผู้ช่วยนักวิจัยและพนักงานธกส.ที่มาร่วมงานมีความเข้าใจและนำข้อมูลไปพูดคุยกับชาวบ้าน

เมื่อผลการวิจัยจากแบบสำรวจโพลหนี้สินออกมาแล้ว ทีมวิจัยได้วิเคราะห์ข้อมูลออกเป็นข้อมูล 22 ชุดๆละ 1 ชุมชน โดยใน 10 ชุมชนของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านได้ใช้งบประมาณของโครงการ ให้ผู้ช่วยนักวิจัยไปจัดประชุมในหมู่บ้านที่รับผิดชอบ ชุมชนละ 3 ครั้ง โดยครั้งแรกให้ผู้ช่วยนักวิจัยนำข้อมูลของหมู่บ้านนั้นไปนำเสนอ ครั้งที่สองให้เชิญปราชญ์ชาวบ้านและผู้นำชาวบ้านที่ประสบความสำเร็จในการลดหนี้ปลดสินที่ไปได้สะดวกไปเล่าให้ฟัง และครั้งที่สามก็ระดมสมองผู้สนใจเพื่อสรุปหาบทเรียน หาทางออกร่วมกัน ปรากฏว่ามีผู้สนใจมาประชุมมากทุกหมู่บ้าน และปฏิกิริยาแรกที่เกิดขึ้นคือรู้สึกตกใจที่หนี้สินของชุมชนมีมากมายถึงขนาดนี้ และหลังจากได้ฟังวิธีการของปราชญ์ชาวบ้านและผู้นำชาวบ้านที่ทำให้ลดหนี้ปลดสินลงได้ ยังช่วยให้ได้คิด มีความหวัง และมีความมั่นใจว่าตนเองก็

จะปลดหนี้ได้ในที่สุด และเมื่อการประชุม ครั้ง สุดท้ายเกิดขึ้นโดยที่ผู้สนใจทุกคนได้ระดมสมองร่วมกัน เพื่อหาทางออกในการลดหนี้ปลดสิน จึงเกิดแผนปฏิบัติการของตนเอง ของกลุ่ม และผู้สนใจ บางกลุ่มสมาชิกเกิดการรวมตัวไปดูงานของปราชญ์ชาวบ้าน บางกลุ่มเช่นบ้านอาเกียง และบ้านอาเสก อำเภอศีขรภูมิ จังหวัดสุรินทร์ มีการวางแผนลดรายจ่ายด้วยการงดเลี้ยงเหล้าในงานศพ เพราะพบว่าค่าใช้จ่ายของการเลี้ยงเหล้าในงานศพมีมูลค่า 1 – 3 หมื่นบาทต่อศพ จึงเกิดโครงการนี้ขึ้นเพื่อช่วยลดหนี้ปลดสินของสมาชิกลง นอกจากนั้นยังมีการวางแผนการทำเกษตรผสมผสาน เพิ่มขึ้นทั้งปริมาณ และคุณภาพ เพื่อลดรายจ่ายด้านอาหารการกิน และเพิ่มการออมเจริญตามรอยปราชญ์ชาวบ้าน ซึ่งชุดประสบการณ์ดังกล่าว พนักงานธกส.ที่ไปจัดเวทีในหมู่บ้าน 2 ท่านก็ได้ผลการตอบรับที่คล้ายกัน

จากข้อมูลเชิงปริมาณที่บ่งชี้อย่างชัดเจนว่า กลุ่มที่ทำเกษตรผสมผสานแม้ว่าจะกู้มากกว่า กลุ่มที่ทำเกษตรเชิงเดี่ยวถึง 1.5 เท่า แต่สามารถจ่ายคืนเงินต้นได้หมด คิดเป็นร้อยละของเงินต้นสูงกว่ากลุ่มที่ทำเกษตรกรรมเชิงเดี่ยว รวมทั้งมีร้อยละของหนี้คงค้างเทียบกับเงินต้นต่ำกว่ากลุ่มเกษตรกรรมเชิงเดี่ยวอย่างชัดเจน ทำให้เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านและพหุภาคีภาคอีสานได้คิดค้นหาทางวางแผนการพัฒนา และแนวทางการวิจัยทำเกษตรอย่างประณีต 1 ไร่ เพื่อให้มีอยู่มีกิน ลดหนี้ปลดสิน ปลุกดันไม้ยั่นต้นที่หลากหลายเป็นบ้านาญชีวิตและมีความสุข โดยจัดประชุมระดมสมองในเดือนสิงหาคม 2546 ที่บ้านคุณนิม จิตระดิษฐ์ จังหวัดสุรินทร์และเดือนกันยายน 2546 ที่บ้านพ่อเสียง ไทยดี และได้จัดประชุมพัฒนางานวิจัยการทำเกษตรกรรมประณีต 1 ไร่ ในเวทีวิจัยชุมชน 4 จังหวัดในภาคอีสานเพื่อหาทางกระตุ้นให้สมาชิกเครือข่ายและผู้สนใจมีวิธีการที่ง่าย ลงทุนน้อย คืนทุนไว และเกิดความรู้ในการทำเกษตรผสมผสานจากเล็กไปหาใหญ่ เพื่อนำความรู้ไปขยายผลในที่ดินที่เหลือนตามกำลังกาย กำลังปัญญา และกำลังทรัพย์ โดยได้รวบรวมความคิดและประสบการณ์จากบริษัทจินตนาการผลิตสารคดี เรื่อง เกษตรกรรมประณีตบนพื้นที่ 1 ไร่ พร้อมทั้งจัดประชุมร่วมกับ ธกส. เผยแพร่แก่เครือข่ายและผู้สนใจในวันที่ 26 ธันวาคม 2546 ที่ศูนย์เรียนรู้พ่อคำเดื่อง ภาษี กิ่งอำเภอแคนดง จังหวัดบุรีรัมย์ ปรากฏว่ามีผู้สนใจมากและมีผู้มาร่วมประชุม 200 กว่าคน

6.2) นำข้อมูลเสนอผู้บริหารของธกส.

ผลการวิจัยครั้งนี้ได้รับความสนใจจากผู้บริหารของธกส. เพราะลูกหนี้ธกส.จำนวนมากที่ทำเกษตรกรรมเชิงเดี่ยวและไม่มีทางออกในการชำระหนี้ รวมทั้งลูกค้าธกส.ที่เข้าโครงการพักหนี้จำนวนมากยังไม่มีคำตอบว่าหลังพักหนี้จะส่งชำระหนี้ได้อย่างไร รวมทั้งเรื่องเกษตรกรรมอย่างประณีต 1 ไร่ และบทเรียนของปราชญ์ชาวบ้าน หากจัดกระบวนการเรียนรู้ที่ดี จนสามารถเปลี่ยนแปลงวิธีคิด และเปลี่ยนแปลงวิธีปฏิบัติ ได้อย่างเหมาะสมดังที่เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านดำเนินการมา และเริ่มมีความสำเร็จให้เห็นเป็นรูปธรรมแล้วนั้น น่าจะเป็นคำตอบสำหรับธกส. ซึ่งกำหนดวิสัยทัศน์เป็นธนาคารเพื่อการพัฒนาชนบท ในการพาเกษตรกรออกจากหนี้สินที่ไม่ก่อให้เกิดรายได้ (NPL) ระดับรากหญ้า มาเป็นเกษตรผสมผสานที่มีฐานทรัพยากรที่อุดมสมบูรณ์ มีวัตถุดิบที่หลากหลาย จาก

การเหลื่อมกันเหลือใช้มาแปรรูปเป็นอุตสาหกรรมชุมชน มาบริหารจัดการให้เป็นธุรกิจชุมชน จนขายได้เงินทองมาเป็นการเงินการคลังชุมชน ให้มีความแข็งแกร่งทั้งการเงินการคลังในครอบครัว ในชุมชน เชื่อมต่อกับธกส. ซึ่งเป็นสถาบันการเงินระดับชาติที่จะก้าวไปข้างหน้าอย่างพร้อมเพรียงกันทั้งระดับจุลภาคและระดับมหภาคคุณเอ็นดู ชื่อสุวรรณ ร่องกรรมการผู้จัดการใหญ่ของธกส. จึงกรุณาให้เกียรติที่มวิจัย นำงานวิจัยชิ้นนี้ไปนำเสนอแก่ผู้บริหารธกส. ธกส. สำนักงานใหญ่ในวันที่ 12 มกราคม 2547 เพื่อหารือในการนำผลวิจัยไปใช้ให้กว้างขวาง การทำวิจัยในระยะต่อไป รวมทั้งการสร้างความร่วมมือระหว่าง ธกส. และเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านและพหุภาคีภาคอีสานในการพัฒนาชนบทให้มีความสุขอย่างยั่งยืนสืบไป

6.3) การทำโครงการวิจัย “การเกิดและเส้นทางหนี้สิน: ประสบการณ์ของชาวบ้านและทางออก” ระยะที่ 2

โดยเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านและพหุภาคีภาคอีสานได้เรียนรู้จากการวิจัยระยะที่ 1 ว่าผู้ที่ทำเกษตรผสมผสานมีความพออยู่พอกินและความสามารถในการชำระหนี้ในสัดส่วนเทียบกับเงินต้นสูงกว่ากลุ่มอาชีพอื่นๆ อย่างเห็นได้ชัดจึงสนใจรวบรวมข้อมูลความเปลี่ยนแปลงของหนี้สิน 3 ปีของสมาชิกที่ทำเกษตรผสมผสาน รวมทั้งยอดหนี้และสาเหตุของการเป็นหนี้เพิ่มเติม เพื่อใช้เป็นความรู้ในการแก้ปัญหาของสมาชิกใหม่และเผยแพร่แก่ผู้สนใจอื่นๆ รวมทั้งสรุปเป็นข้อเสนอแนะเชิงนโยบายแก่ผู้เกี่ยวข้องต่อไป

6.4) การผลิตสารคดีการเกิดและเส้นทางหนี้สิน : ประสบการณ์ของชาวบ้านและทางออก

โดยโครงการชุมชนเป็นสุขได้จ้างบริษัทวีชดอกลายทำเพื่อเผยแพร่ออกทางรายการเวทีชาวบ้านทางช่อง 11 และออกเผยแพร่แก่ผู้สนใจในวงกว้าง

6.5) การจัดประชุมเผยแพร่แก่เครือข่าย พนักงานและลูกค้าธกส. และผู้สนใจ 1,000 คน ในวันที่ 21 สิงหาคม 2547 ณ อุทยานเกษตร คณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น เพื่อปลุกกระแสการแก้ไขปัญหาหนี้สินภาคประชาชน

บทที่ 6

สรุปบทเรียนและข้อเสนอแนะ

จากการทำวิจัยครั้งนี้ เพื่อหาความรู้เกี่ยวกับปัญหาอันดับแรกของเครือข่ายคือปัญหานี้สิน ได้มีโอกาสศึกษาหาสาเหตุแห่งการเป็นหนี้เป็นสิน ได้มีโอกาสศึกษาทางเลือกของผู้ที่ลดหนี้ปลดสินได้สำเร็จ รวมทั้งได้มีโอกาสพาสมาชิกของชุมชน วางแผนแก้ปัญหานี้สิน ได้มีบทเรียน และข้อเสนอแนะดังนี้

6.1) บทเรียนจากการทำวิจัย

ปัญหานี้สินเป็นปัญหาที่มีความถี่สูงครอบคลุมประชากรถึงร้อยละ 90.7 มีขนาดของปัญหาใหญ่มาก เพราะมีการกู้เฉลี่ย 119,408 บาทต่อครัวเรือน มีหนี้คงค้างเฉลี่ย 74,625.08 บาท ครอบครัวยังมีหนี้สินยิ่งยวด ยังมีปัญหาความแตกแยกในครอบครัวสูง ทำให้สามีภรรยาทะเลาะกัน สามีติดเหล้า ลูกหลานติดยาเสพติด ถูกยึดทรัพย์ ญาติพี่น้องไม่คบค้าสมาคมด้วย กินไม่ได้ คิดมากนอนไม่หลับ สร้างความทุกข์ทรมานทั้งทางร่างกาย จิตใจและสังคม

งานวิจัยครั้งนี้ได้ช่วยให้เห็นขนาดของปัญหาที่ชัดเจน การสัมภาษณ์เจาะลึกลูกหนี้ ช่วยให้มองเห็นรายละเอียดเส้นทางของการเกิดหนี้สิน การสัมภาษณ์ปราชญ์ชาวบ้านและผู้นำชาวบ้านที่ลดหนี้ปลดสินได้สำเร็จทำให้ได้คำตอบที่มีพลังที่จะพาผู้สนใจในเครือข่ายลดหนี้ปลดสินให้สำเร็จ การนำปัญหา สาเหตุ และทางเลือกของผู้ที่ลดหนี้ปลดสินได้สำเร็จไปเล่าให้ผู้สนใจในชุมชนฟัง ได้สร้างความตระหนัก เห็นทางออก และได้ร่วมกันวางแผนปฏิบัติการที่จะดับทุกข์ ในประเด็นนี้ลงให้จงได้ จนเห็นการเปลี่ยนแปลงมากมาย ไม่ว่าจะเป็นการเลิกเหล้าในงานศพ การทำเกษตรผสมผสานอย่างจริงจังมากขึ้น เป็นต้น

6.2) ข้อเสนอแนะต่อการวิจัยและพัฒนาในอนาคตในเรื่องการจัดการหนี้สิน ในระดับต่างๆ

ต้นเหตุของการเป็นหนี้เกิดจากความคิดอยากรวย จากนโยบายขายหมด ซื้อมัด เมื่อไม่มีเงินจับจ่ายใช้สอยก็ไปกู้เงินมา การขาดทุนต่อเนื่องทำให้ชำระหนี้ไม่ได้ทั้งดอกเบี้ยและเงินต้น ทำให้หนี้สินเพิ่มพูน ต้องแก้ปัญหาด้วยการ ตัดหนี้ ซึ่งท้ายที่สุดก็จะไม่สามารถใช้หนี้สินได้

ทางเลือกของปราชญ์ชาวบ้านและผู้นำชาวบ้านที่ลดหนี้ปลดสินได้ อาศัยการปรับเปลี่ยนความคิดจากการหาเงินซื้อความสนุกสนานจากกูปรสกลืนเสียงของวัตถุ มาเป็นการทำงานดับทุกข์สร้างสุข หันเหจากการพึ่งเงิน พึ่งตลาด พึ่งคนอื่น มาเป็นพึ่งตนเองและพึ่งพากันเองด้วยการออมน้ำ ออมความอุดมสมบูรณ์ของดิน ออมสัตว์ ออมต้นไม้ยืนต้น ออมเงิน สังคมกัลยาณมิตรและสังคมภูมิปัญญาในการแก้ปัญหา จนมีอยู่มีกิน เหลือกินได้แจก เหลือแจกได้ขาย ทำให้มีอยู่มีกินมีเพื่อน มีเงิน มีสุขภาพดี ทั้งกาย ใจ สังคม และจิตวิญญาณ ซึ่งวิถีชีวิตเกษตรผสมผสานดูเหมือนจะยาก ผู้มาดูงานหลายคนกลับไปทำไม่ได้

จึงได้มีการตกลงทิศทางความคิดให้ทำเกษตรผสมผสาน หรือเกษตรประณีตในพื้นที่ 1 ไร่ ทำจากเล็กไปหาใหญ่ ทำจากง่ายไปหายาก ใช้ที่ดินน้อย ทุนน้อย แรงงานน้อย เพื่อนำองค์ความรู้ที่ได้ในพื้นที่ 1 ไร่ ทำจากเล็กไปหาใหญ่ ทำจากง่ายไปหายาก ไปขยายผลในพื้นที่ที่เหลือและเครือข่ายที่เหลือ โดยปราชญ์ชาวบ้านได้ทำวิจัยนำร่องไปแล้ว

ดังนั้นงานวิจัยและพัฒนาในเรื่องการจัดการหนี้สินในระดับต่างๆ นอกจากจะวิจัยปัจจัยต่างๆที่เกี่ยวข้อง วิจัยทางเลือกอื่นๆแล้ว ในวิธีทางของเกษตรกรในระดับพื้นที่และระดับเครือข่าย อาจจะสนับสนุนการทำวิจัยและพัฒนาการทำเกษตรประณีต 1 ไร่ออกไปอย่างแพร่หลาย เน้นการปลูกพืชเลี้ยงสัตว์ที่หลากหลายไว้เป็นครัวบ้าน มีเหลือแจกและขายเป็นครัวไทยและครัวโลกปลอดสารพิษ อาศัยการปลูกพืชเลี้ยงสัตว์ตามฤดูกาล อาศัยการปลูกพืชเลี้ยงสัตว์ที่เสริมกัน รวมทั้งอาศัยการปลูกพืชยืนต้นและเลี้ยงสัตว์ใหญ่ไว้เป็นบำนาญชีวิต ในระดับนโยบายควรส่งเสริมงานวิจัยและพัฒนาการทำเกษตรประณีต 1 ไร่เพื่อวิเคราะห์และสังเคราะห์ในลักษณะต่างๆ เป็นบทเรียนแก่ครอบครัวอื่นๆ ชุมชนอื่นๆ ในการพัฒนาต่อยอดออกไป จนมีผลผลิตเหลือมาจัดการหนี้สินได้

6.3) ข้อเสนอต่อ สกว.สำนักงานภาค

เนื่องจากงานวิจัยชุมชน เป็นเครื่องมือที่สำคัญในการพาชุมชนดับทุกข์สร้างสุข และหนี้สินเป็นความทุกข์อันดับต้นๆของชุมชน ถ้าสกว.สามารถใช้เครื่องมือชิ้นนี้พาครอบครัวและชุมชนในภาคการเกษตรดับทุกข์สร้างสุขลงได้แล้ว นอกจากจะแก้ปัญหาค่าการผลิต แก้ปัญหาความทุกข์อันดับต้นๆลงได้ ยังจะช่วยให้สามารถแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อม ปัญหาสังคม และปัญหาสุขภาพได้อีกด้วย ผลของการมีผลผลิตที่หลากหลายในภาคเกษตร จะส่งผลให้มีวัตถุดิบมาใช้ในการแปรรูปเป็นของกินของใช้เพิ่มขึ้น เกิดอุตสาหกรรมชุมชน ที่สามารถกินเองใช้กันเองในชุมชนได้นานขึ้น เหลือกินเหลือใช้ เหลือแจก เหลือขายกันเองในหมู่บ้านแล้วสามารถส่งไปขายได้ไกลขึ้น ได้ราคาดีขึ้น รวมทั้งอาจจัดระบบ HOME STAY ให้คนมาท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมกลายเป็นธุรกิจชุมชน รวมกันกลายเป็นวิสาหกิจชุมชน มีรายได้พัฒนาเป็นเงินออมเป็นการเงินการคลังของชุมชน ช่วยให้ชุมชนและประเทศชาติมีความมั่นคง และมั่นคงได้ด้วยงานวิจัยชุมชน เพื่อชุมชน ของชุมชนและโดยชุมชน ที่สกว.เป็นผู้ริเริ่มให้ดีขึ้นด้วยการลงทุนทางปัญญาให้เกิดการรวมตัว ร่วมคิด ร่วมเรียนรู้สู่การปฏิบัติด้วยเกษตรประณีต 1 ไร่ จนเกิดความรู้ไปขยายผลในพื้นที่ที่เหลือ เครือข่ายที่เหลือ ส่วนที่เหลือกินเหลือแจกเหลือขาย วิจัยแปรรูปเป็นอุตสาหกรรม วิจัยทำธุรกิจชุมชน และวิจัยการเงินการคลังชุมชน

แบบสอบถามโพลหนี้สิน

วันที่ _____ เดือน _____ พ.ศ. _____

Area ID

- 1) ชื่อหัวหน้าครัวเรือน _____
- 2) ชื่อผู้ให้ข้อมูล _____
- 3) ที่อยู่
บ้านเลขที่ _____ หมู่ที่ _____ ตำบล _____ อำเภอ _____ จังหวัด _____
- 4) อาชีพหลัก ที่เป็นที่มาของรายได้
 - ☐ เกษตรกรรม (ทำต่อข้อ 5)
 - ☐ ค้าขาย (ข้ามไปตอบข้อ 6)
 - ☐ รับราชการ (ข้ามไปตอบข้อ 6)
 - ☐ รับจ้าง (ข้ามไปตอบข้อ 6)
 - ☐ อื่น ๆ ระบุ _____ (ข้ามไปตอบข้อ 6)
- 5) ถ้า อาชีพหลัก ของท่านคือเกษตรกรรม ซึ่งการทำเกษตรกรรม แบบไหนเป็นที่มา ของรายได้ท่านมากที่สุด
 - ☐ เกษตรเชิงเดี่ยว
 - ☐ เกษตรผสมผสาน
 - ☐ เกษตรแบบมีสัญญา
- 6) ท่านมีความรู้สึกว่าครอบครัวของท่านในขณะนี้
 - ☐ ไม่พอกิน
 - ☐ พออยู่พอกิน
 - ☐ เหลืออยู่เหลือกิน
- 7) ปัจจุบัน จำนวนสมาชิก ในครอบครัวของท่าน ที่มีส่วนในการ ร่วมหาเงิน ร่วมใช้เงิน ร่วมใช้จ่าย ร่วมออมเงิน และร่วมเป็นหนี้ รวมจำนวน _____ คน
- 8) ในช่วง 10 ปีที่ผ่านมาครอบครัวของท่านมีหนี้หรือไม่ (ตั้งแต่ปี 2534)
 - ☐ ไม่มีหนี้ (ทำต่อข้อ 9)
 - ☐ มีหนี้ (ข้ามไปตอบข้อ 12)
- 9) แม้ว่า 10 ปีที่ผ่านมาท่านไม่มีหนี้ แต่ท่านมีความต้องการใช้เงินหรือทุนไปทำกิจกรรมต่าง ๆ โดยที่ท่านเอง มีเงินทุนไม่พอ ใชหรือไม่
 - ☐ ไม่ใช่ (จบการสอบถาม)
 - ☐ ใช่ (ตอบข้อ 10 และ ข้อ 11 แล้วจบการสอบถาม)

10) ท่านไม่ก่อนนี้ ทั้งที่ท่านมีความต้องการใช้เงินหรือทุนไปทำกิจกรรมต่าง ๆ โดยที่ท่านเองมีเงินทุนไม่พอจนทำให้ท่านไม่มีหนี้ตลอด 10 ปีที่ผ่านมาเพราะ (ข้อนี้ เลือกได้มากกว่า 1 ข้อ)

- ☐ (1) หักห้ามใจตัวเองไว้ได้จึงตัดสินใจไม่กู้
- ☐ (2) ชะลอกิจกรรมไว้จนตัวเองมีเงินทุนพอจึงค่อยทำ
- ☐ (3) เจ้าหนี้ไม่ยอมให้กู้เพราะไม่เข้าเงื่อนไข
- ☐ (4) อื่น ๆ ระบุ _____
- ☐ (5) อื่น ๆ ระบุ _____
- ☐ (6) อื่น ๆ ระบุ _____

11) เรียงลำดับความสำคัญของเหตุผล ในข้อ 10 (โดยยึดหมายเลขในวงเล็บ จากข้อ 10)

- ลำดับที่ 1 คือหมายเลข _____
- ลำดับที่ 2 คือหมายเลข _____
- ลำดับที่ 3 คือหมายเลข _____
- ลำดับที่ 4 คือหมายเลข _____
- ลำดับที่ 5 คือหมายเลข _____
- ลำดับที่ 6 คือหมายเลข _____

(ทำข้อ 11 เรียบร้อย แล้วจบการสอบถาม)

12) ในช่วง 5 ปีที่ผ่านมา ครอบครัวของท่าน เคยกู้เงิน หรือมีหนี้คงค้างกับ ธกส. หรือไม่

- ☐ ไม่เคยกู้ และไม่มีหนี้คงค้าง (ข้ามไปตอบ 15)
- ☐ เคยกู้ เงิน หรือ มีหนี้คงค้าง (ทำต่อข้อ 13)

13) ขณะนี้ยังมีหนี้คงค้างกับ ธกส. ใช่หรือไม่

- ☐ ไม่ใช่ (ข้ามไปตอบ ข้อ 14)
- ☐ ใช่ มีรวมทั้งหมด _____ สัญญา มีรายละเอียดดังตารางนี้

ครั้งที่	เริ่มกู้ พ.ศ.	ยอดเงินเริ่มต้น (บาท)	ยอดเงินคง เหลือ ขณะนี้(บาท)	อัตราดอกเบี้ย ร้อยละต่อ ปี	สาเหตุสำคัญในการกู้ (ตอบเพียง 1 ข้อ)
1					
2					
3					
4					
5					

14) ท่าน เคยกู้ ธกส. ในช่วง 5 ปีที่ผ่านมา และได้ จ่ายคืนหมดแล้ว ใช่หรือไม่

- ☐ ไม่ใช่ (ข้ามไปตอบ ข้อ 15)
- ☐ ใช่ ได้จ่ายคืนหมดแล้ว รวมทั้งหมด _____ ครั้ง มีรายละเอียดดังตารางนี้

ครั้งที่	เริ่มกู้ พ.ศ.	ยอดเงินเริ่มต้น (บาท)	อัตราดอกเบี้ย ร้อยละต่อ ปี	สาเหตุสำคัญในการกู้ (ตอบเพียง 1 ข้อ)
1				
2				
3				
4				
5				

หมายเหตุ สาเหตุสำคัญในการกู้ (เลือกเพียง 1 ข้อ ที่สำคัญ)

- 1) กู้ไปซื้อที่ดินทำการเกษตร

2) กู้ไปลงทุนอื่น ๆในการทำการเกษตร

3) กู้ไปทำงานต่างประเทศ

4) กู้ไปส่งลูกเรียนหนังสือ

5) กู้ไปใช้หนี้อื่น ๆ

6) กู้ไปจ่ายค่าสินไหมเนื่องจากอุบัติเหตุ
- 7) กู้ไปซ่อมบ้านหรือปลูกบ้าน

8) กู้ไปซื้อหรือซ่อมรถจักรยานยนต์

9) กู้ไปซื้อหรือซ่อมรถยนต์

10) กู้ไปซื้อสิ่งอำนวยความสะดวก

11) กู้ไปใช้จัดงานต่างๆ เช่นงานแต่งงาน

12) กู้ไปเล่นหวย พนันบอล
- 13) กู้ไปใช้จ่ายส่วนตัวอื่นๆ

14) กู้ไปใช้จ่ายค่ารักษาพยาบาล

15) กู้ไปจ่ายค่ารักษาพยาบาลอุบัติเหตุจากรถ

16) เป็นหนี้จากการค้าประกัน

17) จำไม่ได้

18) อื่นๆ ระบุ ในช่องสาเหตุสำคัญในการกู้

15) ในช่วง 5 ปีที่ผ่านมาครอบครัวของท่านเคยกู้เงิน หรือ มีหนี้คงค้าง กับ ธนาคารพาณิชย์ หรือ บริษัทเงินทุน หรือ
ไฟแนนซ์ หรือ สหกรณ์ ที่จดทะเบียนตามกฎหมาย ใช่หรือไม่

- ☐ ไม่เคยกู้ (ข้ามไปตอบข้อ 18)
- ☐ เคยกู้ (ทำต่อ ข้อ 16)

16) ขณะนี้ยังมีหนี้คงค้างกับธนาคารพาณิชย์หรือ บริษัทเงินทุนหรือ ไฟแนนซ์ หรือ สหกรณ์ที่จดทะเบียนตามกฎหมาย
ใช่หรือไม่

- ☐ ไม่ใช่ (ข้ามไปตอบ ข้อ 17)
- ☐ ใช่ มีรวมทั้งหมด _____ สัญญา มีรายละเอียดดังตารางนี้

ครั้งที่	เริ่มกู้ พ.ศ.	ยอดเงินเริ่มต้น (บาท)	ยอดเงินคงเหลือ ขณะนี้(บาท)	อัตราดอกเบี้ย ร้อยละต่อปี	สาเหตุสำคัญในการกู้ (ตอบเพียง 1 ข้อ)
1					
2					
3					
4					
5					

17) ท่าน เคยกู้ในช่วง 5 ปี และได้จ่าย ธนาคารพาณิชย์ หรือ บริษัทเงินทุน หรือ ไฟแนนซ์ หรือ สหกรณ์ที่จดทะเบียน
ตามกฎหมาย คืบหมดแล้ว ใช่หรือไม่

- ☐ ไม่ใช่ (ข้ามไปตอบ ข้อ 18)
- ☐ ใช่ ได้จ่ายคืบหมดแล้ว รวมทั้งหมด _____ ครั้ง มีรายละเอียดดังตารางนี้

ครั้งที่	เริ่มกู้ พ.ศ.	ยอดเงินเริ่มต้น (บาท)	อัตราดอกเบี้ย ร้อยละต่อ ปี	สาเหตุสำคัญในการกู้ (ตอบเพียง 1 ข้อ)
1				
2				
3				
4				
5				

หมายเหตุ สาเหตุสำคัญในการกู้ (เลือกเพียง 1 ข้อ ที่สำคัญ)

- 1) กู้ไปซื้อที่ดินทำการเกษตร

2) กู้ไปลงทุนอื่น ๆในการทำการเกษตร

3) กู้ไปทำงานต่างประเทศ

4) กู้ไปส่งลูกเรียนหนังสือ

5) กู้ไปใช้หนี้อื่น ๆ

6) กู้ไปจ่ายค่าสินไหมเนื่องจากอุบัติเหตุ
- 7) กู้ไปซ่อมบ้านหรือปลูกบ้าน

8) กู้ไปซื้อหรือซ่อมรถจักรยานยนต์

9) กู้ไปซื้อหรือซ่อมรถยนต์

10) กู้ไปซื้อสิ่งอำนวยความสะดวก

11) กู้ไปใช้จ่ายงานต่างๆ เช่นงานแต่งงาน

12) กู้ไปเล่นหวย พนันบอล
- 13) กู้ไปใช้จ่ายส่วนตัวอื่นๆ

14) กู้ไปใช้จ่ายค่ารักษาพยาบาล

15) กู้ไปจ่ายค่ารักษาพยาบาลอุบัติเหตุจากรถ

16) หนีจากการค้าประกัน

17) จำไม่ได้

18) อื่นๆ ระบุ ในช่องสาเหตุสำคัญในการกู้

18) ในช่วง 5 ปีที่ผ่านมา ครอบครัวของท่าน เคยกู้เงิน หรือ มีหนี้คงค้าง กับ กลุ่มออมทรัพย์, กองทุนหมู่บ้าน, หรือ กองทุน กขค.หรือกองทุนอื่น ๆ ที่จัดการโดยชาวบ้าน หรือไม่

- ☐ ไม่เคยกู้ (ข้ามไปตอบ 21)
 ☐ เคยกู้ (ทำต่อข้อ 19)

19) ขณะนี้ยังมี หนี้คงค้าง กับ กลุ่มออมทรัพย์, กองทุนหมู่บ้าน, หรือกองทุน กขค.หรือกองทุนอื่น ๆ ที่จัดการ โดยชาวบ้าน ใช่หรือไม่

- ☐ ไม่ใช่ (ข้ามไปตอบ ข้อ 20)
 ☐ ใช่ มีรวมทั้งหมด _____ สัญญา มีรายละเอียดดังตารางนี้

ครั้งที่	เริ่มกู้ พ.ศ.	ยอดเงินเริ่มต้น(บาท)	ยอดเงินคงเหลือ ขณะนี้(บาท)	อัตราดอกเบี้ย (เลือกช่องใดช่องหนึ่ง)		สาเหตุสำคัญในการกู้ (ตอบเพียง 1 ข้อ)
				ร้อยละต่อ เดือน	ร้อยละต่อ ปี	
1						
2						
3						
4						
5						

20) ท่าน เคยกู้ในช่วง 5 ปี กลุ่มออมทรัพย์, กองทุนหมู่บ้าน, หรือกองทุน กขค.หรือกองทุนอื่น ๆ ที่จัดการโดยชาวบ้าน และได้จ่าย คืนหมดแล้ว ใช่หรือไม่

- ☐ ไม่ใช่ (ข้ามไปตอบ 21)
 ☐ ใช่ ได้จ่ายคืนหมดแล้ว รวมทั้งหมด _____ ครั้ง มีรายละเอียดดังตารางนี้

ครั้งที่	เริ่มกู้ พ.ศ.	ยอดเงินเริ่มต้น(บาท)	อัตราดอกเบี้ย (เลือกช่องใดช่องหนึ่ง)		สาเหตุสำคัญในการกู้ (ตอบเพียง 1 ข้อ)
			ร้อยละต่อ เดือน	ร้อยละต่อ ปี	
1					
2					
3					
4					
5					

หมายเหตุ สาเหตุสำคัญในการกู้ (เลือกเพียง 1 ข้อ ที่สำคัญ)

- 1) กู้ไปซื้อที่ดินทำการเกษตร
 2) กู้ไปลงทุนอื่น ๆ ในการทำการเกษตร
 3) กู้ไปทำงานต่างประเทศ
 4) กู้ไปส่งลูกเรียนหนังสือ
 5) กู้ไปใช้หนี้อื่น ๆ
 6) กู้ไปจ่ายค่าสินไหมเนื่องจากอุบัติเหตุ

7) กู้ไปซ่อมบ้านหรือปลูกบ้าน
 8) กู้ไปซื้อหรือซ่อมรถจักรยานยนต์
 9) กู้ไปซื้อหรือซ่อมรถยนต์
 10) กู้ไปซื้อสิ่งอำนวยความสะดวก
 11) กู้ไปใช้จัดงานต่าง ๆ เช่นงานแต่งงาน
 12) กู้ไปเล่นหวย พนันบอล

13) กู้ไปใช้จ่ายส่วนตัวอื่นๆ
 14) กู้ไปใช้จ่ายค่ารักษาพยาบาล
 15) กู้ไปจ่ายค่ารักษาพยาบาลอุบัติเหตุจากรถ
 16) หนี้จากการค้าประกัน
 17) จำไม่ได้
 18) อื่นๆ ระบุ ในช่องสาเหตุสำคัญในการกู้

21) ในช่วง 5 ปีที่ผ่านมา ครอบครัวของท่าน เคยกู้เงิน หรือ มีหนี้คงค้าง กับ นายทุนในหมู่บ้าน หรือไม่

- ☐ ไม่เคยกู้ (ข้ามไปตอบ ข้อ 24)
- ☐ เคยกู้ (ทำต่อ ข้อ 22)

22) ขณะนี้ยังมี หนี้คงค้าง กับ นายทุนในหมู่บ้าน ใช่หรือไม่

- ☐ ไม่ใช่ (ข้ามไปตอบ ข้อ 23)
- ☐ ใช่ รวมทั้งหมด _____ สัญญา มีรายละเอียดดังตารางนี้

ครั้งที่	เริ่มกู้ พ.ศ.	ยอดเงินเริ่มต้น (บาท)	ยอดเงินคงเหลือ ขณะนี้(บาท)	อัตราดอกเบี้ย ร้อยละต่อ เดือน	สาเหตุสำคัญในการกู้ (ตอบเพียง 1 ข้อ)
1					
2					
3					
4					
5					

23) ท่าน เคยกู้ในช่วง 5 ปี กับนายทุน และได้จ่าย คืนหมดแล้ว ใช่หรือไม่

- ☐ ไม่ใช่ (ข้ามไปตอบ ข้อ 24)
- ☐ ใช่ ได้จ่ายคืนหมดแล้ว รวมทั้งหมด _____ ครั้ง(สัญญา) มีรายละเอียดดังตารางนี้

ครั้งที่	เริ่มกู้ พ.ศ.	ยอดเงินเริ่มต้น (บาท)	อัตราดอกเบี้ย ร้อยละต่อ เดือน	สาเหตุสำคัญในการกู้ (ตอบเพียง 1 ข้อ)
1				
2				
3				
4				
5				

หมายเหตุ สาเหตุสำคัญในการกู้ (เลือกเพียง 1 ข้อ ที่สำคัญ)

- 1) กู้ไปซื้อที่ดินทำการเกษตร

2) กู้ไปลงทุนอื่น ๆในการทำการเกษตร

3) กู้ไปทำงานต่างประเทศ

4) กู้ไปส่งลูกเรียนหนังสือ

5) กู้ไปใช้หนี้อื่น ๆ

6) กู้ไปจ่ายค่าสินไหมเนื่องจากอุบัติเหตุ
- 7) กู้ไปซ่อมบ้านหรือปลูกบ้าน

8) กู้ไปซื้อหรือซ่อมรถจักรยานยนต์

9) กู้ไปซื้อหรือซ่อมรถยนต์

10) กู้ไปซื้อสิ่งอำนวยความสะดวก

11) กู้ไปใช้จัดงานต่างๆ เช่นงานแต่งงาน

12) กู้ไปเล่นหวย พนันบอล
- 13) กู้ไปใช้จ่ายส่วนตัวอื่นๆ

14) กู้ไปใช้จ่ายค่ารักษาพยาบาล

15) กู้ไปจ่ายค่ารักษาพยาบาลอุบัติเหตุจากรถ

16) หนี้จากการค้าประกัน

17) จำไม่ได้

18) อื่นๆ ระบุ ในช่องสาเหตุสำคัญในการกู้

24) ในช่วง 5 ปีที่ผ่านมา ครอบครัวของท่าน เคยกู้ หรือ มีหนี้คงค้าง แหล่งเงินทุนอื่น หรือไม่

- ☐ ไม่เคยกู้ (จบการสัมภาษณ์)
- ☐ เคยกู้ (ทำต่อ ข้อ 25)

25) กรณี เคยกู้ในช่วง 5 ปี ขณะนี้ยังมี หนี้คงค้าง กับ แหล่งทุนอื่น ไชหรือไม่

- ☐ ไม่ใช่ (ข้ามไปตอบ ข้อ 26)
- ☐ ใช่ มีรวมทั้งหมด _____สัญญา มีรายละเอียดดังตารางนี้

ครั้งที่	เริ่มกู้ พ.ศ.	ยอดเงินเริ่มต้น (บาท)	ยอดเงินคงเหลือขณะนี้ (บาท)	อัตราดอกเบี้ย (เลือกช่องใดช่องหนึ่ง)		สาเหตุสำคัญในการกู้ (ตอบเพียง 1 ข้อ)
				ร้อยละต่อ เดือน	ร้อยละต่อ ปี	
1						
2						
3						
4						
5						

26) ท่าน เคยกู้ในช่วง 5 ปี แหล่งทุนอื่น และได้จ่าย คืนหมดแล้ว ไชหรือไม่

- ☐ ไม่ใช่ (จบการสัมภาษณ์)
- ☐ ใช่ ได้จ่ายคืนหมดแล้ว รวมทั้งหมด _____ ครั้ง(สัญญา) มีรายละเอียดดังตารางนี้

ครั้งที่	เริ่มกู้ พ.ศ.	ยอดเงินเริ่มต้น (บาท)	อัตราดอกเบี้ย (เลือกช่องใดช่องหนึ่ง)		สาเหตุสำคัญในการกู้ (ตอบเพียง 1 ข้อ)
			ร้อยละต่อ เดือน	ร้อยละต่อ ปี	
1					
2					
3					
4					
5					

หมายเหตุ สาเหตุสำคัญในการกู้ (เลือกเพียง 1 ข้อ ที่สำคัญ)

- 1) กู้ไปซื้อที่ดินทำการเกษตร
- 7) กู้ไปซ่อมบ้านหรือปลูกบ้าน
- 13) กู้ไปใช้จ่ายส่วนตัวอื่นๆ
- 2) กู้ไปลงทุนอื่น ๆ ในการทำการเกษตร
- 8) กู้ไปซื้อหรือซ่อมรถจักรยานยนต์
- 14) กู้ไปใช้จ่ายค่ารักษาพยาบาล
- 3) กู้ไปทำงานต่างประเทศ
- 9) กู้ไปซื้อหรือซ่อมรถยนต์
- 15) กู้ไปจ่ายค่ารักษาพยาบาลอุบัติเหตุจากกรร
- 4) กู้ไปส่งลูกเรียนหนังสือ
- 10) กู้ไปซื้อสิ่งอำนวยความสะดวก
- 16)หนี้จากการค้าประกัน
- 5) กู้ไปให้คนอื่น ๆ
- 11) กู้ไปใช้จัดงานต่างๆ เช่นงานแต่งงาน
- 17) จำไม่ได้
- 6) กู้ไปจ่ายค่าสินไหมเนื่องจากอุบัติเหตุ
- 12) กู้ไปเล่นหวย พนันบอล
- 18) อื่นๆ ระบุ ในช่องสาเหตุสำคัญในการกู้

ภาคผนวก 2

แนวทางการสัมภาษณ์ระดับลึกผู้ประสบความสำเร็จในการปลดหนี้

เริ่มการพูดคุย

- แนะนำตนเอง
- อธิบายวัตถุประสงค์ของการพูดคุย

“ต้องการขอคบทเรียนเส้นทางต่างๆ ในการปลดหนี้สินได้สำเร็จ เพื่อเป็นประโยชน์ต่อผู้เป็นหนี้รายอื่นๆ จะได้นำไปปรับใช้ให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมของตน”
- ขออภัย (เพราะจุดไม่ทัน จะช่วยให้สรุปผลได้ถูกต้อง จะไม่นำไปเปิดที่ใด)
- เริ่มคำถามอุ่นเครื่อง (พูดคุยเรื่องที่ทำให้คู่สนทนาสบายใจ อยากพูดคุย ไม่มีความกังวลใดๆ ในเรื่อง ที่พูด อาจไม่เกี่ยวกับประเด็นที่จะพูดคุยก็ได้ แล้วใช้ศิลปะของการสนทนา ดึงเข้าสู่ประเด็นที่จะพูดคุยต่อไป)

ประเด็นการพูดคุย

I. ทัศนะทั่วไปเกี่ยวกับการเป็นหนี้I.1) คิดอย่างไรกับแนวคิดเรื่องหนี้แบบนี้

(1) “การเป็นหนี้เป็นเรื่องธรรมดา เพราะต้องใช้เป็นต้นทุนของการเพิ่มรายได้”

ทะล่อม :

- ทำไมจึงคิดอย่างนี้
- ที่คิดว่า “หนี้สินเป็นเรื่องธรรมดา เพราะความทุกข์น่าจะอยู่ที่เจ้าหนี้” ใช่ไหม?
- ที่คิดว่า “หนี้เป็นเรื่องธรรมดา เพราะคิดว่าจะสามารถจัดการกับมันได้”
ได้คิดอย่างนี้ไหม?/หนี้สูงสุดเท่าไร? ที่คิดว่าจะสามารถจัดการกับมันได้/จะจัดการอย่างไร?

(2) คิดอย่างไรกับแนวคิดเรื่องหนึ่งแบบนี้ “การเป็นหนึ่งในทุกซ์ในโลก”

ตะล่อม :

- ทำไมจึงคิดอย่างนี้? / ได้แนวคิดแบบนี้มาจากไหน? (ได้แนวคิดแบบนี้จากหลักธรรมในศาสนา หรือจากประสบการณ์ของตนเอง? / (ถ้าไม่คิดแบบนี้ให้ตะล่อมถามว่า – ทำไมจึงไม่คิดแบบนี้?))
- คนส่วนใหญ่คิดว่า “การเป็นหนึ่งในทุกซ์ในโลก – หรือคิดว่าการเป็นหนึ่งในเรื่องธรรมดา?” / คนที่คิดว่า “หนึ่งในทุกซ์ในโลก” กับคนที่คิดว่า “หนึ่งเป็นเรื่องธรรมดา” คนกลุ่มไหนมีมากกว่ากัน? เพราะอะไร?
- ถ้าจะให้คนในชุมชนคิดว่า “การเป็นหนึ่งในทุกซ์ในโลก” จะต้องทำอย่างไร?

หมายเหตุ:-

(1) แนวทางที่สร้างขึ้นเหล่านี้ให้ผู้สัมภาษณ์ปรับใช้ภาษาถิ่น (แต่ยังคงความหมายเดิมไว้)

(2) ผู้สัมภาษณ์สามารถเพิ่มคำถามเข้าไปอีก โดยยึดหลักการที่ว่าเพื่อให้ได้ข้อมูลที่ลุ่มลึกรอบด้าน เป็นจริงอันจะทำให้ตอบคำถามได้อย่างชัดเจนและน่าเชื่อถือที่สุด

II. อารมณ์และความรู้สึกต่อการปลดหนี้ได้สำเร็จ

2.1) มีความรู้สึกอย่างไรที่ปลดหนี้ได้สำเร็จ?

ตะล่อม :

- มีความภูมิใจไหม? คนอื่นๆ ร่วมภูมิใจด้วยไหม? ใครบ้างที่ร่วมภูมิใจ? อยากเผยแพร่ให้คนอื่นใช้เป็นตัวอย่างไหม? ทำไมจึงอยาก? (ถ้าไม่อยากให้ตะล่อมถามว่า – ทำไมจึงไม่อยาก?)
- มีความสุขไหม? สุขอย่างไร? มีใครบ้างที่ร่วมมีความสุขด้วยกัน? อยากชักชวนให้ผู้มีหนี้คนอื่นๆ มีความสุขแบบเราไหม? จะชักชวนอย่างไร? (ขอให้ลองพูดชักชวน)

III. ขั้นตอนการปลดหนี้ได้สำเร็จ

3.1) มีแรงจูงใจอะไรจึงอยากปลดหนี้? (ตอนที่คิดอยากปลดหนี้ ตอนนั้นมีอะไรมาทำให้เราคิดอยากปลดหนี้)

ตะล่อม :

- คิดอยากปลดหนี้ช่วงไหน? ทำไมจึงคิดอยากปลดหนี้ช่วงนั้น?
- เคยคิดไม่อยากจะปลดหนี้เลยไหม? เพราะอะไร?

3.2) ปลดหนี้สำเร็จได้อย่างไร?

***(พยายามใช้คำถามกระตุ้น ให้เห็นรายละเอียดในประเด็นต่อไปนี้ – วิธีคิดที่ทำให้
ปลดหนี้สำเร็จ / คุณธรรมที่เอื้อ เช่น – ความพยายาม – ความเพียร – ความอดทน อดกลั้น –
ความขยัน/ แนวทางที่ใช้ในการปลดหนี้ เช่น การอุครรวั – การลดต้นทุนการผลิต – การขาย –
การตลาด – การประหยัดคดออม ฯลฯ / จังหวะก้าวของการปลดหนี้/ ขั้นตอนตามลำดับของ
การปลดหนี้ / ปัจจัยเอื้ออื่นๆ เช่น ความร่วมมือกันภายในครอบครัว – การช่วยเหลือของเพื่อน
สนิท เป็นต้น / ปัจจัยกีดขวาง อื่นๆ เช่น การดูหมิ่นของญาติหรือเพื่อนบ้าน – การไม่มีแหล่งกู้
เงิน เป็นต้น)***

ตะล่อม:

- ทำไมจึงเลือกวิธีปลดหนี้? / ถ้าย้อนเวลาได้ ยังจะเลือกวิธีนี้ปลดหนี้ใหม?
- // เพราะเหตุใดจึงยังคงเลือกวิธีนี้ปลดหนี้? / อยากเลือกวิธีปลดหนี้วิธีอื่น
ใหม่? / ทำไม?
- ตอนนั้นคิดว่าจะปลดหนี้สำเร็จไหม? เพราะอะไร?

3.3) คนเป็นหนี้คนอื่นๆ เขามีทางเลือกในการปลดหนี้ต่างกันบ้าง? /

ตะล่อม : - (ให้ระบุถามไปแต่ละทางเลือกว่า) ทำไมจึงเลือกทางเลือกนั้น ๆ ปลดหนี้?

IV. ความเป็นมาของการเป็นหนี้/ขนาดหนี้สิน / ความล้มลุกคลุกคลานของการปลดหนี้

4.1) ทำไมจึงเป็นหนี้?

ตะล่อม :

- หนี้สินที่เป็นอยู่เกี่ยวข้องกับการคิดอยากรวยไหม? เกี่ยวข้องอย่างไร?
- หนี้สินที่เป็นอยู่เกี่ยวข้องกับการส่งลูกเรียนหรือไม่? เกี่ยวข้องอย่างไร?
- หนี้สินที่เป็นอยู่เกี่ยวข้องกับการต้องซื้อถึงของเครื่องใช้ทางการเกษตร หรือไม่? /
(เช่น รถไถ – ปู๋ย – สารเคมีรักษาโรค – เป็นต้น)
- หนี้สินที่เป็นอยู่เกี่ยวข้องกับการซื้อสิ่งอำนวยความสะดวกและเทคโนโลยีที่ทันสมัย
หรือไม่? (เช่น มอเตอร์ไซด์ – ปิคอัพ – ตู้เย็น – ซิตี – วิดีโอ – โทร – มือถือ – ฯลฯ)
- หนี้สินที่เป็นอยู่เกี่ยวข้องกับการต้องทำตามเงื่อนไขของบริษัทที่เซ็นสัญญาหรือไม่?
- หนี้สินที่เป็นอยู่เกี่ยวข้องกับการต้องไปทำงานต่างประเทศหรือไม่?
- ถ้าย้อนเวลาได้ คิดจะเป็นหนี้แบบนี้ไหม? / ทำไมจึงคิด (ถ้าตอบไม่คิด – ให้ตะล่อม
ถามว่าทำไมจึงไม่คิด?)
- ต่อไปข้างหน้าคิดอยากจะเป็นหนี้ใหม? เพราะอะไร?

4.2) เป็นหนี้จากแหล่งใดบ้าง ?

ตะล่อม :

- ครั้งแรกเป็นหนี้จากแหล่งใด? เพราะเหตุใดจึงต้องเป็นหนี้? ดอกเบี้ยแพงไหม? เขาคิดดอกเบี้ยอย่างไร? หาเงินที่ไหนมาใช้ดอกเบี้ยย ตอนเป็นหนี้ครั้งแรกคิดอยากปลดหนี้หรือไม่? ทำไมจึงคิด (ทำไมจึงไม่คิด) แล้วปลดหนี้ได้อย่างไร? นานเท่าใดจึงปลดหนี้ได้?
- ครั้งต่อมา เป็นหนี้จากแหล่งใดอีก? เพราะอะไร? ดอกเบี้ยแพงไหม? เขาคิดดอกเบี้ยอย่างไร? หาเงินที่ไหนมาใช้ดอกเบี้ยย? แล้วปลดหนี้ได้อย่างไร? นานเท่าใดจึงปลดหนี้ได้?
- เป็นหนี้จากแหล่งใดมากที่สุด? เพราะอะไร?
- หนี้จากแหล่งใดทำให้รู้สึกสบายใจที่สุด? เพราะอะไร?
- ถ้าหากมากไหมจึงปลดหนี้ได้? / ต้องพยายามอย่างไรจึงปลดหนี้ได้?

V. ปัจจัยที่เอื้อต่อการปลดหนี้ได้สำเร็จ

5.1) เพราะเหตุใดจึงปลดหนี้ได้สำเร็จ?

*****(ระหว่างสนทนา ให้สังเกตว่ามีปัจจัยอะไรที่ทำให้ปลดหนี้สำเร็จ ให้ตั้งประเด็นออกมาถามเน้นว่าเป็นเพราะปัจจัยเหล่านั้นใช่หรือไม่?)*****

ตะล่อม :

- ครอบครัวช่วยไหม? ช่วยอย่างไร?
- ญาติพี่น้องช่วยไหม? ช่วยอย่างไร?
- เพื่อนฝูงช่วยเหลือไหม? ช่วยอย่างไร?
- นโยบายพักหนี้ช่วยบ้างไหม?/ช่วยอย่างไร?
- กองทุนเงินล้านของหมู่บ้านช่วยบ้างไหม? ช่วยอย่างไร?
- สภาพแวดล้อมของชุมชนช่วยบ้างไหม? ช่วยอย่างไร?
- มีปราชญ์ชาวบ้านเป็นตัวอย่างช่วยบ้างไหม? ช่วยอย่างไร?
- การทำเกษตรผสมผสานช่วยบ้างไหม? ช่วยอย่างไร? ได้ทำหรือไม่?
- การเข้าเวทีประชุมเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านช่วยบ้างไหม? ช่วยอย่างไร? ได้เข้าร่วมบ่อยเพียงใด
- หลักสูตรอบรม วปอ.ภาคประชาชนช่วยบ้างไหม? ช่วยอย่างไร? ได้เข้าอบรมหรือไม่?
- การศึกษาดูงานช่วยบ้างไหม? ช่วยอย่างไร?
- การเป็นสมาชิกเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านช่วยบ้างไหม? ช่วยอย่างไร?

- 5.2) ที่ปลดหนี้ได้นี้เป็นการปลดหนี้โดยลำพังเจ้าของเอง หรือเป็นสมาชิกเครือข่าย หรือเป็นสมาชิกของกลุ่มต่างๆ ? (คำถามสำคัญ *** ไม่ควรลืมถาม)
(ระหว่างสนทนาให้สังเกตว่าเป็นการปลดหนี้โดยลำพังเจ้าของเอง หรือว่าโดยการช่วยเหลือของกลุ่ม หรือเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านและพหุภาคี)

- ตะล่อม:
- (ถ้าปลดหนี้โดยลำพัง) ทำไมจึงสามารถปลดหนี้โดยลำพังได้? /มีวิธีการอย่างไร?
 - (ถ้ามีเครือข่าย) การเป็นสมาชิกของเครือข่ายของกลุ่มต่างๆ มีความจำเป็นต่อการปลดหนี้อย่างไร? การปลดหนี้โดยอาศัยเครือข่ายหรือกลุ่ม มีวิธีการอย่างไร? เป็นสมาชิกของเครือข่าย หรือกลุ่มใดบ้าง?
 - เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านเอื้อต่อการปลดหนี้หรือไม่? ช่วยได้ถึงกี่เปอร์เซ็นต์? ช่วยอย่างไร?
 - เป็นสมาชิกของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านหรือไม่?
 - อยากให้เปรียบเทียบว่า ระหว่างครอบครัวที่ปลดหนี้ด้วยตัวเจ้าของเองกับครอบครัวที่ปลดหนี้โดยอาศัยเครือข่าย ครอบครัวไหนได้เปรียบกว่ากัน? เพราะอะไร?
 - อยากให้เปรียบเทียบอีกว่า ครอบครัวที่มีญาติพี่น้อง กับครอบครัวที่มีเครือข่าย ครอบครัวไหนได้เปรียบกว่ากัน? เพราะอะไร?

5.3) มีภูมิปัญญา หรือ วัฒนธรรมวิถีชีวิตในท้องถิ่นอะไรบ้างที่เอื้อต่อการปลดหนี้?

- ตะล่อม :
- ความเป็นเครือญาติช่วยไหม? ช่วยอย่างไร?
 - ภูมิปัญญาแบบพึ่งตนเองช่วยไหม? ช่วยอย่างไร? ได้ใช้ภูมิปัญญานี้หรือไม่? อย่างไร?
 - ความเอื้ออาทร หรือการพึ่งพาตนเองช่วยบ้างไหม? ช่วยอย่างไร?
 - การปลดหนี้ต้องใช้ (วัฒนธรรมวิถีชีวิต) จำพวก ความอึด – อดทน – สู้ – ใช้ความขยัน – ประหยัด – อดออม หรือไม่? อย่างไร?
 - ภูมิปัญญาที่ใช้เหล่านั้นอันไหนที่เป็นภูมิปัญญาดั้งเดิม? อันไหนเป็นภูมิปัญญาคนรุ่นใหม่?

VI. สถานภาพ การอบรมเลี้ยงดู ประสบการณ์

6.1) ระดับการศึกษาช่วยในเรื่องการปลดหนี้ได้บ้างไหม? ช่วยอย่างไร? ปัจจุบันจบการศึกษาในระบบโรงเรียนสูงสุดชั้นใด?

- 6.2) การได้บวชเรียนช่วยเรื่องปลดหนี้ได้บ้างไหม? ช่วยอย่างไร? สอบได้เปรียญอะไร?
- 6.3) การมีประสบการณ์ช่วยผู้ปกครองทำการเกษตรช่วยในเรื่องปลดหนี้ได้บ้างไหม? ช่วยอย่างไร? ตัวท่านเองได้เคยช่วยทำการเกษตรมาเพียงใด ก่อนตั้งครอบครัว?
- 6.4) การมีประสบการณ์ไปเผชิญชีวิตในเมืองใหญ่ช่วยในเรื่องการปลดหนี้ได้บ้างไหม? ช่วยอย่างไร? ตัวท่านเองเคยไปเผชิญชีวิตในเมืองใหญ่หรือไม่? เผชิญอย่างไร? ที่ไหน?
- 6.5) การมีนิสัยขยัน ประหยัด อวดออม ช่วยเรื่องปลดหนี้ได้บ้างไหม? ช่วยอย่างไร? นิสัยเหล่านี้เกิดขึ้นได้อย่างไร?
- 6.6) การมีนิสัยอนุรักษ์ธรรมชาติช่วยเรื่องปลดหนี้ได้ไหม? ช่วยอย่างไร? ท่านมีนิสัยนี้หรือไม่? นิสัยนี้เกิดขึ้นได้อย่างไร?

VII. วิธีคิด / โลกทัศน์ / หลักธรรมที่ใช้?

- 7.1) การที่ท่านปลดหนี้ได้ท่านมีวิธีคิดเหล่านี้บ้างหรือไม่ – คิดไม่พึ่งเงิน ไม่เริ่มด้วยเงิน – คิดพึ่งตนเอง – คิดลดความอยากรวย – คิดอุรุรุ – คิดออดอม – ยังมีวิธีคิดอื่นๆ นอกจากนี้อีกไหม?

ตะล่อม : - วิธีคิดเหล่านี้เกิดขึ้นได้อย่างไร?

- วิธีคิดเหล่านั้นเกิดขึ้นก่อนคิดปลดหนี้ หรือ เกิดระหว่างปลดหนี้ หรือเกิดหลังจากที่ปลดหนี้สำเร็จ?

- 7.2) มีหลักธรรมอะไรบ้างที่ยึดถือแล้วปลดหนี้ได้สำเร็จ?

(ให้ถามข้อมูลสถานภาพส่วนตัวหลังเสร็จจากการสัมภาษณ์ตามประเด็นข้างต้นแล้ว)

ชื่อ _____ นามสกุล _____ เพศ _____ อายุ _____

อาชีพหลัก _____ อาชีพรอง _____ รายได้ _____ (ต่อปี)

สถานภาพสมรส _____ (โสด – แต่งงาน – ม้าย – หย่า)

จำนวนสมาชิกในครอบครัว _____ (จำนวนบุตร – จำนวนหลาน)

จำนวนที่ดิน _____ ไร่ พื้นที่เกษตรเชิงเดี่ยว _____ ไร่ พื้นที่เกษตรผสมผสาน _____ ไร่

ที่อยู่บ้านเลขที่ _____ ชื่อหมู่บ้าน _____ ตำบล _____ อำเภอ _____

จังหวัด _____ เบอร์โทรศัพท์ _____

ภาคผนวก 3

เส้นทางปลดหนี้ของพ่อคำเตื่อง ภาษี
เส้นทางปลดหนี้สำเร็จด้วยวิถีเกษตรเชิงเดี่ยว : ขนาดหนี้กำหมื่น
บนฐานของการปรับวิถีคิดให้รู้ความจริง

1) วิถีชีวิตที่มีความสุขตามอัตภาพก่อนเป็นหนี้ : สันติทรัพย์เดิมและลักษณะส่วนบุคคล

ก่อน พ.ศ. 2504 ครอบครัวบิดามารดาของพ่อคำเตื่อง ซึ่งพ่อคำเตื่องเป็นลูกคนที่ 6 ในบรรดาลูกๆ 8 คน นั้น ในสายตาชาวบ้านมองว่าเป็นชาวนารวย โดยความรวยในยุคนั้นไม่ได้หมายถึงรวยเงิน แต่หมายถึงเป็นชาวนาที่ทำนาได้ข้าวมากที่สุด มีช้างขาวใหญ่ และมีบ้านหลังใหญ่

วิถีชีวิตของครอบครัวมีความสุขอยู่กับความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติ เต็มไปด้วยต้นยางนาสูงเสียดฟ้า 40-50 เมตร ตะเคียนทอง มะค่าโมง มะค่าแต้ ประดู่และอื่นๆ อีกมากมาย มีเสียงนก กบ เขียด อึ่งอ่าง แข่งกันร้อง หากอยู่ในหนองน้ำจะคุยกันฟังไม่ได้ศัพท์ เห็ดป่าออกกันจนกินไม่ทัน สัตว์ป่ามีมากมาย เป็ดก มัน กลอย มีหลากหลายชนิด แต่ละวันอาหารไม่เคยขาด ชีวิตมีแต่ความสุขสบาย ไม่มีการแข่งขัน รู้จักแต่การแบ่งปัน พรุ่งพร้อมไปด้วยความเอื้ออาทรต่อกัน ข้าวที่ทำไ้มากในยุ่งข้าวมักไม่ได้ขาย ราคาไม่แพง มีแต่ให้คนอื่นยืม ไปกิน โดยไม่ได้คิดดอกเบี้ย

แม้พ่อคำเตื่องได้แต่งงานกับแม่มร (นางอมร งามชัด) ซึ่งเป็นชาวจังหวัดชัยภูมิ ที่เป็นคนขยัน และไฟธรรมะ มีลูก 3 คน เป็นชาย 2 คน หญิง 1 คน นั้น ก็ยังคงบริหารจัดการกิจการของบิดามารดา โดยมีผืนนาที่มีกรรมสิทธิ์ตามกฎหมาย 40 ไร่ (ยังไม่ได้แบ่งสรรปันส่วน) และพื้นที่บุกเบิกไม่สามารถมีกรรมสิทธิ์ทางกฎหมาย เพื่อปลูกพืชเชิงเดี่ยวที่รัฐส่งเสริมอีก 200 ไร่ เมื่อต้องกู้หนี้ยืมสินจึงใช้ชื่อของบิดาเป็นผู้กู้ แต่ก็เป็นที่เข้าใจว่าผู้ใช้นี้คือนั่นคือพ่อคำเตื่อง

2) เหตุแห่งหนี้ : วิถีคิด “อยากรวยเงิน” จากการกระตุ้นของสังคมยึดเงิน

ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2504 เป็นต้นมา “ความอยากรวยเงิน” ถูกกระตุ้นในระดับประเทศด้วยแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1 ภายใต้คำขวัญ “งานคือเงิน เงินคืองาน” ครอบครัวของพ่อคำเตื่องเมื่ออยู่หลับในสุดของชนบทก็หนีไม่พ้น

เนื่องจากข้าวขายไม่ได้ราคา จึงพากันปลูกพืชเชิงเดี่ยวที่รัฐส่งเสริมและมีตลาดรองรับ จำพวก ปอ มันสำปะหลัง อ้อย แรกปลูกนั้นยังไม่มากก็ทำกันเองภายในครอบครัว 7-8 คน และปริมาณรับซื้อก็ยังไม่ได้เต็มโควต้า จึงยังไม่เป็นหนี้ แต่พอขายเป็น 10-20 ไร่ ที่เกินกำลังครอบครัว ซึ่งในขณะนั้นธนาคาร ธกส. ก็ได้เกิดขึ้นมา ทำ

ให้มีแหล่งกู้ พ้อคำเคื่องได้กู้โดยใช้ชื่อของบิดาในครั้งแรก เจ็ด-แปดพันบาท ซึ่งในยุคนั้นที่ยังใช้เงินหนึ่ง-สองสตางค์ได้ ก็จัดได้ว่าเป็นหนี้ก้อนใหญ่ทีเดียว

โดยคำแนะนำของธนาคารว่าหากคืนเงินกู้ได้ตามกำหนด ก็สามารถกู้ได้เพิ่มมากขึ้น และถูกจัดว่าเป็นผู้มีเครดิต ธนาคารเองก็ถือว่าสามารถทำบัญชีเดินสะพัด ด้วยเหตุนี้ วิถีปลูกพืชเศรษฐกิจเชิงเดี่ยวตามนโยบายรัฐจึงมีสภาพเหมือนกับ ไม่คิดใช้หนี้ให้หมด แต่การใช้หนี้ก็เพื่อจะกู้หนี้ก้อนใหญ่ ขึ้น เพื่อมาลงทุนขนาดที่ใหญ่ขึ้นๆ เมื่อประกอบกับวัฒนธรรมของชาวนาไทยที่ไม่เคยไล่เลียงบัญชี แม้รู้สึกได้ว่าในช่วงหลังๆ สภาพดินเสื่อม ผลผลิตลด ราคาตกต่ำ ก็ไม่ได้ใส่ใจขอเพียงให้งานดำเนินไปได้ และสามารถขยายกิจการให้ใหญ่โตขึ้นได้ เมื่อเดินเข้าธนาคารแล้ว ธนาคารพยักหน้าให้กู้หนี้ยืมสินต่อได้ก็พอใจแล้ว

ขนาดพื้นที่ปลูกพืชเชิงเดี่ยวจากเดิม 10-20 ไร่ ได้ขยายเป็น 50 ไร่ เป็น 100 ไร่ ในที่สุดเป็น 200 ไร่ พร้อมๆ กับการเพิ่มขึ้นของยอดหนี้ ในปี พ.ศ.2528 ยอดหนี้เพิ่มขึ้นถึงเก้าหมื่น (90,000) ซึ่งเป็นมูลค่าหนี้สูงมากเมื่อเทียบกับค่าของเงินในยุคนั้น ธนาคารได้แจ้งว่าไม่สามารถให้กู้ต่อไปได้อีกแล้ว และหลักฐานสำหรับจำนองก็หมดแล้ว ไม่มีหนทางกู้มาถอนจำนองคืนได้อีก เพราะในยุคนั้นแหล่งกู้ก็มีไม่มากเหมือนในปัจจุบัน

3) ทุกข์จากหนี้ ส่งผลให้จมดิ่งสู่ห้วงทุกข์เหวลึก ที่ลึกกลงๆ

จากความที่พ้อคำเคื่องเคยคุมคนงานจำนวนมาก จนกระทั่งได้รับการเรียกขานว่า “เฒ่าแก่” ไปไหนๆ ก็มีแต่คนงานของตน เมื่อได้รับแจ้งจากธนาคารว่าไม่สามารถให้กู้หนี้ยืมสินต่อไปได้อีก และพ้อคำเคื่องเองก็ไม่มีหนทางหาเงินมาใช้หนี้คืนได้ ทำให้เกิดความทุกข์ใจอย่างหนัก สูญเสียความมั่นใจในตนเองลงไปอย่างมาก แต่ภาพความสำเร็จที่ผ่านมาก็ยังคงค้างคาอยู่ในสายตาของคนอื่นทั้งตำบล แม้เมื่อปรารถนาให้ฟังเรื่องหนี้สินก็ไม่มีใครเห็นว่าเป็นเรื่องใหญ่ต่างพากันอุทานว่า “จะยากอะไร” แล้วก็พาไปล้มวัวทั้งตัวชนชาวบ้านมากินเหล้ามาขากันเมาข หนักๆ เข้าพ้อคำเคื่องก็กลายเป็นคนคิดเหว้าคิดบูหรี หนี้ก็เพิ่มขึ้นมาอีกทางจากการคิดเหว้าคิดบูหรี นอกจากนี้สุขภาพก็ทรุดโทรมลง เหลือ เหนื่อย บางทีข้าวปลาก็ไม่ได้กิน กินแต่เหล้า

ความทุกข์ใจเรื่องหนี้สิน พ้อคำเคื่องแบกภาระอยู่คนเดียว ลูกๆ ที่ยังเล็กกันอยู่ไม่ได้ให้มารับรู้ด้วย แม่มรภรรยาก็รับรู้เพียงว่ามีหนี้สิน แต่ไม่รู้ว่ายอดหนี้สูงเพียงใด

4) ชีวิตที่ไม่ไร้ทางออก : อิทธิพลจากฝ่ายศาสนธรรมส่งผลให้ “รู้ความจริง-ความรวยไม่ใช่สาระ

สาระควรเป็นความอยากมั่นคงแทนความอยากรวย”

ในปี พ.ศ. 2529 อาสุวลิ น้องสาวของพ้อคำเคื่องที่ศึกษาธรรมะสายสันตือโสภ ได้กลับมาเยี่ยมบ้าน เห็นสภาพพี่ชาย ก็ได้นำหนังสือแสงสุรัสสาสน์โสภ มาให้ศึกษา เป็นประมาณฉบับที่ 17-20 ผลการศึกษาส่งผลให้เกิดความต้องการเลิกเหว้าบูหรี ที่ทำให้ภาวะของจิตย่ำแย่กลับมาเป็นสมาธิ ก็ได้มีความพยายามทำตามคำแนะนำ

ของผู้มีประสบการณ์ หลายวิธีก็ไม่ประสบผลสำเร็จ เช่น การแปร่งฟันทุกครั้งที่ยากบหรี พ้อคำเตือนแปร่งจนกระทั่งปากเปื่อยต้องนอนหยอดข้าวต้มก็ยังเลิกบหรีไม่ได้ หรือทำตามคำแนะนำว่าเพียงอ้าปากก็หั่นลงมาแล้วเมื่อทำตามคำแนะนำนี้ก็เป็จริงดังนั้นบหรีได้หั่นลงมา แต่ใจยังสั่งให้มือหยิบขึ้นมาสูบได้อีก ในที่สุดเมื่อศึกษาระยะมากขึ้นก็เกิดนึกคิดว่า วิธีเลิกบหรีนั้นทำได้ด้วยวิธีชนะใจตนเอง จึงได้ค่อยๆ หักห้ามใจ แบบไม่หักโหม ให้มีจำนวนบหรีเหลือในช่องมากขึ้นเรื่อยๆ จนกระทั่งเหลือเต็มช่อง หยุคสูบบหรีได้โดยเด็ดขาด เมื่อเลิกบหรีได้แล้ว การเลิกเหล่านี้ไม่ใช่เรื่องยากอีกต่อไป

การเลิกบหรีเลิกเหล่านี้ได้ ส่งผลให้พ้อคำเตือนมีวิธีคิด มีวิธีมองชีวิตตามสภาพที่เป็นจริงไม่ใช่โลกของการทำตามคำบอกอีกต่อไป ทำให้รู้ความจริงว่าถูกหลอก ความคิดที่เกิดตามมาไม่ได้มีเพียงเรื่องปลดหนี้เรื่องเดียวเท่านั้น ยังเกิดความคิดเรื่อง “จะอยู่อย่างไร” “จะรอดอย่างไร” และมุ่งมั่นวิเคราะห์ไปที่ต้นเหตุเป็นสำคัญ (ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ระดับลึกพ้อคำเตือน)

“พอเลิกเหล่านี้ได้ ทำให้เรามองทุกอย่างจากความเป็นจริงทั้งหมด และแทนที่จะดูที่ปลายเหตุหรือที่หนี้เก่าหมื่น แต่ไปดูที่ต้นเหตุก่อนเริ่มเป็นหนี้เลย และไม่ว่าคิดเรื่องอะไรก็ไปดูที่ต้นเหตุหมด ในที่สุดก็มองเห็นว่า ความรวยไม่ใช่สาระ สาระควรเป็นความอยากมั่นคงแทนความอยากรวย”

5) จังหวะก้าว วิธีปฏิบัติ และท่วงทำนองดำเนินวิถีชีวิตเพื่อการปลดหนี้ ; หลักการและเทคนิคการปลดหนี้โดยอาศัยวิถีเกษตรเชิงเดี่ยวบนฐานคิด “รู้ความจริง”

จังหวะก้าวแรกของการปลดหนี้ ต้องปรับเปลี่ยนวิธีคิดให้ “รู้ความจริง”

ภายหลังได้ศึกษาระยะสายสันตือโสจากเอกสารแล้ว พ้อคำเตือนได้มีโอกาสเรียนรู้จากการปฏิบัติด้วย ทั้งจากพระบางส่วนที่นับถือโสภ เช่น ที่วัดป่าด้าว หรือพระสายธุดงค์จากโสธร รวมทั้งจากสันตือโสภโดยตรง คำสอนทางศาสนาพุทธสายสันตือโสภนั้น มีความเข้มข้นในเรื่องความเรียบง่าย สมถะ การคิดวิเคราะห์ให้รู้เท่าทันกิเลส วิธีการดำเนินชีวิตยึดหลักไม่เบียดเบียนกัน อาหารประจำวันจึงเป็นอาหารมังสวิรัต และวัตรปฏิบัติที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติจึงเป็นแบบเคารพธรรมชาติเพื่อควมมีดุลยภาพ

การปฏิบัติธรรมสายสันตือโสภที่เข้มข้น ส่งผลให้พ้อคำเตือน เกิดวิธีคิด “รู้ความจริง” มองเห็นว่า แนวคิดเรื่อง “เพิ่มรายได้ทำเงินให้ได้มากๆ นั้น-ไม่ใช่” ความเป็นจริงแล้ว ควรเป็น “แนวคิดลดรายจ่าย และการใช้จ่ายที่ถูกทาง ถูกประโยชน์” แนวคิดเรื่องลดรายจ่าย ก็คือ เรื่องเพิ่มรายได้นั่นเอง เป็นเรื่องเดียวกัน (แนวคิดเรื่องลดรายจ่ายนี้ ฝ่ายธุรกิจ ย่อมไม่มีใครกล้าพูด เพราะจะทำให้ทำยอดขายไม่ได้) และต้องเปลี่ยนความคิด “อยากรวยเงิน” มาเป็นอยากมีความมั่นคง ในที่สุดก็ค้นพบว่า “ความรายนั่นไม่ใช่สาระ สาระที่ควรเป็นคือ ความอยากมั่นคงแทนความอยากรวย”

ภายหลังปรับเปลี่ยนวิธีคิด “ให้รู้ความจริง” แล้ว วิถีปฏิบัติเพื่อการปลดหนี้ก็สำเร็จ

- จังหวะก้าวแรกของการลงสู่วิถีปฏิบัติเพื่อปลดหนี้ นั่น พ่อคำเดื่องเริ่มด้วยการ “ลดปริมาณของการใช้ปุ๋ยเคมีลง” ในพื้นที่ปลูกอ้อย 200 ไร่ ซึ่งต้องใช้ปุ๋ยเคมี 200 กระสอบที่โรงงานให้ยืมมาใช้ก่อนหน้านี้ ราคากระสอบละ 300 บาท รวมเป็นเงินถึง 60,000 บาท (หกหมื่นบาท) เมื่อลดปริมาณลงเหลือ 100 กระสอบ ทำให้รายจ่ายลดลงถึง 30,000 บาท (สามหมื่นบาท) หลังจากลดปริมาณการใช้ปุ๋ยเคมีลง ก็ทำให้มองเห็นความจริงว่า “การเพิ่มปริมาณปุ๋ยเคมี ไม่ได้ช่วยให้เพิ่มปริมาณอ้อยอย่างที่เราเข้าใจ ปุ๋ยเคมีเพียงช่วยให้เห็นว่า อ้อยดอดยอดและใบเขียวขึ้นแต่ตัวปล้องอ้อยไม่ได้เพิ่มขึ้นอย่างที่เราเข้าใจ เมื่อลดปุ๋ยลง 100 กระสอบ อ้อยไม่ได้หายไป 10-20 ต้น แต่หายไปเพียง 2 ต้นเท่านั้น”

- หลังจากลดปริมาณปุ๋ยเคมีลงแล้ว ต่อจากนั้น ได้ “ลดพื้นที่ปลูกอ้อยลงตามลำดับ” ให้เหลือ 100 ไร่ เหลือ 30 ไร่ จนกระทั่งเลิกปลูก และคืนพื้นที่ปลูกให้รัฐ ซึ่งในช่วงเวลาระหว่างลดพื้นที่ปลูกพืชเชิงเดี่ยวอยู่นั้น เป็นช่วงที่รัฐขอคืนพื้นที่เพื่อนำไปเร่งปลูกป่าทดแทน ทำให้พ่อคำเดื่องเองก็ต้องเร่งวางแผนเลิกปลูกให้เร็วขึ้นด้วย

- เมื่อลดพื้นที่ปลูกอ้อยแล้ว ได้หันมาเพิ่มพื้นที่ทำนาและปลูกสิ่งไว้กิน ซึ่งขณะนั้นพื้นที่นาของครอบครัวขนาด 40 ไร่ ยังไม่ได้แบ่งสรรปันส่วน ให้สมาชิกครอบครัวจำนวน 8 คน แต่พ่อคำเดื่องก็รู้แล้วว่าตนจะได้รับจำนวน 16 ไร่ จึงได้แบ่งพื้นที่จำนวน 4 ไร่ มาลองทำนาแบบวิถีเกษตรธรรมชาติ ไม่ไถพรวน ไม่ใช้สารเคมี ปล่อยให้ธรรมชาติเกื้อกูลกันเอง (การเรียนรู้เรื่องนี้ของพ่อคำเดื่องส่งผลให้ พูฏโองกะ นักเกษตรธรรมชาติชาวญี่ปุ่นที่มีชื่อเสียงระดับโลกได้แวะมาเยี่ยมเยือนเรียนรู้ด้วยถึงพื้นที่)

- การลดเรื่องที่สำคัญไปพร้อมๆ กัน คือ “การลดหรืออุดหนุนเรื่องรายจ่ายในครอบครัว” ซึ่งครอบครัวของพ่อคำเดื่องทำได้ผลอย่างแท้จริงก็เนื่องจาก รับอิทธิพลการปฏิบัติธรรมของสันติอโศก ที่กินมังสวัฑฒิ เพื่อไม่เบียดเบียนสัตว์ ให้ความสำคัญกับเรื่องการพึ่งตนเอง ความเรียบง่าย และความสมถะ อิทธิพลนี้ไม่ได้รับเพียงพ่อคำเดื่องเท่านั้น แต่ได้รับกันทั้งครอบครัวแม่มร (นางอมร ภาณี – ภรรยาของพ่อคำเดื่อง) นั้น มีฐานเดิมของการใฝ่ในธรรมอยู่แล้ว ตั้งแต่ก่อนแต่งงาน จึงสามารถร่วมมือเรียนรู้ด้วยได้ และลูกๆ 3 คนก็ยังเล็ก ไม่ก้าวนโลกเกินที่จะเรียนรู้ร่วม

(ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ระดับลึกพ่อคำเดื่อง)

“การปฏิบัติธรรมสายสันติอโศกนั้นเคร่งครัด ไม่ใช่ยาสีฟันเลย ไม่ใช่สบู่ ผงซักฟอกก็ไม่ใช้ หากใช้น้ำค้าง หรือน้ำจืดซัก ตัดผมก็ตัดเอง เสื้อผ้าเป็นม่อฮ่อม จะแข่งขันกันปักขุนเสื้อผ้าใส่ ใครปักขุนได้มากขึ้นยิ่งแสดงว่าเป็นผู้ประสบผลสำเร็จทางธรรม ข้อเรียบง่าย สมถะ รองเท้าก็ไม่ใส่ ถ้าใครจะใส่ก็ต้องเป็นรองเท้าที่เป็นของเหลือทิ้ง ใช้เชือกมัด ก็จะถือว่าคนนั้นเป็นสุดยอดของความเป็นอโศก”

เมื่อลดรายจ่ายอย่างได้ผลในวิถีปฏิบัติจริงแล้ว ยังทำให้พ่อค้าเคื่องได้ข้อสรุปขององค์ความรู้ที่เกี่ยวกับเรื่องนี้ที่ควรค่าแก่การถ่ายทอดไว้ว่า “การทำให้รวยนั้น ไม่ได้หมายถึง การทำให้ได้เงินมากๆ ตัวสำคัญกว่าจะอยู่ที่ การลดรายจ่าย และการใช้จ่ายให้ถูกทาง ถูกประโยชน์”

รูปลักษณะภายนอกของพ่อค้าเคื่องในขณะนั้น ในสายตาของชาวบ้านมองเห็นเป็นชายวัยกลางคนที่ครุ่นคิดบ่นจิมงำอยู่คนเดียวตลอดเวลา สมที่ตัดเองก็แว่แห่วง เสื้อก็ขาดปะ ทำนาก็ไม่ไถพรวนปล่อยไปตามธรรมชาติ พากันมองอย่างไม่เข้าใจ และให้สมญานามว่า “คาเฒ่าผีบ้า ขี้เกียจสันหลังยาว” คำปรามาสนี้ไม่ได้ก่อผลสะท้อนแก่พ่อค้าเคื่องแต่อย่างใด เนื่องจากในวิธีคิดนั้น มีแต่ความกระหายใ้รู้ ใ้สังเกต ใ้ทดลอง มีคำถามอยู่ในสมองเต็มไปหมด จึงมักพูดกับตัวเองเสมอ ไม่ได้ใ้ใจเรื่องไม่เป็นเรื่องภายนอก ทำให้คนอื่นมองเห็นว่า บ่นพึมพำๆ อยู่คนเดียวเหมือนคนบ้า

การลดต้นทุนการผลิต และการลดรายจ่ายหรืออุดหนุนของครอบครัว นั้น พ่อค้าเคื่องสามารถนำเงินจากที่ลดได้นั้นไปชดใช้หนี้สิน จนกระทั่งปลดหนี้เก่าหมีน ได้หมด ในปี พ.ศ. 2538 (รวมเวลาที่เคลื่อนไหวปลดหนี้ได้สำเร็จประมาณ 9 ปี)

6) ความสุข ความภูมิใจ และความมีศักดิ์ศรี ภายหลังไม่มีหนี้

ความสุขใจในวันสุดท้ายที่ปลดหนี้สำเร็จ นั้น พ่อค้าเคื่องเล่าว่า

(ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ระดับลึกพ่อค้าเคื่อง)

“วันที่เอาสมุดเหลืองไปคืนหนี้ ธกส. ผมว่าผมยังไม่เคยมีความสุขอะไรเท่าวันนั้นเลย แม้แต่วันแรกของการแต่งงานก็ไม่มีความสุขเท่าวันนั้น ทำให้รู้สึกได้ถึงว่า ที่เราลำบากลดหนี้ลดนี้มานั้น ความอิสระมันดีอย่างไร หนี้หมด ในขณะที่มีสิ่งมีค่าเหลืออยู่อย่างพร้อมเพรียงไม่ได้ขาดหายไปไหน ทั้งที่ดินก็ไม่ได้ถูกเฉือนไปให้หนี้ ครอบครัวอยู่ครบพร้อมหน้า ได้ความมั่นใจในตนเองกลับคืนมา และยังใ้องค์ความรู้เพิ่มเรื่องความอยู่รอดอีกด้วย ในขณะที่คนอื่น ๆ ยังแ่อยู่เลย โอ้โอ ไม่รู้จะพูดอย่างไรถูก วันนั้นใครมาด่าก็คงจะโกรธไม่เป็น ไม่ใช่แค่นี้ เราารู้สึกได้จริงๆ เลยว่า “การไม่เป็นหนี้เป็นอิสระในโลก””

“วิถีชีวิตต่อๆ มา แม้ไม่มีเงินมาก คนภายนอกมองเข้ามาก็จะเห็นว่าเราจน แต่ในความรู้สึกของเราเองนั้น รู้สึกว่าเราเองรวยมากเลย แม้เงินมีไม่มาก แต่ก็ไม่มีหนี้”

ภายหลังใ้จิตใจกลับวันสุดท้ายที่ปลดหนี้สำเร็จแล้ว ความสุขจากความภูมิใจ และความมีศักดิ์ศรี ก็เกิดตามมาอีกมาก เช่น

- มีความสุขจากความภาคภูมิใจและมีศักดิ์ศรีที่ใ้เป็นผู้ริเริ่มแนวคิดจนกระทั่งก่อให้เกิด “โรงเรียนชุมชนอีสาน” ภายใ้การประสานงานของศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก ที่สร้างคุณูปการใ้แก่ชุมชน เนื่องจากโรงเรียนชุมชนอีสานไม่ได้หมายถึงอาคารสถานที่เช่นโรง

เรียน โดยทั่วไป แต่ให้เป็นที่รับรู้ในหมู่สมาชิกว่า พวกเขามีโอกาสรวมตัวกัน ไม่จำกัดเวลา และสถานที่ในการคิด ปรัชญา แลกเปลี่ยนเรียนรู้ เพื่อแก้ปัญหาในวิถีชีวิต มุ่งสู่การสร้างเสริมความเข้มแข็งของชุมชนบนหลักการพึ่งตนเองและพึ่งพากันเองร่วมกัน และต่อมาโรงเรียนชุมชนอีสานนี้ได้เป็นฐานคิดของการขยายตัวเป็นเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านและพหุภาคีภาคอีสาน ภายใต้การประสานงานของนายแพทย์อภิสิทธิ์ ช่างวรารังกูร

- มีความสุขจากความภาคภูมิใจและมีศักดิ์ศรีที่ได้เป็น 1 ใน 12 สถานี่การเรียนรู้ของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านและพหุภาคีภาคอีสาน ซึ่งเป็นเครือข่ายฯ ที่มีจิตสาธารณะมีอุดมการณ์เพื่อสร้าง “ครอบครัวพึ่งตนเอง และพึ่งพากันเองที่มีสุขภาพดี คุณภาพชีวิตดี และสิ่งแวดล้อมดี ให้ได้ 1 ล้านครอบครัวในอีก 18 ปีข้างหน้า โดยอาศัยฐานรากแห่งการเกษตรกรรมยั่งยืนแบบผสมผสาน ที่มีการอุตสาหกรรมชุมชน การธุรกิจชุมชน การบริการและสวัสดิการชุมชน ที่มุ่งเรื่องสวัสดิการแทนการแสวงหากำไร”
- มีความสุขจากความภาคภูมิใจ และมีศักดิ์ศรี ที่ได้มี โอกาสเสนอแนวคิดเรื่อง “หลักสูตรเพื่อการปลดหนี้สำเร็จ” โดยหลักสูตรนี้ต้องเป็นกระบวนการของการเปลี่ยนแนวคิด ซึ่งไม่ใช่มุ่งไปที่เรื่องการปลดหนี้เพียงเรื่องเดียว แต่ต้องได้เรื่องความมั่นคงด้วย ได้อนาคตของลูกหลานด้วย ได้ความมั่นใจกลับคืนมา มีความขยันมากขึ้น ครอบครัวอบอุ่น ได้อะไรหลายๆ อย่าง ซึ่งจะแก้ปัญหาได้ทั้งกระบวนการแบบเกาะที่เดียวคล้ายปมไปทุกปมเลย ที่เรียกว่า การหมุนรอบเชิงซ้อนที่สมบูรณ์

9) ถอดบทเรียนปลดหนี้สำเร็จ : เงื่อนไขที่เรียนรู้จากประสบการณ์ของพ่อคำเดื่อง ภาษี

เงื่อนไขภายนอก

1. การได้เรียนรู้ / เปลี่ยนวิธีคิดให้ “รู้ความจริง” จากฝ่ายศาสนธรรม / รวมทั้งได้มีโอกาสปฏิบัติธรรม (หรือ การได้รับอิทธิพลแนวคิดที่รู้ความจริงจากภายนอก)

เงื่อนไขภายใน

2. กระบวนการพึ่งตนเองและพึ่งพากันเอง
 - 2.1) การเรียนรู้ร่วมกันและปฏิบัติด้วยกันภายในครอบครัวทั้งครอบครัว
 - 2.2) การมีลักษณะนิสัยที่ช่างคิดวิเคราะห์อย่างลุ่มลึกเชื่อมโยงกับความจริง ตั้งเคราะหส์สร้างองค์ความรู้ใหม่ด้วยตนเอง ขยัน มุมานะ มุ่งมั่น เพียรพยายาม อดทน อดกลั้น

ภาคผนวก 4

เส้นทางปลดหนี้ของพ่อผาย สร้อยสระกลาง

เส้นทางปลดหนี้สำเร็จแบบเลื่อนที่ดินขายเพื่อปลดหนี้หมดทันที :

โดยมีหลักประกันจากการสร้างเสริมความอยู่รอดและความมั่นคงด้วยเกษตรผสมผสาน

1) ภูมิหลังก่อนเป็นหนี้

♥ สิ้นทรัพย์เค็มและวิถีเกษตรเชิงเดี่ยว – ทำนาด้วยความสุขตามอัตภาพ

ฐานะเดิมของพ่อผาย สร้อยสระกลาง ถูกจัดว่าอยู่ระดับพออยู่พอกิน ด้วยอาชีพทำนา ซึ่งเป็นเกษตรเชิงเดี่ยว มีที่ดินสำหรับทำนา ที่เป็นสมบัติตกทอดจากทางฝ่ายแม่ลา (ภรรยาของพ่อผาย) จำนวน 15 ไร่ ส่วนทางฝ่ายพ่อผายนั้น ไม่มีสมบัติตกทอดเนื่องจากอยู่ในร่มกาสาวพัสตร์นานนับ 10 ปี บิดามารดาไม่คิดว่าจะสึกออกมา จึงแบ่งที่ดินให้ลูกๆ คนอื่นไปทั้งหมด

วิถีการดำรงชีวิตโดยอาศัยอาชีพทำนาในพื้นที่ดิน 15 ไร่ ของครอบครัวของพ่อผาย และแม่ลา พออยู่พอกิน ไม่อดอยาก มีความสุขตามอัตภาพ

(ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ระดับลึกพ่อผาย)

“ทำนาอย่างเดียว แล้วมีเงินเหลือไหม”

“มีอยู่”

“เป็นขานารวยไหม”

“ไม่รวย แต่ก็ไม่ออด มีความสุข ไม่คิดหนีใคร”

♥ ลักษณะส่วนบุคคลของพ่อผาย สร้อยสระกลาง : มีฐานความรู้ของนักธรรมเอก เป็นผู้มีปัญญาและไหวพริบ ได้รับยกย่องว่าเป็น “จารย์” ชิดหลักธรรม “พึ่งตนเอง” อันเป็นมรดกตกทอดของครอบครัว

พ่อผายเรียนจบการศึกษาในระบบโรงเรียนในระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 แต่ได้เข้าศึกษาทางธรรมถึง 10 ปี โดยบวชเป็นเณร 4 ปี และบวชเป็นพระ 6 ปี สามารถสอบได้นักธรรมเอก ด้วยความรู้ทางธรรมประกอบกับความรอบรู้ในสิด 12 ครอง 14 เมื่อสึกออกมาจึงได้รับการยกย่องจากคนทั่วไปให้เป็น “จารย์” (บิดาของพ่อผาย ก็ได้รับยกย่องให้เป็น “จารย์” มาก่อน)

(ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ระดับลึกพ่อผาย)

“คนอย่างไรนจึงยกขึ้นให้เป็น จารย์”

“คนที่รอบรู้ สิด 12 ครอง 14 สิดบ้านครองเมือง”

“ต้องสึกออกมาแล้วจึงเรียกหรือ”

“ครับ ต้องสึกออกมาแล้ว”

ชีวิตที่เป็นมรชาวนั้น พ่อผายเป็นผู้ใหญ่บ้าน ที่ได้รับรางวัลผู้ใหญ่บ้านแทนบทองค์ เป็นที่รักศรัทธาของชาวบ้าน มักอบรมให้ชาวบ้านเห็นคุณค่าของการพึ่งตนเอง เมื่อชาวบ้านประสบปัญหาขัดแย้งกับทางการก็สามารถใช้ไหวพริบแก้สถานการณ์จนกระทั่งคลี่คลายได้ จึงมีสมญานามว่า “ผู้ใหญ่บ้านหัวหมอ”

(ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ระดับลึกพ่อผาย)

“ผมพาชาวบ้านใช้ที่สาธารณะ 400 ไร่ ปลุกหมอนเลี้ยงไหม ทางราชการจะมาเอาผิด ผมถามว่า ที่สาธารณะเป็นของใคร เขาตอบว่า เป็นของประชาชน ก็นี้ใจประชาชนมาใช้ประโยชน์ เมื่อโครงการมีความสำเร็จทางราชการต้องมาปักป้ายสนับสนุนโครงการ”

2) เหตุแห่งหนี้ : จัดเพื่อนสนิทไม่ได้ประกอบกับความคิดชั่ววูบ “โลภอยากรวย”

แม้ว่าอาชีพการทำนาในพื้นที่ 15 ไร่ ส่งให้ฐานะเพียงพออยู่พอกิน แต่พ่อผายก็ไม่เคยคิดกู้หนี้ยืมสินมาสร้างเสริมความร่ำรวยให้ตนเองและครอบครัว ทั้งนี้เพราะวัฒนธรรมที่ผ่านมามีของครอบครัวไม่เคยมีเรื่องกู้หนี้ยืมสินมาเลย และคำสอนของบรรพบุรุษก็เน้นให้ยึดแต่หลัก “พึ่งตนเอง”

(ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ระดับลึกพ่อผาย)

“ครอบครัวผมไม่เคยกู้เงิน พ่อแม่มีแต่สอนว่า ลูกเอ๊ย เกิดเป็นคน มือ พ่อแม่ให้มาแล้ว ตา พ่อแม่ให้มาแล้ว หู พ่อแม่ก็ให้มาแล้ว ใช้ให้เป็นประโยชน์ ไม่อดตายหรอก ขอให้พึ่งตนเองนะลูก”

เมื่อเพื่อนสนิทที่เคยบวชด้วยกันมาและสึกออกมาก่อนกลับมาเยี่ยม ได้มาเห็นสภาพครอบครัวของพ่อผายที่ยึดอาชีพทำนา ซึ่งเป็นที่รับรู้กันโดยทั่วไปว่า เป็นอาชีพที่ไม่มีวันรวย ด้วยความหวังดีอยากให้เพื่อนรวย ได้เสนอพื้นที่ 50 ไร่ ที่ละหานทราย ให้ทำไร่โดยไม่คิดค่าเช่า และแนะนำให้พ่อผายกู้เงิน ธกส. มาลงทุนทำไร่ พร้อมกับอวดใบเสร็จเงินกู้ของตนเองที่มีถึง 3 ใบ รวมเป็นเงินถึงแสนสองหมื่นบาท ทำให้พ่อผายรู้สึกว่าการกู้เงินนั้นทำได้ไม่ยากและได้เงินจริง เกิดความคิดชั่ววูบ “อยากรวย” เลยตกลงกู้เงิน ธกส. จำนวน 40,000 บาท แล้วพาแม่ลา ภรรยาและลูกอีก 2 คน ไปทำไร่ข้าวโพดอยู่ที่ละหานทราย

3) การเกษตรเชิงเดี่ยว : สภาพที่มักเผชิญกันอยู่ทั่วไป ได้แก่ การถูกเอารัดเอาเปรียบ และความหายนะของทุนที่ลง

การทำไร่ข้าวโพดต้องใช้เงินจ้างทุกอย่าง ทั้งจ้างถาง จ้างปลูก จ้างทำลูน จ้างเก็บเกี่ยว ทุกชีวิตในครอบครัวต้องอยู่อย่างลำบากในกระท่อมกลางป่าที่มีสัตว์ป่านานาชนิด งู เก้ง ฟาน ฯลฯ เมื่อถึงคราเก็บเกี่ยวก็จะติดออกลบรทุกขนผลผลิตก็แสนยาก ต้องติดต่อถึง 5 ครั้ง จึงขอมมาขนให้ พอถึงตลาดกลางก็ต้องนอนตากยุงรอขาย

พ่อแม่ลูกต้องผลิตเปลี่ยนกันพัควิไล่งให้กัน เมื่อถึงเวลาขาย ผู้มารับซื้อกลับเป็นผู้กำหนดราคา โดยเป็นราคาที่ต่ำกว่าทุนด้วย ลงทุนไป 45,000 บาท ขายได้เพียง 20,000 บาทเท่านั้น

4) ความเป็นนักธรรมชาติที่มีไหวพริบทางปัญญา สามารถวิเคราะห์ความผิดพลาดของวิถีเกษตรเชิงเดี่ยวและพบทางออกจากทุกข์เพียงครั้งเดียวที่เป็นหนี้

การกู้หนี้ยืมสินเพียงครั้งเดียว 40,000 บาท มาทำไร่ข้าวโพด ในพื้นที่ของเพื่อนสนิท 50 ไร่ พ่อผายวิเคราะห์เห็นความผิดพลาดของวิถีเกษตรเชิงเดี่ยวได้อย่างชัดเจน โดยพบว่าในระหว่างการผลิตก็ทำด้วยความยากลำบาก ครั้นเมื่อขายผลผลิตก็กำหนดราคาเองไม่ได้ เราก็เป็นมนุษย์เหมือนกันทำไมจึงมาเอาโรคเอาเปรียบกัน หลังจากวิเคราะห์ได้เช่นนี้ พ่อผายก็ชวนแม่ลา – ภรรยาพาครอบครัวกลับบ้านแล้วได้ใช้วิธีนั่งสมาธิ เห็นทางออกในสมาธิว่า ต้องสร้างกองทุนดิน กองทุนน้ำ ทำเพื่ออยู่เพื่อกิน อุดรั่วทุกอย่าง ไม่ต้องซื้อ เหลือกินจึงจะขาย

5) วิธีปลดหนี้แบบยอมสูญเสียที่ดินทรัพย์บางส่วนเพื่อสามารถปลดหนี้ได้หมดทันที แต่ต้องมีหลักประกันจากการสร้างเสริมความอยู่รอดและความมั่นคงด้วยเกษตรผสมผสานแบบพึ่งตนเอง

การกลับบ้านพร้อมกับความหายนะของทุนที่ลง พ่อผายได้ตัดสินใจปรึกษาแม่ลา-ภรรยา ขอเงินที่ดินขายบางส่วนจากที่มีอยู่ 15 ไร่ โดยพยายามชี้ให้เห็นว่า คนจีนที่หอบเลื้อยหนีหมอนใบใช้ที่แ่งงานเดียวเขายังอยู่รอดได้ ถ้าเงินขาย 5 ไร่ เรายังเหลือตั้ง 10 ไร่ มากกว่าคนจีนตั้งหลายเท่าจะอยู่ไม่รอดเชียวหรือ แม่ลาจึงอนุญาตให้ขาย ได้เงินมา 50,000 บาท นำไปใช้คืน ธกส. สี่หมื่นกว่าบาท มีเงินเหลืออีกนิดหน่อยพอได้ซื้อกินในครอบครัว

6) จังหวะก้าว วิธีปฏิบัติ และท่วงทำนองในการดำเนินวิถีชีวิต : การเห็นช่องทางสร้างเสริมความอยู่รอดและความมั่นคงให้ครอบครัวโดยติดตามข่าวสารผ่านสื่อต่างๆ

♦ โดยอาศัยความเป็นนักวิเคราะห์และความใฝ่รู้จากการเป็นนักธรรมชาติ

พ่อผายได้มาคิดทบทวนหน้าที่ความเป็นชาวนาว่า ยังทำหน้าที่ได้ไม่สมหน้าที่ ถ้าจะทำให้สมหน้าที่ ต้องสนใจใฝ่รู้เรื่องการเกษตรอย่างทุ่มเท จดจ่อ คิด ได้ดังนั้น เมื่อฟังวิทยุพ่อผายก็ฟังแต่ข่าวการเกษตร ดูโทรทัศน์ก็ดูรายการเกษตร ซึ่งวันหนึ่งก็ได้เห็นแนวทางการเกษตรผสมผสานของพ่อมหาอยู่ ศูนย์วิจัยจิงชวนพระ 2 รูป กับ โยม 4 คน ใช้เงินเดือนที่ได้จากหน้าที่ของผู้ใหญ่บ้าน (150 บาท) เดินทางไปดูงานเกษตรผสมผสานของพ่อมหาอยู่ (หมดเงินไป 100 บาท) ในระหว่างดูงาน ได้ตั้งคำถามกันเองว่า พ่อมหาอยู่ก็มี 2 แขน 2 ขา หัวเดียว เหมือนกับเรา แต่ทำไมเขาทำได้ ก็ได้คำตอบว่า กลับบ้านเถอะ สานบุงก็ ขุดสระกันเองด้วยมือเลย

◆ เทคนิคการจัดการเมื่อต้องสูญเสียพื้นที่นามาใช้ขุดสระเพื่อให้ได้ทั้งแหล่งน้ำและแหล่งเลี้ยงปลา: กรณีแม่บ้านไม่เห็นด้วย

ภายหลังกลับจากงานเกษตรผสมผสานพื้นที่พ้อมหาอยู่และได้คำตอบว่า ต้องลงมือขุดสระด้วยตนเอง พ่อผายได้มาขอคำปรึกษาจากแม่ตา-ภรรยา ขอพื้นที่นา 1 ไร่เพื่อขุดสระ แต่เนื่องจากแม่ตาเพิ่งเดือนที่ดินขายเพื่อใช้หนี้ไปแล้ว 5 ไร่ ทำให้เหลือพื้นที่นาเพียง 10 ไร่ และประกอบกับประสบการณ์เดิมรุ่นบรรพบุรุษที่ผ่านมาไม่เคยปรากฏว่าต้องมีสระ เมื่อจะต้องมาสูญเสียพื้นที่นาอีก 1 ไร่ เพื่อขุดสระอีก จึงยังทำใจไม่ได้ จึงบอกพ่อผายไปว่า ถึงอย่างไรก็ไม่ยอมเสียพื้นที่นาอีก และว่าพ่อผายเสียสติไปแล้ว

ด้วยความมั่นใจข้อสรุปแนวคิดที่ได้จากการทำสมาธิว่าจะต้องสร้างกองทุนดิน กองทุนน้ำ เมื่อสร้างได้แล้วจะเลี้ยงปลา ปลูกผัก ทำเพื่อกิน ไม่ขาย เหลือกินจึงขาย แล้วจะเลี้ยงไก่ซื้อหมู เลี้ยงหมูเพื่อซื้อวัว อุดรูรั่วทุกทางไม่ซื้อกิน เมื่อกระชับความมั่นใจด้วยการไปศึกษาดูงานพื้นที่เกษตรผสมผสานมาด้วยแล้ว พ่อผายจึงตัดสินใจเด็ดเดี่ยว “แม่แม่ตา-ภรรยา ไม่ให้ก็จะเอา” โดยอาศัยหลักคิดว่า สามภรรยาขึ้นทะเบียนสมรสกันแล้ว ก็ต้องมีส่วนแบ่งกันอยู่แล้ว ไม่ต้องกลัวผิดกฎหมาย จึงจ้างคนสานบั้งก็หาบหนึ่ง เพราะตนเองไม่เป็นไปสร้างกระท่อมอยู่นา แบกจอบไปขุดสระด้วยมือตนเอง

◆ การขุดสระด้วยมือตนเองทำให้ทั้งเมียทั้งลูก ทั้งต้องอยู่คนเดียว เพราะแม่ตาโกรธไม่พูดด้วย ทำให้พ่อผายต้องอาศัยการวิเคราะห์แนวคิดที่สร้างกำลังใจ

ปริมาณงานที่ขุดสระในแต่ละวัน พ่อผายขุดได้วันละ 2 หลุม กว้าง 4 ศอก ยาว 4 ศอก ลึกศอกหนึ่ง ความเมื่อยล้าจากการขุดสระด้วยมือเองนั้น ในความคิดวิเคราะห์เพื่อให้กำลังใจตนเอง ให้สามารถทำงานได้อย่างต่อเนื่อง ได้แนวคิดว่า

“กำลังที่ยังหนุ่มอยู่นี้ ต้องรีบทำ ครั้นแก่ชราไปจะลำบาก ถ้าเราไม่ทำใครจะทำเพราะเราเป็นนายครอบครัว แม่บ้านเป็นฝ่ายค้านก็ช่าง ให้ค้านไป กระตุกแข็งในกายนี้นะเป็นของพ่อ ของเหลวในกายนี้นะของแม่ จับดินขึ้นใส่หัวบูชาพ่อและแม่ช่วยอย่าให้ถูกถ้า หาบนี้ยกขึ้นเทให้พ่อ หาบนี้ยกขึ้นเทให้แม่ แล้วคิดทบทวนภาพเหตุการณ์เดิมๆ ที่เคยเป็นมาของพื้นที่นี้ ที่มีทั้งข้าว เลือ เห็ดป่า หังเห็ดปลวก เห็ดเพชร มีปลวกน้อยใหญ่เต็มไปหมด ไม้ใหญ่ที่มีทั้งไม้คู่ ไม้แดง ไม้แค้ ทบทวนแล้วเขียนใส่สมุด ต้องทำให้ได้ความอุดมสมบูรณ์กลับคืนมา”

พอทำได้ 3-4 วัน อยากกลับไปอยู่กับภรรยา เมื่อกลับไปหาแม่ตาก็ปิดประตูใส่ ไม่ให้เข้าบ้าน พ่อผายต้องมาคิดทบทวนว่าสมัยบวชเป็นเณร เป็นพระถึง 10 ปีนั้นอยู่คนเดียวมาได้ไม่เห็นตายจึงกลับมากระท่อม”

พ่อผายมูมานะทำอยู่ 8 เดือน ในขณะที่ขุดสระก็ปลูกพืชผัก ปลูกกล้วย กล้วย

◆ สมองไม่เคยหยุดคิดกลเม็ดเด็ดพรายเพื่อคืนความอบอุ่นให้ครอบครัว : การเลือกพืชปลูกที่

ให้ผลผลิตสีขาว เพื่อเห็นได้ในระยะไกล

การเลือกพืชผักมาปลูกในระหว่างขุดสระนั้น พ่อผายได้เลือกปลูกแดงไทยพันธุ์ที่ให้ผลเป็นสีขาว สีเขียวก็ไม่เอา สีลายก็ไม่เอา แม้ว่าจะออกผลดกเพียงใดก็ไม่เอา ที่เลือกพันธุ์ที่ให้ผลสีขาวก็เพื่อจะทำให้คนทางบ้านสามารถแลเห็นได้ในระยะไกลๆ เพื่ออวดผลงาน

◆ สมองเก็บเกี่ยวบทเรียนตลอดเวลา พบว่า หากมีสติเดียวกับราชการมัก ได้รับการสนับสนุนดี

กว่าเป็นชาวบ้านธรรมดา

เมื่อขุดได้สระลูกหนึ่ง และฝนได้ตกลงมาแล้ว ประกอบกับได้ฟังข่าวสารทางเกษตรจากวิทยุ ทำให้รู้แหล่งไปหาพันธุ์ปลามาปล่อยลงสระ พ่อผายได้ตัดสินใจไปอำเภอ ด้วยการแต่งกายแบบชาวนามอมแมม เมื่อเข้าพบติดต่อกับเจ้าหน้าที่ของรัฐ ได้คำตอบแบบบอกปิดทุกเรื่อง พันธุ์ปลาทั้งหมด เอกสารทั้งหมด แต่พ่ออินบัตร์ผู้ใหญ่บ้านให้ การณ์กลับเป็นตรงข้าม ได้รับเชิญให้หนึ่ง ให้นำการหาน้ำให้กิน เอาพันธุ์ปลามาให้ถึงสามพันตัวทั้งๆ ที่ขอเพียงสองพันตัวเท่านั้น

◆ การแสดงให้เห็นว่าเป็นผู้มีปัญญาไหวพริบส่งผลให้ได้รับการสนับสนุนเกินคาด

ในการซื้อพันธุ์ปลามาให้ พ่อผายบอกแก่เจ้าหน้าที่ว่า ขอยังไม่เอาพันธุ์ปลาชุดแรกที่ซื้อมาให้ เจ้าหน้าที่จึงต้องไปซื้อชุดที่ 2 มาให้ พ่อผายบอกว่าก็ยังไม่เอา แต่จะขอรับในชุดที่ 3 ที่ซื้อมาให้เพราะปลาชุดหลังนี้จะแข็งแรงกว่าชุดแรกๆ ปลาที่ซื้อได้ง่ายๆ แสดงว่าอ่อนแอหนีไม่เก่ง ส่วนปลาชุดหลังนั้นแข็งแรงหนีเก่งจึงซื้อได้ยาก เมื่อเจ้าหน้าที่ทางการได้ยิน ได้ชมเชยพ่อผายว่าเก่งแท้ และรู้สึกชื่นชม ได้ชักใช้ไม้เลี้ยงเส้นทางกลับ พ่อผายบอกว่าต้องขึ้นรถ 3-4 ต่อ เจ้าหน้าที่ทางการจึงอาสาขับรถไปส่งถึงบ้าน และยังประทับใจมาก ขึ้นเมื่อเห็นสระที่ขุดเองด้วยมือ รวมทั้งการอยู่อย่างสมถะในกระท่อมที่โกโรโกโส

◆ กลเม็ดคืนความอบอุ่นให้ครอบครัวได้สำเร็จ : “เฒ่าๆ มาดูปลาแฮด้อ ล้ายหลาย” คำอุทาน

ของแม่ลา-ภรรยา

เมื่อเลี้ยงปลาได้ 8 เดือน ปลาตัวโตได้ประมาณฝ่ามือ ซึ่งเป็นเวลาพอดีกับช่วงเกี่ยวข้าวเสร็จใหม่ๆ พ่อผายได้ออกกกลูบขายให้ลูกชายที่อยู่ชั้น ป.3 ไปบอกแม่ลา-ภรรยา ว่าพ่อผายนอนเจ็บท้องอยู่กระท่อม เมื่อแม่ลาเข้ามาใกล้ถึงกระท่อม พ่อผายได้ใช้น้ำลูบตัวให้เปียกนอนร้องโอดโอย แม่ลากล้าตัว รู้สึกเห็นใจว่าพ่อผายปวดท้องจนเหงื่อไหลมูกาย เมื่อพ่อผายบอกให้แม่ลาไปกู้แหที่หว่านปลาไว้ แม่ลาจึงไปโดยดี เมื่อคืนแหขึ้นมาพบว่ามิปลาตัวใหญ่จำนวนมากติดขึ้นมาด้วยเต็มไปหมด จึงอุทานว่า “เฒ่าๆ มาดูปลาแฮด้อ ล้ายหลาย” พ่อผายนึกในใจว่า “ก็ทำอยู่คนเดียว ทำไมจึงพูดว่าปลาเราน้อ” หลังจากนั้นมาแม่ลาก็เป็นคนวางแผนต่อเองเองเลย ว่าปีหน้าจะขยายไปตรงนั้น ปีโน้นจะขยายสระไปตรงนี้ การช่วยเหลือกันในครอบครัวคนละไม้คนละมือจึงเกิดขึ้น

◆ เทคนิคการสร้างรายได้เป็นกอบเป็นกำจากวิถีเกษตรผสมผสาน : การอุดรูรั่วไม่ซื้อกิน ขาย

ที่เหลือกิน ขายพืชผักเพื่อซื้อสัตว์เล็กลงๆ และนำไปสู่การซื้อสัตว์เล็กลงๆใหญ่

พ่อผายได้อุดรูรั่วเรื่องการกินอยู่ก่อนเรื่องอื่นใด ให้มีพริกผักทุกอย่างไม่ต้องซื้อ รวมทั้งปลาที่เลี้ยงโตแล้วยังไม่ขายด้ายไม่อ้ม เมื่อเหลือกินแล้วจึงขาย เงินที่ขายปลาได้นำมาซื้อไก่มาเลี้ยง

ไม่หยุดนิ่งใช้ปัญญา แม้ในการเลือกซื้อไก่มาเลี้ยง

การเริ่มต้นเลี้ยงไก่นั้น พ่อผายเริ่มต้นเลี้ยงด้วยจำนวนแม่ไก่เพียง 4 ตัว โดยเลือกซื้อแม่ไก่ตัวที่มีกันหลวม 2 ตัว เพราะจะเป็นไก่ที่ให้ไข่ได้ถึง 15 ฟอง (ถ้ากันไก่หลวมเพียงตัวเดียวสอใส่ จะได้ไข่เพียง 10 ฟองเท่านั้น) ไก่แม่ 4 ตัวที่พ่อผายหามาเลี้ยงนั้น ได้ถูกให้อาหารดีๆ ที่หาเอง เช่น ขุดปลวก หรือแห่ไข่มดแดงมาให้กิน ทำให้ได้ลูกไก่ถึง 58 ตัว เมื่อเลี้ยงจนโต ขายได้เงิน 3,000 บาท

รายได้เป็นกอบเป็นกำ เมื่อขายไก่ ซื้อหมู ขายหมูซื้อวัว

จำนวนเงิน 3,000 บาท ที่ได้มาจากการขายไก่ พ่อผายได้นำไปซื้อแม่หมู 2 ตัวมาเลี้ยง ราคาตัวละ 800 บาท (ถ้าคนอื่นซื้อจะซื้อได้ในราคา 1,000 บาท พ่อผายนอกจากซื้อได้ถูกกว่าแล้ว ผู้ขายยังเอารถมาส่งถึงบ้านอีกด้วย ทั้งนี้ก็เพราะ สรรพคุณการเป็นผู้ใหญ่บ้านแทนทองคำ) แม่หมู 2 ตัวนั้นได้ออกลูกมา 21 ตัว ขายได้ตัวละ 1,000 บาท ได้เงินมา 21,000 บาท พ่อผายได้นำเงินส่วนหนึ่งไปซื้อแม่วัวมา คู่หนึ่งราคา 10,000 บาท

ข้อสังเกต : พ่อผายเป็นผู้มีจิตวิญญาณของนักวิจัยที่ช่างสังเกตอย่างยิ่ง/ช่างเก็บรวบรวมข้อมูลอย่างยิ่ง / ช่างตั้งสมมุติฐานอย่างยิ่ง และช่างทดลองอย่างยิ่ง

หลักฐานแสดงให้เห็นความเป็นผู้มีจิตวิญญาณนักวิจัยอย่างชัดเจน ตั้งแต่ช่วงเลี้ยงไก่ พ่อผายได้ทำเครื่องหมายไว้ที่ไข่ ออกฟองแรกก็เขียนเลขหนึ่ง ออกฟองที่สองก็เขียนเลขสอง ไปเรื่อยๆ ได้สังเกตเห็นว่า ฟองแรกมักไม่ฟัก ก็ได้ตั้งสมมุติฐานว่า อาจเป็นเพราะน้ำเชื้อยังใหม่ หรือฟองสุดท้ายก็มักไม่ฟัก ได้ตั้งสมมุติฐานว่าน้ำเชื้ออาจหมด แต่ถ้าเป็นช่วงเดือนธันวาคมและมกราคม มักฟักทุกฟอง ก็คิดว่าจะทำอย่างไรให้อากาศเหมือนเดือนธันวาคม มกราคม ก็ได้ลองฉีดน้ำทางข้างล่างให้ดินเย็นๆ แล้วบำรุงอาหารทั้งปลวก ทั้งไข่มดแดงก็ได้ผล ไข่ฟักออกเป็นตัวได้ทั้งหมด หรือเมื่อเลี้ยงวัวนั้น พ่อผายก็ได้สังเกตเห็นว่า แม่วัวตัวใดที่ตั้งท้องได้ 6 เดือนแล้ว หากห้วนมชี้ไปข้างหน้า สังเกตว่ามักได้ลูกตัวเมีย แต่หากห้วนมชี้ไปข้างหลังแล้วก็มักจะได้ลูกที่เป็นตัวผู้/หรือในการทำนาก็ได้นับเมล็ดข้าวในรวงข้าวหนึ่งๆ เพื่อศึกษาสถิติ ว่าตั้งแต่เก็บเกี่ยวจนถึงขนข้าวเปลือกขึ้นเล้าต้องสูญเสียเมล็ดข้าวที่ตกเรียกว่าไรไปเท่าใด /หรือการคันหาวิธีเก็บข้าวเหนียวที่นึ่งแล้วให้อยู่ในสภาพที่อุ่นอยู่ได้นานที่สุด ก็ได้คิดทำกระดืบข้าวแบบสองชั้นขึ้นมา /หรือ การคันหาวิธีผลิตแก๊สจากขี้หมูเพื่อจุดเป็นไฟสว่างขึ้นใช้ ซึ่งก็ประสบผลสำเร็จ ฯลฯ

แนวคิดการจัดการรายได้เพื่อสร้างเสริมความมั่นคงให้ครอบครัว โดยปราศจากค่านิยมหรือบริโภคนิยม

รายได้ที่เป็นกอบเป็นกำนอกจากขายวัว 65 ตัวๆ ละ 10,000 บาท ได้เงินทั้งสิ้น 650,000 บาทแล้ว ยังมีรายได้จากการขายผัก ขายปลาอีกไม่ขาดสาย พ่อผายได้จัดสรรปันส่วนเพื่อการใช้จ่ายที่จำเป็นอันเป็นการสร้างหลักประกันที่มั่นคงให้แก่ครอบครัว ได้แก่ แบ่งเป็นค่าเบี้ยประกันชีวิต เป็นค่าศึกษาเล่าเรียนของลูก เป็นภาษีสังคมและทำบุญ ส่วนหนึ่งเก็บออมเป็นเงินฝาก (ปัจจุบันฝากได้เป็นตัวเลข 6 หลักแล้ว) และส่วนที่เหลือได้นำไปซื้อที่ดินสะสมไว้ (ปัจจุบันสะสมได้ 142 ไร่) ที่ดินที่มีอยู่ทั้งหมด พ่อผายแบ่งไว้ทำนาด้วยตนเองเพียง 30 ไร่ ส่วนที่เหลือได้ใช้ปลูกต้นไม้ยืนต้น เป็นส่วนใหญ่

7) การสร้างเสริมความมั่นคงในวิถีชีวิต ไม่ได้ดำเนินไปเพื่อครอบครัวส่วนตนเท่านั้น แต่พร้อมๆ กันได้ดำเนินไปเพื่อสังคมส่วนรวมด้วย : เป็นความสุข ความภูมิใจ และความมีศักดิ์ศรี

ด้วยลักษณะส่วนบุคคลของพ่อผาย ที่มีฐานะเดิมเป็นนักธรรมเอกและได้รับการยอมรับจากคนทั่วไปถึงขั้นเป็น “จารย์” ที่หมายถึงขั้นเป็นปราชญ์ คือ นอกจากเป็นผู้รอบรู้ฮั้วบ้าน ครองเมือง และเป็นที่พึ่งของชาวบ้านแล้ว ยังดำเนินการเพื่อสร้างเสริมสังคมที่ค้ำจุนด้วย

ในระหว่างที่พ่อผายต้องดิ้นรนเพื่อหาทางดำเนินการเพื่อการอยู่รอดและสร้างเสริมความมั่นคงให้ครอบครัวนั้น พ่อผายได้ดำเนินการเพื่อสร้างเสริมความอยู่รอดและความมั่นคงให้กับสังคมหมู่บ้าน โดยรับหน้าที่เป็นผู้ใหญ่บ้านไปด้วย และมีผลงานในหน้าที่ที่เป็นประโยชน์ จนกระทั่งได้รับรางวัลผู้ใหญ่บ้านแสนทองคำ

พ่อผายได้รวมกลุ่มแกนนำชุมชน แลกเปลี่ยนเรียนรู้วิถีแก้ปัญหาวิถีชีวิตด้วยหลักการพึ่งตนเองผ่าน “สภาถั่วดิน” ที่หมายถึง คุยกันไปปรับปรุชานถั่วดินด้นกันไป ใครสนใจอยากได้พันธุ์ถั่วดินไปปลูกก็แจกให้

ต่อมาได้รวมกลุ่มผู้สนใจดำเนินชีวิตด้วยหลักการพึ่งตนเอง ในนามของกลุ่ม “อีได้น้อย” ซึ่งใช้ชื่อตามสภาพชีวิตของพ่อผายที่บิดามารดาให้สมบัติเป็นมรดกได้มาเล่มเดียว พร้อมกับคำสอนที่มีคุณค่าคือการพึ่งตนเอง

เวลาส่วนหนึ่งในวิถีชีวิต พ่อผายได้ให้กับกลุ่มทำประโยชน์แก่สังคมที่ชื่อ “กลุ่มอุ้มชูไทอีสาน”

ต่อมายังได้มาเข้าร่วมกระบวนการสร้างเสริมความเข้มแข็งของชุมชนหลักการพึ่งตนเอง โดยการประสานงานของศาสตราจารย์ จามริก ในนาม “โรงเรียนชุมชนอีสาน”

แม้สิ้นสุดโครงการโรงเรียนชุมชนอีสาน พ่อผายก็ยังไม่หยุดการเคลื่อนไหว ได้เข้าร่วมกระบวนการสร้างเสริมความเข้มแข็งของชุมชนบนหลักการพึ่งตนเอง และพึ่งพากันเองอย่างต่อเนื่อง ภายใต้การประสานงานของนายแพทย์อภิสิทธิ์ ธีรวงศ์วรกร ในนาม “เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านและพหุภาคีภาคอีสาน” และได้รับการจัดให้เป็นสถานี่การเรียนรู้ 1 ใน 12 สถานี่ของปราชญ์ชาวบ้านของเครือข่าย

พ่อผายไม่เพียงเป็นที่ยอมรับในกลุ่มเครือข่ายการเรียนรู้ของฝ่ายชุมชน แต่ยังได้รับการยอมรับในฝ่ายทางการด้วย เช่น ได้รับโปรดเกล้าจากสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ให้เป็นวิทยากร ใน โครงการบัณฑิตคืนถิ่น ของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ตลอดจนเข้าร่วมและเป็นแหล่งอบรมเป็นที่ศึกษาดูงานของหน่วยงานทางการหลายสังกัด เช่น โครงการรมน้ำบวกลใจ โครงการฟื้นฟูผู้ติดยาเสพติด เป็นต้น

พ่อผายมีความภูมิใจ และมีศักดิ์ศรีจากรางวัลและเกียรติประวัติที่ได้รับจำนวนมาก เช่น ได้รับรางวัลคนดีศรีสังคม ได้รับปริญญากิตติมศักดิ์ระดับปริญญาตรีจากสถาบันราชภัฏ และระดับปริญญาโทจากนิด้า (สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์) เป็นต้น

8) ถอดบทเรียนปลดหนี้แบบยอมเสียผืนดินส่วนน้อยเพื่อรักษาและสะสมส่วนใหญ่: เจื่อนไขภายใน และภายนอกจากประสบการณ์ของพ่อผาย สร้อยสระกลาง

เจื่อนไขภายใน

- การยึดหลักการพึ่งตนเองและพึ่งพากันเอง
- การเป็นผู้ใช้ปัญญา มีไหวพริบ ความเป็นผู้มีจิตวิญญาณนักวิจัย ความเป็นนักวิเคราะห์ ความเป็นผู้มีกลเม็ดเด็ดพราย
- การเป็นผู้มีคุณสมบัติอดทน อดกลั้น มุ่งมั่น ขยัน มุมานะ พยายาม
- การพยายามสร้างเสริมให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกันภายในครอบครัว

เจื่อนไขภายนอก

- การได้มีโอกาสเรียนรู้ และศึกษาดูงาน
- การเชื่อมโยงหลักศาสนธรรมมาใช้ในวิถีการดำเนินชีวิต โดยเฉพาะ “หลักการพึ่งตนเอง”

ภาคผนวก 5

เส้นทางปลดหนี้ของพ่อจันทร์ที่ ประทุมภา
เส้นทางปลดหนี้สำเร็จด้วยวิถีเกษตรผสมผสาน : ขนาดหนี้สองแสน

1) วิถีชีวิตที่มีความสุขตามอัตภาพก่อนเป็นหนี้

ฐานะเดิมของพ่อจันทร์ที่ ประทุมภา ก่อนเป็นหนี้ ถูกจัดว่าอยู่ในระดับปานกลางถึงค่อนข้างดี มีเงินสดหมุนเวียนที่ถืออยู่ในมือราวๆ 7 ถึง 8 หมื่นบาท (ในช่วง พ.ศ. 2524) โดยรายได้หลักมาจากการทำนา โรงสีเล็ก และการเลี้ยงหมูแม่พันธุ์ประมาณ 80 ตัว

ครอบครัวของพ่อจันทร์ที่ ประทุมภา มีลักษณะเป็นครอบครัวขยาย ที่รวมเอาลูกเขยและหลานมาอยู่ด้วย รวมสมาชิกในครอบครัวได้ 8 คน สมาชิกในครอบครัวประกอบด้วยพ่อจันทร์ที่ และภรรยา (แม่สำเภา ศรีมานนท์-นามสกุลเดิม) ลูกๆ ที่ยังมีชีวิตอยู่ 3 คน (เสียชีวิตตั้งแต่เล็ก เพราะเจ็บป่วย 1 คน) เป็นลูกสาว 1 คน และลูกชาย 2 คน ลูกสาวซึ่งเป็นลูกคนแรกได้แต่งงานแต่ไม่ได้แยกครอบครัว จึงได้ลูกเขยเข้ามาเป็นสมาชิกเพิ่ม และมีหลาน (ซึ่งเป็นลูกของลูกสาวที่แต่งงาน) เป็นสมาชิกเพิ่มอีก 2 คน (ต่อมาลูกชายซึ่งเป็นลูกคนที่ 2 ได้ย้ายออกจากครอบครัวไปเป็นทหารช่วงที่ครอบครัวประสบวิกฤติหนี้สินจึงเหลือสมาชิกในปัจจุบัน 7 คน

จากฐานะปานกลางค่อนข้างดีด้วยวิถีทำมาหาเลี้ยงชีพที่สุจริตและมีรายได้พอประมาณ ครอบครัวพ่อจันทร์ที่ ประทุมภา จึงเป็นครอบครัวที่มีผู้นับหน้าถือตาในหมู่บ้าน และเป็นครอบครัวที่มีความสุขตามอัตภาพ

(ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ระดับลึกพ่อจันทร์ที่ ประทุมภา)

“ตอนนั้นคิดว่าเป็นคนมีเงินในหมู่บ้านหรือยัง”

“ก็ปานกลางครับ มีเงินสดถืออยู่ในมือประมาณ 7 ถึง 8 หมื่นบาท ก็ทำโรงสี แล้วยังเลี้ยงหมู หมูที่ขายได้ครั้งหนึ่งๆ ประมาณ 3 ถึง 4 หมื่นบาท ก็จัดว่าพออยู่ได้”

2) วิธีที่ไม่อาจต้านกระแสค่านิยม “อยากรวย” จากอิทธิพลของโครงสร้างสังคมทุนนิยม:

เหตุแห่งหนี้

ความอยากรวยของคนในสังคมที่มีโครงสร้างสังคมแบบทุนนิยมนั้น มักพบเห็นอยู่บ่อยๆ ว่าบางส่วนใช้กลโกงมุ่งมองหากคนที่พอมีฐานะมาเป็นเหยื่อ ซึ่งพ่อจันทร์ที่ก็ได้ตกเป็นเหยื่อกลโกงนั้น ด้วยความอยากรวยมากๆ รวยเร็วๆ รวยง่ายๆ พ่อจันทร์ที่ได้ออกมาต้อนรับผู้มาชักชวนรับเป็นนายหน้าหาคนไปทำงานต่างประเทศ ได้รวบรวมเงินของคนงานคนละ 25,000-40,000 บาท มีขอรวมทั้งสิ้นประมาณ 2 แสนเศษ นำไปให้ผู้ชักชวน

เพื่อทำวิชา แต่ผู้ชักชวนนั้นได้เชิดเงิน 2 แสนเศษนั้นหลบหนีไป ทำให้พ่อจันทร์ที่ต้องรับผิดชอบหาเงินมาคืนให้กับคนงานเหล่านั้น

(ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ระดับลึกพ่อจันทร์ที่ ประทุมภา)

“...เขาตั้งหน้ามาหาคนฐานะดีในหมู่บ้าน ถ้าฐานะไม่ดีเขาไม่เอาเพราะคนไม่เชื่อถือ ผมก็ใจง่ายนี่ก็อยากรวย แต่มันรวยไม่ถูกทาง คล้ายๆ หากินบนกำลังคนอื่น ก็เลยล้มเหลว ถูกเขาโกง”

3) การเป็นหนี้เป็นทุกข์แสนสาหัส : ภาวะของคนที่ไม่เคยคิดเป็นหนี้มาก่อน

ภาวะเดิมที่เคยเป็นครอบครัวที่มีฐานะปานกลาง ถึงค่อนข้างดี เป็นที่นับหน้าถือตาในหมู่บ้าน ต้องเปลี่ยนแปลงอย่างฉับพลันมาเป็นหนี้ก้อนใหญ่อย่างกระชั้นชิดถึง 2 แสนเศษ ก่อให้เกิดภาวะตกใจสุดขีด ทำให้พ่อจันทร์ที่ถึงขั้นคิดฆ่าตัวตายด้วยการจะวิ่งให้รถชน ดีแต่ว่าแม่บ้าน (แม่ลำภา) ทักท้วงไว้ว่า “เงินทองเป็นของนอกกายกลับไปขายทรัพย์สินก็ได้มา แต่ชีวิตนั้นเสียไปแล้วเอาคืนไม่ได้” แม้ว่าคำพูดของแม่ลำภาช่วยหยุดความคิดฆ่าตัวตายไว้ได้ แต่สติของพ่อจันทร์ที่ก็ยังไม่กลับคืนมา ยังคงอยู่แบบลอยๆ อยู่พักใหญ่ เพราะมีทุกข์ที่เป็นผลตามมาอีกหลายเรื่องจากกลุ่มคนงานที่เสียเงิน บางคนขู่จะฆ่าทิ้ง บางคนขู่จะแจ้งตำรวจจับคุก ต้องเจรจากันอยู่นานว่าจะยอมรับว่าปล่อยให้มีชีวิตเพื่อหาเงินมาคืน นอกจากนี้ยังต้องเผชิญกับทุกข์จากการเสียกำลังใจของคนในครอบครัว เพราะลูกต้องออกจากโรงเรียน โดยเฉพาะลูกชายคนที่ 2 ที่ต้องออกจากโรงเรียนมาและไปสมัครเป็นทหารนายสิบ (ปัจจุบันเป็นทหารม้า ใต้ยศสิบเอก)

4) การแก้ปัญหาหนี้สินแบบเฉพาะหน้าไม่มีหลักการ : ภาวะหนี้สินกลายเป็นวงจรหนี้ที่ไม่มีทางออกและวนเวียนอยู่ในกองทุกข์

หลังจากถูก โกง พ่อจันทร์ที่ได้กลับมาขายทรัพย์สินของครอบครัวเท่าที่ขายได้ทั้ง โรงสี หมูแม่พันธุ์ทั้งหมด ยกเว้นที่ทำกินที่ยัง ไม่กล้าขาย ได้แต่จำนองไว้ ทำให้เงินที่ได้มาก็ยังไม่พอ ใช้นี้ทั้งหมด ต้องกู้เงินจากนายทุนในหมู่บ้านมาสมทบ

เมื่อนำที่นาไปจำนอง ก็ไม่มีเครื่องมือทำมาหากิน ทุกคนในครอบครัวที่ทำงานได้ต้องออกรับจ้างทุกอย่างที่มีการว่าจ้าง ขูดคิน ตัดต้นไม้ เลื่อยไม้ ทำไร่ ทำนา ค่าจ้างที่ได้มาก็เพียงได้อยู่ได้กิน เพราะต้องซื้อทุกอย่างไม่มีเงินเหลือมาใช้หนี้ ภาวะที่ไร้ทางออกนี้กินเวลานานถึง 4 ปี

5) วงจรหนี้ที่ยังไม่มีทางออก : แม้จะได้รับการช่วยเหลือจากกัลยาณมิตรรวมถึงการอาศัยความขยันและอดออมแล้วก็ตาม

ภายหลังจากทนทุกข์อยู่กับภาวะรับจ้างที่ไร้ทางออกจากวงจรหนี้สินอยู่ 4 ปี ก็ได้รับการช่วยเหลือจากกัลยาณมิตร เพื่อนรักที่มีอาชีพรับเหมาก่อสร้าง ในช่วงที่เพื่อนผู้นี้ได้รับการประมูลงาน 1 ปี ให้สร้างโรงเรียน 6 ชั้น 100 กว่าห้อง ที่ประเทศมาเลเซีย ก็ได้มาชักชวนพ่อจันทร์ให้ไปเป็นหัวหน้าคนงาน ทั้งๆ ที่ไม่มีความรู้ แต่เพื่อนให้เป็นหัวหน้าก็เพื่อจะได้เงินเดือนมากกว่าคนงานอื่นๆ ในครั้งนั้น พ่อจันทร์ก็กินเงินเดือน 13,000 บาท ในขณะที่คนงานทั่วไปได้เงินเดือน 12,000 บาท นอกจากนี้กัลยาณมิตรผู้นี้ยังได้ช่วยเหลือในเรื่องค่าใช้จ่ายภายในครอบครัวของพ่อจันทร์ที่ที่อยู่ในเมืองไทยให้พ่อได้อยู่ได้กินอีกด้วย

ในขณะที่ทำงานอยู่ในประเทศมาเลเซียในตำแหน่งหัวหน้าคนงานนั้น พ่อจันทร์ที่มีความมานะพยายามหารายได้เพิ่มด้วยการทำงานล่วงเวลาทุกคืน และยังมีความพยายามประหยัดคอออมอย่างยิ่งด้วยการกินอาหารเฉพาะที่เขาจัดไว้ให้

(ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ระดับลึกพ่อจันทร์ที่ ประทุมภา)

“..ผมสู้ เพราะมองเห็นหน้อยู่บ้านเยอะแยะ ผมทำโอทีเป็นอันดับหนึ่งของคนงาน 500 คน ลูกน้องที่เป็นชาวแขกเขารักผม เพราะผมพาเขาทำโอที แต่พวกลูกน้องเขาทำโอทีผลัดกันคนละคืน ส่วนผมเป็นตัวยืนทำทุกคืน คนไทยที่ไปด้วยกัน 30 กว่าคน ตกเย็นมักพากันเข้าตลาด ไปกินไปเที่ยว พอกลับมาถึงซื้อเหล้า ซื้อเนื้อมาทำกิน แต่ผมทำโอทีเฉย ไม่เคยซื้ออาหารกินเลย เขาให้อาหารยังงี้ก็กินอย่างนั้น”

งานรับเหมามาหมดสัญญา 1 ปี พ่อจันทร์ก็ได้เงินมา 150,000 บาท นำมาไถ่ที่นาคืน 40,000 บาท คืนให้น้องสาวเพื่อนคนที่ช่วยให้ไปนอก 60,000 บาท และใช้หนี้ยาทุนในหมู่บ้านที่ดอกเบี้ยสูง อีก 50,000 บาท เงินก็หมด แต่ยังมีหนี้ค้างชำระอีก 35,000 บาท เมื่อจะลงมือทำนา ก็ไม่มีเครื่องมือ ต้องไปยืมเงินสหกรณ์มาลงทุนทำนาอีก 5,000 บาท รวมยอดหนี้เป็น 40,000 บาท นอกจากหนี้ยอดนี้แล้วยังมีหนี้ที่ยืมจากญาติพี่น้องอีก 20,000 บาท รวมเบ็ดเสร็จแล้วเป็นหนี้ทั้งสิ้น 60,000 บาท สิ้นปีมายอดหนี้ก็เพิ่มขึ้นอีก เพราะต้องหาภูหนี่จากนายทุนมาใช้คืนสหกรณ์เพื่อจะสามารถกู้เพิ่มได้ จนกระทั่งกลายเป็นวงจรหนี้แบบสปริงแวนที่มองไม่เห็นทางออก

6) ชีวิตนี้ยังมีหวัง : การมองเห็นทางออก ด้วยการเรียนรู้จากเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านที่อาศัยวิถีแห่งการเกษตรกรรมยั่งยืนแบบผสมผสานบนฐานรากของการพึ่งตนเองและพึ่งพากันเอง

ด้วยการเรียนรู้ผ่านสื่อโทรทัศน์ เกี่ยวกับผลดีของการทำเกษตรผสมผสาน ประกอบกับการได้รับรู้ข่าวของพ่อผาย สร้อยสระกลาง จากการพูดคุยกันในชุมชน พ่อจันทร์ก็จึงตอบรับการชักชวนของผู้นำธรรมชาติในหมู่บ้าน (พ่อเจริญ แสงหิรัญ) รวมกลุ่มกันเฉพาะในหมู่บ้านสนใจ 4-5 คน ไปเรียนรู้จากพ่อผาย สิ่งที่เรียนรู้มีคุณค่าอย่างมหาศาล เพราะเป็นการกระตุ้นให้เกิดวิถีคิดแบบพึ่งตนเองที่เริ่มจากสองมือเปล่า วิถีคิดลดต้นทุนการผลิต

วิธีคิดอุดรรัฐ ก่อให้เกิดความเชื่อมั่นว่าสามารถปฏิบัติให้เกิดผลได้อย่างแท้จริงจากการได้เห็นตัวอย่างที่สัมผัสได้
ทั้งของปราชญ์ชาวบ้านและสมาชิก

(ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ระดับลึกพ่อจันทร์ที ประทุมภา)

“ผมพูดกับพ่อผายว่า พ่อผายก็ทำได้ซิเพราะมีเงิน พ่อผายบอกไม่ใช่ พูดผิดแล้ว พ่อผายเองไม่ได้มีเงิน
แต่ทำได้เพราะมรดกของพ่อแม่ให้มาแล้วพ่อผายก็ยกมือขึ้นมา แล้วบอกว่ามือข้างซ้ายมีมูลค่าห้าแสน มือข้าง
ขวามีมูลค่าอีกห้าแสน รวมมรดกของพ่อแม่ให้มาก็หนึ่งล้านแล้วแรกๆ ผมก็ยังฟังไม่ออก พอไปดูพื้นที่พ่อสุนา
ซึ่งพ่อสุนา ก็ตัวเล็กๆ เหมือนกับผม พ่อสุนาขุดสระด้วยมือเอง ขุดได้ยาวเลย ผมมาคิดว่าพ่อสุนาตัวเล็กๆ ก็ยังหา
แหล่งน้ำเองได้ เขาทำได้ เราก็ต้องทำได้”

7) การเปลี่ยนแปลงผลการเรียนรู้จากเครือข่ายปราชญ์ มาสู่วิถีปฏิบัติที่ปลดหนี้สำเร็จของพ่อ
จันทร์ที ประทุมภา : จังหวะก้าว ลำดับขั้น วิถีปฏิบัติ และท่วงทำนองในการดำเนินวิถีชีวิตเพื่อการ
ปลดหนี้

❖ การเริ่มจังหวะก้าวแรกด้วยการเรียนรู้ร่วมของครอบครัว : สภาวะที่ต้องพึ่งตนเองที่เริ่มด้วยสองมือ
เปล่า

ภายหลังกลับจากดูงานวิถีเกษตรกรรมแบบผสมผสานพึ่งตนเองที่เริ่มจากสองมือเปล่าของพ่อผาย
สร้อยสระกลางและสมาชิก พ่อจันทร์ทีได้มาปรึกษากันในครอบครัว และได้พาครอบครัวไปดูพื้นที่ตัวอย่าง
อีกครั้ง ทุกคนในครอบครัวลงความเห็นร่วมกันว่า “ทำได้” จึงได้พากันมาช่วยกันขุดบ่อขนาดกว้าง 6 เมตร
ยาว 20 เมตร ลึก 3 เมตร นำดินที่ขุดมาถมแต่งขอบบ่อให้กว้างประมาณ 3-5 เมตร สำหรับปลูกพืชผักขอบ
บ่อ ใช้เวลาขุดอยู่นาน 2 เดือนเศษ โดยขุดทุกวันไม่หยุด ช่วงเวลาในการขุดนั้นมักใช้เวลาขุดตอนกลางคืน
ส่วนเวลากลางวันได้ใช้ไปสำหรับทำงานในกลุ่ม

(ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ระดับลึกพ่อจันทร์ที ประทุมภา)

“ผมเป็นคนขุด แล้วก็ยกใส่บ่าให้ยาย (แม่สำเภา-หมายถึงภรรยาพ่อจันทร์ที) ยายก็แบกไปเทขอบ
บ่อ พวกลูกๆ ก็ถือกันคนละข้าง”

❖ การดำเนินจังหวะก้าวต่อมาด้วยการสำรวจ เก็บรวบรวม และบันทึกข้อมูล : การนำไปสู่การตั้งคำ
ถามเชิงการวิจัยในวิถีการดำเนินชีวิต

เมื่อครอบครัวพ่อจันทร์ที ขุดบ่อได้มาแล้วก็ได้สำรวจข้อมูล เรื่องแรกที่สำรวจคือ เรื่องรายจ่ายของ
ครอบครัว เพื่อไปตอบคำถามที่ว่า จะอุดรรัฐเรื่องรายจ่ายของครอบครัวอย่างไร จากข้อมูลที่สำรวจมาได้พบว่า
รายจ่ายของครอบครัวที่มากที่สุด นั้นอยู่ที่เรื่องอาหารการกิน ที่ต้องกินเป็นประจำทุกวัน/หลังจากนั้นก็ไปสำรวจ
ข้อมูล เรื่องสิ่งที่ร้านค้าขายได้ โดยเฉพาะพืชผักที่คนในชุมชนซื้อไปรับประทาน เพื่อดูว่าเขาขายอะไรได้บ้าง/

แล้วก็ไปค้นหาข้อมูลเรื่องการปลูก เพื่อจะสามารถปลูกพืชได้นอกฤดูและปลูกได้ต่อเนื่องตลอดปี ซึ่งสำหรับการปลูกพืชนอกฤดูนั้น เพื่อว่าจะสามารถขายได้ราคาดีกว่าปกติ

❖ การเริ่มลงมือปฏิบัติที่ยึดหลักการ “ทำเพื่อกินเพื่ออยู่” (ก่อนคิดถึง “การทำเพื่อขายเพื่อรวย”)

เมื่อเริ่มลงมือปลูกนั้น ครอบครัวพ่อจันทร์ที่ ได้เริ่มปลูกพืชผักประเภทที่คนในครอบครัวชอบกิน ให้ครบทุกอย่างที่ชอบกินก่อน เพื่อไม่ต้องซื้อกิน โดยปลูกคละเคล้าให้มีหลายอย่างอยู่ด้วยกันบนขอบบ่อ ซึ่งนอกจากลงพืชผักแล้ว ได้ลงไม้ใหญ่ด้วย เช่น กล้าย น้อยหน่า เป็นต้น ในบ่อได้ปล่อยปลา โดยเน้นที่ปลากินพืช เพื่อไม่ต้องซื้อหัวอาหาร แต่เลี้ยงด้วยพืชผักที่กินในชีวิตประจำวัน ตรงยอดอ่อนนั้นให้คนกิน ส่วนที่ใบแก่ให้เป็นอาหารปลา

❖ การปฏิบัติที่มีความพยายามลดต้นทุนการผลิตจนกระทั่งไม่ลงทุนเลย

ไม่ว่าจะลงมือทำการอะไร พ่อจันทร์ที่ยึดหลัก “ไม่ลงทุน” หรือ “ลงทุนน้อยที่สุด” เช่น การปลูกมะม่วง แรกสุดยอมลงทุนซื้อแม่พันธุ์เพียง 3 ต้น แล้วมาขยายพันธุ์เอง หรืออย่างปลาที่ปล่อยลงบ่อ ก็เลือกที่ปลากินพืชเพื่อไม่ต้องซื้อหัวอาหาร พืชผักนอกจากเลือกปลูกประเภทที่ครอบครัวชอบกินแล้ว ต่อมาได้เลือกปลูกประเภทที่ขายได้ และขายได้ราคาดีเมื่อปลูกนอกฤดู ซึ่งการปลูกนอกฤดูนั้น ต้องไม่ใช่สารเคมี แต่ได้ใช้วิธีธรรมชาติเรียนรู้สัยพืช เพื่อปลูกนอกฤดูได้ เช่น คენห่า และผักชีจีน (ราคานอกฤดู ก็โลละร้อยกว่าบาท) นั้นใช้วิธีนำสแลนมากางเพื่อให้เกิดร่ม แล้วให้น้ำสม่ำเสมอ ก็สามารถเก็บผลผลิตมาขายได้ตลอดปี นอกจากนี้เพื่อลดต้นทุนการผลิต การปลูกต้องคำนึงถึงสถานะของปริมาณน้ำ โดยช่วงน้ำมากให้ปลูกมาก เมื่อน้ำน้อยก็ปลูกให้เหลือเฉพาะที่ครอบครัวต้องกินเป็นประจำ

❖ การปฏิบัติที่มีความพยายามแสวงหาความรู้เชิงวิชาการสมัยใหม่มาพัฒนาวิธีการผลิต

ความรู้ในการขยายพันธุ์พืช เช่น การตอน ทาบ หรือต่อกิ่ง หรือการเพาะพันธุ์ปลา เป็นต้น นั้น พ่อจันทร์ที่ไม่เคยมีความรู้มาก่อน ที่ผ่านมามีประสบการณ์แต่ในเรื่องการทำนา เมื่อต้องมาทำเกษตรผสมผสาน จึงเกิดความคิดไปขอความรู้จากครูที่สอนด้านการเกษตรจากโรงเรียนมัธยมใกล้บ้าน ทั้งๆ ที่ไม่เคยรู้จักกันมาก่อน

(ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ระดับลึกพ่อจันทร์ที่ ประทุมภา)

“..ผมไปขอร้องอาจารย์ที่โรงเรียนสาหรับวิทยาคม ให้ช่วยสอนขยายพันธุ์พืช”

“รู้จักอาจารย์ที่นั่นหรือ”

“ไม่รู้จักไปถามหาเอาว่า อาจารย์สอนเกษตรคนไหน”

❖ การปฏิบัติที่เริ่มวิธีแห่งการเกษตรผสมผสานในพื้นที่เล็กแล้วจึงขยายใหญ่ขึ้น

ครั้งแรกของการเริ่มวิธีเกษตรผสมผสานของพ่อจันทร์ที่นั่น เริ่มต้นที่พื้นที่ 2 งาน ต่อจากนั้น ได้เพิ่มขึ้นเป็น 2 ไร่ จนกระทั่งเพิ่มเป็น 12 ไร่ ในปัจจุบัน โดยยึดหลักว่าเมื่อ ได้ผลดีจริงจึงจะขยายใหญ่ขึ้น เพื่อป้องกันการเสียหายโดยไร้เหตุ รวมทั้งป้องกันการลงทุนที่ไม่คุ้มทุน

8) ผลผลิตจากวิธีการเกษตรผสมผสาน : ไม่เพียงได้กินอยู่อุดมสมบูรณ์ แต่ยังปลดหนี้ก้อนใหญ่โตในเวลาที่ไม่นานเกินรอ

ผลผลิตจากวิธีของการเกษตรผสมผสาน ในปีแรก (พ.ศ.2534) ในพื้นที่ 2 งาน ส่งผลให้ไม่ต้องซื้ออาหารกินเลย รายได้จากการขายผลผลิตเพียงพอกับค่าใช้จ่ายภายในครอบครัวทั้งค่าเสื้อผ้า ค่าโรงเรียนของลูกหลาน อย่างไรก็ตาม ในปีแรกยังไม่มีเงินเหลือพอใช้หนี้ และยังคงยืมเงินจากนายทุนแหล่งหนึ่งมาซดใช้ดอกเบี้ยเงินกู้ของนายทุนอีกแหล่งหนึ่ง

ปีที่ 2 (พ.ศ.2535) ขยายพื้นที่ทำเกษตรผสมผสานเป็น 2 ไร่ ทำให้มีเงินเก็บออมสำหรับตัดดอกเบี้ยเงินกู้ (ทำให้ไม่ต้องไปยืมแหล่งทุนอื่นมาตัดดอกเบี้ยเงินกู้ เหมือนในปีแรก) โดยรายได้ได้มาจากการขายใบชะพลู กล้วย ข่า ตะไคร้ ปลา ถั่วฝักยาว ฯลฯ ที่น่าสังเกต คือ รายได้ที่มาจากการขายถั่วฝักยาวนั้น ได้มากเป็นพิเศษ โดยในพื้นที่เพียง 1 งาน ขายถั่วฝักยาวได้ถึง 2 หมื่นบาท ในเวลาหนึ่งปี เมื่อหักกลบลบต้นทุนแล้ว ในปีนี้ 2 ไร่ มีรายได้สุทธิ 29,550 บาท (ในการขายผลผลิตนั้น ไม่ต้องไปขายไกลๆ เพียงแต่ขายกันอยู่ในหมู่บ้านใกล้เคียงก็ไม่พอขายแล้ว โดยทุกคนในครอบครัวที่พอทำหน้าที่ขายได้ ต่างแยกย้ายช่วยกันขายตามหมู่บ้านใกล้เคียง)

ปีที่ 3 (พ.ศ. 2536) เป็นปีที่เริ่มเห็นรายได้จากผลผลิตจากวิธีของการเกษตรผสมผสานค่อนข้างชัดเจน เพราะมีผลผลิตหลายอย่าง และขายได้ทุกอย่าง ทั้งผลผลิตตามฤดูกาลและนอกฤดูกาล ที่วางแผนให้เก็บเกี่ยวผลผลิตได้อย่างต่อเนื่องตลอดปี ได้รายได้สุทธิ 39,780 บาท

ปีที่ 4 (พ.ศ.2537) ได้ขยายพื้นที่ทำเกษตรผสมผสานเป็น 12 ไร่ และได้แบ่งเงินรายได้ในปีที่ผ่านมาไปใช้ปรับคันนาเพื่อให้ปลูกพืชบนคันนาได้เต็มที่ ปลูกทั้งข้าวโพด ถั่ว ฝัก เป็นคัน ให้มีรายได้ทั้งปี การปลูกส่วนใหญ่ทำบนคันนา ส่วนในนานั้นยังคงใช้ปลูกข้าวเช่นเดิม ในปีนี้ 4 ไร่ ได้นำเงินส่วนหนึ่งของปีที่ผ่านมา ซื้อหมูมาเลี้ยงได้ 4 ตัว รายได้ในปีนี้สุทธิ จึงได้มากขึ้น โดยได้ยอดรายได้สุทธิ 50,960 บาท

ปีที่ 5 (พ.ศ. 2538) เพิ่มหมูเป็น 16 ตัว และเพิ่มบ่อเลี้ยงปลา ในปีนี้ได้เข้าร่วมเรียนรู้กับ โรงเรียนชุมชนอิสาน ทำให้ได้เรียนรู้เรื่องการทำปุ๋ยพืชสด มาทดแทนการซื้อปุ๋ยเคมี ช่วยให้ลดต้นทุนการผลิตลงได้อีก รายได้สุทธิในปีนี้ได้ถึง 62,670 บาท ทำให้สามารถชำระหนี้ได้หมดสิ้นไม่เป็นหนี้ใครอีกต่อไป ได้เป็นไทแก้ตัว

- การจัดสรรรายได้เพื่อการใช้หนี้หนี้ ยึดหลักการไม่เหนียวหนี้ มีน้อยใช้น้อย มีมากใช้มาก ไม่เก็บสะสมเป็นก้อนใหญ่แล้วจึงชดใช้ เพราะในระหว่างเก็บสะสมนั้นอาจมีรายจ่ายที่ไม่คาดฝันเกิดขึ้น
- ความสำเร็จของการปลดหนี้ จำเป็นต้องอาศัยหลักกรรมในการดำเนินวิถีชีวิต ได้แก่ ความซื่อสัตย์ การพึ่งตนเอง โดยใช้ศัลหันธ์เป็นฐานราก
- ความสำเร็จของการปลดหนี้สำเร็จต้องอาศัยลักษณะนิสัย ประเภท ขยัน มุมานะ อดทน อดกลั้น มีความเพียรพยายาม และมุ่งมั่น
- การมีความสุข มีความภาคภูมิใจจากการปลดหนี้สำเร็จ
- ปัจจุบันมีฐานะมั่นคง พร้อมทั้งจะกู้เงินลงทุนสำหรับประกอบกิจการเพื่อเครือข่ายฯ (ไม่ใช่เพื่อตนเอง)

ปัจจุบัน (พ.ศ.2546) พื้นที่ของพ่อจันทร์ทิ เป็นสถานการเรียนรู้ 1 ใน 12 สถานที่ในระดับปราชญ์ชาวบ้านของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านและพหุภาคีภาคอีสาน เพื่อสร้างเสริมการเรียนรู้ให้กับสมาชิกและไม่ใช่มชิกในเรื่องเทคนิค และเทคโนโลยีเกี่ยวกับวิธีการผลิตการเกษตรผสมผสาน การทำปุ๋ยชีวภาพทั้งชนิดน้ำและอัดเม็ด การเพาะพันธุ์ปลา การรวมกลุ่มแปรรูปผลผลิตจากการเกษตรผสมผสาน นอกเหนือจากการเป็นสถานีฝึกอบรมวปอ.ภาคประชาชนเพื่อซื้อความคิดสมาชิกเครือข่ายฯ ให้เกิดความเข้าใจในการแก้ไขวิกฤติการณ์ปัญหาต่างๆ ในวิถีชีวิตทั้งของตนเองและสังคมโดยอาศัยหลักการพึ่งตนเองและพึ่งพากันเอง

หากต้องกู้เงินเพื่อดำเนินการใดๆ ของเครือข่ายฯ พ่อจันทร์ทิก็มีความพร้อม (แต่ไม่คิดกู้มาทำกิจการส่วนตัว) โดยมีศักยภาพในการกู้ยืมเต็มที่ สองแสนบาท ตามยอดเงินที่เคยเป็นหนี้มาก่อนและปลดหนี้ได้ หากมากกว่านี้ยังไม่มีความมั่นใจพอ

9) ถอดบทเรียนปลดหนี้สำเร็จ : เจื่อนใจตามลำดับความสำคัญที่เรียนรู้จากประสบการณ์ของพ่อจันทร์ทิ ประทุมภา

เจื่อนใจภายนอก

1. การได้เรียนรู้จากเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้าน

- 1.1) การปรับวิธีคิดจากการพึ่งภายนอกมาเป็นพึ่งตนเอง (อาจถึงขั้นต้องเริ่มด้วยสองมือเปล่า)
- 1.2) การได้ศึกษาดูงานจากพื้นที่จริง ที่ประสบผลสำเร็จในวิถีเกษตรผสมผสานแบบพึ่งตนเองทั้งของปราชญ์และของสมาชิก
- 1.3) การอาศัยวิธีการผลิตแห่งการเกษตรกรรมยั่งยืนแบบผสมผสาน บนหลักการพึ่งตนเอง เริ่มจากเล็กสู่ใหญ่ ทั้งในระดับพื้นที่ และการหารายได้จากผลผลิต

1.4) การได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้กับเครือข่ายฯ อย่างเป็นประจำและต่อเนื่อง
เงื่อนไขภายใน

2. กระบวนการพึ่งตนเองและพึ่งพากันเอง

- 2.1) การเรียนรู้ร่วมกันภายในครอบครัวทั้งครอบครัว : การรับรู้ปัญหาาร่วมกัน การทำความเข้าใจวิธีการแก้ปัญหาาร่วมกัน การปรึกษากัน การวางแผนร่วมกัน การปฏิบัติด้วยกัน
- 2.2) การมีลักษณะนิสัยส่วนตัว ประเภท ขยัน มุมานะ มุ่งมั่น เพียร พยายาม อุตุน อุดกถัน
- 2.3) การเป็นคนใฝ่รู้ ใฝ่แสวงหาความรู้ จากแหล่งความรู้ที่หลากหลาย
- 2.4) การมีคุณสมบัติของนักวิจัยประเภทขอสำรวจ เก็บรวบรวมข้อมูล บันทึกข้อมูลจนกระทั่งถึงขั้น รู้จักตั้งคำถามคู่เคียงกับคำถามวิจัยในวิธีการดำเนินชีวิต
- 2.5) การอาศัยหลักธรรมในการดำเนินวิถีชีวิต ประเภท หลักแห่งอิตตาคหิ อิตตานิ นาโถ (หลักแห่งการพึ่งตนเอง) หลักแห่งความซื่อสัตย์ และการอาศัยศีล 5 ข้อ เป็นฐานราก

ภาคผนวก 6

เส้นทางปลดหนี้ของพ่อบุญเต็ม ชัยลา

เส้นทางปลดหนี้สำเร็จด้วยวิถีเกษตรผสมผสาน:ขนาดหนี้แปดแสน

1) วิถีชีวิตที่มีความสุขตามอัตภาพก่อนเป็นหนี้ : สันถัมภ์เดิมและลักษณะส่วนบุคคล

ฐานะเดิมของพ่อบุญเต็ม ชัยลา ก่อนเป็นหนี้ ถูกจัดว่าอยู่ในระดับปานกลาง ด้วยอาชีพทำนา ซึ่งเป็นการเกษตรเชิงเดี่ยว มีที่ดินที่เป็นสมบัติตกทอดจากทางฝ่ายพ่อบุญเต็ม จำนวน 15 ไร่ และจากฝ่ายแม่เรียน (นางหนูเรียน จันทาทุม-ภรรยาพ่อบุญเต็ม) อีกจำนวน 11 ไร่ การตั้งครอบครัวของพ่อบุญเต็ม นั้น เกิดจากความพึงพอใจซึ่งกันและกัน แม่เรียนเล่าถึงพ่อบุญเต็มว่าถึงแม้เป็นคนดื้อ แต่ก็ขยัน ส่วนพ่อบุญเต็มเล่าถึงแม่เรียนว่า เป็นคนงาม แต่ที่สำคัญกว่านั้นคือเป็นคนทำงานเก่ง อึด สู้งาน อดทน ขยัน ภายหลังตั้งครอบครัวแล้ว มีลูกจำนวน 3 คน เป็นชาย 2 คน และหญิง 1 คน รวมจำนวนสมาชิกในครอบครัว 5 คน ด้วยระดับการศึกษาชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 ของพ่อบุญเต็มและแม่เรียน และการบวช 7 วัน ตามประเพณีของพ่อบุญเต็ม ประกอบเข้ากับลักษณะนิสัยของทั้งสองคนที่ขยัน อดทน และอดออม ส่งผลให้ครอบครัวของพ่อบุญเต็มมีความสุขตามอัตภาพ แม้ว่ามีรายได้จากการทำนาเพียงอย่างเดียว แต่ก็ไม่ค่อยมีรายจ่าย เนื่องจากอาหารการกินส่วนใหญ่ได้มาจากหัวไร่ปลายนา และลูกๆ ก็ใช้เงินยังไม่เป็น

(ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ระดับลึกพ่อบุญเต็ม และแม่เรียน)

“ในสายตาชาวบ้านมองเราว่าฐานะดีไหม”

“ปานกลาง”

“แต่ก่อนทำนาอย่างเดียว ก็เลยต้องซื้อทุกอย่างหรือ”

“แต่ก่อนทรัพยากรหัวไร่ปลายนา ยังพอมีให้เก็บกิน ก็ไม่ค่อยได้ซื้ออะไร ลูกๆ ก็กินขนมไม่เป็น ไปโรงเรียนก็ไม่ขอเงิน”

2) เหตุแห่งหนี้ : วิธีคิด “อยากรวยเงิน” ด้วยลูกกระตุ้นจากสังคมยึดเงิน

วิธีคิดของพ่อบุญเต็มไม่อาจต้านกระแสสังคม “ยึดเงิน” ที่แพร่เข้ามาในชุมชน ที่มักได้ยินเขาพูดกันว่า ถ้าอยากทำนาได้ข้าวเพิ่มเพื่อขายได้เงินมากๆ ก็ต้องซื้อปุ๋ยเคมีมาใช้ และถ้าต้องการได้ขึ้นชื่อว่าเป็นคนมีเครดิต ก็ต้องสามารถกู้เงินจากแหล่งทุนต่างๆ ได้จำนวนมากๆ

ด้วยความอยากรวบเงินและได้ขึ้นชื่อว่ามีเครดิตดี พ่อบุญเต็ม ได้กู้เงินก้อนแรกมาห้าพันบาท (5,000 บาท) เพื่อมาลงทุนซื้อปุ๋ยเคมีใส่นา จากเงินกู้ก้อนแรกที่ยืมนั้น นอกจากไม่สามารถใช้หนี้คืนได้แล้ว ยังกู้เพิ่ม ขึ้นๆ เพื่อให้ได้ชื่อว่ามีเครดิตดี จนกระทั่งรวมยอดหนี้ถึงแปดแสนบาท (800,000)

๘.๖ เหตุการณ์ที่ทำให้หนี้เพิ่มขึ้นเป็นแปดแสนบาท

จากหนี้ก้อนแรก ห้าพันบาท (ประมาณปี พ.ศ. 2517 ในสมัยที่ยังใช้เงินสตางค์ เงินสลึงนั้น จัดว่าเป็นยอดหนี้ค่อนข้างมากสำหรับเกษตรกร) ที่นำมาซื้อปุ๋ยเคมีใส่นาจวนนั้น ไปประจวบกับสภาวะฝนแล้ง ทำให้ทำนาไม่ได้ผล จึงคืนเงินกู้ไม่ได้ ต่อมายังได้กู้เพิ่มเพื่อนำมาลงทุนทางอื่นๆ ด้วย เช่น ทำไร่ป่อ ไร่มัน ซึ่งราคาก็ตกต่ำ ชื่อว่าวามก็มีปัญหา ไม่มีคนเลี้ยง ก็เลยขายเอาเงินซื้อหมูมาเลี้ยง ซึ่งก็ต้องเสียเงินไปกับหัวอาหารจำนวนมาก ราคาก็ตกอีก เพียง 2-3 ปีที่วนเวียนกู้เงินมาลงทุนนั้น ทำให้มียอดหนี้จาก ธกส. ถึง สามแสนบาท (300,000) เมื่อได้ข่าวคนไปทำงานเมืองนอกได้เงินมาก ก็คิดส่งลูกไป ได้ไปยืมเงินนายทุน ทำให้ยอดหนี้เพิ่มขึ้นอีกสองแสนบาทและคืนไม่ได้เนื่องจากลูกที่ส่งไปทำงานเมืองนอกถูกลอยแพถึง 2 ครั้ง 2 ครา เมื่อลูกกลับมาได้ ขับรถไปชนคนอื่น ทำให้ต้องเสียเงินกับอุบัติเหตุครั้งนี้ก็เกือบแสน ความที่ต้องหาเงินมาใช้ดอกเบี้ยเงินกู้ ได้เอาบ้านเข้าธนาคารอาคารสงเคราะห์ ได้เงินกู้มาอีก แปดหมื่นห้าพันบาท รวมยอดหนี้เข้าหลักเจ็ดแสนแล้ว หนี้แสนที่แปดนั้นได้ถูกญาติเพื่อสมัครกำนัน แล้วไม่ได้รับเลือกตั้ง

3) การเป็นหนี้เป็นทุกข์ในโลก

ทุกข์จากการเป็นหนี้ ซึ่งจัดได้ว่าเป็นหนี้ขนาดใหญ่สำหรับเกษตรกร ทำให้ครอบครัวพ่อบุญเต็มพูดจาไม่ถูกกัน สามภรรยา มองหน้ากันไม่ติด นอนไม่หลับ ญาติพี่น้องไม่คบหา ชาวบ้านดูถูกและสมน้ำหน้า ครอบครัวไม่สามารถอยู่พร้อมหน้าได้อีกต่อไป เพราะพ่อบุญเต็มต้องแยกตัวออกไปหาทำงานก่อสร้างถึงกรุงเทพฯ

(ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ระดับลึกพ่อบุญเต็มและแม่เรียน)

“เป็นหนี้แปดแสน เร็วพริบตาเดียวเลย อยากได้เงินมาใช้เรื่องจำเป็นไปยืมญาติพี่น้องก็ยืมไม่ได้ เขาไม่ให้”

“ชาวบ้านทั่วไปดูถูกเราไหม”

“ไม่ใช่แค่ดูถูก ยังสมน้ำหน้าด้วย”

4) เมื่อยังมีชีวิตที่ไม่สิ้นหวัง : การพบทางออกจากหนี้ด้วยวิถีกศรผสมผสานและการเรียนรู้จาก
เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านและพหุภาคีภาคอีสาน

— วิธีคิดเรื่องหนี้ของพ่อบุญเต็ม ไม่เคยคิดเรื่องฆ่าตัวตาย

หนี้แปดแสน ซึ่งสำหรับเกษตรกรในชนบทแล้ว จัดเป็นหนี้ก้อนใหญ่มากนั้น ไม่เคยทำให้พ่อ
บุญเต็มและครอบครัวคิดสั้นฆ่าตัวตายเลย แม้จะทุกข์อย่างแสนสาหัสทั้งกายและใจจากการถูกดูถูกเหยียดหยาม
ของเพื่อนบ้าน วิธีคิดของพ่อบุญเต็มเกี่ยวเวียนอยู่เพียงว่า จะหาเงินจากที่ไหนมาใช้หนี้เท่านั้น

(ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ระดับลึกพ่อบุญเต็มและแม่เรือน)

“หนี้มากขนาดนี้เคยคิดฆ่าตัวตายไหม”

“ไม่เคยคิด คิดแต่ว่าจะทำอย่างไรจึงได้เงินมาใช้หนี้”

“ชาวบ้านก็ดูถูกเหยียดหยามไม่ใช่หรือ”

“ยังทำให้แค่จะฮึดสู้”

— อิทธิพลจากองค์กรอิสระภายนอก ก่อให้เกิดจังหวะก้าวแรกของเส้นทางปลดหนี้ด้วยวิถีกศร
ผสมผสาน

ก่อนรับอิทธิพลจากองค์กรอิสระภายนอกนั้น พ่อบุญเต็มและครอบครัวใช้หนี้ด้วยวิธี “เอาหนี้
ใช้หนี้” และแลกเงินมาด้วยหยาดเหงื่อแรงงานจากการรับจ้าง หนี้จึงสะสมทับทวีเป็นก้อนโตขึ้นๆ แม้พ่อบุญเต็ม
ต้องแยกจากครอบครัวไปทำงานก่อสร้างที่กรุงเทพฯ เงินที่ได้มาก็เพียงได้ใช้สำหรับกินอยู่ในครอบครัวเท่านั้น

(ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ระดับลึกพ่อบุญเต็มและแม่เรือน)

“ไปทำงานก่อสร้างที่กรุงเทพฯ ได้เงินมาใช้หนี้มากไหม”

“ได้พอซื้อกิน พอซื้อกินหมด ก็เข้ากรุงเทพฯ อีก”

ช่วงปี พ.ศ. 2532 นักพัฒนาชื่อ พรรณี เสมอภาค จากมูลนิธิศุภนิมิต ได้เข้ามาสนับสนุนให้สมาชิกในชุมชน
งานเกษตรผสมผสาน ซึ่งก็ได้ไปดูงานหลายพื้นที่ ได้แก่ ดูงานพื้นที่พ่อทัศน์ พ่อทองดี พ่อชาติ พ่อมหาอยู่
และพ่อผาย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การดูงานพื้นที่พ่อผาย นั้น เกิดความประทับใจอย่างยิ่งกับคำพูดของพ่อผายและ
วิธีการพึ่งตนเองที่เริ่มด้วยสองมือเปล่า

(ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ระดับลึกพ่อบุญเต็มและแม่เรือน)

“ตอนไปดูงานนั้น พ่อผายเพิ่งทำได้ 3 ปี ก็กำลังงม แต่ไปชอบคำพูดงูใจของพ่อผาย “พึ่งตนเองนะ
ทุนแม่ของเราให้มาแล้ว มือข้างซ้ายก็หั่นสาน มือข้างขวาอีกหั่นสาน รวมกันเป็นล้านแล้ว สระพวกนี้พ่อชุดเอง
กับมือ พื้นที่แถวนี้ได้ชื่อว่าแล้งซ้ำซาก แต่ก็พมือเราชุดสระเอง เมื่อมีน้ำแล้วหลายๆ อย่างก็ดีขึ้นมา” กลับมาจาก
ดูงานพ่อผายแล้วก็ลงมือตัดไม้ไผ่สานบั้งก็ พากันชุดสระด้วยมือเจ้าของเองเหมือนกัน”

— กลยุทธ์ส่งแม่บ้านดูงานเกษตรผสมผสานด้วยตนเอง

พ่อบุญเต็มได้พูดให้แม่เรียนไปดูงานเกษตรผสมผสานด้วยตนเอง เพราะคิดว่าสำหรับงานเกษตรผสมผสานสำหรับภาคอีสานนั้น จำเป็นต้องขุดสระ และสำหรับชาวนาแล้วการขุดสระก็หมายถึง การเสียพื้นที่ทำนา ทำให้ต้องลดผลผลิตข้าวซึ่งเป็นรายได้หลักสำคัญ เมื่อส่งแม่เรียนไปดูงานก็ได้ผล แม่เรียนประทับใจมากกับคำพูดของพ่อผาย กลับมาก็ได้ลงมือขุดสระด้วยตนเองทันที

(ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ระดับลึกพ่อบุญเต็มและแม่เรียน)

“แม่เรียนไปดูงานแล้ว กลับมาขุดสระใหม่”

“ขุดเองนั่นแล้ว แม่เองทำมากกว่าพ่อบุญเต็มอีก”

5) จังหวะก้าว วิธีปฏิบัติ และท่วงทำนองดำเนินวิถีชีวิตเพื่อการปลดหนี้

การไปดูงานเกษตรผสมผสาน ได้ส่งผลให้พ่อบุญเต็มและครอบครัวเปลี่ยนวิถีอาชีพเกษตรเชิงเดี่ยวจากที่เคยทำนาอย่างเดียว หรือไร่ปอ หรือไร่มันสำปะหลังอย่างเดียว มาทำหลายๆ อย่าง เช่น ขุดสระด้วยมือ เลี้ยงปลากินพืช ปลูกพืชผักสวนครัวบนขอบบ่อ ปลูกผลไม้ เลี้ยงเป็ด ไก่ หมู ทอผ้าไหม ดำเนินชีวิตด้วยความขยัน อดทน อดออม ตอนเช้าเก็บผลผลิตไปขายตลาดเช้า ยามกลางวันทอผ้าไหม ยามเย็นก็ขุดดินทำเกษตร

(ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ระดับลึกพ่อบุญเต็มและแม่เรียน)

“แม่เรียนขยันมาก หาบน้ำวันละ 100 หาบ กลางวันทอผ้าไหม ตอนเย็นก็ขุดดิน”

“เวลาพ่อบุญเต็มไปขายของ แม่เรียนไปด้วยไหม”

“ไม่ได้ไป พ่อเต็มไปคนเดียว”

“พ่อบุญเต็มไปขายของไม่ขายหรือ”

“ขายไม่เป็น ผมเรียกคนซื้อ ขายได้ดีกว่าคนอื่น ๆ ด้วย”

— จังหวะก้าวของผลผลิตที่ได้จากวิถีเกษตรผสมผสานกับการปลดหนี้

ในช่วงแรกๆ (ปี พ.ศ. 2532-2533) ที่ลงมือทำเกษตรผสมผสานนั้น พ่อบุญเต็มเล่าว่าเพียง “พอได้กิน” เท่านั้น 2 ปีต่อมา จึงพอมีเงินไปจ้างรถไถโครมาขุดสระเพิ่มได้ 3 ลูก

— การเรียนรู้วิถีเกษตรผสมผสานเข้มข้นขึ้นเมื่อเข้าร่วมเรียนรู้กับมูลนิธิพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืนเพื่อคุณภาพชีวิตดี จังหวัดขอนแก่น ภายใต้การประสานงานของนายแพทย์อภิสิทธิ์ ชำรงวรางกูร

ปี พ.ศ. 2536 พ่อบุญเต็ม ได้เข้าร่วมเรียนรู้กับมูลนิธิพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน เพื่อคุณภาพชีวิตดี จังหวัดขอนแก่น ภายใต้การประสานงานของนายแพทย์อภิสิทธิ์ ชำรงวรางกูร ทำให้มีคนมาศึกษาดูงานในพื้นที่ผลผลิตจากเดิมที่เอาไปขายถึงตลาดก็มีรายได้เพิ่มด้วยวิธีอื่นด้วย โดยนำมาทำอาหารจัดเลี้ยงผู้มาศึกษาดูงาน ทำให้มีเงินไปคาวนโรงสีขนาดเล็ก ผลิตรำเลี้ยงหมู ไก่ และทำให้มีเงินจ่ายค่างวดโรงสีได้หมดในปี พ.ศ. 2538

ปี พ.ศ. 2539 ได้ดูงาน การทำเห็ดฟางอบไอน้ำ และเรียนรู้การจัดการกลุ่มทำกิจกรรมร่วมกัน ทำให้นอกจากได้รายได้จากการขายเห็ดฟางแล้ว ยังมีผลพลอยได้เป็นปุ๋ยหมักจากวัสดุเหลือทิ้งอีกเดือนละ 1 ตัน

— วิธีคิดเก็บเล็กผสมน้อยและอดออมเพื่อใช้หนี้ ไม่ได้ราบเรียบเสมอไป บางครั้งถูกรบกวนด้วยวิธีคิด “อยากรวย” จากอิทธิพลของสังคม “ยัดเงิน”

ในช่วงปี พ.ศ. 2539 นี้ ได้เงินจากการเลี้ยงหมูเป็นกอบเป็นกำ วิธีคิดกลับถูกกระตุ้นด้วยความอยากรวยขึ้นมาอีก ได้ทุ่มทุน สามหมื่นบาท (30,000) ที่เก็บเล็กผสมน้อยมาได้ ทุ่มทุนซื้อหมูมาเลี้ยงทั้งหมดสามหมื่น ปรากฏว่า ปีนั้นหมูราคาตก ทำให้หมดตัวเลย เกิดบทเรียนล้ำค่าว่า “อยากรวยกลับจน” ให้คนรุ่นหลังได้เรียนรู้ด้วย

— วิถีเกษตรยามเด็กกับการกินแกลบใบประชุม

ปี พ.ศ. 2542 พื้นที่พ่อบุญเต็ม ถูกจัดให้เป็นสถานีวิจัย 1 ใน 12 สถานี ของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านและพหุภาคีภาคอีสาน ยิ่งส่งผลให้มีผู้มาศึกษาดูงานเพิ่มมากขึ้น ซึ่งในปีนั้นเอง ที่นายแพทย์พรหมมินทร์ เลิศสุริย์เดช ได้พาพันตำรวจโททักษิณ ชินวัตร มาดูงาน นอกจากนี้พ่อบุญเต็มยังรับภาระหน้าที่การนำทางการด้วย เช่น เป็นผู้ใหญ่บ้าน เป็น อสม. เป็น อบต. ทำให้เวลาส่วนใหญ่ต้องหมดไปกับการประชุม จนกระทั่งแม่เรียนมักลือว่าจะแกลบใบประชุมให้กิน แต่กระนั้นพ่อบุญเต็มก็ไม่ได้ทิ้งวิถีเกษตรผสมผสาน ได้แบ่งเวลาให้ในช่วงเช้าดีสี ดีห่า และในช่วงค่ำทุ่มถึงสามทุ่ม จึงเรียกวิถีเกษตรของตนว่า “เกษตรยามเด็ก”

6) หลักการและเทคนิคการปลดหนี้แปดแสนสำเร็จ

พ่อบุญเต็มสามารถลดหนี้แปดแสน ซึ่งสำหรับเกษตรกรในชนบทแล้วจัดได้ว่าเป็นหนี้ก้อนใหญ่มาก ได้สำเร็จในปี พ.ศ. 2544 โดยยึดหลักการ ต่อไปนี้

- เก็บเล็กผสมน้อยจากผลผลิตที่หลากหลายของวิถีเกษตรผสมผสาน เช่น จากการเลี้ยงเป็ด ไก่ หมู พืช ผัก ผลไม้ เห็ดฟางอบไอน้ำ โรงสี ผ้าไหม และรายได้จากการเป็นวิทยากรกระบวนการ เมื่อพื้นที่เกษตรผสมผสานก้าวหน้าขึ้นเป็นสถานีวิจัยสำหรับศึกษาดูงาน

- ยึดหลักการใช้หนี้คินแบบ “มีน้อยคินน้อย มีมากคินมาก ไม่เหนียวหนี้”

- ใช้เทคนิคคินหนี้ผ่านผลผลิตของเกษตรผสมผสานแทนใช้คินด้วยเงิน

(ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ระดับลึกพ่อบุญเต็มและแม่เรียน)

“หนี้ญาติๆ กัน ใช้คินโดยเก็บผักไปใช้หนี้ ทั้งมะเขือ ถั่ว แตง ผักกาด ผักชี หลายอย่าง”

“เราขอเขาใช้หนี้เป็นพืชผักหรือ”

“เขาเมตตาเราเอง บอกให้ใช้หนี้เป็นพืชผักที่ปลูกก็ได้”

“แล้วเรารู้ได้อย่างไรว่าหมดหนี้แล้ว”

“เจ้าหนีนั่นแล้วเป็นคนจืด เป็นหน้ากระดากหลายหน้าเลย พอหมดหนีนั่นแล้ว เขาเป็นคนบอ”

- ใช้นี้โดยขุดจำนวนหนีนี้นี้ให้เหลือเพียงรายเดียว โดยพ่อบุญเต็มได้ขอคำปรึกษาจาก ธกส. ขอกู้ไปใช้หนีนี้อื่น เพื่อให้เหลือแหล่งเจ้าหนีนี ธกส. เพียงรายเดียว ซึ่งก็ได้รับการเห็นชอบ ส่วนหนีนี ธกส. นั้นการใช้ดินค่อนข้างสะดวก โดยสามารถใช้ดินได้ทั้งคันทั้งคอก มีน้อยคินน้อย มีมากก็คินมาก ไม่มีคินก็คกลงกันได้

(ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ระดับลึกพ่อบุญเต็มและแม่เรียน)

“หนีนี ธกส. นี ดอกแพงไหม”

“ร้อยละบาทต่อเดือน”

“ใช้คินสามพันบาทบ้าง ห้าพันบาทบ้าง หมื่นบาทบ้าง บางครั้งก็พอตัดดอก บางครั้งก็พอตัดคันด้วย สุดท้ายใช้คินได้หมด ปี พ.ศ. 2544”

7) ความสุข ความภูมิใจ และความมีศักดิ์ศรี กลับคืนภายหลังปลดหนี้สำเร็จ

ความสุขในวันสุดท้ายที่ปลดหนี้สำเร็จนั้น พ่อบุญเต็มและแม่เรียนเล่าว่าเป็นความสุขที่เกินจะบอกเล่าเป็นคำพูดได้ชัดเจน

(ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ระดับลึกพ่อบุญเต็มและแม่เรียน)

“วันที่เอาหนีก่อนสุดท้ายไปใช้คิน เป็นไทแก่ตัว รู้สึกอย่างไร”

“เหมือนมีอะไรมาติดขึ้นในใจ เหมือนต้องแก่เต็มที แล้วคลอดลูกออกมา สว่างไปเลย”

“ก็คุยดีใจกันมากกับแม่เรียนตั้งแต่ออกจาก ธกส.เลย”

ภายหลังได้คิดถึงวันสุดท้ายที่ปลดหนี้สำเร็จแล้ว ความสุข ความภูมิใจ ความมีศักดิ์ศรีก็เกิดตามมาอีกมาก เช่น

- มีความสุขจากการสามารถเพิ่มพื้นที่เกษตรผสมผสาน โดยสามารถมีเงินซื้อที่ดินญาติพี่น้องได้อีก 14 ไร่ ทำให้มีที่ดินเพิ่มจากเดิม 26 ไร่ เป็น 40 ไร่ ส่งผลให้เกิดความสุขตามมาที่ได้ปลูกไม้ใหญ่จำพวก ขางนา ประดู่ ไม้ผล และอื่นๆ อีกมาก
- มีความสุขที่ได้มีโอกาสปฏิบัติธรรม ด้วยการนั่งสมาธิ ฟังธรรม
- มีความภูมิใจจากการได้รวมกลุ่มทำคณะหมอลำ อาศัยวัฒนธรรมพื้นบ้านขยายสมาชิกร่วมเรียนรู้ทฤษฎีใหม่ของในหลวง
- มีความภูมิใจจากการได้เข้าร่วมบริหารเงินทุนหมุนเวียนของกลุ่มเกษตรกรก้อนใหญ่จำนวนถึง 41 ล้าน (ดอกเบี้ยร้อยละ 3 ต่อปี) ในช่วงเวลา 3 ปี โดยบริหารให้เป็นโครงการแบบบูรณาการ มีทั้งการปรับพื้นที่ ล้อมรั้วลวดหนาม ขุดสระ อุปรณ์สำหรับจัดการน้ำ โรงเรียนเลี้ยงวัว จัดหาพันธุ์พืช จัดเวทีประชุมเสวนา เป็นต้น

- มีศักดิ์ศรีและภาคภูมิใจ จากการได้ออกแบบหลักสูตรเพื่อการปลดหนี้ (หลักสูตรปลดหนี้ ควรอาศัยฐาน 4 ฐาน ฐานที่ 1 คือ ฐานทรัพยากร เป็นฐานที่คิดเรื่องทรัพยากร เช่น น้ำก็เป็นทรัพยากร ป่าไม้ก็เป็นทรัพยากร คนเราก็เป็นทรัพยากร ฐานที่ 2 คือ ฐานองค์ความรู้ ต้องมาดูองค์ความรู้ของตนเองว่ารู้อะไรขนาดไหนแล้ว พอที่จะจัดการทรัพยากรที่มีอยู่ได้หรือไม่ ถ้าไม่ก็ต้องเรียนรู้เพิ่มเติม ฐานที่ 3 คือ ฐานอาชีพก็ต้องมาดูเรื่องวิถีอาชีพที่อาศัยความหลากหลายทางชีวภาพ ฐานที่ 4 คือ ฐานสวัสดิการ เป็นฐานที่ต้องเตรียมมูลมังไว้ให้ลูกหลาน ฐานเหล่านี้มีจังหวะก้าว 5 ระดับ บนฐานของเกษตรผสมผสานพึ่งตนเอง ได้แก่ พิจารณาตนเอง พิจารณาทรัพยากร พิจารณาเลือกตัดสินใจและเลือกการกระทำ พิจารณาทำบันทึก และพิจารณาความต่อเนื่อง)

9) ถอดบทเรียนปลดหนี้สำเร็จ : เงื่อนไขตามลำดับความสำคัญที่เรียนรู้จากประสบการณ์ของพ่อบุญเต็ม ชัยลา

เงื่อนไขภายนอก

1. การได้เรียนรู้จากองค์กรอิสระภายนอกและเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้าน
 - 1.1) การปรับวิธีคิดจากการพึ่งภายนอกมาเป็นพึ่งตนเอง (อาจถึงขั้นต้องเริ่มด้วยสองมือเปล่า)
 - 1.2) การได้ศึกษาดูงานจากพื้นที่จริง ที่ประสบผลสำเร็จ ในวิถีเกษตรผสมผสานแบบพึ่งตนเอง ทั้งของปราชญ์และของสมาชิก
 - 1.3) การอาศัยวิถีการผลิตแห่งการเกษตรกรรมยั่งยืนแบบผสมผสาน บนหลักการพึ่งตนเอง เริ่มจากเล็กสู่ใหญ่ ทั้งในระดับพื้นที่ และการหารายได้จากผลผลิต
 - 1.4) การได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้กับเครือข่ายฯ อย่างเป็นประจำและต่อเนื่อง

เงื่อนไขภายใน

2. กระบวนการพึ่งตนเองและพึ่งพากันเอง
 - 2.1) การเรียนรู้ร่วมกันภายในครอบครัวทั้งครอบครัว : การรับรู้ปัญหาร่วมกัน การทำความเข้าใจวิธีการแก้ปัญหา ร่วมกัน การปรึกษากัน การวางแผนร่วมกัน การปฏิบัติด้วยกัน
 - 2.2) การมีลักษณะนิสัยส่วนตัว ประเภท ขยัน มุมนานะ มุ่งมั่น เพียร พยายาม อดทน อดกลั้น

ภาคผนวก 7

เส้นทางปลดหนี้ของพ่อทองหล่อ เงินไฮสง

เส้นทางหนี้เพื่อการเกษตรผสมผสาน : ความมั่นใจตั้งแต่เริ่มกู้จนถึงวันปลดหนี้

1) ภูมิหลังก่อนเป็นหนี้ : สิ้นทรัพย์เดิมและลักษณะส่วนบุคคล

ที่บ้านหายโศก อำเภอพยุหะไชย จังหวัดบุรีรัมย์ พ่อทองหล่อเกิดในครอบครัวที่มีฐานะยากจน ไม่มีที่ดินทำกิน เมื่อเรียนจบชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 ได้ยืดอกอาชีพค้าขาย มีความยากลำบากหาบกระบุง ตะกร้า สีสีกดหมาก พลุ ปลาทุ ของเค็ม แลกเปลี่ยนข้าวมาตักกิน ตักน้ำเงินเอง หุงข้าวกินเอง ต่อมาได้ไปฝึกเย็บผ้าอยู่ที่จังหวัดนครราชสีมา และมีช่องทางเปิดร้านตัดเย็บเสื้อผ้าอยู่ที่อำเภอครสวรรณ จังหวัดชัยภูมิ ทำได้ระยะหนึ่งก็ถูกเกณฑ์ทหาร ต้องเป็นทหารเกณฑ์รับใช้ชาติอยู่ 2 ปี ถึงปี พ.ศ. 2502

เมื่อเสร็จสิ้นภารกิจการเป็นทหารเกณฑ์ ได้บวชพระตามประเพณี 15 วัน ต่อมาได้สมรสกับแม่ทองเจียว มีลูกด้วยกัน 5 คน ด้วยแม่ทองเจียวมีสินทรัพย์เดิมเป็นที่นา 20 ไร่ ครอบครัวพ่อทองหล่อและแม่ทองเจียวจึงยึดอาชีพทำนา พร้อมๆ กับเลี้ยงหมู 20 ตัว และเลี้ยงวัวอีก 3-4 ตัว ทำให้ฐานะพออยู่พอกิน

พ่อทองหล่อ มีลักษณะส่วนบุคคลเป็นผู้นำนักพัฒนา ที่เป็นที่ยอมรับของชุมชน จนกระทั่งได้รับเลือกเป็นสารวัตรกำนันในปี พ.ศ. 2522 และในปี พ.ศ. 2526 ได้รับเลือกเป็นผู้ใหญ่บ้าน ได้นำชาวบ้านรวมกลุ่มจัดตั้งกองทุนออมทรัพย์ (ปัจจุบันมีวงเงินหมุนเวียนถึง 2 ล้านบาท) จัดสวัสดิการฌาปนกิจ และจัดสวัสดิการช่วยเหลือผู้ป่วยที่นอนพักรักษาตัวอยู่ในโรงพยาบาล การที่พ่อทองหล่อคิดทำเรื่องกองทุนออมทรัพย์ขึ้นมา ก็เพราะสังเกตเห็นว่า แรงงานชายส่วนใหญ่ไปทำงานในต่างประเทศ เหลือไว้แต่พวกผู้หญิง ในการจะพัฒนาถนนหนทาง หรือแหล่งน้ำของหมู่บ้านก็มีข้อจำกัดเรื่องการลงงาน จึงสร้างกองทุนขึ้นมา เพื่อนำผลกำไรมาจ้างเครื่องจักรกลมาพัฒนาหมู่บ้าน เมื่อประสบผลสำเร็จในการบริหารกองทุนจึงได้จัดการเรื่องสวัสดิการอย่างต่อเนื่อง

2) ความมั่นใจในวิถีเกษตรผสมผสานที่ได้ศึกษาดูงาน จึงกล้าสร้างหนี้เพื่อการนี้

ปี พ.ศ. 2526 เกษตรอำเภอได้รวมกลุ่มแกนนำชุมชน พาไปศึกษาดูงานเกษตรผสมผสานของพ่อมหาอยู่ สุนทรชัย ซึ่งพ่อทองหล่อก็อยู่ในกลุ่มนี้ด้วย เมื่อได้ศึกษาดูงานพ่อทองหล่อเกิดความเชื่อมั่นว่า หากกู้เงินมาทำต้องใช้คืนได้แน่ๆ กลับมาจึงได้กู้เงิน หนึ่งแสนบาท จาก ธกส.

ปีแรกที่ขี้ม ได้นำเงินส่วนหนึ่งมาขุดสระได้ 3 ลูกๆ ละ 13,000 บาท แล้วปล่อยปลา และปลูกพืชหลากหลายชนิด รวมทั้งไม้ใช้สอยด้วย แต่ลงกล้วยมากหน่อย นอกจากหมู และวัวที่มีอยู่แล้ว ได้เพิ่มสัตว์เลี้ยงจำพวกเป็ด และไก่ด้วย

ผลผลิตจากการเกษตรผสมผสาน ทำให้เกิดรายได้พอสมควร ขายได้ทั้งหมด เปิด ไร่ มะขามเทศกล้วย ฯลฯ สามารถมีเงินไปใช้คืน ธกส. ปีละสองถึงสามหมื่นบาท ใช้เวลา 4 ปีก็หมดหนี้เรือนแสนที่กู้มาได้ทั้งหมด และยังสามารถเพิ่มขนาดที่ดินจาก 20 ไร่ เป็น 46 ไร่ ในปัจจุบันด้วย

3) ความมั่นใจและความมั่นคงของวิถีเกษตรผสมผสาน ทำให้มีเวลาเต็มที่ในการเข้าร่วมประชาคมต่างๆ เพื่อพัฒนาสังคม

สระน้ำซึ่งมีความจำเป็นสำหรับเกษตรผสมผสาน และโดยเฉพาะอย่างยิ่งสำหรับพื้นที่ในภาคอีสานนั้น พ่อทองหล่อไม่ได้จัดการให้มีเฉพาะภายในครอบครัวเท่านั้น แต่ยังได้ประสานงานกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องให้ทุกหลังคาเรือน 150 ครัวเรือน ในหมู่บ้านได้มีสระน้ำอย่างน้อย 1 ลูกเป็นอย่างต่ำ บางครัวเรือนมีสระถึง 7 ลูก

ในส่วนของกองทุนออมทรัพย์ รวมถึงสวัสดิการฌาปนกิจ และสวัสดิการช่วยค่ารักษาพยาบาล สามารถขยายสมาชิกได้ถึง 30,000 คน ใน 13 อำเภอ

ปี พ.ศ. 2537 พ่อทองหล่อ ได้เข้าร่วมเรียนรู้เพื่อสร้างเสริมความเข้มแข็งของชุมชนบนหลักการพึ่งตนเอง กับโรงเรียนชุมชนอีสาน ภายใต้การประสานงานของศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก

ปี พ.ศ. 2542 ได้เข้าร่วมเรียนรู้เพื่อสร้างเสริมความเข้มแข็งของชุมชนบนหลักการพึ่งตนเอง พึ่งพากันเอง กับเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านและพหุภาคีภาคอีสาน ภายใต้การประสานงานของนายแพทย์อภิสิทธิ์ ชำรงวารณ โดยพื้นที่ของพ่อทองหล่อ ได้รับการจัดให้เป็นสถานีวิจัยเรียนรู้ 1 ใน 12 สถานีของเครือข่ายฯ

4) ความเป็นผู้นำสังคม สังคมก็ให้การยกย่องเป็นการตอบแทน เป็นทั้งความสุข ความภูมิใจ และความมีศักดิ์ศรี

ปี พ.ศ. 2536 พ่อทองหล่อได้รับการยกย่องให้เป็นผู้นำหมู่บ้านดีเด่น และปีเดียวกันนี้ได้รับเครื่องราชอิสริยาภรณ์

ปี พ.ศ. 2537 ได้รับการยกย่องเป็นคนดีศรีสังคม และปีเดียวกันนี้ได้รับรางวัลคนดี ศรีเมืองพุทธ

ปี พ.ศ. 2538 ได้รับโล่พัฒนธรรมประเพณีดีเด่นจังหวัดบุรีรัมย์

ปี พ.ศ. 2525-2538 ได้รับการประกาศเกียรติคุณเป็นกรรมการการศึกษาดีเด่น

4) ถอดบทเรียนสร้างหนี้เพื่อการเกษตรผสมผสาน และปลดหนี้อย่างมั่นใจ

เงื่อนไขภายใน

- การมีลักษณะส่วนบุคคลที่ผ่านความยากลำบากถึงขั้นไม่มีที่ดินทำกินมาก่อน
- การมีศักยภาพในการสร้างเครือข่ายพึ่งพาตนเอง

เงื่อนไขภายนอก

- การได้ศึกษาดูงานพื้นที่เกษตรผสมผสานพึ่งตนเองของปราชญ์ชาวบ้าน

ภาคผนวก 8

เส้นทางปลดหนี้ของพ่อผอง เกตพิบูลย์

เส้นทางหนี้ขนาดใหญ่ (ร่วมล้านบาท) เพื่อสร้างงานให้ลูก : วิถีเกษตรผสมผสาน
มีส่วนร่วมถึงหนึ่งของการปลดหนี้สำเร็จ

1) ภูมิหลังก่อนเป็นหนี้ : สิ้นทรัพย์เดิมและลักษณะส่วนบุคคล

▶ สิ้นทรัพย์เดิม-เริ่มจากสภาพพออยู่พอกินแล้วอาศัยวิธีอวดคอมเก็บหอมรอมริบจนกระทั่งมีสิ้นทรัพย์สภาพคล่อง

ฐานอาชีพเดิมของพ่อผอง คือ อาชีพครู ส่วนแม่จันทรา-ภรรยา นั้นทำนา และค้าขาย ครอบครัวยุคก่อนพ่อผองมีที่ดินซึ่งเป็นสินทรัพย์เดิมของแม่จันทราอยู่เพียง 7 ไร่ สำหรับพ่อผองนั้นเนื่องจากมีโอกาสเรียนมากกว่าพี่น้องคนอื่นๆ จึงไม่ขอรับส่วนแบ่งที่ดินของครอบครัว

เงินเดือนครูนั่น พ่อผองได้รับพันกว่าบาท แต่ไม่สูบบุหรี่ ไม่กินเหล้า จึงเหลือแทบทุกบาทเมื่อผสมกับรายได้ของแม่จันทราจากการค้าขาย และปลูกหม่อนเลี้ยงไหมบ้าง และแม้ว่าอาหารการกินส่วนใหญ่ต้องซื้อ และกระทั่งใบตองห่อขนมก็ยังต้องซื้อ ฐานะครอบครัวก็ยังจัดได้ว่าพออยู่พอกิน สามารถส่งลูก 3 คน ในจำนวนทั้งหมด 5 คน ให้เรียนวิทยาลัยครูได้ อีก 2 คนที่เหลือนั้นคนหนึ่งเรียนทางช่างยนต์ และคนสุดท้ายต้องเรียนจบระดับ ปวช. คนสุดท้ายนี้สมองไม่ดี เรียนไม่เก่งจึงไม่เรียนต่ออีก (ในจำนวนลูก 5 คน เป็นหญิงเพียงคนเดียว และเป็นคนแรกสุด คนที่ 2 เป็นผู้บริหารโรงเรียนระดับผู้อำนวยการ คนที่ 3 ก็เป็นผู้บริหารโรงเรียนระดับผู้อำนวยการเช่นเดียวกัน คนที่ 4 เรียนจบทางช่างไฟฟ้า ทำอาชีพซ่อมแอร์ ซ่อมพัดลม และคนที่ 5 สุดท้าย จบระดับ ปวช. แล้วไม่เรียนต่อ เพราะเรียนไม่เก่ง พ่อจึงต้องซื้อรถไถนาขนาดใหญ่ 2 เพลา ให้ประกอบอาชีพรับจ้างไถ และปรับพื้นที่)

ช่วงเวลา 30 ปี ก่อนปลดเกษียณ มีผู้ประสบปัญหาด้านการเงินมาเสนอขายที่ดินให้พ่อผองและแม่จันทราจึงตกลงกันขายที่ดิน 7 ไร่ที่มีอยู่เดิมมาซื้อที่ดินใหม่นี้ ต่อมาผู้เสียพนันมาเสนอขายที่ดินให้อีก จึงต้องใช้เงินที่สะสมไว้ได้สามหมื่น รวมกับกู้ยืมอีกหมื่นกว่าบาท (เงินที่กู้มาหมื่นกว่าบาทนี้ ขายข้าวสิ้นปีก็ใช้คืนได้) รับซื้อไว้ จนกระทั่งได้พื้นที่ทางการเกษตรรวมจำนวนทั้งหมด 122 ไร่ แบ่งเป็น 2 จุด จุดหนึ่งนั้นเป็นที่พักอาศัยด้วย มีจำนวน 42 ไร่ ส่วนอีกแห่งหนึ่งที่อยู่ไกลออกไปมีขนาด 80 ไร่ (ขนาดที่ดินที่มีผู้มาขายฝากนี้เคยมีขนาดใหญ่ถึง 2,000 ไร่ และขาดไปหลายปีแล้วด้วย แต่พ่อผองก็อะลุ่มอะล่วยให้ เมื่อเจ้าของมาขอคืน ก็คืนให้ ซึ่งปัจจุบันเขาเอาไปขายแล้วได้เป็นล้านๆ เพราะถนนตัดผ่าน) นอกจากนี้ยังมีผู้มาเสนอขายควายให้อยู่เรื่อยๆ จนกระทั่งสะสมได้ 65 ตัว ทำให้การใช้จ่ายในครอบครัวมีสภาพคล่องพอสมควร สามารถอาศัยการขายควายออก

ไปครั้งละ 1-2 ตัวเป็นค่าเรียนลูก ๆ 3 คน ที่วิทยาลัยครู หรือ เมื่ออยากได้รถปิคอัพ ก็ได้อาศัยขายควายนี้ออกไปทั้งหมด ในช่วงที่มีปัญหาไม่มีคนเลี้ยง

► ลักษณะส่วนบุคคล : เป็นคนมัธยัสถ์ ขวนขวายใฝ่เรียนต่อในระบบด้วยตนเอง

การศึกษาในระบบโรงเรียนของพ่อผอง จบที่ประโยคครูมูล หลังจากนั้นได้อาศัยการดูหนังสือด้วยตนเอง สอบเพิ่มวุฒิได้ครู พ.ป. (ครูพิเศษประถมศึกษา) และครู พ.ม. (ครูพิเศษมัธยมศึกษา) ส่วนทางธรรมนั้นได้มีโอกาสเพียงบวชตามประเพณี 15 วัน

ลักษณะนิสัยเป็นคนมัธยัสถ์ อุดออม เหล้าไม่กิน บุหรี่ไม่สูบ มีวิธีคิดอะลุ่มอะหล่วย เช่น เมื่อผู้ขายฝากที่ดินเป็นสองพันไร่ขาดสัญญาไปแล้ว มาเจรจาขอไถ่คืน พ่อผองก็ยอมคืนให้ แม้จะรู้ว่าต่อไปจะขายได้เป็นล้านๆ เพราะถนนตัดผ่านก็ตาม และที่สำคัญวิธีคิดต่อการมองปัญหาต่างๆ มักเป็นเชิงวิเคราะห์เสมอ

(ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ระดับลึกพ่อผอง)

“ผมสังเกตเห็นนโยบายแจกของของรัฐนี้ มักไม่ประสบผลสำเร็จ อย่างแจกต้นไม้ให้หลายคนก็ไม่สนใจ ทั้งไ้ว้างไ้องตยหมด เวลาพาไปดูงานก็พาไปดูกิจการใหญ่โต เช่น โรงงานเห็ด ฟาร์มไก่ ที่ต้องลงทุนเป็นแสนระหว่างดูงานพาไปพักโรงแรมอีก เงินก็หมด ชาวบ้านกลับมาก็ไม่มีการลงมือจะดำเนินการอะไรได้ ผมว่าเขาไม่ถูกที่ค้นหรือเปล่า”

เป็นที่น่าสังเกตว่า ลักษณะนิสัย อุดออมนั้น น่าจะรับอิทธิพลมาจากครอบครัวเป็นสำคัญ

(ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ระดับลึกพ่อผอง)

“เครื่องนุ่งห่มก่อนสงครามโลก แม้มีขายแต่ก็แพง แม่ผมตัดเสื้อให้ วางผ้าลงเอากรรไกรมาหนีบๆ แล้วก็เย็บ ผมนุ่งไปโรงเรียนได้สบายเลย ผมยังนึกเห็นแม่ผมมีบุญคุณต่อผมอย่างยิ่งเลย...ช่วงบวชพระ ผมไม่เสียเงินมาก เพราะไม่จัดตามประเพณี แคโกนหัว ทำข้าวหม้อ แกงหม้อ แล้วแม่ก็พาไปหาพระอุปัชฌาย์บวชได้แล้ว”

2) เหตุแห่งหนี้ : เพื่อสร้างงานให้ลูกที่เรียนไม่เก่งและไม่เรียนต่อ – หนี้ขนาดใหญ่ร่วมล้านกับการก่อสร้างหนี้เพราะมีกิจกรรมเกษตรผสมผสานและมีที่ดิน 80 ไร่

ลูกคนสุดท้อง (ในจำนวนลูก 5 คน) เป็นคนที่ปัญหาไม่ดีเรียนไม่เก่ง ไม่อยากเรียนต่อ และก็ไม่คิดไปทำงานต่างถิ่น แต่กลับสนใจกิจการของรถไถ ปรับพื้นที่ เพราะเห็นเพื่อนบ้านทำแล้วได้เงินคล่องและมากด้วย เพื่อให้ลูกมีอาชีพอย่างที่ถูกสนใจ จึงนำเรื่องนี้ไปปรึกษาเพื่อนที่มีประสบการณ์ก็ได้รับการยืนยันว่าเป็นเช่นนั้นจริง และเมื่อนำเรื่องไปปรึกษา ธกส. ๆ ก็สนับสนุน เพราะพ่อผองถูกจัดว่าเป็นลูกค้าชั้นดี จึงตกลงสร้างหนี้ก้อนใหญ่ รวมเบ็ดเสร็จแล้วเป็นจำนวน 900,000 กว่าบาท ร่วมล้าน การที่พ่อผองกล้าสร้างหนี้ก้อนใหญ่ เพราะมีที่ดินผืนใหญ่ขนาด 80 ไร่ เป็นทุนเดิมอยู่บ้าง รวมทั้งมีผลผลิตจากการเกษตรผสมผสานที่เก็บเกี่ยวผลผลิตได้ตลอดปี

หากมีอะไรผิดพลาดก็สามารถอาศัยได้ (แต่ก็ไม่มีอะไรผิดพลาด ที่ดินก็ยังอยู่ครบ และผลผลิตจากการเกษตรผสมผสานก็ทำหน้าที่ได้อย่างแน่นอน เชื่อกันได้)

3) การเป็นหนี้เป็นทุกขในโลก

สภาพหนี้ที่แม่มีสินทรัพย์เดิมจำนวนมาก รวมทั้งมีกิจการเกษตรผสมผสาน เป็นหลักประกันก็ยังคงก่อให้เกิดความทุกข์ ความกังวลส่งผลให้ชีวิตขาดความสุข

(ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ระดับลึกพ่อผอง)

“เป็นหนี้ ทำให้ผมนอนไม่ค่อยหลับ กับแม่จันแม่ไม่จ่มให้กัน แต่ก็ต้องพากันทำงานอย่างหนัก เลี้ยงไหม เป็นร้อยๆ กระดัง อย่าง ธกส. แม่ผมเป็นลูกค้าชั้นดี แต่ลูกน้อง ธกส. ก็คนละคนกับเจ้านาย ปี 2540 ฟ้องศาลแตก ผมหาเงินแสนห้าหมื่นไปใช้ค่างวดไม้ทัน เลื้อยแดงๆ มาเลยบอกพ่อใหญ่ไปส่งให้ได้จะต้องตัดงบวันที่ 30 ธันวาคม ผมก็บอกว่าจะไปหาที่ไหนทัน มันก็พยายามต้องจะให้ผมเอาเงินไปส่งให้ได้ น้ำผมก็เลยไม่ให้กิน ผมบอกเขาไปว่า คุณกลับไปบอกผู้จัดการเอาโฉนดที่ผมค้ำประกันไปฟ้องเลย รับรองนาแปลงนี้ไม่ตกเป็นของคนอื่น ผมมีทางจะไปไถ่คืนมาได้ เพราะค้างอยู่อีกแค่สามแสน พอค่าๆ รถเก๋งของผู้จัดการวิ่งเข้ามา ทำไม่รู้ไม่ชี้ ผมบอกผู้จัดการว่าลูกน้องมาไล่ให้ผมเอาเงินไปส่ง ตั้งแสนห้า ผมจะไปหาเงินไปส่งส่งให้ ผู้จัดการก็เลยขอลยแทนลูกน้องแล้วบอกให้ผมส่งคืนเมื่อไรก็ได้”

4) ผลผลิตจากการเกษตรผสมผสานมีส่วนร่วมใช้กินหนี้ขนาดใหญ่ถึงหนึ่ง : จังหวะก้าวของการเข้าสู่วิถีเกษตรผสมผสานและการใช้กินหนี้

► การได้รับอิทธิพลแนวเศรษฐกิจพอเพียงจากในหลวง (พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชมหาราช) กับการได้มีโอกาสศึกษาดูงาน : การชวนชวนด้วยตนเองก่อนพบเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านและพหุภาคีภาคอีสาน

ก่อนพบและเข้าร่วมการเรียนรู้กับเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านและพหุภาคีภาคอีสานนั้น พ่อผองได้อ่านหนังสือโครงการพระราชดำริของในหลวง และเคยได้ไปศึกษาดูงานที่คอกขุดง ปาดังเบซาร์ และเกาะสมุย พอปลดเกษียณ ปี พ.ศ. 2534 ก็ได้ลองเขียนแปลนพื้นที่เกษตรผสมผสานของตนเองและลองทำดู ที่แรกก็ไม่ตรงตามทฤษฎีของในหลวงเสียทีเดียว เพราะวางแผนส่วนที่เป็นน้ำไว้ค่อนข้างน้อย จนกระทั่งปี พ.ศ. 2541 ภายหลังเข้าร่วมเรียนรู้กับเครือข่ายฯ ได้ 4 ปี จึงแบ่งสัดส่วนพื้นที่ได้ตรงตามทฤษฎีใหม่มากขึ้น โดยได้ทำกับพื้นที่ 42 ไร่ ในปัจจุบัน ซึ่งก็ได้แบ่งให้เป็นที่อยู่อาศัย ถนนหนทาง จำนวน 3 ไร่ ที่เหลืออีก 39 ไร่ เอา 3 หาร เลยให้เป็นน้ำ 13 ไร่ เป็นนาข้าว 13 ไร่ และเป็นพื้นที่เกษตรผสมผสาน 13 ไร่ ส่วนพื้นที่อีกแห่งหนึ่งขนาด 80 ไร่นั้น ได้ขุดสระไว้ 2 ลูก ไร่ปลูกไม้ยืนต้นเป็นส่วนใหญ่ รวมทั้งเป็นนาข้าวด้วย

ส่วนของพืชที่ลงในพื้นที่เกษตรผสมผสานนั้น พ่อผองยึดหลักลงพืชอะไรก็ได้ที่กินได้ไว่ก่อน และขายได้ราคาดีในตลาด พืชที่ลงจึงเป็นประเภทผลไม้เป็นส่วนใหญ่ เช่น มะกอกน้ำ ฝรั่ง น้อยหน่า มะม่วง กะท้อน มะขามหวาน มะนาว เป็นต้น แล้วก็มีการปลูกผักสวนครัวด้วย เช่น มะเขือเทศ สำหรับประเภทผักนี้ ต้องวางแผนการปลูกอย่างดี ด้วยการปลูกในช่วงที่สามารถเก็บเกี่ยวได้ภายหลังช่วงที่มีสินค้าตลาดไปแล้ว

(ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ระดับลึกพ่อผอง)

“พอคุณไปเห็นมะเขือเทศกิโลละ 30 คุณจะมาปลูกไม่ได้นะ ต้องถอยหลังไป 3 เดือน มะละกอก็ต้องถอยไป 6 หรือ 8 เดือน”

การพบเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านและพหุภาคีภาคอีสานของพ่อผองนั้น เป็นการพบหลังจากที่พ่อผองได้ทำเกษตรผสมผสานโดยรับอิทธิพลจากการอ่านหนังสือที่เกี่ยวกับโครงการพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียงของในหลวงไปแล้ว ประมาณ 4 ปี เมื่อพบกันครั้งแรกพ่อผองก็ได้รับเชิญให้เป็นวิทยากรในการประชุมของเครือข่ายฯ

(ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ระดับลึกพ่อผอง)

“ปี 2538 ผมไปที่โรงพยาบาลเมืองพล ไปเห็นเพื่อนๆ ก็ทักว่ามาทำไมกัน เขาออกมาประชุมเกษตรผสมผสาน เรื่องนี้มันอยู่ในหัวใจผมอยู่แล้วเลยขอเพื่อนเข้าประชุมด้วย พอเข้าไปเขาเชิญผมเป็นวิทยากรเลย เพราะพวกนั้นหลายคนเขาก็มาดูงานที่สวนผม พอปี 2539 นับว่าเป็นบุญของผมคุณหมอบอกสิทธิ มาพูดว่าขอให้พ่อเป็นปราชญ์ชาวบ้านได้ไหม ท่านคงทราบแล้วว่าผมหลักก็ไม่กิน บุหรี่ก็ไม่สูบ แล้วทำแบบเศรษฐกิจพอเพียง”

เป็นที่น่าสังเกตว่า ภายหลังจากที่ได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้กับเครือข่ายฯ แล้ว พ่อผองจึงปรับพื้นที่ได้สอดคล้องกับทฤษฎีเศรษฐกิจพอเพียงของในหลวงมากขึ้น (ในปี พ.ศ.2541)

▶ จังหวะก้าวของรายได้จากการเกษตรผสมผสานกับการมีส่วนร่วมกึ่งหนึ่งในการปลดหนี้ขนาดใหญ่

ปีแรก (พ.ศ. 2534) ที่ทำเกษตรผสมผสานนั้น ยังไม่ได้ผลผลิตพอขายได้ แต่พอได้กินจากพืชผักสวนครัว

ปีที่ 2 (พ.ศ. 2535) พอได้ผลผลิตบ้างจากพืชระยะสั้นและพืชผักสวนครัว

(ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ระดับลึกพ่อผอง)

“มะเขือเทศนี้ทำเงินให้ผมเป็นหมื่น ลูกสาวผมที่เป็นครูเอาไปขายเสาร์ อาทิตย์ ตะกร้าเดียวได้เป็นพัน มะเขือเทศนี้ 3-4 วันเก็บครั้งหนึ่ง 3 วันก็ได้เงินแล้ว 5-6 พัน”

ปี พ.ศ. 2538 ซึ่งเป็นปีที่สร้างหนี้ 8-9 แสนนั้น เป็นช่วงเวลาที่ทำเกษตรผสมผสานมาแล้ว เป็นปีที่ 4-5 จึงสามารถเก็บเกี่ยวผลไม้มาขายได้แล้ว

ปี พ.ศ. 2539 ซึ่งเป็นปีแรกที่ต้องใช้หนี้สินนั้น มีรายได้จากการเกษตรผสมผสานและจากรถไถนาที่รับจ้างและปรับพื้นที่อย่างละครึ่ง ทำให้เราสามารถส่งคืนได้ถึงสองแสนบาท

ปี พ.ศ. 2540 เป็นจังหวัดเศรษฐกิจของประเทศเกิดภาวะฟองสบู่แตก ไม่ค่อยมีใครจ้างรถไถ เงินสงเคราะห์นี้ส่วนใหญ่ได้มาจากการเกษตรผสมผสาน ซึ่งคืนได้ประมาณแสนบาท

ปี พ.ศ. 2541 ได้รายได้จากการเกษตรผสมผสานถึงสองแสนบาท รวมกับรายได้จากรถไถสามารถส่งคืนหนี้ได้สามแสนบาท

ปี พ.ศ. 2542 มีรายได้จากทั้งสองทางส่งคืนได้แสนห้าหมื่นบาท

ปี พ.ศ. 2543 สามารถส่งคืนได้แสนห้าหมื่นบาท และเป็นปีสุดท้ายที่ส่งคืนหนี้ได้หมด

5) ความสุข ความภูมิใจ และความมีศักดิ์ศรี ที่เป็นผลมาจากวิธีการเกษตรผสมผสาน ไม่เคยได้รับมาก่อนในวิถีรับราชการเป็นครู

▶ ความสุข แบบปิติในวันสุดท้ายที่ปลดหนี้สำเร็จ

วันที่ให้หนี้ก้อนสุดท้ายนั้น พ่อผองเล่าว่า เป็นความสุขที่วิเศษอย่างยิ่ง อิ่มใจ และปิติ

(ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ระดับลึกพ่อผอง)

“หนึ่งงวดสุดท้ายใครเป็นคนไปใช้คืน”

“แม่จัน เพราะผมเป็นข้าราชการ ชกส. เขาไม่ให้สิทธิเยี่ยม กลับมาแม่จันก็ดีใจครับ อิ่มใจบอกว่าปีติปานได้ขึ้นสวรรค์ เข้าดูขงวันนั้นก็ไม้ออกรถ บอกจอดไว้ก็ไม่เสื่อมไม่เสีย”

▶ หลังปลดหนี้สำเร็จ ทำให้มีเวลาคิดสร้างสรรค์สังคมได้มากขึ้น : เป็นความภูมิใจและเป็นความมีศักดิ์ศรี

ภายหลังปลดหนี้สำเร็จ ทำให้พ่อผองไม่มีพันธะใดๆ อีก จึงมีเวลาเต็มที่ในการดำเนินงาน ในสถานะเป็นสถานีการเรียนรู้ 1 ใน 12 สถานีปราชญ์ชาวบ้านให้กับเครือข่ายฯ ดำเนินงานอบรมเกษตรกรต้นแบบทุกเดือน ทำการเพาะพันธุ์กล้าไม้พันธุ์ๆ กล้า เพื่อแจกสมาชิก พร้อมกับติดตามประเมินผล จัดให้มีประชุมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ตามหลักการบริหารนิยธรรมทุกเดือน และได้จัดตั้งกองทุนสวัสดิการ ให้ประโยชน์แก่สมาชิกเรื่องการศึกษาบุตรหลานและการตาย

การเคลื่อนไหวเพื่อการเรียนรู้กับเครือข่ายฯ นี่เป็นการทำประโยชน์ให้กับสังคมที่พ่อผองบอกว่าเป็นความภูมิใจอย่างยิ่ง มีความเป็นอิสระที่จะคิดสร้างสรรค์ประโยชน์ให้กับสังคม ไม่เคยรู้สึกอย่างนี้มาก่อนในช่วงรับราชการเป็นครู

(ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ระดับลึกพ่อผอง)

“ตอนผมเป็นครูไม่มีความสุขทางใจ ผมต้องทำตามผู้บังคับบัญชา พอผมปลดเกษียณทำเกษตรผสมผสานทำอะไร ได้ดังใจอยาก”

6) แนวคิดเรื่องเครือข่ายการเรียนรู้กับการปลดหนี้สำเร็จ : ข้อเสนอแนะจากพ่อผอง

▶▶ ความเป็นเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการปลดหนี้ได้ดีกว่าคิดคนเดียว

ความเป็นเครือข่ายการเรียนรู้ นั้น พ่อผองเห็นว่าเป็นการทำให้สมาชิกที่คิดปลดหนี้ได้ประโยชน์แบบลัดเส้นทาง ดีกว่าคิดอยู่คนเดียว ทั้งนี้เพราะ เครือข่ายช่วยได้ทั้งในแง่แนะนำแนวคิด ทั้งให้ดูตัวอย่างของจริง ทั้งช่วยเป็นกำลังใจ และติดตามประเมินผลกระตุ้นกัน ไม่ให้เกิดความเฉื่อย หรือท้อแท้หมดกำลังใจ

ที่สำคัญ สำหรับเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านและพหุภาคีภาคอีสานนั้น มีหลักสูตร วปอ.ภาคประชาชน ให้สมาชิกได้ปรับวิธีคิด และมีความเข้มขันในการศึกษาดูงานตัวอย่างที่ประสบผลสำเร็จที่ไม่เกินกำลังจะนำมาปรับใช้ได้ ในวิถีชีวิตของเกษตรกร

▶▶ หลักการเรียนรู้เพื่อการปลดหนี้ : ข้อเสนอแนะจากพ่อผอง

หลักการสำคัญที่ควรยึดถือเพื่อการปลดหนี้ จากข้อเสนอแนะของพ่อผอง คือ

- การออม
- การลดรายจ่าย หรืออุดหนุน
- การเพิ่มรายได้ ได้อย่างสม่ำเสมอตลอดปี

8) ถอดบทเรียนปลดหนี้สำเร็จ : เงื่อนไขที่เรียนรู้จากประสบการณ์ของพ่อผอง เกศพิบูลย์

เงื่อนไขภายใน

1. การสามารถแสวงหาความรู้ด้วยตนเองเรื่องเศรษฐกิจพอเพียง
2. การได้วางแผน เขียนแปลง และลงมือทำ
3. การส่งเสริมสนับสนุนกันภายในครอบครัว
4. การมีลักษณะนิสัยขยันอดทน และห่างไกลจากอบายมุข (เว้นจากเหล้า บุหรี่ การพนัน)

เงื่อนไขภายนอก

- การได้รับการหนุนเสริมจากเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้าน ให้มีโอกาสดูแลเปลี่ยนเรียนรู้วิถีเกษตรผสมผสานแบบพึ่งตนเอง อย่างเป็นประจำและต่อเนื่อง

ภาคผนวก 9

เส้นทางปลดหนี้ของพ่อทัศน์ กระยอม

เส้นทางปลดหนี้สำเร็จด้วยฐานคิดสร้างอยู่สร้างกินและฐานปฏิบัติวิถีเกษตรผสมผสาน:
ขนาดหนี้แปดหมื่น

1) ภูมิหลังก่อนเป็นหนี้ : สิ้นทรัพย์เดิมและลักษณะส่วนบุคคล

▶▶ สิ้นทรัพย์เดิม : วิถีชีวิตที่มีความสุขตามอัตภาพก่อนเป็นหนี้

วิถีดำเนินชีวิตของครอบครัวพ่อทัศน์ช่วงแรกก่อน พ.ศ. 2513 (ช่วงที่พ่อทัศน์ทำงานในตำแหน่งผู้ใหญ่บ้าน) จัดได้ว่าอยู่ในสภาพพออยู่พอกิน ด้วยอาชีพทำนาบนพื้นที่ 54 ไร่ และการเป็นหมอยาของพ่อทัศน์ที่สืบทอดมาจากพ่อเผ่า (คุณตา) โดยสามารถส่งลูกคนโตให้เรียนเป็นครูได้ แต่ลูกคนต่อมาจากนั้นไม่มีโอกาสเนื่องจากต้องประสบกับภาระหนี้สิน (จำนวนลูกของพ่อทัศน์มี 10 คน เกิดจากภรรยาคนแรกที่เขาเสียชีวิตไปแล้ว 5 คน และเกิดจากภรรยาคนที่ 2 อีก 5 คน)

▶▶ ลักษณะส่วนบุคคล : ความเป็นคนดี ซื่อสัตย์ และเป็นผู้นำที่ได้รับการยอมรับ

คุณสมบัติส่วนตัวของพ่อทัศน์เป็นที่รับรู้กันโดยทั่วไปในหมู่บ้านว่า เป็นคนดี ซื่อสัตย์ และได้รับการยอมรับนับถืออย่างยิ่งในความเป็นหมอยาที่สืบทอดมาจากพ่อใหญ่ (คุณปู่) ซึ่งพ่อทัศน์ทำหน้าที่ได้ดี โดยอาศัยฐานความรู้จากการเป็นนักธรรมตรีที่สอบได้มาตั้งแต่ยังเป็นเณรก่อนเรียนหนังสือในระบบโรงเรียน (การเรียนหนังสือในระบบโรงเรียนนั้น พ่อทัศน์จบประโยคประถมศึกษาปีที่ 4)

ด้วยคุณสมบัติที่ได้รับการยอมรับดังกล่าว ชาวบ้านจึงพร้อมใจกันเลือกพ่อทัศน์เป็นผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งก็ไม่ได้ผิดหวัง พ่อทัศน์ได้พาชาวบ้านตัดถนนหนทางโดยไม่ต้องรอมงบประมาณของทางการ หรือเมื่อมีข้าวของจากทางการมาแจกจ่าย เช่น ข้าวสารที่ 1 และอื่นๆ ก็แจกจ่ายอย่างทั่วถึงทุกบาททุกสตางค์ พ่อทัศน์จึงเป็นที่รักใคร่ และมักพบอยู่เสมอๆ ว่า ชาวบ้านมาช่วยกันลงแขกโดยไม่ต้องเอ่ยปาก สำหรับความร่ำรวยเงินทองในความคิดพ่อทัศน์นั้นไม่เคยมีความคิด มีแต่เรื่องสร้างอยู่สร้างกินเท่านั้น

(ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ระดับลึกพ่อทัศน์)

“แต่ก่อนไม่เคยถามหาเงิน ทำนาที่สะพานคลองข้าว ปลาย้าพร้อม”

2) เหตุแห่งหนี้ : ค่านิยมที่ถูกครอบงำด้วยความสัมพันธ์เชิงอำนาจกับนโยบายส่งเสริมการปลูกพืชเชิงเดี่ยวเพื่อการส่งออกของรัฐ

►► จุดเปลี่ยนลักษณะส่วนบุคคลของพ่อทนต์ที่ตกต่ำลง – การถูกครอบงำด้วยค่านิยมจากความสัมพันธ์เชิงอำนาจ

การเป็นผู้นำทางการในตำแหน่งผู้ใหญ่บ้านของพ่อทนต์ จำเป็นต้องเข้าสังคมกับเจ้าหน้าที่ของทางการหลายฝ่าย ฝ่ายที่เข้ามาสัมพันธ์และทำให้เกิดจุดเปลี่ยนลักษณะส่วนบุคคลของพ่อทนต์ให้ตกต่ำลง คือ ฝ่ายตำรวจ โดยเปลี่ยนจากลักษณะการเป็นหมอธรรม เป็นคนดี มาเป็นคนจู้เหล้าเมายา เล่นการพนัน(ไฮโล)

(ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ระดับลึกพ่อทนต์)

“ผมเป็นผู้ใหญ่บ้านได้ 3-4 เดือน ก็ถึงเวลาช่วงจัดงานบุญบั้งไฟ บุญเดือนหก ตำรวจเข้ามาในงาน มาถามว่ามีเหล้าไหม ผมบอกว่าป็นบุญเดือนหกก็จริงแต่ไม่มีเหล้า ตำรวจกลับบอกว่าไม่มีก็ไปหามา แล้วก็บอกอีกว่า เจ้าเป็นผู้ใหญ่บ้าน เจ้าต้องกินเหล้า ไมอย่างนั้นจะไม่มีสังคม นายไม่รัก เงินเดือนก็ไม่ขึ้น ชาวบ้านเราก็ก้าวเจ้านาย ก็เลยต้องกินด้วย พอกินเหล้าก็ไปใหญ่เลย เมื่อเหล้าเข้าปากอยากพูดอะไรก็พูด เปลี่ยนนิสัยไปเลย ธรรมเนียมก็ตกต่ำ เล่นไฮโลด้วย เพราะเป็นมิตรกับตำรวจพอตำรวจมาก็เอาเงินให้ ก็เล่นต่อได้”

►► จุดเปลี่ยนลักษณะส่วนบุคคลที่ตกต่ำลง ทำให้ขาดสติและนำไปสู่การสร้างหนี้: การสนองนโยบายรัฐปลูกพืชเชิงเดี่ยวเพื่อการส่งออก

หลังเกิดจุดเปลี่ยนลักษณะส่วนบุคคลของพ่อทนต์มาเป็นคนคิดเหล้า เล่นการพนัน (ไฮโล) เมื่อรับนโยบายจากทางอำเภอให้มาชักชวนลูกบ้านปลูกปอเพื่อการส่งออก โดยมี ธกส.เป็นแหล่งเงินทุน และให้กู้ยืมง่ายๆ หากนำเอาไปทำไร่ ด้วยการให้กู้ครั้งละ 5,000 บาทต่อคน ดอกเบี้ยร้อยละบาทต่อเดือน พ่อทนต์ก็เข้าร่วมกับลูกบ้านด้วยสืบทอดกันลึบประกันให้กัน ความคิดเดิมที่ไม่เห็นความสำคัญของเงิน คิดแต่เรื่องสร้างอยู่สร้างกินได้สูญไปสิ้น

►► เกษตรเชิงเดี่ยว : สภาพที่มักเผชิญกันอยู่โดยทั่วไป คือ การเข้าสู่วงจรหนี้ และการทำลายต้นทุนทั้งเรื่องดินและสิ่งแวดล้อม

สภาพการปลูกพืชเชิงเดี่ยวของชาวบ้าน โดยทั่วไป ที่มีกลล่่า่วงจรหนี้แบบท้นถม ที่ไร้ทางออก รวมทั้งเกิดผลพวงตามมาที่ร้ายแรง คือ เครื่องมือการผลิตฐานรากอย่างดิน และสิ่งแวดล้อมถูกทำลาย กลุ่มพ่อทนต์กับชาวบ้านก็หนีไม่พ้นวงจรนี้เช่นกัน

(ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ระดับลึกพ่อทนต์)

“พวกผมพากันฉางโคก หนานปานใดก็พากันฉาง เพื่อปลูกปอตามที่ทางการส่งเสริมใหม่ๆ ดินยังดี ราคาปอที่ดี ได้กิโลละ 5 บาท แต่ฝนก็ไม่อยากตกปานใด ทั้งแห้ง ทั้งแล้ง ราคาปอก็ตกอีก เหลือกิโลละ 2 บาท แล้วก็ลงมาเหลือบาทเดียว ในที่สุดเหลือ 50 สตางค์ ทำปอกันอยู่ 2-3 ปี มันสาปะหลังก็เข้ามา ก็พากันเหง้ามันกัน

อีก ถ้าไม่ก่นก็ไม่เป็นหัว แล้วต้องใช้ยากำจัดศัตรูพืช ยาพวกนี้มันไปฆ่าเชื้อเห็ดด้วย เห็ดที่เคยออกก็ไม่ออก ดินก็แน่นขึ้นๆ แข็งขึ้นๆ แต่หัวมันกลับเล็กลงๆ”

สภาพหนี้สินของพ่อทัศนนั้น เลวร้ายกว่าของคนอื่นๆ ที่ทำแบบเดียวกันนี้ เพราะพ่อทัศนติดเหล้า ติดบุหรี่ ติดไฮโล ไม่มีทางใช้หนี้คืนได้ ยอดหนี้ทับถมสูงถึงแปดหมื่นกว่าบาท

3) ทุกข์จากหนี้ : ทุกข์ทั้งกาย ใจ ทุกข์จากวิถีดำเนินชีวิตและความสัมพันธ์ในครอบครัวถูกทำลาย ตลอดจนความมั่นใจ ความเชื่อมั่น ความภูมิใจความมีศักดิ์ศรีในตนเองถูกทำลายไปสิ้น

สภาพที่ยอดหนี้สูงขึ้นๆ และไม่มีทางออก สร้างความทุกข์ทรมานให้พ่อทัศนและภรรยาอย่างมาก ต้องทะเลาะกันทุกวัน กินไม่ได้ นอนก็ไม่หลับ ศักดิ์ศรีความเป็นผู้ใหญ่บ้านไม่หลงเหลือ ธกส.มาตามทวงหนี้เป็นประจำ ทำให้พ่อทัศนมีความทุกข์ทรมานจากการถูกตามทวงหนี้อยู่เป็นสองสามปี เมื่อประกอบกับสภาพขาดความเชื่อถือจากชาวบ้าน เพราะติดเหล้า บุหรี่ เล่นไฮโล พ่อทัศนกับภรรยาจึงตัดสินใจหนีจากหมู่บ้านเพื่อไปหาที่ทำกินที่เขาเล่ากันปากต่อปากว่าดินยังดีและจับจองด้วยการซื้อเอาได้เลย ที่จังหวัดชัยภูมิ แต่พวกเขาไม่ได้เอาไปด้วยยังคงให้อยู่กันเองในหมู่บ้านโสกน้ำขาว ทำให้เกิดเป็นความทุกข์จากสภาพครอบครัวแตกกระจายซ้ำเติม พ่อแม่ไปทาง ลูกอยู่ทาง ความทุกข์ยังไม่จบสิ้น เกิดทุกข์กระหน่ำมาอีกจากการจะถูกฟ้องร้องเรื่องไม่ทำหน้าที่ผู้ใหญ่บ้าน แะมารับเงินเดือนแล้วก็ไปทำไร้อยู่ที่อื่น แต่ปัญหานี้ก็แก้ไขได้ด้วยดี เมื่อชาวบ้านเสนอกับทางอำเภอให้พ่อทัศนกลับมาอยู่บ้านและขอให้เป็นผู้ใหญ่บ้านอย่างเดิม ซึ่งพ่อทัศนก็ยอมรับข้อเสนอนี้

4) ปัญหาชีวิตที่ไม่ไร้ทางออก : ความสามารถทางปัญญาประกอบกับการรับอิทธิพลภายนอกที่มาหนุนเสริมให้ดูงานเกษตรผสมผสาน

► สถานการณ์ปัญหาคลี่คลายจากการได้ใช้ปัญญาของตนเอง : การใช้ไหวพริบ และการได้หยุดคิด ทบทวนทำให้เกิดสติ สามารถนำภูมิปัญญาดั้งเดิมของบรรพบุรุษมาปรับใช้

ลักษณะส่วนบุคคลของพ่อทัศน ที่ไม่คิดยอมจำนนต่อปัญหาที่เกิดขึ้น ไม่ว่าเรื่องใดๆ และได้พยายามใช้ไหวพริบแก้ปัญหา ได้ทำให้ปัญหาต่างๆ คลี่คลายไปได้ เช่น

กรณีเรื่องฟ้องร้องที่พ่อทัศนไม่ทำหน้าที่ผู้ใหญ่บ้าน มารับเงินเดือนแล้วก็หนีไปอยู่ที่อื่นนั้น เมื่อพ่อทัศนรู้ว่าวันรุ่งขึ้นทางอำเภอจะมาสอบสวนพ่อทัศนได้ทักขอเรียกไต่บ้านประชุมกันในตอนเย็นเป็นการล่วงหน้าก่อน โดยปรารถนาให้ไต่บ้านรำลึกถึงคุณงามความดีที่ได้สร้างไว้แต่เดิมที่พาชาวบ้าน ตัดถนนหนทาง นำของแจกจากทางการมาให้อย่างทั่วถึง และถึงมือชาวบ้านทุกบาททุกสตางค์อย่างซื่อสัตย์ พร้อมกับขอความเห็นใจว่าที่หนีไปจากหมู่บ้านนั้นเพราะหนี้สินบังคับ ต้องไปทำไร่ในที่ดินเพื่อหาเงินมาใช้หนี้ ไม่คิดหนีไปไหน เพราะลูกๆ ก็ยังอยู่บ้าน แต่พ่อทัศนก็ยอมรับว่าตนมีความผิดจริง และขอให้ชาวบ้านทุกคนยกมือให้ออกจาก

ตำแหน่งผู้ใหญ่บ้านได้เลย เมื่อทางอำเภอมาขังเสียงในวันรุ่งขึ้น แต่เมื่อถึงเวลา ได้มีชาวบ้านเพียง 4 คนเท่านั้นที่ยกมือ ซึ่งก็ไม่ใช่เป็นการยกมือเพื่อให้ออก แต่เป็นการยื่นข้อเสนอให้พ่อทนต์กลับมาเป็นผู้ใหญ่บ้านดั้งเดิม ถ้ากลับมาอยู่บ้าน แต่ถ้าไม่กลับมาอยู่บ้านก็จะให้ออกจากตำแหน่ง พ่อทนต์จึงกลับมาอยู่บ้านดังเดิม

หรือ กรณีการใช้หนี้คืน ธกส. เมื่อพ่อทนต์ทราบข่าวว่า ธกส. จะฟ้องร้องเรื่องที่ค้างชำระมาหลายปี พ่อทนต์ได้คิดใช้ไหวพริบเพื่อหาทางแก้ปัญหาไม่ให้ถูกฟ้อง ในที่สุดก็ใช้วิธีนำเงินที่มีติดบ้านอยู่ 300 บาท ไปคืน แล้วใช้วิธีเจรจาว่า “ผมไม่ได้โกง มีเท่าไรก็ให้เท่านั้น จะฟ้องกันไม่ได้นะ” เมื่อ ธกส. บ่นว่า “เงินตั้งหลายหมื่นเอามาคืนแค่สามร้อย” พ่อทนต์ก็ตอบว่า “ถ้าไม่เอา ก็จะเอากลับคืน” ธกส. จึงรับไว้และไม่ฟ้องร้องพ่อทนต์

เมื่อกลับมาอยู่บ้าน และได้ทำหน้าที่ผู้ใหญ่บ้านดังเดิม พ่อทนต์กับภรรยาได้พากันนั่งคิดทบทวนถึงวิถีชีวิตดั้งเดิมของคนรุ่นพ่อรุ่นแม่ที่ไม่เคยเป็นหนี้เป็นสิน เมื่อได้มีโอกาสหยุดคิดทบทวน สติก็กลับคืนมา ได้มองเห็นหลักการต่างๆ ของคนรุ่นพ่อรุ่นแม่ที่ยึดถือในการดำเนินชีวิต เช่น “หลักการทำพออยู่พอกิน” “หลักการสร้างอยู่สร้างกินด้วยการพึ่งตนเอง” “หลักความขยัน” และ “หลักของการเก็บเกี่ยวบทเรียนในอดีต เพื่อไม่ให้เกิดความผิดพลาดในอนาคต” เป็นต้น

(ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ระดับลึกพ่อทนต์)

“แม่ใหญ่เคยสอนไว้ - ตั้งแต่เด็กได้เวียกหลาย ถ้าตื่นสายได้เวียกน้อย พ่อแม่ว่าจ้อยๆ ว่าพ่อแม่คำโต หน้อยกะจับกะบุงวี ตีกะบุงฟาด บาปหมูนันมอลักดัน ในอัน ส่องบ่เห็นเลย ลูกเอ๊ย

-พ่อใหญ่ก็เคยสอนไว้ ครั้นจะไปข้างหน้าให้เหลียวหลังเสียก่อน เป็นมะลิดทิดเถ้า ตัวเจ้าอย่าได้ไป”

เมื่อคิดทบทวน และทำให้ได้หลักการดำเนินชีวิตของคนรุ่นพ่อรุ่นแม่แล้ว พ่อทนต์ก็หยุดทำปอทำมัน ได้พาครอบครัวมาสร้างกระท่อมอยู่หน้า สร้างอยู่สร้างกิน ทั้งทำสวนหม่อน และเลี้ยงหมูพื้นเมือง

► อิทธิพลจากภายนอก : การหนุนเสริมให้เกิดการศึกษาคุณงามความดีของเกษตรกรผสมผสานจนกระทั่งพัฒนาเป็นวิถีปฏิบัติที่สามารถปลดหนี้ได้

ในช่วง พ.ศ. 2524 แกนนำจากหน่วยงานอิสระ (เอ็นจีโอ –มูลนิธิหมู่บ้าน) ได้เข้ามาช่วยแก้ปัญหาคาความยากจนให้หมู่บ้าน โดยได้ชี้แจงให้เห็นว่าได้มีตัวอย่างที่เขาประสบความสำเร็จในการแก้ปัญหาคาความยากจนด้วยการพึ่งตนเองเกิดขึ้นแล้ว แต่กระนั้นพ่อทนต์กับชาวบ้านก็ยังรีรอเพราะไม่แน่ใจว่า เป็นคอมมิวนิสต์หรือไม่ ต้องตรวจสอบไปทางอำเภอจึงทราบว่า เป็นกลุ่มที่รับการสนับสนุนมาจากประเทศนอร์เวย์ แคนาดา จึงตอบตกลงไปศึกษาคุณงามความดีของเกษตรกรผสมผสานพึ่งตนเอง ก็ได้ไปดูของพ่อมหาอยู่ ครูเกื้อ ที่สุรินทร์ และดูของพ่อผายที่ลำปลายมาศบุรีรัมย์ แล้วก็ไปดูงานเพาะพันธุ์ปลา คุณงามกองทุน ซึ่งการประจวบคุณงามต่างๆ ได้สร้างอานิสงส์ให้พ่อทนต์หยุดบู้หรือ หยุดเหล้าไปด้วย

(ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ระดับลึกพ่อทนต์)

“ไปประชุมที่ราชภัฏอุดร ไปเจอป้า ย่ามสูบนุหรี พวกผู้ใหญ่บ้านที่ไปประชุมด้วยกันพากัน กวักมือไปสูบนุหรีในห้องน้ำ อายากยาแทบจะฆ่าตัวตาย แต่พวกวิทยากรนั้นเขาไม่สูบนุหรี ใครๆ ออกมาพูดก็ว่า นุหรีไม่ดี ผมก็เลยมาคิดว่า พวกวิทยากรก็เป็นมนุษย์เหมือนกับเรา เขาหยุดยาได้ทำไมเราจะหยุดไม่ได้ ก็เลยทิ้ง เลย ก็ไม่เห็นตายมาจนทุกวันนี้”

5) จังหวะก้าว วิธีปฏิบัติ และท่วงทำนองดำเนินวิถีชีวิต : หลักการและเทคนิคเพื่อการปลดหนี้สำเร็จ

▶ การรื้อฟื้นวัฒนธรรม “สงแซก” ช่วยกันขุดสระด้วยมือหมุนเวียนและการช่วยกันคิด

พ่อทัศน์ได้รวมชาวบ้านที่ไปดูงานมาด้วยกันและสมัครใจรวมกลุ่มได้ 11 คน ได้ตกลงกันหมุนเวียนกันขุดสระ ไปถึงพื้นที่ใคร ให้ผู้นั้นทำกับข้าวเลี้ยง แต่ข้าวให้สะพานกัน ไปเอง ซึ่งสระลูกหนึ่งๆ ใช้เวลา 3 วัน จึงแล้วเสร็จ อย่างไรก็ตามเมื่อขุดสระถึงคนสุดท้ายก็ต้องหยุดไปเลยเพราะประสบกับภัยธรรมชาติฟ้าผ่า

(ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ระดับลึกพ่อทัศน์)

“สมาชิกที่ขุดด้วยกันคนสุดท้าย ตรงกอไผ่ทางโน้น เมียมาส่งข้าวเขาใส่ส้อมสแตนเลส ฟ้าผ่า ตายเลย เพิ่งแต่งงานกันใหม่ๆ แต่ก็ขุดเสร็จพอดี ก็เลยไม่ขุดเป็นกลุ่มอีกต่างคนต่างขุด”

▶ การรวมกลุ่มกันนี้ นอกจากทำกองทุนขุดสระหมุนเวียนแล้ว ก็ได้ทำธนาคารข้าวด้วย

หลังจากได้สระน้ำแล้ว ก็มาช่วยกันคิดว่า ควรนำพืชอะไรมาปลูกเป็นพืชหลัก บางคนเสนอ มะม่วง บางคนว่า ขนุน สำหรับพ่อทัศน์แล้ว ได้เสนอให้เน้นกล้วย เนื่องจากเป็นพืชที่ใช้ประโยชน์ได้ทุกส่วน นอกจากนี้ยังทำให้มีรายได้เป็นกอบเป็นกำ และได้คำนวณให้เห็นผลได้อย่างชัดเจน

(ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ระดับลึกพ่อทัศน์)

“ถ้าปลูกกล้วย 200 กอนี้ กอหนึ่งให้ 3-4 เครือ กอหนึ่งมี 3-4 ต้น ปีหนึ่งกล้วยให้เครือกอละ 3 เครือ เครือหนึ่งมีประมาณ 5 หวี ถ้าปลูก 200 กอ ก็ได้กล้วยประมาณ 600 เครือๆ ละ 5 หวี จะได้กล้วยปีหนึ่งๆ ประมาณ 3,000 หวี ขายหวีละประมาณ 5 บาท จะได้เงินปีหนึ่งประมาณ 15,000 บาท ดีกว่าทำนาอีก

เรื่องกล้วยนี้ได้เล่านิทานเรื่องท้าวกรมการันให้หมู่ฟังว่า แต่ครั้งพระเวสสันดรนั้น ตอนไปเชิญท่านเข้าเมือง ท่านว่าถ้าไม่ปลูกกล้วยไว้ตามทางเดินก็ไม่มา ส่วนท้าวกรมการันก็ไปอยู่สวนเหมือนกัน หน่วยกล้วยนั้นออกไม่เลือกฤกษ์ยาม ออกได้ตลอดปี ถ้าใครไม่เอาพืชแนวนี้ ก็ไปไม่รอด”

▶ แหล่งรายได้เพื่อการปลดหนี้ : เปลี่ยนรายได้จากเบี้ยหัวแตกให้เป็นรายได้ลำชาที่มีต้นทุนการผลิตต่ำสุด

รายได้แรกๆ เพื่อการปลดหนี้ของพ่อทัศน์ ได้มาจากปลา และกล้วย แต่ก็ไม่ได้เป็นเงินก้อนเดียวทีเดียว จึงนำรายได้มาซื้อหมูเลี้ยง ซึ่งก็ต้องมีต้นทุน โดยเฉพาะรำที่ใช้เป็นอาหารหมู ที่สุดแล้วพ่อทัศน์ได้นำเงินที่ขายหมูได้ มาซื้อวัวเลี้ยง ซึ่งไม่ต้องลงทุนเรื่องอาหาร ได้แต่พาไปกินหญ้าที่มีอยู่แล้ว เมื่อขายวัว ทำให้ได้เงิน

เป็นก่อน ระยะเวลาที่ใช้เพื่อปลดหนี้ได้สำเร็จ นับจากปีที่ได้ศึกษาฐาน (พ.ศ. 2524) จนกระทั่งปลดหนี้สำเร็จ ใช้เวลา 6 ปี (หนี้ปลดได้หมดในปี พ.ศ. 2530)

7) ความสุข ความภูมิใจ และความมีศักดิ์ศรี ไม่ต้องรอให้เกิดขึ้นหลังวันปลดหนี้สำเร็จแต่ภายหลังปลดหนี้สำเร็จ ยิ่งทำให้วิถีการดำเนินชีวิตมีความหมายและเป็นไปเพื่อสร้างสรรค์สังคมมากขึ้น

▶ ความสุข ความภูมิใจ และความมีศักดิ์ศรี ไม่ต้องรอให้เกิดขึ้นหลังวันปลดหนี้สำเร็จ

การอาศัยวิถีเกษตรผสมผสานเพื่อการปลดหนี้ จัดเป็นวิถีเกษตรพื้นบ้านซึ่งเป็นเรื่องที่มีความสนใจกันแม้ในระดับสากล ด้วยเหตุนี้ ในปี พ.ศ. 2529 ก่อนปลดหนี้สำเร็จเพียงหนึ่งปีพ่อทัศน์ก็ได้ร่วมคณะของมูลนิธิหมู่บ้าน ไปแลกเปลี่ยนเรื่องเกษตรพื้นบ้านในหลายประเทศ เช่น ฝรั่งเศส เยอรมัน เนเธอร์แลนด์ เบลเยียม (ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ระดับลึกพ่อทัศน์)

“จะไปญี่ปุ่นด้วย พ่อทัศน์ได้ฝุ่นเข้าเลยไม่ได้ไป นอนอยู่ปารีส 13 คืน”

▶ หลังปลดหนี้สำเร็จ ทำให้วิถีการดำเนินชีวิตมีความหมายและเป็นไปเพื่อสร้างสรรค์สังคม

ภายหลังปลดหนี้สำเร็จ ทำให้พ่อทัศน์ไม่มีพันธะใดๆ อีก นอกจากมีเวลาพัฒนาครอบครัว โดยเปิดอ้อมทรัพย์ของครอบครัว ให้ลูกทุกคนอ้อมทรัพย์ร่วมกัน แล้วยังมีเวลาพอสำหรับจัดตั้ง “กลุ่มฟื้นฟูเกษตรพื้นบ้าน” และได้เข้าร่วมเรียนรู้กับกลุ่มเกษตรกรที่ยืนต่างๆ ตลอดเวลา รวมทั้งเมื่อใดก็ตามที่โครงการโรงเรียนชุมชนอีสาน ภายใต้การประสานงานของศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก เชิญให้เข้าร่วมเรียนรู้แลกเปลี่ยน พ่อทัศน์ก็ไปร่วมด้วยทุกครั้งไม่เคยขาด จนกระทั่งสิ้นสุดโครงการ เมื่อโรงเรียนชุมชนอีสานพัฒนามาเป็นเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านและพหุภาคีภาคอีสาน ภายใต้การประสานงานของนายแพทย์อภิสิทธิ์ ธีรวงศ์วรกุล พ่อทัศน์ได้รับเชิญให้เป็นสถานี่การเรียนรู้ในระดับปราชญ์ชาวบ้านหนึ่งในสิบสองสถานี่ พ่อทัศน์ก็ตอบรับทันทีเพื่อการเรียนรู้

(ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ระดับลึกพ่อทัศน์)

“คุณหมอบอกให้พ่อผายนัดผมไปประชุมด้วย พ่อใหญ่เคยสอนไว้ว่า ครั้นบ่ออกจากบ้านก็เก็นด่านไกล ครั้นบ่ไกลจากเฮือน ก็ไม่มีความรู้ ผมจึงไปร่วมประชุม คุณหมอดามประวัติผมและเขียนประวัติไว้หมด”

▶ ข้อเสนอแนะสำหรับหลักสูตรปลดหนี้ของพ่อทัศน์ : ความสุขที่ได้ถ่ายทอดความรู้

การจะปลดหนี้ได้ พ่อทัศน์ให้ข้อเสนอแนะว่า ควรให้ความสำคัญกับใจคนเป็นลำดับแรกสุด ต้องหาวิธีปรับใจคนให้ยึดหลักพอเพียง ทำเพื่ออยู่เพื่อกิน หรือสร้างอยู่สร้างกิน หลักประหยัด หลักเลิกอบายมุข รวมทั้งให้ยึดถือพระทั้ง 5 คือ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ พระมหากษัตริย์ และสุดท้ายคือพยายาม

ในส่วนของหลักสูตร วปอ.ภาคประชาชน นั้น สามารถใช้เป็นหลักสูตรปลดหนี้ได้ โดยให้เน้นการปรับจิตใจคน เพื่อพัฒนาคน พัฒนาคบครัว และพัฒนาความเป็นอยู่

8) ถอดบทเรียนปลดหนี้สำเร็จ : เงื่อนไขสำคัญจากประสบการณ์ของพ่อทัศน์ กระยอม

เงื่อนไขภายใน

1. การมีโอกาสดัดทบทวนถึงภูมิปัญญาดั้งเดิม เพื่อให้เกิดสติในการนำมาปรับใช้ด้านการสร้างอยู่สร้างกิน การประหยัด การลดละอบายมุข การเก็บบทเรียนในอดีตเพื่อป้องกันการผิดพลาดในอนาคต
2. การรู้จักใช้ไหวพริบในการแก้ปัญหา
3. การรวมกลุ่มทั้งภายในครอบครัวและภายในชุมชน ช่วยกันคิดแก้ปัญหาและลงแขก

เงื่อนไขภายนอก

- การได้รับการหนุนเสริมจากองค์กรอิสระภายนอก ให้มีโอกาสดูงานวิถีกษตรผสมผสานแบบพึ่งตนเอง และลงสู่วิถีปฏิบัติ เริ่มจากการอาศัยรายได้แบบเบี้ยหัวแตกสู่รายได้แบบลำำ

ภาคผนวก 10

เส้นทางปลดหนี้ของพ่อสากล ภาษี

เส้นทางปลดหนี้สำเร็จด้วยเกษตรผสมผสานกับความคิดวางแผนที่แยบยล 200,000 บาท

1) วิถีชีวิตของนักเรียนเรียนเก่งมีความจอบอกแต่สอบอะไรไม่ได้

► ภูมิเดิมของพ่อสากล ภาษี มีความเป็นเอกลักษณ์ของตัวเองและก็แปลก ไม่เหมือนคนอื่น ๆ ในสังคม

การเป็นลูกคนโตพ่อแม่จึงสนับสนุนให้เรียนเพื่อจะให้เป็นที่ยิ่งของน้องๆ พ่อกลเป็นคนเรียนหนังสือเก่ง และมีความเชื่อมั่นในตัวเองสูง พึ่งความสามารถของตัวเองตลอดมีความเชื่อในความยุติธรรมในสังคมสูงมาก ปี พ.ศ. 2491 จบวิทยาลัยครูและได้มาสอบที่บุรีรัมย์ คนอื่นเขาเสียเงินคนละ 1,500 บาท เขาบอกว่าจะได้เป็นครูเลย แต่พ่อกลไม่เชื่อ ไม่ยอมเสียเงิน จึงสอบไม่ได้อยู่คนเดียว กลายเป็นจุดเปลี่ยนของความคิดจากเคยเชื่อว่ามีความยุติธรรมอยู่มาเป็นไม่เชื่อเลย จึงหันมาเอาดีทางการเกษตร ซึ่งความจริงก็ทำอยู่แล้วและในสายตาของคนทั่วไปเป็นครอบครัวที่รวยเพราะขยัน และได้ผลผลิตมาก เคยเข้าไปทำงานที่กรุงเทพมหานครเป็นเวลา 3 เดือนไม่ไหว ไม่ใช่ที่อยู่ของตัวเอง จึงกลับมาบ้านทำการเกษตรกับครอบครัว หลังจากนั้นก็ได้แต่งงานเนื่องจากนิสัยที่เป็นคนสมัยใหม่สบายๆ ซึ่งตรงข้ามกับพ่อตาแม่ยายที่เป็นคนเก่าต้องรีบร้อน รีบๆ ไม่ให้คิดทำอย่างนอกรอบ จึงแยกครอบครัวออกมา ช่วงแรกลำบากมากไม่มีบ้านไม่มีที่นา แต่อาศัยเป็นคนขยัน อดทน อดออม จึงทำให้ฐานะครอบครัวดีขึ้นโดยลำดับ

(ข้อมูลจากการสัมภาษณ์เจาะลึก พ่อสากล ภาษี)

“ขยันเลยๆ ไม่อดออมก็อยู่ไม่ได้ เรื่องออมเป็นเรื่องใหญ่กว่าขยันสำหรับผม”

2) เหตุแห่งหนี้ : วิธีคิดอยากรวย โดยได้รับการช่วยตัดสินใจจากระบบเศรษฐกิจที่รัฐต้องการ

► นิสัยส่วนตัวแล้วมีความเชื่อมั่นในตัวเองสูง เชื่อในความยุติธรรม ผลที่จะเกิดจะต้องมาจากเหตุที่ถูกต้อง

และยุติธรรมแต่ผลจากการสอบเข้ารับราชการครู ทำให้พ่อกลไม่หวังฝากชีวิตไว้กับระบบราชการอีก และหันมายึดอาชีพเก่าแก่คือ เกษตรกร ซึ่งถนัดและชอบด้วย ความผิดหวังจากทางเลือกแรกทำให้พ่อกลมุ่งมั่นทำทางเลือกที่สองให้เด่นเพื่อเป็นการทดแทน จึงเป็นที่มาของ การอยากรวยอยากมีฐานะดีขึ้นอย่างรวดเร็ว ประกอบกับการเล็งเห็นนโยบายของทางรัฐที่ต้องการให้เกษตรกรเพิ่มมูลค่าและปริมาณของผลผลิตต่อไร่ รัฐได้เปิดโอกาสให้ชาวบ้านจับจองที่ทำเลเพื่อเกษตรเชิงเดี่ยว โดยมี ธกส.เข้ามาในฐานะของนายทุนผู้สร้างหนี้อย่างเป็นระบบให้ โดยบอกว่าเมื่อกู้เงินไปลงทุนแล้วจะทำให้ได้ผลผลิตและรายได้มากขึ้น และก็เพิ่มยอดการกู้มากขึ้นเรื่อยๆ

เพื่อจะให้มันเป็นไปตามเป้าหมาย พ่อสากลทำทุกอย่างที่คิดและมีคนแนะนำไม่ว่าใส่ปุ๋ย ใช้น้ำมาแมลง การ ยืมเงินเพื่อมุ่งหวังเพิ่มรายได้ก็ถึงขีดจำกัด สองแสนบาท (200,000 บาท)

3) วิกฤตที่เกิดขึ้นเมื่อผู้ให้ทุนไม่ขยายยอดเงินกู้เพิ่ม

เริ่มต้นที่ทำไร่อ้อย 10-20 ไร่ เป็นหนี้ 2,000 บาท จนเพิ่มพื้นที่ 100 ไร่ หนี้ก็เพิ่มเป็น 200,000 บาท (สอง แสนบาท) ปุ๋ย ไถ ปลูก ตัด ขน ขาย จ้างเขาหมด รายได้แสนกว่าบาท ต้องส่งเขาสองแสนหมดพร้อมดอกเบี้ย ไม่มี ทางที่จะส่งได้ “เมื่อทำส่งเขาไม่ได้ตอนนั้นผมก็หลงทางอย่างจัง หมาด้ายตายอยาก”

“เมื่อเรารู้ว่าเราเป็นหนี้ไม่มีทางได้อยู่เฉยๆ ก็ต้องหาทางออกโดยการทำบาปเจ้าของ ไปหาเพื่อนๆ ก็พา ไป”

4) ปัญหา ทำให้ได้คิด ได้เกิดจังหวะก้าวของการปลดหนี้

หยุดทุกอย่าง คิดทบทวนด้วยเหตุด้วยผล พ่อกลพบว่าที่เราทำทุกอย่างเราทำตามเขา เขาควบคุมเรา ถ้ายัง ทำแบบนี้เราไม่รอดแน่ เปลี่ยนวิธีคิดใหม่ทั้งหมด เคยปลูกอ้อยมากๆ ลดลงมากทำตามกำลังที่ตัวเองทำได้ เคยจ้าง คนอื่นกลับมาทำเอง ลดละเลิกการใส่ปุ๋ยเคมี ทำนา จากเคยจ้างเขาก็ทำเองใช้วิธีหว่าน ลดต้นทุน ได้เป็นเท่าตัว ผล ผลิตไม่ต่างกันมากจุดเปลี่ยนที่ชัดเจนที่สุดคือปี 2537 ได้เรียนรู้ร่วมกันตอนเข้าโรงเรียนชุมชนอีสาน ได้เรียนรู้ ฝึกคิด ทบทวน ธรรมชาติทำให้เลิกละ เลิกบุหรี่ยี่สิบห้าบาท ปี 2538 ก่อนจะเริ่มลดจากเกษตรเชิงเดี่ยวมาเป็น เกษตรผสมผสานได้ปรึกษากับครอบครัว ตอนแรกครอบครัวก็กลัวว่าจะไม่ได้เท่าเดิม ก็เลยใช้วิธีค่อยๆ ลดเพื่อ ไม่ให้เห็นว่าผลผลิตลดลงมาก ค่อยๆ ลดปุ๋ยเคมีลงทุกปีเพิ่มปุ๋ยคอก แล้วพยายามปลูกของที่เรากินทุกวัน เลี้ยง ปลาที่กินพืช เพื่อไม่ต้องซื้อหัวอาหารปลูกพืชที่เป็นอาหารปลา

(ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ระดับลึกพ่อสากล ภาณี)

“ผมทำเกษตรผสมผสานเลือกพืชชนิดที่ผมทำแล้ว แล้วเลยไม่ย้อนกลับมาทำใหม่ เช่น ผมปลูกไผ่ อายุ 70 ปี แล้วปลูกไม้ใหญ่แซม ผมไม่ต้องไปดูแลอะไรมาก เขามาซื้อเขาก็ไปตัด ผมมานั่งข้างครั้งละ 300-400 บาท ปลูกแล้วไม่ได้มาปลูกใหม่ เลี้ยงปลาก็ไม่ได้เลี้ยงใหม่ เพราะมันก็ออกลูกเรื่อยๆ คอยรับผลประโยชน์อย่าง เดียว ปลูกไผ่ 3 ปี ก็ได้ทุนคืนหลังจากนั้นก็เป็นการหมด”

วิธีที่พ่อกลใช้เป็นหัวใจสำคัญเลยคือ ลดต้นทุน ทำเอง อุดหนุน ทำครั้งเดียว ทำแล้วแล้วเลย มีความพอ พอแค่ออยู่ พอแค่งิน ต้องจัดทำบัญชีรายรับรายจ่าย

5) ความสุข ความภูมิใจ และความมีศักดิ์ศรี ภายหลังการเป็นหนี้

“โล่ง โปร่งสบาย เป็นคำพูดที่พ่อกล กล่าวออกมาด้วยความภาคภูมิใจ และมั่นใจ และต่อไปนี่ไม่เป็นหนี้ อีกแล้ว จะทำเท่าที่เรามี ผลจากการปลดหนี้ได้ ครอบครัวเปลี่ยนไปมาก พ่อกล มีความรู้สึกว่ามีศักดิ์ศรี ภรรยา ลูกเต้า ก็เชื่อถือ บอกเขาได้เขากราบไหว้เราด้วยใจ และสนิทใจ ภูมิใจมากที่สุดเลย”

ความภูมิใจ มีศักดิ์ศรี เช่น

- เป็นผู้ก่อตั้งกลุ่มต่างๆ ในหมู่บ้านเพื่อการช่วยเหลือกัน
- เป็นสมาชิก โรงเรียนชุมชนอีสาน ได้ร่วมเรียนรู้มากมาย
- ได้รับคัดเลือกเพื่อเสนอชื่อเป็นคนดีศรีปราชญ์
- เป็นวิทยากรหลักหลักสูตร วปอ. ภาคประชาชน
- ดีใจที่ได้มีโอกาสเสนอแนวทางแนวความคิดการปลดหนี้ได้สำเร็จ

6) ถอดบทเรียนปลดหนี้สำเร็จ : เงื่อนไขที่เรียนรู้จากประสบการณ์ของพ่อสากล ภาษี

เงื่อนไขภายนอก

1. ได้เรียนรู้สังคมปัจจุบันกับสังคมในอดีตไม่เหมือนกัน
2. ได้เรียนรู้ธรรมะจากศาสนา
3. เปลี่ยนวิถีจัดการประสบการณ์จริง
4. อยู่ในกลุ่มที่มีอุดมการณ์

เงื่อนไขภายใน

1. กระบวนการพึ่งตัวเอง เชื่อมั่นตัวเอง มุ่งมั่นขยันอดทน
2. ความเป็นกัลยาณมิตรกับทุกคน
3. ความร่วมมือในครอบครัวการปรึกษาหารือกันให้เกียรติก่อน
4. นิสยช่างสังเกตประมวลข้อมูลวิเคราะห์แปลผลพื้นฐานของความจริงที่เป็นไปได้

ภาคผนวก 11

เส้นทางปลดหนี้ของพ่อบุศร์ อินทร์ภูงา

เส้นทางปลดหนี้สำเร็จโดยวิธีเกษตรผสมผสาน : หนี้จำนวนสองแสน

1) วิธีชีวิตความเป็นอยู่ตามอัตภาพก่อนการเป็นหนี้

พ่อบุศร์ อินทร์ภูงา ดำรงตำแหน่งมัคทายกวัด เป็นคนที่ชอบช่วยเหลือสังคม เป็นที่ยกย่องของชาวบ้าน เป็นคนชอบเสียสละ ฐานะอยู่ในระดับปานกลาง ไม่มีหนี้สิน มีที่นาที่ได้จากมูลทางภรรยา คือแม่บุญ อินทร์ภูงา จำนวน 8 ไร่ ซื้อเพิ่มเติมอีกจำนวน 12 ไร่ รวมมีที่ขณะนั้นจำนวน 20 ไร่ ทำนาเป็นอาชีพหลัก เนื่องจากมีบุตรหลายคน แม่บุญบอกว่าช่วงนั้นมีความสุข และพ่อบุศร์เป็นคนขยัน เป็นนายฮ้อยซื้อวัว ควาย และนำไปขายต่อ ได้กำไรจำนวนมาก แต่พ่อบุศร์บอกว่า ไม่มีเงินเก็บ ได้มาทำอะไรก็จ่ายหมด ต้องเดินทางตลอดเวลาไม่ค่อยได้อยู่บ้าน ไปแต่ละครั้ง 3-4 วัน ถึง 10 วันก็มี แม่บุญต้องทำงานอยู่กับลูกที่บ้าน พ่อบุศร์จะดื่มสุราด้วย เป็นคนใจนักเลง ได้เงินมากมาก็จริงจะใช้จ่าย แต่ก็นำมาให้แม่บุญไม่ได้ขาด ชีวิตการเป็นพ่อค้า ซึ่งเป็นผลมาจากการบวชเรียนในสมัยหนุ่มจนได้ นักรธรรมเอก ก่อนที่จะลาสิกขาบทออกมาเป็นประสบการณ์ที่นำมาใช้ในหน้านาก็ต้องพาลูกเมียทำนา ชีวิตยังอยู่แบบกลางๆ แม่บุญบอกให้หยุดค้าขายเสียแต่พ่อบุศร์บอกว่าขอหาเงินก่อนเพราะหาได้เรื่อยๆ พ่อบุศร์เป็นคนที่มีความขยันขันแข็ง อดทน ทำงานอะไรจะมีการวางแผนก่อน ซึ่งส่งผลให้ครอบครัวมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นเรื่อยๆ ไม่เป็นหนี้เป็นสิน มีเงินทองใช้จ่ายตามอัตภาพ และพ่อบุศร์ได้รับเลือกให้เป็นผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านในเวลาต่อมา

(ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ระดับลึกพ่อบุศร์-แม่บุญ อินทร์ภูงา)

ถาม : “ในสายตาของชาวบ้านมองว่าพ่อบุศร์มีฐานะดีไหม”

ตอบ : “ปานกลาง”

ถาม : “แต่ก่อนทำนาอย่างเดียว และเป็นพ่อค้า นายฮ้อยมีเงินหมุนเวียนตลอด การใช้จ่ายเงินจึงซื้อโดยไม่คิดหรือ”

ตอบ : “ก็ซื้อบ้าง แต่แม่บ้านเป็นคนประหยัด จะพยายามใช้อาหารที่ปลูกไว้กินเอง แต่ผมจะซื้อ และใช้จ่ายเกี่ยวกับภาษีสังคม และการคบเพื่อนฝูง แต่ลูกๆ ยังเล็กไม่ค่อยได้ใช้จ่ายจึงมีเงินเหลือสร้างบ้าน และใช้จ่าย”

2) เหตุแห่งหนี้ : อยากรวยเงิน ด้วยการถูกระงับจากสังคมแห่งวัตถุที่ถือเงินเป็นตัวตั้ง

ด้วยการที่รัฐบาลได้มีการกระตุ้นในเรื่องเศรษฐกิจผ่านองค์กรต่างๆ ทำให้พ่อบู้ซึ่งเป็นคนที่ชอบอ่านหนังสือมาก และชอบความเปลี่ยนแปลงที่ใหม่ๆ กอปรกับเจ้าหน้าที่ของรัฐได้มาส่งเสริมในเรื่องการผลิตแบบใหม่ที่ต้องมีต้นทุนการผลิต การใช้สารเคมี การใช้เทคโนโลยีแบบใหม่ที่เป็นเรื่องโก้เก๋ ทันสมัย ทำให้พ่อบู้ต้องใช้จ่ายเงินที่เก็บไว้มาลงทุนในภาคการเกษตร และเริ่มยืมเงินจากการแนะนำจากเจ้าหน้าที่ ธกส. จำนวนเบื้องต้น 1 หมื่นบาท เพื่อลงทุนซื้อปุ๋ยเคมี และใช้จ่ายในการทำนา บางส่วนนำไปลงทุนซื้อวัว ควาย ไว้ขายต่อทำนา และทำไร่ปอ ปองามมาก แต่ราคาตกมาก ต้องนำไปขายที่เมืองพล ทั้งค่างวด ค่าต่างๆ ขาดทุนมากเลย ข้าวก็เก็บไว้กิน ปีแรกที่ยืมเงินต้องขาดทุน และยืมเพิ่ม เนื่องจากยืมเงินญาติมาส่งก่อน ตอนนี้ยืมเพิ่มเป็นสามหมื่นบาท หักต่างๆ แล้วเหลือเงินหนึ่งหมื่นเจ็ดพันกว่าบาท เริ่มคิดหนัก จนปี 2524 ได้ยืมเงินส่วนหนึ่งให้ลูกสาวลูกเขย และใช้หนี้ของตัวเอง ทบมาเรื่อยๆ จำนวนหนึ่งแสนห้าหมื่นบาท ปรากฏว่าลูกไม่ได้ใช้ให้เลย จนในปี 2535 พ่อบู้ต้องเป็นหนี้ถึงสองแสนบาท

► เหตุการณ์ที่ทำให้เป็นหนี้เพิ่มขึ้น สองแสนบาท

จากหนี้ก้อนแรกจำนวน หนึ่งหมื่นบาท ในปี พ.ศ. 2518 ซึ่งในสมัยนั้นจัดว่าเป็นหนี้จำนวนมาก การทำเกษตรเชิงเดี่ยวประสบกับการขาดทุน ทั้งไร่ปอ ถั่ว งา และข้าว ไม่มีเงินที่จะใช้หนี้ ต้องกู้เพิ่ม จนยอดหนี้เพิ่มขึ้นถึงสองแสนบาท ในช่วงปี 2535 ซึ่งหนี้ตัวนี้ได้กู้จาก ธกส. ให้ลูกเขย ลูกสาวด้วย แต่ลูกไม่ยอมใช้

3) การเป็นหนี้เป็นทุกข์ในโลก

“นอนกะบ่หลับ กินกะบ่แซบ เรื่องบ่เป็นเรื่องกะผิดกัน” เป็นคำพูดที่พ่อบู้ ที่พูดถึงสถานการณ์ในช่วงนั้นกับแม่บุญ พ่อบู้ต้องหันมาพึ่งเหล้า และต้องมีเรื่องทะเลาะกับแม่บ้านอยู่เสมอ จนต้องย้ายบ้าน ปลูกกระท่อมที่นา ซึ่งเป็นช่วงที่ได้เข้าโรงเรียนชุมชนอีสานของครูบาสุทธินันท์ ปรัชญพฤทธิ์ ด้วยลูกๆ ต้องไปทำงานที่กรุงเทพฯ

(ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ระดับลึกพ่อบู้ อิทน์ภูงา)

คิดว่ามีหนทางที่จะใช้เงินคืนแน่ ได้ฟังครูบาผาย สร้อยสระกลาง พูดว่ามือข้างซ้ายเรามี 5 แขน มือข้างขวาเรามี 5 แขน ใช้มือเราทำงานหาเงิน ครูบาคำเตือน ภาวนี บอกให้คิด และลงมือทำ ทำนาเราให้เป็นสวรรค์บนดิน ครอบครัวก็มีความสุข เงินทองก็จะมาเอง เลยไม่ท้อตั้งแต่บัดนั้นมา

ถาม : “ชาวบ้านทั่วไปถูกเราไหม”

ตอบ : “ไม่ถูกครับ เพราะชาวบ้านก็เป็นหนี้กันถ้วนหน้ามากบ้างน้อยบ้าง แต่ก็มีบ้าง เราไม่ถือ”

4) เมื่อยังมีชีวิตก็ไม่สิ้นหวัง การพบทางออกจากหนี้ด้วยวิถียศถาบรรดาศักดิ์และการเรียนรู้จากเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านและพหุภาคีภาคอีสาน

▶▶ วิถียศถาบรรดาศักดิ์ ไม่เคยคิดเรื่องที่จะฆ่าตัวตาย

หนี้สินจำนวนสองแสนบาท ซึ่งถือเป็นหนี้ก้อนใหญ่มาก แต่ก็ไม่เคยที่จะทำให้พ่อบุตร และครอบครัวคิดจะฆ่าตัวตายเลย แม้จะเป็นทุกข้ออย่างแสนสาหัส มีเรื่องทะเลาะเบาะแว้งกันในครอบครัวก็ตาม แต่ก็หาวิธีคิดในการที่จะได้เงินจากไหนมาใช้หนี้เท่านั้น

(ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ระดับลึกพ่อบุตร อินทร์ภูงา)

ถาม : “หนี้มากขนาดนี้คิดฆ่าตัวตายไหม”

ตอบ : “ไม่เคยคิดเลย คิดแต่จะอย่างไร ทำงานอะไร ที่จะได้เงินมาใช้หนี้เขา แต่ต้องเป็นงานที่ไม่ผิดกฎหมายนะ”

ถาม : “ชาวบ้านดูถูกเหยียดหยามไม่ใช่หรือ”

ตอบ : “ส่วนใหญ่ก็ธรรมดา เพราะทุกคนเป็นหนี้กันหมดถึงตอนนี้มีกองทุนเงินล้านเข้ามาทำให้ทุกคนทุกครัวเรือนเป็นหนี้กันหมด แต่ก็มีบ้างเราก็ไม่เอามาคิดเป็นอารมณ์หรอก”

▶▶ อิทธิพลจากปราชญ์ชาวบ้าน ก่อให้เกิดแรงคล้อยใจเป็นจังหวะก้าวในการที่จะปลดหนี้ด้วยวิถียศถาบรรดาศักดิ์

- ก่อนที่จะรับอิทธิพลจากปราชญ์ชาวบ้านพ่อบุตร ใช้วิธีการขายสินค้าเกษตรเชิงเดี่ยว และกู้หนี้ใช้หนี้ เป็นนายฮ้อย ซื้อขายควาย ซึ่งเคยทำมาตั้งแต่อดีต ก็เพียงได้ใช้แต่น้อยเท่านั้น หนี้กลับพอกพูนขึ้นเรื่อยๆ ช่วงปี พ.ศ. 2535-2537 ได้เข้าเป็นสมาชิกเครือข่ายครูบาสุทธินันท์ ปรัชญพฤทธิ์ และได้เข้าอบรมวปอ.ภาคประชาชน ในเวลาต่อมา ช่วงนี้เองเป็นช่วงที่มีการเปลี่ยนแปลงในชีวิตของพ่อบุตรอย่างมาก ได้หยุดในเรื่องอบายมุขต่างๆ และหยุดเป็นพ่อค้าควาย (นายฮ้อย) เพราะเงินทองหาмаได้ก็จ่ายออกไป หันมาประกอบอาชีพเกษตร และทำตามแนวทางเกษตรผสมผสาน เปลี่ยนแนวคิดอย่างสิ้นเชิง ได้ซื้อวัวแม่พันธุ์มาเลี้ยงควบคู่ไปกับการทำเกษตรผสมผสาน พบว่าวัวเป็นตัวหลักในการปลดหนี้ เหมือนกับการฝากเงินประจำ พ่อบุตรจะไม่ขายวัวเล็กและวัวท้อง หาพ่อพันธุ์ดีมาผสม เฉพาะแม่นวลเขียวแม่เดียว ถึงขณะนี้ได้ผลิตลูกและหลานรวม 14 ตัวแล้ว จะขายเมื่อวัวโตเต็มที่แล้ว และนำเงินไปใช้หนี้ ธกส. ค่อยๆ หมดหนี้เป็นปีๆ ไป

(ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ระดับลึกพ่อบุตร อินทร์ภูงา)

พ่อบุตรได้เข้าโรงเรียนชุมชนอีสานรู้จักคิด ได้สติ นำเอาความรู้ที่เคยบวชเรียนมาใช้อย่างเต็มที่ ได้ดูปราชญ์โดยเฉพาะครูบาสุทธินันท์ ได้ศึกษาดูงานอย่างสม่ำเสมอ และนำแนวคิดของปราชญ์ชาวบ้านมาปรับใช้กับตัวเอง ตอนนี้ได้มีเงินเหลือได้ซื้อที่เพิ่มอีก 2 แปลง เป็นเงินเกือบสามแสนบาท ได้ลงมือทำงานเอง ทำให้ครอบครัวมีอยู่มีกิน ลูกๆ ที่ไปอยู่กรุงเทพก็ลงมาช่วยกันทำงานที่บ้าน ชีวิตครอบครัวดีขึ้นมากทีเดียว

► กลยุทธ์ทำให้แม่บ้านมาทำงานช่วยที่นา

แม่บุญ อินทร์ภูงา จะชอบเลี้ยงไหม และเป็นคนที่ขยันมาก ทำงานเกือบทั้งวัน แต่จะนอนที่บ้านใหญ่ พ่อบุญศรีได้ปลูกหม่อนไว้ที่นาจำนวนมาก ปลูกผักทุกชนิด พอมีผลผลิตออกมาก็ให้แม่บุญช่วยเก็บขาย เป็นเงินเก็บของแม่บุญเลย และต้องมาเก็บหม่อน คายหญ้าหม่อน ทำให้อยู่ที่นาทั้งวัน และสุดท้ายก็นอนที่นาเลย เพื่อไม่ต้องเสียเวลาในการเดินทาง

5) จังหวะก้าว วิธีปฏิบัติ และท่วงทำนองดำเนินวิถีชีวิตเพื่อการปลดหนี้

จากการได้เข้าเป็นสมาชิก โรงเรียนชุมชนอีสาน อีกทั้งเข้ารับการอบรม วปอ.ภาคประชาชน ส่งผลให้พ่อบุญศรีได้ละเลิกอบายมุขอย่างสิ้นเชิง เลิกเป็นพ่อค้าควาย เลิกการปลูกพืชเชิงเดี่ยว หันมาทำการเกษตรแบบผสมผสานตามแนวทางของปราชญ์ เรียนรู้การพึ่งตนเอง มีการวางแผนงาน ปลูกต้นไม้ยืนต้น ไม้ผล ขุดสระเลี้ยงปลาและที่สำคัญคือการเลี้ยงวัวเพื่อขายเอาใช้หนี้ในเวลาต่อมา มีการทำเตาเผาถ่าน เลี้ยงหมู เป็ด ไก่ ปลูกพืชสมุนไพรไว้ใช้แทนยาแผนปัจจุบัน พยายามพึ่งตนเองมากที่สุด

(ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ระดับลึกพ่อบุญศรี อินทร์ภูงา)

หลังจากเข้าโรงเรียนชุมชนอีสานแล้วจะปลูกทุกอย่าง เลี้ยงสัตว์ ที่สามารถเลี้ยงได้ ประหยัดคอดอม แม่บ้านก็ช่วยกันหาเงินทอง เพื่อใช้หนี้ทอผ้าไหม เลี้ยงไหม ปลูกหม่อน

ถาม: “พ่อบุญศรี เอาเวลาไหนทำงาน แบ่งเวลาอย่างไรทั้งงานราชการ (ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน) และงานราษฎร”

ตอบ: “มีการวางแผนงานก่อนที่จะนอน ว่าตื่นขึ้นจะทำอะไรบ้างก่อนหลัง บางวันทำต่อถึงกลางคืน เหนื่อยก็พัก แม่บ้านก็ช่วยดีมาก ชีวิตเริ่มมีความสุขอย่างแท้จริง”

ถาม: “ลูกๆ ช่วยงานหรือไม่ มีการวางแผนงานให้ลูกมารับช่วงงานต่อหรือไม่”

ตอบ: “ส่วนใหญ่ก็ทำเอง ลูกๆ เขาก็มีงานของเขา แต่เขาก็มาช่วยงานอยู่เรื่อยๆ คงเป็นลูกหลานรับงานต่อเพราะเขามองเห็นตัวอย่าง อีกหลายอย่างเราก็ทำไว้เรียบร้อยแล้ว ดูแลนิตหน่อยก็ได้ผลแล้ว ก็พยายามบอกและทำให้ดูโดยถือว่า “ตัวอย่างที่ดี มีค่ากว่าคำสอน”

การเรียนรู้นี้สำคัญมาก อย่างไรก็ดีงานปราชญ์ชาวบ้าน ตามที่ต่างๆ ผมจะเดินดูให้ทั่ว แล้วมาคิดวิเคราะห์ สังสัยก็จะถามปราชญ์ หลังจากเลิกประชุมได้ความรู้มากมายเลย นำมาปรับใช้ของตัวเองได้เป็นอย่างดี

การเก็บเล็ก ผสมน้อย อดออม ออมดิน ออมน้ำ รู้ว่าอะไรควรซื้อ ไม่ควรซื้อ ประหยัดได้เยอะนะ”

6) หลักการและเทคนิคการปลดหนี้สองแสนบาทสำเร็จและมีเงินซื้อที่อีก 2 แปลง

พ่อบุตร อินทร์ภูงา มีหนี้สินจำนวนมาก สำหรับเกษตรกรทั่วไปแล้วคงลำบากมากในการปลดหนี้สิน แต่พ่อบุตรก็ได้ใช้วิธีการของปราชญ์ ทำการเกษตรแบบผสมผสาน ปลดหนี้ก้อนใหญ่สำเร็จ ในปี 2545 โดยยึดหลักการตามแนวทางวิถีปราชญ์ ดังนี้

- ชี้ดหลักการประหยัด อดออม ใช้เฉพาะเท่าที่จำเป็น อดกิน อดน้ำ
- มีการวางแผนงานในแต่ละวัน แต่ละสัปดาห์แต่ละเดือนว่าจะทำอะไรบ้าง แต่ละวันจะไม่มีเวลาว่างเลย แม้การประชุม ธุงาน หรือกิจกรรมของกลุ่มต้องแจ้งล่วงหน้าเพื่อ ได้จัดการงานล่วงหน้าหรือมอบหมายงานก่อน
- ใช้การเกษตรผสมผสานแบบพึ่งตนเองเป็นหลัก โดยมีวัว เป็นทัพหน้า เป็นหลักในการที่จะเลี้ยงเป็นเงินก้อนสำหรับไว้ใช้หนี้เป็นรายปี นอกนั้นก็เก็บเล็กผสมน้อย สมทบเงินก้อนเป็นปีๆ ไปไม่เหนียวหนึ่ เพราะการไม่ใช้คืนตามกำหนดก็หมายถึงดอกเบี้ยที่จะเพิ่มขึ้นอีก

(ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ระดับลึกพ่อบุตร อินทร์ภูงา)

ในการขายวัวจะขายเฉพาะวัวใหญ่ แล้วเงินจะเก็บไว้ที่ ธกส. ฟากไว้ ได้เงินจากการขายผลผลิตจากสวน ไร่ราก็จะนำฟากสมทบเพื่อใช้หนี้ แบ่งส่วนไว้ใช้จ่าย แต่ส่วนใหญ่ไม่ค่อยได้ใช้จ่ายอะไร ในเรื่องอาหารก็มีในไร่นาอยู่แล้ว ข้าวก็มีเก็บไว้กิน รอยรั่วต่างๆ ถูกอุดไว้หมด จึงมีรายรับเป็นส่วนใหญ่

ถาม: “หนี้ภายนอก พ่อบุตรมีใช้หมดหรือยัง”

ตอบ: “ใช้หมดแล้ว เพราะจะมีดอกเบี้ยค่อนข้างสูง ร้อยละ 5 ต่อเดือน อย่างของญาติไม่มีดอก แต่ก็เกรงใจเขาตอนหลังเหลือเฉพาะของ ธกส.เท่านั้น และพึ่งใช้คืนหมดปีที่แล้ว (2545) ตอนนี้ทาง ธกส. อยากให้ยืมใหม่แต่คิดว่ายังไม่เหมาะทำอะไร อีกอย่างพอมีเงินเก็บอยู่บ้าง คงไม่ยืมหรอก”

ถาม: “หนี้ ธกส. ดอกเบี้ยแพงไหม”

ตอบ: “ดอกเบี้ยถูก ร้อยละ 9 ต่อปี – 11 หรือ 12 บาทต่อปี ยิ่งเป็นลูกค้าชั้นดี ก็จะได้รับสิทธิพิเศษหลายอย่าง และมีหลักประกันในเรื่อง เงินฉาปนกิจ ของกลุ่ม ซึ่งเป็นหลักประกันหลังเสียชีวิต ก็ยังคิดว่าไม่มีอะไรเลยไม่เหมือนข้าราชการที่มีเงินค่าหัวเยอะ”

7) ความสุข ความภูมิใจ และความมีศักดิ์ศรี หลังจากปลดหนี้ได้แล้ว

มีความสุข หลากหลาย วันที่เอาเงินไปจ่ายงวดสุดท้าย จำนวน 54,300 บาท ในวันที่ 12 มีนาคม 2545 ไปกับแม่บุญ มีความสุขมาก ตอนเย็นกลับมาบ้านดื่มไก่ตุ๋นกินเลย ลูกๆ ก็เห็นมีความสุขถ้วนหน้า

(ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ระดับลึกพ่อบุญศรี อินทร์ภูงา)

ถาม: “วันที่เอาหนี้ก้อนสุดท้ายไปใช้คืน ชกส. พ่อบุญศรีรู้สึกอย่างไร”

ตอบ: “รู้สึกโล่ง อะไรที่อยู่ในใจ ปลิวหายไป อยากร้องดังๆ ขอบคุณครูบาทูธินันท์ พ่อปราชญ์ เพื่อนสมาชิกทั้งหลาย ว่าสิ่งที่เราทำอยู่นี้คือทางออกจริงๆ สองมือที่ครูบาผาย สร้อยสระกลาง บอก เรามีเงินมือละ 5 แสนนั้นนะคือของจริง สำคัญว่าเราจะใช้มันไหมเท่านั้น เจ้าหน้าที่ ชกส. ก็ดีมากเลย เป็นกันเอง ยิ่งระยะหลังนี้จะ เป็นกันเองมากขึ้น ไม่ถือตัว คิดว่า ชกส. เป็นหลักของชาวบ้านได้นะ ขอให้มาดูวิธีการของปราชญ์บ้างจะเข้าใจ”

สิ่งที่พ่อบุญศรี และแม่บุญศรีได้รับจากการที่ได้เข้าเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้าน และได้ใช้หนี้จนสำเร็จ นับว่า เป็นก้าวแห่งความสำเร็จของเกษตรกรไทยธรรมดาคนหนึ่งที่ใช้แนวทางวิถีปราชญ์แก้ปัญหาครอบครัวมีความสุข มีความภาคภูมิใจ ลูกหลานกลับมารวมกันพร้อมหน้า และมีอีกหลายอย่างเช่น

- มีความสุขมีความภาคภูมิใจที่ได้เข้าร่วมอุดมการณ์เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านและนำวิธีการของปราชญ์ชาวบ้านไปใช้แก้ปัญหาหนี้สินได้สำเร็จ
- มีความสุขจากการที่เคยมีปัญหาทะเลาะเบาะแว้งกับแม่บ้าน ลูกๆ จนต้องไปอยู่ที่อื่นตอนนี้กลับมาหมดแล้ว
- มีความมั่นใจในตนเองมากขึ้น กล้าตัดสินใจ มีศักดิ์ศรี ชาวบ้านให้ความเคารพ เป็นที่ปรึกษาในเรื่องการเงินทางวัดได้ให้เป็นเจ้าหน้าที่การเงินของวัดอีก เป็นกรรมการกองทุนเงินล้าน ศักดิ์ศรีถูกกอบกู้คืนมาอีกครั้ง
- มีความสุขจากการสามารถเพิ่มพื้นที่นาที่สวน ได้อีก 2 แปลง โดยเป็นเงินที่ได้จากน้ำพักน้ำแรง และการตั้งใจใช้วิถีปราชญ์ชาวบ้านในการใช้หนี้ จนมีเงินเก็บดังกล่าว
- ได้เป็นสมาชิกกลุ่มวิสาหชุมชน มีการประชุมกันทุกเดือน ได้กำลังใจในการทำงาน มีเพื่อนร่วมอุดมการณ์ ทำให้งานต่างๆ ต่อเนื่อง ภูมิใจในอาจารย์ ไพรัตน์ ชื่นศรี อาจารย์ประสงค์ อาจหาญ และครูบาทูธินันท์ ปรัชญพฤทธิ ที่เป็นตัวหลักให้พวกเรา คิดว่าพวกเราจะร่วมกันทำงานตลอดไป
- ดีใจที่เห็นแม่บ้าน แม่บุญ อินทร์ภูงา และลูกๆ มีความสุข ลูกๆ มาช่วยงานมากขึ้น ทำให้เหนื่อยน้อยลง

- ภูมิใจที่มีแขกมาเยี่ยมชมอยู่เป็นประจำ ทำให้ต้องพัฒนางานของตนเองตลอดเวลา อ่านหนังสือของปราชญ์ชาวบ้านทำให้ได้รับความรู้มากมาย ธกส. ได้ให้ไปศึกษาดูงาน และให้ความสำคัญกับตัวเองมากขึ้น

8) ถอดบทเรียนปลดหนี้สำเร็จ : เจื่อนไขตามลำดับความสำคัญที่เรียนรู้จากประสบการณ์

ของพ่อบุตร อินทร์ภูงา

เจื่อนไขภายนอก

การได้เรียนรู้จากปราชญ์ชาวบ้านและร่วมประชุมกลุ่มวิจัยชุมชนเครือข่ายครูบาสุทธินันท์ ปรัชญพฤทธิ์ ได้เข้าอบรม วปอ. ภาคประชาชน ทำให้

1. ปรับแนวคิด การละเลิก อบายมุข การพึ่งตนเองและพึ่งพากันเอง และการดำเนินแนวทางตามวิถีปราชญ์ชาวบ้าน
2. การใช้แนวทางการทำการเกษตรผสมผสานอย่างยั่งยืน
3. การศึกษาดูงานจากสถานีต่างๆ ของปราชญ์ชาวบ้าน แหล่งเรียนรู้นำมาปรับใช้อย่างได้ผล
4. การได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้กับสมาชิกกลุ่มวิจัย การประชุมพหุภาคี ตามสถานีการเรียนรู้ต่างๆ

เจื่อนไขภายใน

กระบวนการพึ่งตนเองและพึ่งพากันเอง

1. การเรียนรู้ร่วมกันของสมาชิกในครอบครัว การร่วมกันแก้ปัญหา การให้กำลังใจกัน การปฏิบัติด้วยกัน
2. การมีลักษณะนิสัยส่วนตัว ขยัน กตัญญูตั้งใจ แสวงหาความรู้เสมอ มีความพยายาม อดทน อดออม มีการวางแผนงานในแต่ละวันล่วงหน้า มีความเสียสละเพื่อส่วนรวม

ภาคผนวก 12

เส้นทางปลดหนี้ของพ่อยอด เกศศรีพงษ์ศา

เส้นทางปลดหนี้สำเร็จโดยวิธีเกษตรผสมผสาน : ขนาดหนี้หนึ่งแสนห้าหมื่นบาท

1) วิธีชีวิตที่มีความสุขตามอัตภาพก่อนเป็นหนี้

ฐานะเดิม นายยอด เกศศรีพงษ์ศา เป็นบุตรของพ่อชา แม่สุด เกศศรีพงษ์ศา ญาติพี่น้องได้เรียนเกือบหมด นายยอดไม่ยอมเรียนอยากช่วยพ่อแม่ ทำนา เลี้ยงวัว ทำเกษตร จบการศึกษาเพียงชั้น ป.4 ก็ออกมาช่วยพ่อแม่ทำนา และได้บวชเรียน และจำพรรษาที่วัด 3 เดือน หลังจากนั้นก็ลาสิกขาออกมา ช่วยพ่อแม่เป็นกำลังสำคัญในการหาเงินทองส่งพี่ๆ และน้องๆ เรียนหนังสือ ไม่เคยบ่นชีวิตอยู่ในคินนาและไร่ 90 เปอร์เซ็นต์ สมรสกับนางลำดวน อัคราช มีบุตร ธิดา 2 คน นายยอดเป็นคนไม่ค่อยพูด ทำงานอย่างเดียว เป็นคนมัธยัสถ์ อดออม หนักเอา เบาเลว อดทนกับนางลำดวนเองก็เป็นคนที่ขยันขันแข็ง เป็นผู้ที่เอาสินค้าจากนามาขายแปรเป็นเงินภายในบ้าน เพื่อเป็นค่าใช้จ่ายในครอบครัว และก็เป็นครอบครัวที่มีความสุข ตามประสาเกษตรกรไทยทั่วไป

(ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ระดับลึกนายยอด เกศศรีพงษ์ศา)

ถาม: “ในสายตาของชาวบ้านมองเราในฐานะดีไหม”

ตอบ: “ปานกลาง”

ถาม: “แต่ก่อนปลูกพืชเดียว ทำให้ต้องซื้อของกิน ของใช้ และซื้อสิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ หรือ”

ตอบ: “แต่ก่อนปลูกพืชเชิงเดี่ยว ช่วงหลังปลูกกินเองทั้งหมด เหลือกก็ขาย ทำเกษตรผสมผสาน ทำหลายๆ อย่างทำให้ลดรายจ่ายลงมาก”

2) เหตุแห่งหนี้ วิธีคิด อยากรวยเงินด้วยอุกกระตุ้นจากสังคมยึดเงิน

ด้วยความอยากได้เงินมากๆ ทำให้นายยอด และภรรยา เร่งผลผลิตข้าวโดยการใส่ปุ๋ยเคมี ซึ่งต้องกู้เงินจาก ธกส. จำนวน หนึ่งหมื่นบาท นำมาใช้จ่ายในการซื้อปุ๋ย และซื้อหมูมาเลี้ยง 2 ตัว ซึ่งปีนั้นได้ข้าวมากก็จริงแต่ข้าวราคาตกขายได้ไม่พอใช้หนี้ จึงต้องกู้เพิ่มขึ้น และในปี 2530 ได้กู้ให้พี่เขยลงแข่งขันในตำแหน่ง กำนันจำนวน 5 หมื่นบาท ปรากฏว่าการเลือกตั้งแพ้การเลือกตั้ง ทำให้เป็นหนี้เพิ่มขึ้น พี่สาวพี่เขยไม่มีเงินใช้คืน ประกอบกับลูกๆ เริ่มเรียนสูงขึ้นต้องใช้จ่ายเพิ่มมากขึ้น ต้องกู้เงินจาก ธกส. มาเพิ่มอีก และได้ซื้อวัว และใช้จ่ายต่างๆ มากขึ้น จนกระทั่งมีหนี้เพิ่มเป็น หนึ่งแสนห้าหมื่นบาท ซึ่งเป็นหนี้จำนวนมากสำหรับเกษตรกรคนหนึ่ง

(ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ระดับลึก นายยอด เกศศรีพงษ์ศา)

“นอนก็ไม่หลับ ภรรยายังเป็นมาก บางวันก็ห่อคิอะไรไม่ออก บางครั้งก็ทะเลาะกัน ยิ่งตอนลูกมาบ้าน เพื่อเอาเงิน บางครั้งต้องขายวัวในราคาถูก เพราะเป็นเงินร้อน หยิบยืมญาติก็ไม่ค่อยจะได้ ชีวิตเป็นทุกข์มากทีเดียว”

“ไม่คิดว่าหนี่จะเป็นได้เร็ว ในเวลาอันรวดเร็ว หนี่จะพอกพูนขึ้นเป็นหนึ่งแสนกว่าบาท”

3) การเป็นหนี่เป็นทุกข์ในโลก

ทุกข์จากการเป็นหนี่ ซึ่งจัดได้ว่าเป็นหนี่จำนวนมาก สำหรับเกษตรกร ทำให้ครอบครัวของนายยอด มองหน้ากันไม่คิด นอนไม่หลับ ญาติพี่น้องก็ช่วยไม่ได้ ยิ่งตอนนี้ลูกเรียนระดับวิทยาลัย ต้องใช้เงินจำนวนมากอีก รายได้ไม่มากนักแม้จะทำงานมากขึ้นก็ตาม ครอบครัวที่เคยมีแต่รอยยิ้มต้องมามีปากเสียงกัน

(ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ระดับลึกนายยอด เกศศรีพงษ์ศา)

ถาม : “ชาวบ้านญาติพี่น้องดูถูกหรือไม่”

ตอบ : “ก็มีบ้างบางครั้งลูกมาอยากได้เงินไปขอหยิบยืมก็ไม่ได้ อ้างว่าไม่มี บางทีก็เดินหนี่เลย ชาวบ้านบางคนก็พูดเย้าแหย่เวลาถูกทวงจากเจ้าหน้าที่ ธกส. ทำให้อับอายมาก”

4) เมื่อยังมีชีวิตก็ไม่สิ้นหวัง การพบทางออกจากหนี่ด้วยวิถีเกษตรผสมผสานและการเรียนรู้จากเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านและพหุภาคีภาคีสถาน

► วิถีคิดเรื่องหนี่ นายยอด เกศศรีพงษ์ศาไม่เคยคิดเรื่องที่จะทอดทิ้ง หมดกำลังใจ หรือคิดฆ่าตัวตาย

หนี่จำนวน หนึ่งแสนห้าหมื่นบาท ถือว่าเป็นเงินจำนวนมากสำหรับคนที่ไม่มีรายได้แน่นอน ที่ยืมเงินให้พี่สาวพี่เขยก็ไม่ยอมชดใช้ ต้องรับผิดชอบในส่วนนั้น แม้จะมีความทุกข์แสนสาหัส ทั้งทางกาย ทางใจ ถูกญาติพี่น้อง ดูหมิ่น ก็ตาม แต่หลังจากได้เข้ามาอยู่ในเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้าน มีวิถีคิดในการทำเกษตรผสมผสาน ค่อยเก็บเล็กผสมน้อย มองไปทางไหนก็เป็นเงินทั้งหมด เพียงแต่คิดได้ว่าจะหยิบเอาจากที่ใดอีกทั้งนายยอดและภรรยาเป็นคนขยัน มุมนานะ ทำงานหาหมักรู้งามคำ ประหยัด อุดรยั่ว อาหารการกินก็ผลิตได้เองไม่ต้องซื้อ มีคนมาซื้อถึงสวน นางลำฉวนภรรยาตอนกลับบ้านจะหาสินค้าเข้าไปขายหาบไปบ้าง ไร่รดเงินน้ำไปบ้าง เวลาถูกกลับมาบ้านก็ให้ลูกรับส่งทางจักรยานยนต์ ทุกครั้งเป็นเงินเก็บ ขากลับจากบ้านก็หาปุ๋ยมูลสัตว์ หรือเกลือ มาใส่ना ทำอย่างนี้ทุกวัน จนแต่ละเดือนจะมีเงินเก็บเป็นก้อน หักค่าใช้จ่ายแล้ว ก็มีเงินเหลือทุกเดือน พอถึงกำหนดส่ง ธกส. ก็มีเงินส่ง เกินเงินที่กำหนด ทั้งดอกเบี้ย ใช้เวลาในการใช้หนี่ ธกส.และหนี่อื่นๆ ภายในเวลา 6 ปีเท่านั้น หนี่สิ้นใช้หมดในปี 2544

(ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ระดับลึกนายยอด เกศศรีพงษ์ศา)

ถาม : “หนี่มากขนาดนี้เคยคิดที่จะหนี่หนี่หรือฆ่าตัวตายไหม”

ตอบ : “เรื่องหนึ่งคงไม่หนี และเรื่องน่าอัศจรรย์ไม่เคยคิด คิดแต่ว่าจะทำจิ้งจอกได้เสียได้เงินมาให้เพื่อน (ชกส.)”

ถาม : “ชาวบ้านดูถูกเหยียดหยามใช่ไหม”

ตอบ: “ก็มีบ้าง ญาติพี่น้องก็ไม่ค่อยอยากพูดคุยด้วย คงกลัวไปยืมเงินเขามั่ง”

ถาม: “เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้าน และครูบาสุทธินันท์ได้ช่วยในการปลดหนี้หรือไม่”

ตอบ: “จากการได้เข้ามาในเครือข่ายทำให้มองเห็นทางเลือกในการประกอบอาชีพที่หลากหลาย มีสมาชิกที่คอยให้กำลังใจกัน ได้เรียนรู้จากปราชญ์ชาวบ้านตามสถานที่ต่างๆ ของปราชญ์ชาวบ้าน มีหนังสืออ่านเล่นแต่ดีๆ ทำให้เปิดโลกให้กว้างขึ้น”

5) จังหวะก้าว วิธีปฏิบัติ และการดำเนินชีวิตในการปลดหนี้

การที่ได้เข้ามาในโรงเรียนชุมชนอีสาน เครือข่ายของครูบาสุทธินันท์ และได้เรียนรู้ ศึกษาดูงานเกษตรผสมผสานของปราชญ์ชาวบ้าน และที่ต่างๆ ทั้งของสมาชิกในเครือข่าย การได้เข้าร่วมประชุมปราชญ์อยู่เสมอส่งผลให้ครอบครัวของนายชอด เกศศรีพงษ์ศา และนางลำควน หันมาทำเกษตรผสมผสาน มีการขุดบ่อน้ำ ซื่อวัวเพิ่ม ปลูกไม้ผล ไม้ยืนต้นตามคันนา สมุนไพร เลี้ยงไก่ หมู เป็ด ซึ่งทำไปสนุกไป ผลผลิตค่อนข้างสมบูรณ์เพราะมีวิธีการเรียนรู้ แล้วนำไปปรับใช้ และพัฒนาเรื่อยไปจนมีคุณภาพดี

(ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ระดับลึกนายชอด เกศศรีพงษ์ศา)

ถาม : “ได้ลงมือทำเกษตรผสมผสานช่วงใด”

ตอบ: “ก่อนเข้าเครือข่ายก็ทำอยู่แต่ไม่ได้มาก พอเข้าเครือข่ายก็เริ่มทำ และมาทำจริงจังในปี 2537 ยิ่งทำยิ่งได้ แม่บ้านจะเป็นฝ่ายตลาด เขาจะขายอะไรได้บ้าง อย่างแมลง ที่ใช้หลอดไฟได้ นี่ก็ทำเงินให้ทุกวัน และนำมาทำอาหารอีกด้วย มีของอยู่ของกินตลอดปี”

ถาม: “แม่บ้านไปขายของไม่เอาเขาหรือ”

ตอบ: “ตอนแรกคงอายุอยู่แต่ต่อมาเริ่มแก่ขึ้น บางครั้งมีลูกค้าซื้อถึงที่เลย ลูกๆ ก็ช่วยงานดี และช่วยจำหน่ายผลผลิตด้วย”

จังหวะก้าวของการผลิตที่ได้จากการทำเกษตรแบบผสมผสานกับการปลดหนี้

ในช่วงแรก (ปี 2536-2537) ที่ลงมือทำเกษตรแบบผสมผสานนั้น ก็ต้องเริ่มลงทุน พืชที่ปลูกยังไม่ให้ผลิตะไรมาก แต่ก็พอได้กิน ส่วนที่ได้ขายก็เป็นพวกผักต่างๆ ที่ปลูกขึ้นอย่างมาก ตามคูบ่อ ใช้น้ำในบ่อรดพоди โกล้หนองหนองมีน้ำตลอดปี ขุดสระจำนวน 2 ลูก และคันคูยาวที่ครูบาสุทธินันท์มาขุดให้ 1 บ่อ

ในปี พ.ศ. 2537 ได้เข้าโรงเรียนชุมชนอีสานเพื่อการพัฒนา เครือข่ายครูบาสุทธินันท์ ปรัชญพฤทธิ์ และเป็นสมาชิกรุ่นแรกๆ ได้ทำเกษตรผสมผสาน และมีการเรียนรู้ศึกษาดูงาน ออกไปอยู่ที่นา มีเวลาในการทำเกษตรผสมผสานมากยิ่งขึ้น และจุดนี้เองที่ทำให้นายชอด เกศศรีพงษ์ศา และครอบครัว สามารถที่จะค่อยๆ เก็บเงินทอง

ผลิตสินค้าทางการเกษตรแปรรูปเป็นเงิน มีรายได้เพิ่มขึ้นเรื่อยๆ มีเงินทองไว้ใช้จ่ายตามอัธยาศัย และได้เข้าอบรมวปอ. ภาคประชาชน ยิ่งเพิ่มขีดความสามารถในการทำงานมากขึ้น

(ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ระดับลึกนายยอด เกศศรีพงษ์ศา)

ตอบ: “ตอนนี้ไม่อดอยาก มีผลไม้ มีข้าว มีหมู เห็ด เป็ด ไก่ เหลือไว้แม่บ้านจะเอาไปขาย มีเงินเก็บ ไว้ใช้หนี้ ชีวิตมีความสุขดี แม่เล่าวนขยันมาก เพราะที่นามีทุกอย่างให้เก็บขาย ได้เงินทุกวัน ตอนเช้าเอาของที่นำไปขายในหมู่บ้าน หลังจากนั้นก็เอาแกลบหรือปุ๋ยมาใส่นาทุกวัน และทำงานที่นาทั้งวัน”

ถาม: “ดูๆ กลับมาบ้านช่วยงานไหม”

ตอบ: “ช่วยงานดีทั้งสองคน”

ถาม: “ตอนนี้ที่นา ทำอะไรบ้าง”

ตอบ: “ทำหลายอย่าง ทั้งเลี้ยงวัว 14 ตัว หมู ไก่ เป็ด ไข่ ปลา ปลุกผัก ไม้ผล มีหลายอย่าง ทำทั้งวัน ตอนนี้กำลังจัดการในเรื่องน้ำ คิดว่าต้องขุดสระเพิ่มอีกสัก 2 สระ ถึงจะพอใช้”

ทำงานทั้งกลางวันกลางคืน เหนื่อยก็พัก เพลิดเพลินกับงาน

ด้วยความที่เป็นคนขยันทำให้นายยอด ทำงานทั้งกลางวันกลางคืน ถือคิดว่า เหนื่อยก็นอนพัก หายเหนื่อยก็ทำงานต่อ เวลาพักที่ดีที่สุดคือ การนอนหลับ อย่างต้นไม้ ในหน้าฝนจะปลูกลงไม้ทุกวัน อย่างน้อยวันละ 10 ต้น ตามคันนา และหัวไร่ปลายนา และตามคันคูใหญ่ ซึ่งมีการปลูกลงไม้กับไม้ยืนต้น ไม้ผล ให้เป็นป่า นอกจากนี้นายยอดยังปลูกลงไม้ตามที่สาธารณะ เช่น วัด โรงเรียน และป่าชุมชน การทำงานเกษตรผสมผสาน นายยอดบอกว่าต้องทำเรื่อยๆ อย่างต่อเนื่อง และสม่ำเสมอ ไม่ได้ทำในวันเดียว

6) หลักการและเทคนิคการปลดหนี้ หนึ่งในแสนห้าหมื่นบาท

นายยอด เกศศรีพงษ์ศา สามารถปลดหนี้ที่มีอยู่กับ ธกส. ได้สำเร็จ โดยยึดหลักการดังต่อไปนี้

- ใช้เทคนิคการเก็บเล็กผสมน้อย ประหยัด อดออม ใช้จ่ายเท่าที่จำเป็น อุดรยั่ว จากการทำเกษตรผสมผสาน ทั้งปลูกพืช เลี้ยงสัตว์ ขายผลผลิตได้ก็เก็บให้เป็นเงินก้อนเพื่อไว้ใช้หนี้
 - ไม่เหนียวหนี้
 - มีการวางแผนในการใช้หนี้ การใช้จ่ายในครอบครัวอะไรก่อน หลัง
 - แม่บ้านจะเป็นคนเก็บเงิน และจำหน่ายผลผลิตในไร่นา
 - ลด ละ เลิก อบายมุขทุกอย่าง
 - ไม่สร้างหนี้เพิ่มอีก
 - ใช้หนี้ตามกำหนดเวลาที่ทาง ธกส. กำหนด

(ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ระดับลึกนายยอด เกศศรีพงษ์ศา)

ถาม: “ตอนนี้ได้กู้ยืมเงินอีกไหม”

ตอบ: “ไม่ได้ยืม จะไม่ก่อหนี้เพิ่ม พยายามลดการใช้จ่าย แม้ค่าเล่าเรียนของลูกๆ ใช้จ่ายเฉพาะที่จำเป็น เลิกอบายมุขทุกอย่าง”

ถาม: “หนี้ ธกส. ดอกเบี้ยแพงไหม”

ตอบ: “ไม่แพง ระยะเวลาการส่ง เป็นปีๆ เจือนใจต่างๆ ก็คุยกันได้”

ถาม: “หากยืมอีก จะเลือกยืมที่ธนาคารใด”

ตอบ: “คงยืม ธกส. แน่นนอน เพราะเป็น ธนาคารของเกษตรกรจริงๆ”

7) ความสุข ความภูมิใจ และการมีศักดิ์ศรี หลังจากปลดหนี้ได้สำเร็จ

ความสุขอื่นใด คง ไม่เท่าที่นายยอด เกศศรีพงษ์ศา ได้ปลดหนี้สำเร็จ ในปี 2544 ภรรยาและลูกๆ ก็พลอยดีใจมาก ความกังวลต่างๆ ได้หมดไป ครอบครัวจึงมีแต่รอยยิ้ม และมีหลายสิ่งที่มาพร้อมกับความสำเร็จของนายยอดและครอบครัว ที่ตัวนายยอดเอง พูดถึงที่โรมีโบหน้าที่ยิ้มแย้มแจ่มใส

การได้เข้าเป็นสมาชิก โรงเรียนชุมชนอีสาน เหมือนได้เข้าโรงเรียนใหม่ ได้เรียนรู้มากมายจากปราชญ์ชาวบ้าน นักวิชาการได้ศึกษาดูงาน นำความรู้ที่ได้พบเห็นมาสร้างเป็นงานของตัวเอง ได้รับการยอมรับจากเพื่อนบ้านว่าเป็นผู้รู้ กล่าวพูดในที่ชุมชน และตอนหลังได้เข้าอบรม วปอ.ภาคประชาชน ยังได้เพิ่มความเข้มแข็งขึ้นในเรื่องของการทำเกษตรผสมผสาน อันนำไปสู่การมีอยู่มีกินและมีเงินทองในการนำไปใช้หนี้ได้

(ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ระดับลึกนายยอด เกศศรีพงษ์ศา)

“ตอนเอาเงินไปส่ง แม่บ้านก็ไปด้วย เงินก้อนสุดท้ายที่ส่งคืน ธกส. เป็นเงิน ไม่มากเท่าไรแต่ดูเหมือนมันเป็นความภูมิใจ ในการที่เราสามารถใช้หนี้ได้ ทางเจ้าหน้าที่ก็อยากให้เรายืมอีกก็คิดว่าถ้าจำเป็นถึงจะยืม แต่เราคิดว่าถึงยืมเท่าไรก็ใช้คืนได้อย่างแน่นอน วันนั้นกลับมาถึงบ้านอยากร้องดั่งๆ ให้คนอื่นได้รู้ว่าเราทำสำเร็จแล้ว และเป็นวันที่นอนหลับสบายที่สุด”

“คือใจที่ได้เข้าร่วมอยู่ในกลุ่มวิจัยชุมชน ที่ได้ร่วมประชุมทุกเดือน และได้ช่วยงานครูบาสุทธินันท์ ปรัชญพฤทธิ ได้ไปร่วมประชุมปราชญ์ชาวบ้าน ได้ดูงานในที่ต่างๆ และล่าสุดได้ไปดูงานของพ่อชาลี มาระแสง ประทับใจมาก ได้นำเรื่องการปลูกต้นไม้ ยางนา มาปลูกที่นา และได้แลกเปลี่ยนกับสมาชิกในเรื่องการปลูกป่า คิดว่าจะปลูกทุกๆ ปี”

“ภูมิใจที่ได้เป็นผู้ร่วมก่อตั้งกลุ่มออมทรัพย์ ศูนย์สาธิตการตลาด และกลุ่มอื่นๆ ได้นำความรู้จากประสบการณ์ที่ได้ในเครือข่ายมาใช้กับชุมชนบ้านเกิด ทำให้เป็นที่ยอมรับจากเพื่อนบ้าน และผู้นำหมู่บ้าน”

“ภูมิไฉ่ที่ได้ปลูกต้นไม้เป็นที่อยู่ของมดแดง นก สัตว์ต่างๆ ได้ใช้กิ่งไม้ทำฟืน ทำถ่าน และเป็นไม้ไว้ใช้สอย ช่วงหน้าฝนก็มีเห็ด มีของอยู่ของกิน และเป็นร่มเงา ร่มรื่น และปลูกไปทุกๆ ปี และเพาะกล้าไม้ไว้ปลูกเอง ชีวิตมีความสุขขึ้น”

8) ถอดบทเรียนปลดหนี้สำเร็จ : เงื่อนไขตามลำดับความสำคัญที่เรียนรู้จากประสบการณ์
ของนายยอด เกศศรีพงษ์ศา

เงื่อนไขภายนอก

การเรียนรู้จากปราชญ์ชาวบ้านและเครือข่ายพหุภาคีภาคอีสาน โดย

1. การได้ศึกษาดูงานจากสถานที่จริง ที่ประสบความสำเร็จในการทำเกษตรผสมผสาน และของปราชญ์ชาวบ้าน และสมาชิก
2. การได้แนวคิดนำมาปรับใช้ การพึ่งตนเองจากภายนอกมาปรับใช้จนสามารถพึ่งตนเองได้
3. การได้อาศัยวิถีการผลิต การทำเกษตรอย่างยั่งยืน บนหลักการพึ่งตนเอง โดยไม่เอาเงินเป็นตัวตั้ง แต่ใช้เป็นตัวที่จะทำให้งาน ที่ทำค่อยเดิน ไปไม่สะดุด แต่ส่วนใหญ่จะไม่ได้เอาเงินเป็นตัวตั้ง
4. การได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้กับสมาชิกในเครือข่าย

เงื่อนไขภายใน

กระบวนการพึ่งตนเองและพึ่งพากันเอง

1. การเรียนรู้ของคนในครอบครัว การช่วยกันทำงานในนา การร่วมกันแก้ปัญหา การแบ่งงานกันทำ
2. การมีนิสัยส่วนตัว ของนายยอด ที่ขยัน ประหยัด อุดหนุน มีความเพียรพยายาม มีความอดกลั้น อดทน

ภาคผนวก 13

เส้นทางปลดหนี้ของพ่อชาย แก้วหนองฮี

เส้นทางปลดหนี้สำเร็จด้วยวิถีกษตรผสมผสาน : ขนาดหนี้เป็นแสน

1) วิถีชีวิตที่มีความสุขตามอัตภาพก่อนเป็นหนี้

ฐานะเดิมของพ่อชาย แก้วหนองฮี ก่อนเป็นหนี้จัดว่าอยู่ในระดับปานกลางมีอาชีพทำนา ซึ่งเป็นอาชีพเชิงเดี่ยวมีที่ดิน 100 ไร่ ที่ดินถูกแบ่งให้ลูกๆ คนละ 20-30 ไร่ ผมเองก็มีไว้เป็นส่วนของผมประมาณ 20 ไร่ การทำอยู่ทำกินไม่เคยอดอยากในน้ำมีปลาในนามีข้าว ผมเลือกทำเลการทำนาเหมาะสมมาก ต่อมาปี 2537 ภรรยาผมเป็นอัมพาตเดินไม่ได้ ผมต้องทำนาเพียงคนเดียว ลูกหลานเขาไม่เคยสนใจเลย ผมมีความพอใจที่ได้ต่อสู้ชีวิต ไม่เคยหวั่นไหวกับดินฟ้าอากาศมีความพึงพอใจต่อทรัพย์สินสมบัติที่มีอยู่ อาหารการกินส่วนใหญ่ได้มาจากหัวไร่ปลายนา อยากกินผักก็ได้กิน อยากได้อะไรก็ได้ตามความพึงพอใจ มีความสุขแบบชาวบ้านแต่ดีที่ทุกอย่างไม่ต้องซื้อหรือซื้อเฉพาะที่จำเป็นแต่ก็แทบจะไม่ได้ซื้อเลย

(ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ระดับลึกพ่อชาย แก้วหนองฮี)

ถาม : “ได้ซื้ออยู่ซื้อกินบ่”

ตอบ : “ไม่เคยซื้ออะไรมากินง่ายๆ ของที่มีอยู่ก็กินแทบไม่ทัน”

2) เหตุแห่งหนี้: วิถีคิด “ลูกต้องการเงินซื้อรถ” ด้วยถูกกระตุ้นจากสังคมยึดเงินยัดวัตถุ

วิถีคิดของพ่อชาย แก้วหนองฮี กระแสสังคมยึดวัตถุที่แพร่เข้ามาในสังคม อยู่ๆ ลูกชายเขาก็อยากได้รถคันตัว โดยสารรับจ้างพอดิที่ชุมชนแถบนั้นก็ไม่มีรถโดยสารก็เห็นคิดด้วยกับลูก และเป็นการสร้างงานให้เขาซึ่งก็สอดคล้องกับพื้นฐานทางครอบครัวที่พอจะประกันความผิดพลาดได้ ซึ่งรวมยอดหนี้แล้วเกือบสองแสนจากหนี้ก้อนแรกคือ ซื้อรถ โถนาแบบเดินตาม ก็ตกไปคันละ 40,000-50,000 บาท หนี้ก้อนที่สองเป็นหนี้จากการซื้อรถปิกอัพในราคา 120,000 บาท ต่อมาถึการรถโดยสารไม่เป็นไปตามเป้าหมาย ขาดทุนไม่สามารถหาเงินส่งคืนธนาคารได้

3) การเป็นหนี้เป็นทุกข์ในโลก

ทุกข์จากการเป็นหนี้ ซึ่งถือได้ว่าเป็นหนี้ขนาดใหญ่สำหรับเกษตรกร ทำให้ครอบครัวพ่อชายต้องต่อสู้กับงานหนัก ภรรยาเจ็บป่วย ลูกทำกิจการไม่บรรลุเป้าหมาย และลูกๆ ก็แยกครอบครัวออกไป ทั้งให้พ่อชายต้องต่อสู้ตามลำพัง นอนก็คิดนั่งก็คิด ไหนจะต้องมารับภาระกับภรรยาที่กำลังเจ็บป่วยอีกด้วย

4) เมื่อยังมีชีวิตก็ไม่สิ้นหวัง การพบทางออกจากหนີด้วยวิถีเกษตรผสมผสานและการเรียนรู้จากเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านและพหุภาคีภาคอีสาน

วิธีคิดเรื่องหนີของพ่อชาย จากการตั้งเป้าปลดหนີให้ตัวเอง พ่อชายเป็นหนີเมื่อปี 2537 เป็นระยะเวลาที่มีโรงเรียนชุมชนอีสานพ่อชายพยายามที่จะปลดหนີหลายวิธีแต่ไม่สำเร็จ มาสำเร็จเอาเมื่อปี 2545 นี้

(ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ระดับลึกพ่อชาย แก้วหนองฮี)

ถาม : “ทำอะไรจึงจะปลดหนີได้”

ตอบ : “หนີจำเป็นต้องปลดเพราะทำให้ครอบครัวต้องขุ่นเคือง และได้บอกละต่างๆ ไว้กับครูบาสุทธินันท์แล้ว”

อิทธิพลจากองค์กรอิสระภายนอก ก่อให้เกิดจังหวะก้าวแรกของเส้นทางปลดหนີด้วยวิถีเกษตรผสมผสาน อิทธิพลจากองค์กรอิสระภายนอกพ่อชายและครอบครัวใช้หนີแบบมีกั๊ว ถ้าไม่มีกั๊วค่อนข้างไป ภาคการเกษตรมีเงื่อนไขทางสภาพภูมิประเทศ ภูมิอากาศปีไหนฝนดีก็ได้ข้าวมากพอที่จะขายใช้หนີ ถ้าปลูกผักและทำงานเสริมอื่นๆ ก็พอจะได้เงินบ้างแต่บางครั้งก็มีตัวแปรอีกมากเมื่อเข้าโรงเรียนชุมชนอีสานแล้วก็ทำให้มีกระบวนการช่วยเหลือตัวเองมีช่องที่พอจะปลดหนີได้

(ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ระดับลึกพ่อชาย แก้วหนองฮี)

ถาม : “มีส่วนใดที่จะทำให้ปลดหนີได้”

ตอบ : “การออมมีความจำเป็นที่สุด การออมมี 3 ช่วง ช่วงแรกออมไว้กิน ช่วงที่ 2 ออมไว้ใช้ ช่วงที่ 3 เก็บออมเงิน เวลาเงินที่ได้มาจะไม่เท่ากันได้มากบ้าง น้อยบ้าง”

กลยุทธได้ไปศึกษาดูงานตามเครือข่ายที่ทำเกษตรผสมผสานด้วยกันพ่อชายเล่าว่าได้ไปอบรมที่ขอนแก่นจากป้ายประกาศบอกว่าจะช่วยปลดหนີให้เกษตรกร ก็ดีใจว่าเขาจะปลดหนີให้แต่เอาเข้าจริงๆ เป็นการไปเรียนรู้วิธีการปลดหนີจากความรู้ หลักการ วิธีการที่ได้อบรมจึงนำมาใช้ในการปลดหนີ ไม่ว่าจะเป็นการจัด การเรื่องชีวิตตัวเองตลอดจนครอบครัว และการทำอยู่ทำกินที่มีแบบมีแผนการชุดสระ ปลูกต้นไม้

(ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ระดับลึกพ่อชาย แก้วหนองฮี)

ถาม : “พ่อทำอะไรบ้างที่นา”

ตอบ : “ปลูกต้นไม้ไว้เป็นบำนาญชีวิต”

5) จังหวะก้าว วิธีปฏิบัติ และท่วงทำนองของการดำเนินชีวิตเพื่อการปลดหนີ

การไปอบรมดูงานเกษตรผสมผสานได้ส่งผลให้พ่อชายได้เปลี่ยนวิถีชีวิตจากการทำเกษตรเชิงเดี่ยวเคยทำนาอย่างเดียวก็หันมาทำเกษตรผสมผสาน มีการปลูกป่า ปลูกไม้ผล ปลูกผัก ทำนา เลี้ยงเป็ด เลี้ยงไก่ หมูพันธุ์พื้นเมือง วัว และเลี้ยงปลา และสัตว์ทุกชนิดแม้กระทั่งปูนา

จังหวะก้าวของผลผลิตที่ได้จากวิถิเกษตรผสมผสานกับการปลดหนี้

จากปี พ.ศ.2537 เป็นต้นมาก็ปรับปรุงที่ดินให้มีความเหมาะสมในการที่จะส่งผลผลิต คือทำคันนาใหญ่ปลูกต้นไม้ ปลูกผัก พลิกแผ่นดินให้มีรายได้ตลอดเวลา ปลูกถั่ว ปลูกข้าวโพด งา ปอ และพืชระยะสั้นให้ได้เงินพอที่จะใช้หนี้ไปเป็นระยะๆ

การเรียนรู้วิถิเกษตรผสมผสานเข้มแข็งขึ้นเพื่อจะพัฒนาตัวเองเข้าสู่ปราชญ์ชาวบ้านรุ่นใหม่

ปี พ.ศ. 2546 ทางกลุ่มปราชญ์ภาคอีสานมีเกณฑ์การประเมินผู้ที่จะเข้าสู่ปราชญ์ยุคใหม่ ซึ่งในเกณฑ์นั้นพ่อชายผู้ที่มีความมูมานะอยู่แล้วยังต้องเพิ่มกลยุทธ์อีกมากมาย

วิธิตีเก็บออม ประหยัดและตั้งโจทย์ปัญหาให้ตัวเองได้แก้อยู่เสมอ การสอนคนเพื่อให้เกิดอุดมการณ์นั้นผู้ใหญ่ต้องพูดเรื่องจริง ทำจริง ไม่เอาเรื่องโกหกมาพูดมาโกหกกัน พ่อชายบอกว่าคนเรารู้จักตัวเองได้นึกอยากทำอะไรทำได้ เงินเป็นแสนตั้งเป้าหมายจะปลดหนี้ได้สำเร็จ ก็ต้องรู้จักการเก็บการออมมองอนาคตว่าจะไปทิศทางใด ผมปลูกถั่วฝักยาว 9 แถว ทำเงินได้ตั้ง 9,000 บาท ปีต่อมาทำอีกก็ยังทำรายได้ให้อีกเป็นหมื่น

(ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ระดับลึกพ่อชาย แก้วหนองฮี)

ถาม : “ทำอะไรจึงปลดหนี้ได้”

ตอบ : “ถ้าสามารถ งดสูบบุหรี่ เลิกดื่มสุรา เลิกอบายมุขทั้งหลายก็สามารถเก็บเงินปลดหนี้ได้”

6) หลักการและเทคนิคการปลดหนี้สำเร็จ

- เก็บเล็กผสมน้อยจากผลผลิตตามวิถิเกษตรผสมผสาน
- ยึดหลักการ ใช้นี้ดินแบบไม่เหนียวหนี้
- ใช้นี้ดินแบบผ่านผลผลิตของเกษตรผสมผสานแทนใช้สินด้วยการแลกกัน

7) ความสุข ความภูมิใจ และการมีศักดิ์ศรี กลับคืนมาเมื่อปลดหนี้ได้สำเร็จ

“วันนี้ไม่ได้สร้างตัวเองให้เป็นคนมั่งคั่ง แต่ต้องการให้ตัวเองมีสุขภาพที่ดีอย่างมั่นคง”

เป็นหนี้ทำให้เรียนรู้ชีวิตตัวเองมากมาย เข้าใจตัวเองดีขึ้น วันที่ปลดหนี้ได้สำเร็จเหมือนเป็นวันประกาศสังขธรรม สัจวาจาที่ให้ไว้กับครูบาสุทธินันท์ โลงไปหมดทุกอย่างปลดความขุ่นเคืองในชีวิตออกไปให้สิ้นซาก ภายหลังได้ดีใจกับวันสุดท้ายที่ได้ปลดหนี้ได้สำเร็จแล้ว สุข ความสุข ความภูมิใจ ความมีศักดิ์ศรีก็ตามมามากมาย เช่น

- มีความสุขจากการมีพืชผักสัตว์ต่างๆ และผลผลิตที่เกิดขึ้น ไม่อด ไม่อยาก จนเหลือกินเหลือใช้ได้แจก และได้ขาย

- มีความสุขที่ได้มีโอกาสเรียนรู้กระบวนการปลดหนี้ได้ นำเอาหลักการ วิธีการมาปรับตัวเองจนเกิดผลดีในทางปฏิบัติ
- มีความภูมิใจในการที่ได้ผลประโยชน์จากผลผลิตทางการเกษตร ได้เงินทุกวันและเงินก็วิ่งมาหาเราเอง
- มีความภูมิใจในเรื่องของประสบการณ์เป็นหลักสูตรในการที่จะสอนคนรุ่นใหม่
- มีความภูมิใจในเรื่องของประสบการณ์เป็นหลักสูตรในการที่จะสอนคนรุ่นใหม่
- มีความภาคภูมิใจที่ปลดหนี้ได้สำเร็จมีศักดิ์ศรีประกาศตัวเองที่มีฐานการคิด ได้คือ
 - ทำเป็นต้องขายเป็นถึงจะมีกำไร
 - มีความเชื่อมั่นในตัวเอง คนที่ตั้งใจจริงจะต้องทำงานเสร็จ
 - งานมีไม่อดแต่คนอดงานทำงานต้องมีจิตวิญญาณ มีความมั่นใจงานทุกอย่างจะสำเร็จ
 - คิดเป็น ทำเป็น แก้ปัญหาได้งานทุกอย่างสำเร็จ และเกิดประโยชน์สูงสุด

8) ถอดบทเรียนปลดหนี้สำเร็จ : เงื่อนไขตามลำดับความสำคัญที่เรียนรู้จากประสบการณ์ของพ่อขาย แก้วหนองฮี

เงื่อนไขภายนอก

การเรียนรู้จากองค์กระบวนภายนอกและเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้าน

1. การปรับวิถีคิดจากการพึ่งภายนอกมาเป็นพึ่งพาตัวเองลงมือทำเอง
2. การได้ไปศึกษาดูงาน การเรียนรู้การปลดหนี้จากของจริงที่ประสบผลสำเร็จในวิถีกษตรผสมผสานแบบพึ่งตนเองทั้งของปราชญ์และของสมาชิก
3. การอาศัยวิธีการผลิตแห่งการเกษตรกรรมยั่งยืน แบบผสมผสานบนหลักพึ่งตนเอง เริ่มจากเล็กสู่ใหญ่ ทั้งในระดับพื้นที่และการหารายได้จากผลผลิต
4. การได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้กับเครือข่ายอยู่ประจำและต่อเนื่อง

เงื่อนไขภายใน

กระบวนการพึ่งตนเองและพึ่งพากันเอง

1. การเรียนรู้ร่วมกันภายในครอบครัวอย่างอิสระ การรับรู้ปัญหา การทำความเข้าใจวิธีการแก้ปัญหา ร่วมกัน การปรึกษากัน การวางแผนร่วมกัน การปฏิบัติด้วยกัน
2. การมีลักษณะนิสัยส่วนตัวประเภท ขยัน มุ่งมั่น อดทนอดกลั้น เก็บออม

ภาคผนวก 14

เส้นทางปลดหนี้ของคุณคำผาย ทัพวิเศษ

เส้นทางปลดหนี้สำเร็จโดยวิถีกะเทรผสมผสาน : ขนาดหนี้สองแสน

1) วิถีชีวิตที่มีความสุขตามอัตภาพก่อนเป็นหนี้

ฐานะเดิมของคุณคำผาย ก่อนเป็นหนี้จัดอยู่ในระดับกำลังสร้างตัว มีครอบครัวอาศัยอยู่กับพ่อแม่ ครอบครัวมีสมาชิก 4 คน สามียของคุณคำผายเป็นชาวบ้านธรรมดา แต่งงานกันได้ 4-5 ปี ทั้งสองช่วยกันทำนาทำไร่ อยู่ในภาคการเกษตร คุณคำผายเป็นคนสู้งาน ได้เข้าเครือข่ายพ่อผาย สร้อยสระกลาง ทำนาขายข้าวทุกปีแต่ไม่เคยมีเงินเสียที ภรรยาสามีคุยกันว่าจะทำอย่างไร

(ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ระดับลึกของคุณคำผาย)

“พื้นฐานต้องสร้างครอบครัวให้ร่ำรวย”

2) เหตุแห่งหนี้ วิถีคิด อยากรวยเงินด้วยถูกกระตุ้นจากสังคมวัตถุนิยมเงินเป็นใหญ่

วิถีคิดของคุณคำผาย ไม่อาจต้านกระแสสังคม “ยึดเงิน” ที่กำลังระบาดในชุมชน มีคนเขาพูดกันว่าอยากจะรวยเงินให้ไปเมืองนอก ไปทำงานรับจ้างเงินเดือนสูงๆ ซึ่งจำเป็นมาก เพราะต้องมีเงิน ไว้สำหรับสมาชิกที่จะต้องเกิดใหม่ และอีกอย่างอายุก็ยังอยู่ในวัยหนุ่มๆ อยู่ยังมีแรงทำงาน

ด้วยความอยากร่ำรวย จึงทิ้งไร่นา ปัดลาการเกษตรไปทำงานเมืองนอกประเทศได้หวัน เงินก้อนแรกที่ต้องไปกู้ยืมคือ หนึ่งแสนเก้าหมื่นบาท เพื่อลงทุนซื้อตัวเครื่องบินไปรับจ้างเขาทำงานที่บริษัทที่คิดว่าดีที่สุด และได้เงินเดือนเยอะๆ

เหตุการณ์ที่ทำให้เป็นหนี้เพิ่มอีกตั้งสี่แสน

จากหนี้หนึ่งแสนเก้าหมื่นบาท กลัวว่าจะใช้จ่ายไม่พอ ใช้ทั้งผู้ไปและผู้อยู่ และปีเดียวกันพี่ชายต้องไปเมืองนอกเหมือนกัน จึง ไปยืมเขาเพิ่มอีกรวมกันเป็นสี่แสน รายได้ที่ได้รับการเกษตรก็น้อยลงขอค่นี้ สองแสนคือหนี้จากนายทุน ซึ่งเป็นหนี้ที่มีดอกเบี้ยสูงร้อยละ 5 บาทต่อเดือน เงินสองแสนก็ตกเข้าไป 1 หมื่นบาท ต้องต่อสู้หาเงินช่วยกัน คุณคำผายต้องสละการทำนาสู่ตลาดแรงงานเข้าโรงงานทอผ้า ถ้าไม่ทำอย่างนี้ก็กลัวชาวบ้านเขาจะดูถูกเขา

3) การเป็นหนี้เป็นทุกข์ในโลก

ทุกข์จากการเป็นหนี้ ที่เป็นหนี้ก้อนใหญ่สำหรับเกษตรกรรุ่นเยาว์ ทำให้ครอบครัวต้องเกิดภาระหนักมาก แต่ก็ยังดีที่คุณคำผาย ไม่ได้เป็นคนกู้ยืมเองโดยตรง แต่ผู้ที่หนักกว่าคุณคำผายก็คือคุณแม่ แม่ต้องเอาที่ดินทำกินไปจำนองเขา แต่อย่างไรก็ตามก็ต้องรับผิดชอบอยู่โดยดี ที่น่ากลัวมากคือดอกเบี้ยแพงมาก กลัวว่าเงินเดือนแฟนส่งมาให้นั้น คงจะใช้ต้นและดอกเบี้ยไม่พอ และไม่ทันก็ต้องดิ้นรนหาช่วยกัน แคมป์ยังต้องให้ญาติใช้อีก

(ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ระดับลึกคุณคำผาย)

ถาม : “เป็นหนี้สองแสนบาท ดอกเบี้ยร้อยละ 5 ครอบครัวเป็นทุกข์มาก”

ตอบ : “กลัวแฟนไม่ส่งเงินมาให้ใช้หนี้ และชาวบ้านจะดูถูกเอา”

4) เชื่อหรือยังว่าการมีชีวิตอยู่ยังมีความหวัง : การพยายามออกจากหนี้ด้วยวิธีประสมประสานจากภาคการเกษตรและภาคอุตสาหกรรมเรียนรู้จากปราชญ์ชาวบ้านและพหุภาคีภาคอีสาน

▶▶ วิธีคิดเรื่องหนี้ ของคุณคำผาย ไม่เคยท้อแท้

หนี้สี่แสนบาทที่จะต้องมาช่วยกันคิดในครอบครัว นับว่าเป็นหนี้ก้อนใหญ่ ดอกเบี้ยร้อยละ 5 ต่อเดือน ไม่ธรรมดาเสียแล้ว ทุกคนไม่รู้จะทำอย่างไร ภาระจนกระวายคิดแต่เรื่องเงินคนที่ทุกข์หนักที่สุด คือ แม่ ในส่วนลูกๆ ก็ต้องหาทางออกในการปลดหนี้ให้ได้ สิ่งหนึ่งที่ทำให้สบายใจอยู่บ้าง คือคุณคำผายบอกว่า เกิดมายังไม่เคยเป็นหนี้เลย รสชาติมันเป็นอย่างไรรู้ยังไม่รู้มากนัก

(ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ระดับลึกคุณคำผาย)

“ไม่คิดว่าหนี้มากขนาดนี้จะมีความรู้สึกท้อแท้ใจ เพราะไม่เคยเป็นหนี้มาก่อน”

“ครอบครัวห่วงใยกันมาก โชคดีสามีซื่อสัตย์ ที่ส่งเงินมาปลดหนี้”

อิทธิพลจากองค์กรอิสระภายนอกก่อให้เกิดจังหวะก้าวแรกในการขยับยั้งความคิดที่จะไม่ก่อหนี้ ด้วยวิธีเกษตรผสมผสาน

ก่อนรับอิทธิพลจากองค์กรอิสระภายนอกนั้นคุณคำผายได้รับอิทธิพลจากพ่อก่อน พ่อให้ประชุมแทนและรับเข้าเครือข่ายของพ่อผาย สร้อยสระกลาง และการรับรู้รับทราบแนวทางของปราชญ์ชาวบ้าน นับว่ามีประโยชน์มากทำให้คิดได้ว่า การทำเกษตรแบบบ้านเราไม่สามารถจะนำเงินไปปลดหนี้ให้หมดได้ จะต้องหางานอื่นทำประกอบกันไปรับจ้างบ้างทำงานทุกอย่างที่เป็นเงิน

(ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ระดับลึกคุณคำผาย)

“ไปทำงานโรงงานใกล้บ้านพอได้ใช้จ่ายเล็กๆ น้อยๆ ส่วนทางบ้านพ่อทำเกษตรผสมผสานไว้เพื่ออุดหนุน”

- หลักการประหยัด

7) ความสุข ความภูมิใจ และการมีศักดิ์ศรีกลับคืนมาภายหลังการปลดหนี้สำเร็จ

ความสุขใจในอีก 6 เดือนของปี 2544 เป็นวันที่ปลดหนี้สำเร็จ

(ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ระดับลึกคุณคำผาย)

“ปลดหนี้แล้วมีความสุขอย่างไร”

“เพียงแต่รู้ว่าอีก 6 เดือนจะปลดหนี้ได้สำเร็จก็โล่งอก”

- ความสุขที่ได้มีโอกาสเข้าเครือข่ายพ่อผาย ได้รับรู้เรื่องราวต่างๆ มากมาย
- ความภูมิใจที่ทำเกษตรผสมผสานทำอยู่ทำกิน ช่วยปลดหนี้ทางอ้อม
- มีศักดิ์ศรีและภาคภูมิใจในการได้เข้าสู่เวทีปราชญ์ชาวบ้านเป็นประจำทำให้เกิดความคิด เป็นระบบมีความมั่นใจในการที่จะดำรงตนอยู่ในสังคมอย่างภาคภูมิใจ

8) ถอดบทเรียนปลดหนี้สำเร็จ : เจื่อนใจตามลำดับความสำคัญที่เรียนรู้จากประสบการณ์

ของคุณคำผาย

เจื่อนใจภายนอก

การได้เรียนรู้องค์กระบวนนอกและเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้าน

1. การปรับวิธีคิดจากการพึ่งภายนอกมาเป็นพึ่งตนเอง โดยเริ่มจากการครองตน ครองงาน
2. การได้ศึกษาดูงานจากพื้นที่จริง ที่ประสบผลสำเร็จในวิถีเกษตรผสมผสานแบบพึ่งตนเองทั้งของปราชญ์ชาวบ้านและของสมาชิก

เจื่อนใจภายใน

กระบวนการพึ่งตนเองและพึ่งพากันเอง

1. การเรียนรู้ร่วมกันภายในครอบครัว การรับรู้ปัญหาร่วมกับการทำความเข้าใจวิธีการแก้ปัญหา ร่วมกับการปรึกษากัน การปฏิบัติด้วยกัน
2. การมีลักษณะนิสัยส่วนตัว เป็นคนมีสติรู้จักคิดอย่างมีระบบ พยายาม อดทน อดกลั้น

ภาคผนวก 15

เส้นทางปลดหนี้ของพ่อสกล แก้วเลื่อน

เส้นทางปลดหนี้สำเร็จโดยวิธีเกษตรผสมผสานด้วยความอดทนมานะบากบั่น

ลดอบายมุข ฟังพาตัวเองจนรอด

1) วิธีชีวิตที่มีความสุขพอสมควรท่ามกลางกระแสเงินรุนแรง

ชีวิตสมัยยังไม่ได้แต่งงาน ยากจนไม่มีเงินทอง เห็นชาวบ้านเขามีเงินมีทองก็อยากมีกับเขาด้วย โดยนิสัยส่วนตัวของพ่อสกล ไม่ชอบอยู่นิ่ง ชอบทำงานหาเงินไม่ว่างานจะลำบากแค่ไหนจะอยู่ไกลแค่ไหน ไม่รังเกียจอาชีพที่คนอื่นเขาไม่อยากทำแต่ขอให้มันเป็นอาชีพสุจริต บางครั้งต้องหาบสิ่งของไปขาย 4-5 กิโลเมตร บางครั้งถึง 10 กิโลเมตร เพราะอยากมีทุนชีวิตไว้มีเงินเก็บเงินออมไว้ในอนาคตเพื่อครอบครัวลูกหลาน

2) เหตุแห่งหนี้ แรงกระแสเงินประกอบกับการอำนวยความสะดวกให้เป็นหนี้ของ ธกส.

มูลเหตุการเป็นหนี้จริงๆ ไม่ใช่ตัวพ่อสกล แต่เป็นลูกชายที่อยากมีรถไถนาแบบเดินตาม แม้พ่อสกลจะไม่เห็นด้วย เพราะรู้ว่าเมื่อซื้อรถไถนาแล้วต้องมีรายจ่ายตามมามากมาย แต่ลูกบอกว่ามีรถนอกจากจะไถนาได้แล้วก็ขนของรับจ้าง ไถนาคนอื่นก็ได้ จึงยอมฯ ไป เพราะเขาเป็นคนหลักในการทำนา จึงได้ไปทำเรื่องขืมเงินจากธนาคารเพื่อการเกษตรจำนวน 30,000 บาท

3) ทุกข์จากหนี้ จนทำให้ต้องปีนแรงตัวเองในการทำงานมากขึ้น

วันที่รับเงิน ธกส. มา นอนไม่หลับเกิดมาไม่เคยเป็นหนี้ทุกข์ทรมานใจมาก ไม่รู้ว่าจะไปหาเงินที่ไหนมาใช้เขาคืน เพราะถ้าพังรายได้ทุกวันก็พอเลี้ยงชีพของครอบครัวเท่านั้น ลำบากใจมากสอบถามในหมู่บ้านคนที่ เป็นหนี้เขาอยู่อย่างไร ส่วนมาก พ่อสกลบอกว่า เขาไม่เห็นเดือดร้อนเหมือนเราเลย กลับชวนกันไปค้ำเหล้า เข้าหาอบายมุข เป็นบุญที่พ่อสกล ไม่เคยสูบบุหรี่ และไม่เคยค้ำเหล้าเลย จึงไม่ทำให้พ่อสกลหลงไปกับเขากลับมึสติ ตั้งใจที่จะปลดหนี้ให้ได้ด้วยทุนเดิมเป็นคนขยันอดทน สู้งานมีความมุ่งมั่นที่จะฟังพาตัวเองให้ได้ หลังจากได้เข้าร่วมกิจกรรมปราชญ์ชาวบ้านของพ่อผาย สร้อยสระกลาง และเข้าอบรม วปอ.ภาคประชาชนทำให้ได้ความรู้ ได้คิด ได้ไปเห็นสมาชิกของปราชญ์ชาวบ้านแต่ละแห่ง ทำให้เกิดแรงบันดาลใจมุ่งมั่นมองเห็นหนทางที่จะปลดหนี้ได้ด้วยการทำอยู่ทำกินแบบเกษตรผสมผสาน หลังจากมีความมั่นใจว่าชัดเจน จึงออกไปอยู่นา สร้างกระต๊อบให้เป็นบ้านเริ่มวางแผนขุดสระเลี้ยงปลา ปลูกทุกอย่างที่ตัวเองกิน ตอนแรกยังไม่ไปนอนที่นา คืนกลับจากนา

บ้านชาวบ้านก็จะถามเชิงดูถูกว่าไปทำไมนา มีอะไรดี พ่อสกุลต้องทนกับคำพูดของเพื่อนบ้านต่อสู้กับตัวเองมาตลอด ระลึกจากพ่อปราชญ์ชาวบ้าน เราจะต้องเรียนรู้อยู่เสมอและต้องพึ่งตนเองให้ได้

4) จังหวะก้าวการปลดหนี้

ถึงแม้กระบวนการปลดหนี้จะคล้ายกับคนอื่นในจังหวะก้าวปลดหนี้ แต่อาศัยประสบการณ์เดิมที่เป็นคนขยันหมั่นเพียร ประหยัดคอดออม พ่อสกุล บอกว่าอยากปลดหนี้ให้ได้เร็วต้องหาให้ได้มากแล้วจ่ายให้น้อย ที่สำคัญอย่ากินเหล้า และพวกอบายมุขก็อย่าเอามาใส่ตัว การอดรู้รื้อก็สำคัญมาก เพราะหาเข้าได้มากถ้ารู้มากก็เหมือนเดิมเสียแรงฟรี ไม่มีวันปลดหนี้ได้เลย ประกอบกับการได้เข้าร่วมเรียนรู้กับกลุ่มปราชญ์ชาวบ้าน มีโอกาสเรียนรู้จากคนอื่นและได้มองเห็นตัวเองและมีความมั่นใจมาก จึงได้เริ่มทำเกษตรผสมผสาน ช่วงแรกไม่มีรายได้เลยก็ตกใจ เพื่อนบ้านก็ถามเยาะเย้ยบ่อย ทำให้ใจเสียแต่ก็อดทน เพราะมีความเชื่อว่าตัวทำอย่างจริงจังและต่อเนื่องจะปลดหนี้ได้แน่นอน หลังจากนั้นมาทำประมาณ 1 ปี ก็เริ่มเห็นผลเริ่มมีอยู่มีกิน มีแจก และมีขายถึงแม้จะไม่มากมายแต่ถ้าไม่ได้ซื้อก็ไม่มีรายจ่าย เหลือขายก็ถือกำไรทั้งหมด ไม่กี่ปีก็สามารถปลดหนี้ได้ การปลูกพืชระยะสั้นก็เป็นรายได้ในฤดูแล้งได้อย่างดีทดแทนพืชบางชนิดที่ไม่ให้ผลผลิตในฤดูแล้งจึงทำให้มีรายได้ตลอดปีมีคนมาชวนให้กู้หนี้ยืมสินมาใช้สินที่เรียกว่าตั่วหนี้แต่พ่อสกุลไม่เห็นด้วย เพราะถ้าทำอย่างนั้นหนี้ก็จะเพิ่มขึ้นอีกมาก สิ่งหนึ่งที่พ่อสกุลบอกให้เราฟังอย่างมั่นใจและน่าจะเป็นจริงคือ การทำเกษตรผสมผสานจะได้ผลดีมากและสำเร็จ ถ้าทั้งครอบครัวเห็นด้วยและช่วยกันทำ และก็จะใช้หนี้ได้เร็วด้วย

5) สิ่งที่ถูกใจในชีวิตนี้

1. ภูมิใจที่ใช้หนี้หมด
2. ภูมิใจที่ได้เข้าร่วมเป็นสมาชิกเครือข่ายของปราชญ์
3. ภูมิใจที่ได้ร่วมเป็นวิทยากรการอบรม วปอ. ให้กับชาวบ้านเพื่อชี้ช่องทางให้เขาเห็นทาง ที่ถูกต้อง

6) ถอดบทเรียนปลดหนี้สำเร็จ : เงื่อนไขที่เรียนรู้จากประสบการณ์ของพ่อสกุล แก้วเลื่อน

เงื่อนไขภายนอก

- ได้เรียนรู้จากประสบการณ์ชีวิต จากพ่อผาย สร้อยสระกลาง และปราชญ์ท่านอื่นๆ

เงื่อนไขภายใน

1. เป็นคนไม่เกี่ยวข้องกับอบายมุข ทั้งทางตรงและทางอ้อม
2. การเป็นคนขยันขันแข็งเจียมตนไม่เลื่องงาน และอาชีพขอให้ป็นอาชีพที่สุจริต มีความเชื่อมั่น และมั่นคงต่อตัวเองมากมีความอดและทน อดกลั้น เปิดใจเรียนรู้สิ่งใหม่ๆ ตลอดเวลา
3. มีครอบครัวที่ดี เข้าใจกัน ช่วยกันทั้งครอบครัว

ภาคผนวก 16

เส้นทางปลดหนี้ของคุณพิทักษ์ ประเสริฐรัมย์

เส้นทางปลดหนี้สำเร็จโดยวิธีเกษตรผสมผสานบนฐานการปรับตัว ลงสู่ฐานชีวิตสามัญอันที่แท้จริง

1) วิถีชีวิตที่มีความสุขตามสมควรก่อนการเป็นหนี้

เนื่องจากพิทักษ์ เป็นลูกคนโต จึงต้องมีความรับผิดชอบมากทำงานหนัก เป็นผู้ใหญ่ตั้งแต่เด็ก เป็นคนช่างคิด คิดมากเพื่อจะแก้ภาวะเศรษฐกิจของครอบครัว ในสายตาของชาวบ้าน เขาบอกว่าครอบครัวของคุณพิทักษ์ เป็นครอบครัวที่โง่ เพราะไม่มีหนี้ คนมีหนี้เท่านั้นจึงจะเรียกว่าเป็นคนฉลาด กระตือรือร้น มีความคิดสร้างสรรค์ คุณพิทักษ์ จบการศึกษา ปวช.สาขานิเทศฯ สาขาการบัญชี จบแล้วไปสอบทำงานที่กรุงเทพฯ เหตุที่เป็นคนช่างคิด ช่างสังเกต ประกอบกับศึกษาธรรม และปฏิบัติธรรมอย่างเคร่งครัด เป็นคนละเอียดรอบคอบ ทำให้มองเห็นความไม่ลงตัวของตัวเอง

(ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ระดับลึกคุณพิทักษ์ ประเสริฐรัมย์)

“ผมคิดว่าผมเอาเปรียบคนอื่น เพราะว่าผมมีบ้านมีที่ทำกินหลายไร่ ในขณะที่เดียวกันเพื่อนของผมที่อยู่กรุงเทพฯ ไม่มีที่อยู่ไม่มีที่ทำกินผมยังไปแย่งงานเขาทำ และทิ้งที่นาสวนให้ว่างเปล่า”

2) จุดเปลี่ยนความคิด และเกิดความเชื่อเรื่องเกษตรธรรมชาติ แบบผสมผสานอย่างสนิทใจ

เมื่อคุณพิทักษ์เริ่มมองเห็นสังกะสธรรมและช่องว่างของการดำเนินชีวิตของคนในสังคม จึงเริ่มมีแนวคิดว่าหาช่องทางเพื่อแก้ปัญหาให้ทั้งตัวเองและคนอื่น ในสังคมอยู่ที่ไหนที่เหมาะสมจึงเริ่มอ่านหนังสือจุดเริ่มต้นเกิดขึ้นที่ได้อ่านหนังสือ บางกอกโพสต์ซึ่งเป็นหนังสือภาษาอังกฤษว่าการทำเกษตรธรรมชาติโดยพ่อคำเคื่อง ภาณี เริ่มสนใจมาก เพราะพ่อคำเคื่องเป็นญาติของตัวเอง กลับมามองตัวเรา เรียนสาขานิเทศฯมานั่งเป็นลูกน้องให้เขาใช้มือใช้เพื่อขอแบ่งเงินไปทำอะไร ก็เอามาซื้อของกิน แล้วของอยู่ของกินมาจากไหนก็มาจากดิน แล้วดินเราก็มีทำไมไม่ไปทำเอาจึงกลับบ้านทันทีในปี 2533 หลังจากแต่งงานแล้วเริ่มทันที

เหตุแห่งหนี้ วิถีคิด ความจำเป็นที่ต้องสร้างหนี้

เมื่อแต่งงานแยกครอบครัวออกมา ภรรยาต้องคลอดลูกไม่มีเงินก็เลยไปยืมเงิน 15,000 บาทแต่เป็นญาติกัน มีข้อดี เขาไม่แรงเร็ว จ่ายตอนไหนก็ได้ แต่ถ้าเป็นหนี้ข้างนอกจะเป็นทุกข์มาก รู้สึกตัวว่าตัวเองด้อยกว่าคนอื่นหรือด้อยกว่าชีวิตปกติ ศักดิ์ศรีของตัวเองไม่มีเลย เราไม่สามารถตอบได้เขาได้เลย จึงมีความทุกข์อย่างมาก แต่สำหรับพิทักษ์ไม่มากนัก เพราะเป็นหนี้ที่ตัวเองตั้งใจและยอมรับ เพราะมีความจำเป็นสำหรับครอบครัว

การเตรียมตัวก้าวอย่างของการปลดหนี้ โดยยึดพระราชดำรัสของในหลวง

คุณพิทักษ์มีกระบวนการคิด และเตรียมตัวได้ดีมากอย่างน่าทึ่ง หลังจากที่ยืมเงินมาแล้วก็ไปทบทวนความคิดตอนตัดสินใจเลิกทำงานที่กรุงเทพฯ เขาพบว่าผลการผกผันปรับเปลี่ยนจากนักการบัญชีของบริษัทมาเป็นเกษตรกรระดับรากหญ้า มันเป็นเรื่องจำเป็นมากและทำให้ได้เพื่อที่จะให้เข้าถึงจิตวิญญาณของเกษตรกรจริงๆ แรกจริงเขาจะคิดถึงในหลวงก่อน เพราะเขาจะนั่งหน้าจอโทรทัศน์เพื่อฟังพระราชดำรัสในวันที่ 4 ธันวาคม ของทุกปี และอัดเทปไว้ด้วย ซึ่งในช่วงนั้นพระองค์ทรงมีพระราชดำรัสในเรื่องเกษตรทฤษฎีใหม่ พิทักษ์บอกด้วยความมั่นใจว่าไม่มีใครพูดได้ตรงใจเท่ากับในหลวงของเรา ไม่ต้องตีความ นำมาปฏิบัติได้เลย

การได้เข้าศึกษาเรียนรู้กับพ่อคำเดื่อง ภาษี ทำให้พิทักษ์มีความมั่นใจขึ้นมาก สิ่งแรกที่เขาทำในการที่จะปลดหนี้คือลืมหืมตาให้สนิท เพราะว่าตราบนานเท่าไรก็ยังซื้อข้าวถุงเขากินอยู่ในเมื่อตัวเองช่วยเหลือตัวเองไม่ได้ ประการที่ 2 คือ จะทำอย่างไรจะไม่ค่อยอยาก จะต้องสำนึกตัวเองมีสติ อยู่ในความเป็นจริงว่าเราเองจนไม่ใช่รวย ประการที่ 3 เมื่อหลังจากเราปลูกทำในสิ่งที่เรากินอยู่ทุกวันนี้เอง เมื่อเรามีอยู่มีกินแล้ว ก็ทำให้เหลืออยู่เหลือกิน แล้วเก็บส่วนที่เหลือไปขาย อย่างหนึ่งที่พิทักษ์ เน้นมากในการก้าวอย่างทางความคิดที่จะปลดหนี้ให้ได้คือการอย่าหมีเงินน้อย เช่น ปลูกพริก 10 ต้น 1 ต้นกิน 2 ต้นแจก มันยังเหลืออีก 7 ต้น จะทำอย่างไรแจกก็ได้ ขายอย่างไรก็ได้ ไม่มีขาดทุน ของทุกอย่างปลูกไว้ปลาที่เลี้ยงไว้ เรากินดีกว่าคนรวยหรือเศรษฐีอีกเพราะมันสดกว่า ปลอดภัยกว่า เพราะเราเลี้ยงมันมาตั้งแต่ตัวเล็กๆ เราก็กินอย่างสนิทใจ กินอย่างเทวคาเลย มันมีความสุขตั้งแต่การกิน ตรงนี้ที่ทำให้คุณพิทักษ์มีหลักของตัวเองอย่างแรงกล้าให้มีความมานะมุ่งมั่นมากขึ้น และมั่นใจเมื่อมีการสนทนากับใครก็ไม่ลังเลเลยที่จะพูดแนะนำการทำอยู่ทำกินเองกับมือ

ขั้นตอนการใช้ที่ดินของพิทักษ์ เกือบทั้งหมดมาจากผลผลิตจากที่เขาปลูกทำกับมือพร้อมเมียและลูกที่เหลือกินก็แจก และขาย เขาบอกว่าขายถูกๆ เพราะไม่ต้องกลัวขาดทุน ไม่เหนียวหนี้ มีแล้วใช้หนี้เขาไปเลยเรื่อยๆ ผลผลิตเพียงอย่างเดียววันหนึ่งขายได้เป็น 100 บาท รวมๆ หลายๆ อย่างแล้ววันหนึ่งได้ 300-400 บาท ได้มากกว่าสมัยมีเงินเดือนอีก ใช้หนี้ 15,000 บาท ปีเดียวก็หมด

เงื่อนไขปัจจัย แนวคิดแนวปฏิบัติที่ทำให้เข้าใจความจริงของชีวิตสู่ความภาคภูมิใจ

การศึกษาเป็นส่วนสำคัญส่วนหนึ่งที่ทำให้เกิดการคิดวิเคราะห์ สังเคราะห์ เหตุการณ์สถานการณ์กลั่นออกมาเป็นระดับความรู้ใหม่จากกิจกรรมของตัวเองการได้บวชเรียน การปฏิบัติธรรมในสายพระปฏิบัติที่เคร่งครัดจริงจึงก็เป็นปัจจัยทำให้ฝึกสติ มีสติ เกิดเพราะ ได้เข้าใจว่าสติก็คือการทำให้ตัวเองอยู่อย่างปกติธรรมดา ความเชื่อที่ว่าคนเรามีทางเลือก 2 ทาง คือดีกับไม่ดี เมื่อมีปัญหา เขาแก้ปัญหาได้ เขาบอกว่าเขาภูมิใจมากเลย แล้วส่งผลให้เกิดกัลยาณมิตร ขึ้นกับตัวเอง ซึ่งเมื่อตัวเองอยู่ดีสบายแล้วก็คิดอยากให้คนอื่นที่มีทุกข์สบายไปกับเราด้วย ผลผลิตต่างๆ จากแปลงเกษตรและปลาเหลือมากมายก็แจกให้ญาติพี่น้อง และเพื่อนบ้านที่แวะมาเยี่ยมเยียนเรา ใครอยากได้อะไร อยากกินอะไรเอาได้เลย เป็นการสร้างความสุขให้ชุมชน ชาวบ้านที่มาเห็นปลาตัวโตๆ มีมาก เห็น

กล้วย เห็นพริก เห็นผลไม้เต็ม ไปหมดอยากกินอะไรก็ได้กิน เป็นคนมีศักดิ์ศรี เพราะคนที่มาคุย หาคำปรึกษา ส่วนมากมีอายุมากแล้ว ที่เป็นหนี้ไม่มีทางออกจึงเกิดเครือข่ายการเรียนรู้ขยายแนวคิดขึ้นในหมู่บ้าน เพื่อที่จะเป็นแนวทางในการลดหนี้ปลดสิน

ครอบครัวตอนแรกไม่เห็นด้วย กล้วยไปหมด แต่คุณพิทักษ์ก็เข้าใจในความจริงข้อนี้ว่ามันก็เป็นเช่นนั้น เพราะเขายังไม่รู้เหมือนเรา แต่คุณพิทักษ์ก็...สื่อความหมายอย่างนี้ให้ชัดรู้วิธีการคือ คุณพิทักษ์ออกมาอยู่ที่นา ทำนา ปลุกพืช เลี้ยงปลา ตอนเย็นกลับบ้านก็เอาปลาตัวใหญ่ๆ ไปฝากภรรยา เอามะละกอลูกใหญ่ เอาพริก เอามะเขือไป ภรรยาก็เริ่มเห็นว่าไม่ได้ซื้อก็มีกิน เมื่อมากขึ้นให้ภรรยาไปขายก็ได้เงินมาโดยไม่ต้องไปยืมหนี้มาลงทุน เริ่มมองเห็นจนใช้หนี้หมด ภรรยาจึงเห็นด้วยอย่างยิ่งและออกมาสร้างบ้าน (กระต๊อบ) อยู่กันจนทุกวันนี้

- ได้รู้จักความเป็นจริง ความปกติของมนุษย์ โดยเฉพาะได้รู้จักตัวเอง
- ภูมิใจที่ได้เล่าให้คนอื่นฟังในสิ่งที่ตัวเองค้นพบแต่คนอื่นเห็นด้วย จิตใจพอโตมาก
- ได้เข้าร่วมเป็นวิทยากรประจำศูนย์เรียนรู้ของครูบาคำเคื่อง ซึ่งเป็นโอกาสของการได้ขยายความคิดให้กับคนมากมาย
- ภูมิใจที่ได้ปฏิบัติตามพระราชดำรัสของในหลวง ซึ่งเป็นพระคุณที่หาที่เปรียบไม่ได้
- ภูมิใจที่มีครอบครัวที่ดี เข้าใจและอยู่อย่างมีความสุขตามอัตภาพ บนพื้นฐานของความเป็นจริง
- ภูมิใจที่มีคนที่ เป็นสายเลือดเดียวกันทั้งกลุ่มปราชญ์ชาวบ้าน และคนในชุมชนที่มีอายุมากกว่าเรามาปรึกษาหารือถึงแนวทางการทำเกษตรแบบธรรมชาติของเรา
- ภูมิใจที่เกิดเป็นคนไทย ได้ร่วมพิธีสมโภชขององค์ในหลวง

ถอดบทเรียน เงื่อนไขที่เรียนรู้จากประสบการณ์ของพิทักษ์ ประเสริฐรัมย์

เงื่อนไขภายนอก

การได้เรียนสูง บวชเรียนศึกษาธรรมะ ปฏิบัติธรรมเจริญสมาธิ การเรียนรู้จากพ่อคำเคื่อง กลุ่มปราชญ์ชาวบ้าน

เงื่อนไขภายใน

1. กระบวนการเรียนรู้การพึ่งตนเองที่ได้รับจากครอบครัว
2. จากการเรียนบัญชี จึงเป็นคนคิดละเอียดและเปรียบเทียบอย่างลึกซึ้งและโยงกับชีวิตจริง
3. มินิสัยเชื่อมั่นในตัวเองสูง ขยัน มีพลัง พยายาม อดทน เป็นตัวของตัวเอง

ภาคผนวก 17

เส้นทางปลดหนี้ของพ่อสุทธินันท์ ปรัชญพฤทธิ์

เส้นทางหนี้เพื่อการเรียนรู้: หนี้พร้อมใช้คืน

1) ภูมิหลังก่อนเป็นหนี้ : สิ้นทรัพย์เดิมและลักษณะส่วนบุคคล

สิ้นทรัพย์เดิม

แม้ว่าพ่อสุทธินันท์เกิดในครอบครัวที่มีเชื้อสายจีน แต่ก็ เป็นครอบครัวที่ไม่ได้วางเส้นทางเรื่องค้าขาย หากกลับวางเส้นทางในเรื่องการศึกษาให้ลูกๆ เป็นสำคัญ ซึ่งในจำนวนลูกๆ 6 คน นั้นยกเว้นพ่อสุทธินันท์ ซึ่งมีปัญหาเรื่องสุขภาพ ล้วนได้รับการศึกษาสูงสุดตามอัธยาศัยจนปริญญาเอกก็มี

จากการที่พ่อสุทธินันท์มีปัญหาเรื่องสุขภาพ ภายหลังจากจบการศึกษาระดับมัธยมศึกษาครอบครัวยังได้มอบทุนที่เป็นเงินให้จำนวน 30,000 บาท พร้อมกับที่ดินขนาด 200 ไร่ ซึ่งเป็นที่ดินแล้งเสื่อมสภาพ อันเป็นผลมาจากการปลูกพืชเชิงเดี่ยวซ้ำๆ มาก่อน นอกจากนี้ยังเป็นพื้นที่สูงชันน้ำ และไฟฟ้ายังเข้าไม่ถึง

ความขาดแคลนน้ำ นั้น ทำให้พ่อสุทธินันท์ต้องเดินทางไปดึงแหล่งอาบน้ำถึง 8 กิโลเมตร พอกลับมาถึงที่พักเหงื่อก็ออกโทรมกายอีกเหมือนเดิม และต้องใช้ถังขนาด 200 ลิตรบรรทุกกลับมาเพื่อใช้ในการอุปโภค เงินที่ได้มาส่วนหนึ่งจึงต้องแบ่งมาใช้ในการขุดหาแหล่งน้ำ ซึ่งก็หาได้ยากมาก เมื่อหาพบก็ต้องขุดลึกมากกว่าจะพบตาน้ำ ในการดึงน้ำขึ้นมาใช้ได้ต้องใช้เครื่องยนต์น้ำมันโซล่าหมุนด้วยแรงคน เฉพาะตัวหมุนหนักถึง 5-6 กิโลกรัม หมุนครั้งไรก็ใช้ขึ้นทุกที พ่อสุทธินันท์ต้องทนอยู่กับสภาพเช่นนี้นานประมาณ 5-6 ปี จึงเกิดความคิดอยากได้ไฟฟ้า ซึ่งการเดินเรื่องขอเดินไฟฟ้าเข้าพื้นที่ก็ค่อนข้างยากเนื่องจากยังไม่มีบ้านเรือนผู้คนอยู่อาศัย พ่อสุทธินันท์ต้องนำคอกวัวขึ้นทะเบียนเป็นบ้านด้วยเพื่อให้มีจำนวนครัวเรือนครบตามเกณฑ์ เมื่อขออนุญาตได้ก็ต้องออกเงินร่วมกับการในการเดินไฟฟ้า ซึ่งค่อนข้างแพงจำเป็นต้องสร้างหนี้เพื่อการนี้

(ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ระดับลึกพ่อสุทธินันท์ ปรัชญพฤทธิ์)

“ก่อนไฟฟ้าเข้ามา ผมมีบ่อบาดาล ใช้เครื่องมือเหมือนโรงสีสมัยโบราณ หมุนแล้วมันจับหน้าอกไปหมด ใช้ขึ้นทุกที เป็นอยู่อย่างนี้ถึง 5-6 ปี สภาพมันบังคับให้ต้องหาไฟฟ้า”

ลักษณะส่วนบุคคล

พ่อสุทธินันท์ มีปัญหาสุขภาพค่อนข้างหนักหนาสาหัสตั้งแต่แรกคลอด เนื่องจากคลอดก่อนกำหนด ช่วงเด็กเคยพลัดตกน้ำ ช่วงอายุ 14 ปี ต้องตัดปอดออกบางส่วน ช่วงอายุ 32 ปีได้ประสบอุบัติเหตุรถพลิกคว่ำ ทำให้กระดูกส่วนปลายก้นบหัก ซี่โครงซ้ายและเคลื่อน ปอดแฟบ ต้องเจาะปอด เป่าปอดใหม่ ทำให้ขาซ้ายเกิดโรคปวดหลังเป็นโรคประจำตัว

ทั้งปัญหาสุขภาพที่หนักหนาสาหัส และความจำกัดในการได้รับการศึกษาในระบบ ไม่ได้เป็นอุปสรรคสำหรับการไม่รู้ ไม่เรียน ไม่แสวงหาความรู้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเรียนรู้ท่ามกลางวิถีการดำเนินชีวิตนั้นยิ่งกลับก่อให้เกิดการใช้สมองระดับของความคิดที่สลับซับซ้อน อัจฉริยภาพของพ่อสุทธินันท์จึงโดดเด่นกว่าพี่น้องที่ได้รับการศึกษาในระบบเสียอีก

หากพิจารณาสภาพความทุรกันดารของที่อยู่อาศัยและเขตพื้นที่ทำมาหาเลี้ยงชีพแล้วก็พบว่า พ่อสุทธินันท์มีคุณสมบัติเป็นคนอึด อดทน ไม่ย่อท้อต่ออุปสรรคใดๆ แต่กลับรู้สึกท้าทายกระหายใคร่เอาชนะ

2) เหตุแห่งหนี้ : (ไม่เคยคิดอยากรวย) การแสวงหาแหล่งเงินกู้เพื่อสนับสนุนโครงการ

การเสนอโครงการปลูกไม้ยืนต้นเพื่อแก้ปัญหาดสภาพพื้นที่โล่งเตียน แล้งและร้อน ไม่เป็นไปตามเกณฑ์ที่แหล่งทุนจะอนุมัติได้ ต้องจัดการให้เป็นวัตถุประสงค์แฝงของโครงการอื่น

จากสภาพที่อยู่อาศัยและพื้นที่ทำมาหาเลี้ยงชีพที่โล่งเตียนไม่มีต้นไม้ใหญ่ ไม่มีไฟฟ้า ไม่มีถนนหนทาง พ่อสุทธินันท์ได้ตั้งคำถามถามตนเองว่า “จะอยู่ได้อย่างไรด้วยเงินสามหมื่น”

คำถามนี้ พ่อสุทธินันท์ไม่ได้ใช้ความรู้สักตอบ แต่ได้ตระเวนหาแหล่งเรียนรู้ โดยได้ไปที่มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ทั้งๆ ที่ไม่รู้จักใครที่นั่น ไปถึงที่นั่นก็ใช้วิธีสอบถามเอา การได้ไปที่มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ได้เห็นความรุ่มร้อนจากต้นไม้ใหญ่ ทำให้พ่อสุทธินันท์เกิดความคิดหาแหล่งเงินกู้เพื่อเสนอ โครงการปลูกต้นไม้ยืนต้น

(ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ระดับลึก พ่อสุทธินันท์)

“สมัยก่อนเวลาหาความรู้ ไม่รู้จะไปหาที่ไหน ไม่เหมือนทุกวันนี้ อ้ายอินเทอร์เน็ต ค้นในเวปไซต์ ติดต่อหน่วยงานได้ด้วย อย่างสะดวกเลย ตอนนั้นผมไปมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ เดินรอบ เห็นมีบรรยากาศร่มรื่น เกิดนึกอยากปลูกต้นไม้ขึ้นมา”

แหล่งทุนที่พ่อสุทธินันท์ สนใจเข้าไปเสนอ โครงการปลูกต้นไม้ยืนต้น คือ ธกส. ความไม่เป็นไปตามกฎเกณฑ์ของแหล่งทุน ทำให้เกิดการอธิบายเหตุผลให้กันและกันด้วยเสียงดัง จนกระทั่งผู้จัดการต้องออกมาเจรจาด้วยตนเอง แต่กระนั้นพ่อสุทธินันท์ก็ต้องคล้อยตามเกณฑ์ของแหล่งทุน โดยซ่อนวัตถุประสงค์แฝงของตนเองไว้ โดยขอรับเงื่อนไขให้กู้เงินมาเพื่อทำ โครงการเลี้ยงวัว ได้เงินกู้มาจำนวนหนึ่งแสนบาท แบ่งไปซื้อวัวเจ็ดหมื่นบาทได้วัวมา 30-40 ตัว พ่อสุทธินันท์เดินดئونวัวกลับบ้านด้วยตนเองเลย

(ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ระดับลึกพ่อสุทธินันท์)

“ผมค่อนข้างลึกลับมาจากอำเภออุ้มผางถึงอำเภอสตึก ใช้เวลาวันหนึ่งกับคืนหนึ่ง”

เงินกู้ส่วนที่เหลือสามหมื่นบาท รวมกับทุนสนับสนุนจากครอบครัวสามหมื่นบาท เป็นหกหมื่นบาท พ่อสุทธินันท์ได้นำส่วนหนึ่งนำมาวางแผนปลูกต้นไม้ ซึ่งสำหรับสภาพดินเลวอย่างรุนแรงนั้น จำเป็นต้องเลือกพืชที่

สามารถเจริญเติบโตได้ในดินเลว ก็เลือกไม้ยูคา (พืชตัวนี้ถูกนิยามมากว่าทำลายดินเพราะกินธาตุอาหารมาก) โดยปลูกแซมกับมันสำปะหลัง พืชที่สามารถเก็บเกี่ยวผลผลิตได้เร็ว ทนกับวงจรเงินที่ต้องชำระคืน

ส่วนเรื่องวุ้นนั้น พ่อสุทธินันท์ได้สร้างชุดความรู้ในเรื่องปรับปรุงพันธุ์ โดยปรับจากพันธุ์สีขาว กระดุกใหญ่ เนื้อน้อย มาเป็นพันธุ์สีแดง ตัวใหญ่ กระดุกน้อย เนื้อเยอะ การปรับปรุงพันธุ์วุ้นนี้ ใช้เวลา 15 ปี จึงประสบผลสำเร็จ

จังหวะก้าวของการใช้หนี้ก้อนแรกได้หมด

การรวบรวมเงินเพื่อใช้หนี้ต้นจำนวนหนึ่งแสนบาท หลักๆ ได้มาจากมันสำปะหลังและยูคา โดยในสามปีแรก ดินได้เพียงปีละ 10 เปอร์เซ็นต์ พอถึงปีที่ 4 ได้ตัดยูคา 50 ไร่ ใช้หนี้นี้ได้ทั้งหมด

การลดบทเรียนในวิธีการดำเนินชีวิตตลอดเวลา ทำให้เกิดความต้องการกู้เงินเพื่อทำโครงการตอบสนองความอยากรู้

ไม้ยูกานั้น เมื่อตัดต้นขาย โรงงานให้ราคาถูกมาก จนพ่อสุทธินันท์เล่าว่า อยากร้องไห้ จึงเกิดความคิดแปรรูป แต่ไม้ยูกานี้ ใครๆ ก็พูดถึงว่าเป็น ไม้ที่เลื่อยไม่ได้ แปรรูปยาก เป็นเหตุช่วยให้พ่อสุทธินันท์อยากพิสูจน์ความจริง จึงได้ลองใช้เลื่อยวงเดือนแบบคิดเครื่องยนต์เลื่อยคู่ที่พบว่ายูคาดิบนั้น เลื่อยง่ายแต่บิด ได้ลองเลื่อยตอนยูคาแห้งบ้างพบว่า แข็งมาก เลื่อยวิ่งสองรอบทำให้มอเตอร์ไหม้ ปัญหานี้กระตุ้นให้พ่อสุทธินันท์อยากได้ไฟฟ้า ซึ่งนอกจากเพื่อใช้เลื่อยไม้แล้ว ยังเพื่อใช้ศึกษาการทำเตาเผาถ่านจาก ไม้ยูคาขนาดใหญ่ด้วย ซึ่งเตาเผาถ่านอย่างที่ชาวบ้านทำทั่วไปนั้น ใช้ได้กับปริมาณไม้ที่ไม่มาก แต่ถ้าต้องใส่ไม้ในปริมาณมาก เตาขนาดใหญ่ที่ทำขึ้นมักระเบิด ความรู้ยังไม่ถึงขั้นไม่พอ

(ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ระดับลึกพ่อสุทธินันท์)

“ผมก้มลงไปดูเตาที่ไร ระเบิดจนขนคิ้วผมหายหมด ลองทำอยู่ 40 กว่าลูกก็ไม่ประสบผลสำเร็จ”

ด้วยความต้องการเรียนรู้หลายเรื่อง จึงได้กู้เงินธนาคารกรุงเทพระมาสามแสนบาททยอยหนี้ก้อนนี้ เป็นหนี้ที่อยู่ในสภาพ “หนี้พร้อมใช้คืน” เพราะ ไม้ยูคา โตขึ้นเป็นรุ่น 8-10 ปีแล้ว และการปรับปรุงพันธุ์ก็ก้าวหน้าไปมากแล้ว แต่กระนั้นพ่อสุทธินันท์ก็ไม่ได้รีบร้อนใช้หนี้คืน เร็วกว่าปกติ หากใช้คืนตามระเบียบของเงินกู้ เพื่อให้ความจอกเงยไปเกิดที่ผลผลิตและชุดความรู้ที่สร้างขึ้น

ชุดความรู้เกี่ยวกับยูคา การเพิ่มมูลค่าของไม้ยูคา

จากการลองเลื่อยไม้ยูคา ทำให้พ่อสุทธินันท์พบว่า ยูคานั้นไม่ได้มีอยู่พันธุ์เดียว หากมีอยู่หลายสายพันธุ์ เมื่อได้ลองคัดพันธุ์ พบว่า บางสายพันธุ์ใช้ปลูกบ้านได้ดี บางสายพันธุ์ใช้ทำเฟอร์นิเจอร์ได้ดี บางสายพันธุ์นำมาแปรรูปทำของเล่นเด็กได้ดี เป็นการเพิ่มมูลค่าของไม้ยูคา เป็นร้อยเท่าแทนการตัดต้นส่งโรงงาน

(ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ระดับลึกพ่อสุทธินันท์)

“ไม้ยูคานี้เมื่อพบสายพันธุ์ที่ทำบ้านได้ก็จบ ไม่ต้องพูดอะไรมาก แสดงว่าเป็นไม้เศรษฐกิจได้ เพราะไม้นี้ปลูกได้ในดินเลว แต่มูลค่ามหาศาล บ้านหลังใหญ่ที่ใช้เป็นที่ประชุม และที่พักในการประชุมของเครือข่ายฯ ก็สร้างให้ดูเป็นตัวอย่าง หลังนี้ใช้วัสดุเองด้วยเครื่องอัดมือ วางแปลนกันเองกับช่างในท้องถิ่น อาจไม่ถูกต้องตามหลักวิชาเท่าไร

การเพิ่มมูลค่าไม้ยูคา ไม่ใช่เรื่องยาก อย่างแก้อีพับเก็บได้ที่นั่งกันอยู่ที่นี่ ขนาดไม้ที่เอามาทำเก้าอี้ขายให้โรงงานได้ราคาแค่หกสลิก แต่พอมาทนเก้าอี้แบบนี้ ขายได้ถึงตัวละ 150 บาท มูลค่าเพิ่มเป็นร้อยเท่า

อย่างแก้อีฮ้องเต้ ที่ปรับนอนได้ต่างระดับนี้ขายได้ถึงตัวละ ห้าบาท ทำไว้ 40 – 50 ตัว อยู่ในห้องเก็บของหลายคนถามว่า ทำไมไม่ทำเป็นหมอนตัว ผมบอกไม่ เพราะมันจะทำให้เราหันเหออกไปจากการเรียนรู้

ส่วนของเตาถ่านขนาดใหญ่ ที่ใส่ไม้ยูคาเผาได้จำนวนมาก คิดเองระเบิดหมด ต้องไปเรียนรู้กับกระทรวงวิทยาศาสตร์จึงไม่ระเบิด แต่ก็เห็นจุดอ่อนของเขาที่เป็นจี้ถ่านเยอะ กลับมาพัฒนาเอง จนแก้อีฮ้องเต้ได้ ทุกวันนี้พัฒนาให้พื้นเตาจากเดิมเป็นพื้นราบมาขุดลึกลงไปดิน ทำให้ใส่ไม้ได้ครั้งละ 6 รอดิบลื้อต่อเตา แต่ก็ใช้เวลาหลายปีกที่จะคิดออก ทุกวันนี้ยังพัฒนาได้ชุดความรู้ต่อเนื่องไปได้อีก คือ คว้นไฟจากเตาเผาไม้ ใช้อุปกรณ์ดักจับไว้ เอามาแปรรูปเป็นน้ำส้มสายชูกับสารไล่แมลงศัตรูพืชก็ได้”

ชุดความรู้เกี่ยวกับยูคา: การค้นหาความรู้เพื่อให้เกิดความชัดเจนต่อคำวิจารณ์

คำวิพากษ์วิจารณ์เกี่ยวกับยูคาว่าเป็นพืชทำลายดิน พ่อสุทธินันท์ค้นจนพบว่า ต้องมีวิธีการ จึงสามารถทำให้ยูคาเป็นพืชบำรุงดินได้ โดยเวลาตัดต้นยูคานั้น ต้องไม่ตัดหมดจนดินโล่ง แต่ควรตัดแบบตัดสาง ถ้ายูคาที่มีอายุ 3 ปี การตัดสางควรเป็นแบบต้นเว้นต้น หาก 5 ปีไปแล้วจึงตัดแถวเว้นแถว และหากไม่ตัดปล่อยไว้ให้มีอายุ 8 ปีขึ้นไป ยูคาจะคืนระบบนิเวศให้แก่ผืนดิน

การคัดพันธุ์ยูคา พ่อสุทธินันท์ ได้ลองนำยูคาสายพันธุ์ต่างๆ ไปปลูกในภูมิประเทศที่ต่างกันทั่วทุกภาคของประเทศ และได้ตามไปเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยตนเอง จนกระทั่งพบสายพันธุ์ยูคาที่เป็นไม้เศรษฐกิจ หรือ แม้กระทั่งเป็น ไม้มูลมังเพื่อรูลูกหลาน

การคิดถึง ไม้มูลมังเพื่อลูกหลานนี้ เมื่อค้นพบว่า ยูคาปลูกได้ระยะหนึ่งก็สามารถคืนระบบนิเวศให้ผืนดินได้ จึงนำพื้นที่ตัดสาง มาปลูก ไม้ยืนต้นที่เป็น ไม้มูลมังอย่างหลากหลาย เช่น สัก ขางนา อากาเซีย จี๋เหล็ก ไม้ผล ฯลฯ พื้นที่เดิมที่เคยเป็นป่ามันแซมยูคา จึงกลายเป็นสวนป่าที่มีความหลากหลายทางชีวภาพในปัจจุบัน ทุกวันนี้หากขึ้นเครื่องบินและมองลงมาจะพบว่าในท่ามกลางพื้นที่โล่งรอบข้างนั้น พื้นที่ของพ่อสุทธินันท์เป็นป่าค่อนข้างหนาทึบ กินบริเวณกว้างขวางทั้งนี้เพราะพื้นที่ได้ขยายจากช่วงเริ่มต้นสองร้อยไร่ มาเป็นพันกว่าไร่ เกือบถึงสองพันไร่แล้ว จากการที่ชาวบ้านมาเสนอขายให้ตลอดเวลา เมื่อถึงฤดูเห็ดป่าออก ก็มักพบชาวบ้านมาเก็บเห็ดเต็มพื้นที่ราวกับเป็นป่าสาธารณะ ในส่วนของ ไม้ผลก็ออกผลสมบูรณ์ใหญ่โต จนกระทั่งมีเรื่องให้เล่าเป็นตำนาน

พร้อมกับนำมาตั้งเป็นชื่อเครือข่ายของพ่อสุทธินันท์ว่า “ชุมชนสะอื้น” ทั้งนี้มาจากการที่มีคนมาขโมยขนุนผลขนาดใหญ่แล้วเอาไปไม่ไหวต้องทิ้งไว้ข้างรั้ว

(ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ระดับลึกพ่อสุทธินันท์)

“มันอยากโง่เลือกเอาหน่วยใหญ่ เลยขนไปไม่ไหว แม้แต่ชุมชนก็ยังสะอื้น”

ชุดความรู้เกี่ยวกับยูคา : การมีเรื่องน่าค้นคว้าอย่างต่อเนื่อง ไม่หยุดนิ่ง

ปัจจุบันพ่อสุทธินันท์ได้เรียนรู้ร่วมกับชาวออสเตรเลียเรื่อง การกลั่นน้ำมันจากใบยูคา ซึ่งพบว่า ยูคาที่มีอยู่ในพื้นที่ขณะนี้ยังไม่มีสายพันธุ์ที่เหมาะสมกับการกลั่นน้ำมัน อย่างไรก็ตาม ชุดความรู้ครั้งนี้พ่อสุทธินันท์มีความหวังไกลกว่านั้น คือ ถึงขั้นสามารถแสวงหาใบไม้ชนิดอื่นที่ไม่ใช่ยูคา มากลั่นน้ำมันได้ด้วย

นอกจากชุดความรู้เกี่ยวกับยูคาแล้ว พ่อสุทธินันท์ ยังได้สร้างชุดความรู้อื่นๆ อีกหลายชุดที่พื้นที่เอื้อให้สร้างขึ้น ได้แก่

ชุดความรู้เรื่องการอัดอิฐจากดินแดงที่มีอยู่ในพื้นที่

เรื่องอัดอิฐจากดินนี้ พ่อสุทธินันท์ได้เริ่มเรียนรู้จากเครื่องอัดอิฐด้วยมือ เครื่องละหมื่นกว่าบาท จนกระทั่งพัฒนาเป็นการเรียนรู้ร่วม โดยจัดตั้งเป็นกลุ่มเรียนรู้ของชุมชนด้วยเครื่องไฮโดรลิก อิฐที่อัดได้มีทั้งอิฐรูปโค้งด้วย ราคาขายอยู่ระหว่างก้อนละ 4-10 บาท กิจกรรมต่อเนื่องของการอัดอิฐ คือ การออกแบบแปลนบ้านที่ก่อสร้างด้วยอิฐแบบไม่ต้องฉาบปูนซีเมนต์ แต่ใช้ปูนซีเมนต์หยอดตามช่องเชื่อมต่อของสิ่งปลูกสร้างหลักๆ ทำให้ได้บ้านราคาถูกไม่เกินหนึ่งแสนบาท

ชุดความรู้เรื่องการเลี้ยงสัตว์ แบบให้สัตว์มีความเป็นอิสระในการดำเนินชีวิต

ตัวอย่างการเลี้ยงสัตว์ของพ่อสุทธินันท์ ได้แก่ การเลี้ยงแพะที่ผู้เลี้ยงเพียงมีหน้าที่เปิดกรงตอนเช้า ให้แพะออกมาเที่ยวและเล็มใบไม้ในสวนป่าขนาดพื้นที่พันกว่าไร่อย่างอิสระตลอดวัน และกลับเข้าคอกเอง ผู้เลี้ยงเพียงมีหน้าที่อีกครั้งไปปิดกรง หรือการเลี้ยงไก่ที่ปล่อยให้ไก่เลือกมีคอนโดเป็นของตนเองได้ตามใจชอบต้นไม้ในสวนป่า หรือการเลี้ยงหมูที่บ้านที่ปล่อยให้หมูหากินอาหารได้อย่างอิสระในสวนป่า โดยมีคอกไว้ให้ด้วย ขามหมูออกลูก หรือขามที่จำเป็นต้องจำกัดบริเวณเพื่อจัดประชุมใน โอกาสต่างๆ นอกจากนี้ยังมีเรื่องที่จะเรียนรู้อื่นๆ รอคิวผู้ติดตาม เช่น การเลี้ยงนกกระเจือกเทศ เพื่อให้ได้ไข่ฟองใหญ่ฟองเดียวกินได้หลายๆ คน

3) การมีช่องทางสะดวกจำนวนมากช่วยให้สร้างหนี้ กับความมั่นใจในการบริหารให้ร่ำรวยเงินทอง มหาศาล: สำหรับพ่อสุทธินันท์ให้คำตอบในเรื่องนี้ว่า “ผมเป็นคนถูกรูยเงินมาตั้งแต่เด็กๆ ไม่รู้เป็นไง ผมว่าเงิน ผมเอาตอนไหนก็ได้ สิ่งที่ผมสนใจมากกว่า คือ การเรียนรู้ ซึ่งมันคือความสุข เป็นความภูมิใจ และความมีศักดิ์ศรี”

การปฏิเสธช่องทางยั่วยู่ให้เกิดหนี้เพื่อสร้างความร่ำรวย

การดำรงวิถีชีวิตของพ่อสุทธินันท์นั้น มีโอกาสอยู่ตลอดเวลาในการสร้างความร่ำรวยเงินทองให้ตนเอง แต่พ่อสุทธินันท์กลับสนใจการเรียนรู้มากกว่า

(ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ระดับลึกพ่อสุทธินันท์)

“ชีวิตผมแปลกมีแต่คนมาบังคับให้ผมรวยตลอด ไม่รู้มันมีเงินอะไร มีคนมาเสนอเรื่องหุ้นกับผม ถ้าผมบ้านเงินตอนนั้นไปซื้อที่ดิน แล้วเอาเข้าตลาดหลักทรัพย์นี่คงได้หลายล้าน เพื่อนผมอีกรายเขาถูกรูยเงินมาได้ 500 ล้าน มาบอกผม ให้ช่วยแบ่งไปสักร้อยล้าน ผมไม่เอาไม่อยากรุงด้วย ยังมีอีกมาเสนอให้ผมร่วมหุ้นซื้อที่ดินพันกว่าไร่ๆ ละหมื่น ไม่นานอนันต์ตัดผ่านเขาขายได้ไร่ละแสน ผมก็ไม่เอา แล้วก็มีการล่องเรือฟิฟท์อีก เยอะแยะไปหมด”

ชีวิตเพื่อการเรียนรู้ คือ ความสุข ความภูมิใจ และความมีศักดิ์ศรี

หลักคิดในการดำเนินวิถีชีวิตของพ่อสุทธินันท์นั้น ยึดเอา “ความรู้เป็นที่ตั้ง” โดยได้หลักคิดนี้มาจากครอบครัว ซึ่งเป็นครอบครัวที่ต่างจากครอบครัวเชื้อสายจีนทั่วไปที่มักให้ความสำคัญกับเรื่องธุรกิจ แต่ครอบครัวพ่อสุทธินันท์นั้นหาเงินได้เท่าไรส่งให้ลูกเรียนสูงสุดเท่าที่จะทำได้ พ่อสุทธินันท์แม้สุขภาพไม่ดี และไม่สามารถเรียนในระบบได้เหมือนพี่ๆ น้องๆ แต่ก็ยึดเอาการเรียนรู้เป็นที่ตั้ง

(ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ระดับลึกพ่อสุทธินันท์)

“เมื่อเอาความรู้เป็นที่ตั้ง สิ่งก็ตามมาคือเหตุผล แล้วในที่สุดก็จะทำให้เห็นข้อเท็จจริง”

ท่วงทำนองของพ่อสุทธินันท์จึงเป็นคนอ่านมาก ฟังมาก ตระเวนไปพบผู้รู้ตามที่ต่างๆ ปัจจุบันเมื่อมีอินเทอร์เน็ต พ่อสุทธินันท์ก็สืบค้นจากเว็บไซต์ต่างๆ

ท่ามกลางการดำเนินวิถีชีวิตบนเส้นทาง “หนี้เพื่อการเรียนรู้ พร้อมจ่ายคืน” ของพ่อสุทธินันท์ จึงเข้าร่วมกระบวนการเรียนรู้เพื่อสร้างสรรค์สังคมตลอดเวลา จนถึงปัจจุบัน และต่อเนื่องไปในอนาคตแก่นสารสำคัญจากบทเรียนของพ่อสุทธินันท์ ที่พ่อได้เฝ้าพร่ำบอกต่อสังคมตลอดเวลา คือ

“ถึงฝันดีก็อย่าดีเป็นเลขห่วย

เร่งปลูกกล้วยปลูกป่ารักษาพร

เลี้ยงหมู ไก่ ไข่ ปลา อย่าช้านาน

ชวนแม่บ้านจู้จ้อยที่นา”

โอกาสทางสังคมที่เอื้อให้พ่อสุทธินันท์ ได้เข้าร่วมสร้างสรรค์ล้วนได้รับแรงหนุนของแนวคิดอย่างสร้างสรรค์เป็นเลิศ โครงการที่พ่อสุทธินันท์เข้าร่วมเรียนรู้ได้แก่ โครงการโรงเรียนชุมชนอีสาน เพื่อสร้างเสริมความเข้มแข็งของชุมชนแบบพึ่งตนเอง ภายใต้การประสานงานของศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก โครงการจัดตั้งระบบการเรียนรู้แบบบ้านเรียน (Home School) ของสำนักงานการประถมศึกษาแห่งชาติ การเป็นสถานการเรียนรู้หนึ่งในสิบสองสถานการเรียนรู้ของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้าน โครงการพัฒนาตัวชี้วัดคุณภาพชีวิตและการพัฒนาสังคมของสถาบันวิจัยสังคม ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย โครงการศึกษาและพัฒนาเครือข่ายการเรียนรู้ที่เอื้อต่อการทำงานร่วมกันระหว่างโรงเรียนกับชุมชน เพื่อสร้างเสริมความเข้มแข็งของชุมชน ที่สถาบันราชภัฏบุรีรัมย์ได้รับทุนสนับสนุนจาก สกว. โครงการวิจัยค้นระบบวนเกษตรให้กับชุมชนชนบทอีสานที่พ่อสุทธินันท์เสนอต่อสถาบันแห่งชาติว่าด้วยครุภูมิปัญญาไทย การเป็นผู้ทรงคุณวุฒิวิจารณ์งานวิจัย การเป็นอาจารย์พิเศษให้กับมหาวิทยาลัยชั้นนำหลายสถาบัน การเป็นกรรมการในการวางแผนนโยบายระดับประเทศทั้งด้านการศึกษาและสาธารณสุข การเป็นนักคิดนักเขียนโดยมีคอลัมน์ประจำในหนังสือสานปฏิรูป ฯลฯ

การทำงานเพื่อสังคมของพ่อสุทธินันท์ข้างต้น สังคมได้ตอบแทนเป็นรางวัลแห่งความภูมิใจ และความมีศักดิ์ศรีอย่างหลากหลาย ได้แก่ รางวัลพระราชทานจากสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ในฐานะเกษตรกรที่มีผลงานด้านการสร้างเสริมสิ่งแวดล้อมของ UNDP และ F.A.O. รางวัลพระราชทานจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชมหาราช ในฐานะเกษตรกรดีเด่นแห่งชาติ สาขาปลูกสร้างสวนป่า รางวัลโล่เกียรตินิยมจากกรมป่าไม้ รางวัลประกวดความคิดเรื่องสิ่งแวดล้อม จากธนาคารโลก การได้รับการประกาศให้เป็นครุภูมิปัญญาไทย การได้รับปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิตกิตติมศักดิ์จากสถาบันราชภัฏบุรีรัมย์

4) ถอดบทเรียน : “หนี่เพื่อการเรียนรู้ พร้อมใช้คืน” ของพ่อสุทธินันท์

เงื่อนไขภายใน

1. การมีวัฒนธรรมในวิถีชีวิตของครอบครัวที่เป็นไปเพื่อการเรียนรู้
2. ควรมีลักษณะส่วนบุคคล เป็นผู้ใฝ่รู้ ใฝ่เรียน ใฝ่แสวงหาความรู้ และความเป็นผู้มีจิตสาธารณะ

เงื่อนไขภายนอก

การมีการเคลื่อนไหวขององค์กรภายนอกทั้งจากภาครัฐและเอกชน ที่เปิดโอกาสให้ภูมิปัญญาในท้องถิ่นได้แสดงบทบาทเพื่อสร้างสรรค์สังคม